

2 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

2 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

- FABINI Pavel
Verifikace voleb v počátcích moderního parlamentarismu:
Rakouské císařství 1848–1849 297
*(The Verification of Elections at the Beginnings of
Modern Parliamentarism: The Austrian Empire 1848–1849)*
- CIBULKA Pavel
Programové strategie politického boje
o moravský venkov v éře masové komunikace 324
*(Programme Strategies of the Political Battles
for the Moravian Rural Area in the Era of Mass Communication)*
- ŠMÍD Marek
Postoj Svatého stolce k československému zahraničnímu
odboji za první světové války 363
*(The Attitude of the Holy See to the Czechoslovak
Foreign Resistance during the World War I)*
- HORÁK Pavel
Veřejná shromáždění a státní moc (První máje v českých zemích 1918–1938) 388
*Public Assemblies and State Power
(May Day in the Czech Lands 1918–1938)*

SIEMANN Wolfram
Metternich – der Unverständene?
Schwierigkeiten bei der Erforschung eines Ausnahmepolitikers 416
(*Metternich – the Misunderstood One? Difficulties in Researching
an Exceptional Politician*)
(*Nepochopený Metternich: Potíže výzkumu výjimečného politika*)

LOMOVÁ Olga
Jak Čechům vyprávět čínský příběh: recenze na nové dějiny ČLR 433
(*How to Tell the China Story for Czech readers:
Review of the New Czech History of the PRC*)

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek
František ŠMAHEL
Filip z Padeřova a jeho bible. Glosy inspirované četbou 447
(*Filip of Padeřov and His Bible: Glosses Inspired by Reading*)

Recenze
Pavel KALINA
Hluboké město. Moderní metropole jako Druhý Řím 461
(Jaroslav Pánek)

Karin HOFMEESTER – Marcel van der LINDEN (eds.)
Handbook Global History of Work 464
(Jakub Raška)

Ivo ŠTEFAN
Čí je ta krajina? Rozhovory s Janem Klápště o středověku i našem světě 467
(Antonín Kostlán)

Xavier BARRAL I ALTET – Pál LŐVEI – Vinni LUCHERINI –
Imre TAKÁCS (eds.)
The Art of Medieval Hungary 471
(Peter Bučko)

- János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)
Chronica de gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV.
The Illuminated Chronicle, Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the
Fourteenth-Century Illuminated Codex
- János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)
Studies on the Illuminated Chronicle 478
(Peter Bučko)
- Pavel BRODSKÝ – Kateřina SPURNÁ – Marta VACULÍNOVÁ (edd.)
Liber viaticus Jana ze Středy, svazek 1 a 2 482
(Martin Nodl)
- Pavčina CERMANOVÁ – Pavel SOUKUP (ed.)
Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století 486
(Jiří Pešek)
- Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON (edd.)
Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor 489
(František Šmahel)
- Guy THEWES – Martin UHRMACHER (Hrsg.)
Extra muros. Vorstädtische Räume im Spätmittelalter und früher Neuzeit.
Espaces suburbains au bas Moyen Âge et à l'époque moderne
- Sabine von HEUSINGER – Susane WITTEKIND (Hrsg.)
Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit 493
(Ivan Hlaváček)
- Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.)
Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität.
Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611 496
(Ivana Čornejová)
- Táňa ŠIMKOVÁ
„Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ Saská luterská šlechta severozápadních Čech
ve světle raně novověké sakrální architektury 498
(Lukáš M. Vytlačil)
- Adéla RÁDKOVÁ
Politické myšlení Davida Huma. Základní otázky, východiska
a inspirace pro amerického otce zakladatele 501
(Svatava Raková)

Jiří HANUŠ – Vít HLOUŠEK <i>Předminulé století. Evropa v politice a kultuře 19. století</i> (Pavel Máša)	506
Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Jitka MOČIČKOVÁ – Jiří CAJTHAML – Pavel SEEMANN – Jan D. BLÁHA a kol. <i>Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století</i> (Martin Ouředníček)	508
Marek ŠMÍD <i>Vatikán a německý nacismus 1923–1945</i> (Petr Macek)	513
Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK <i>In the Shadow of the Fasces I. Italy and the Destruction of Czechoslovakia 1938/1939</i> (Marek Šmíd)	516
Jan KOURA <i>Rozdělený ostrov. Studená válka a kyperská otázka v letech 1960–1974</i> (Nikola Karasová)	519
Petra BAŠTOVÁ <i>Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století</i> (Jitka Pánek Jurková)	522
Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK a kol. <i>Dubček</i> (Jan Rychlík)	528
Benedicta HÜBNEROVÁ – David VÁLKA <i>České stopy v Římě</i> (Jaroslav Pánek)	533
<i>Zprávy o literatuře</i>	536

Z vědeckého života | *Chronicle*

<i>Nekrolog</i> Anton Schindling (20. ledna 1947 – 4. ledna 2020) (Václav Bůžek)	565
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	574

STUDIE

Verifikace voleb v počátcích moderního parlamentarismu: Rakouské císařství 1848–1849¹

PAVEL FABINI

PAVEL FABINI: The Verification of Elections at the Beginnings of Modern Parliamentarism: The Austrian Empire 1848–1849

The beginnings of modern parliamentarism in the Austrian Empire are connected with the events of 1848 and with the implementation of constitutional-legal norms influenced by the principles of liberalism and representative democracy. The legitimacy of the regime should no longer be based solely on the monarchist tradition, but should also be based on the consent of the citizen. In addition to the will of the monarch, who had so far ruled exclusively by the grace of God, the will of the ruled, expressed through the act of free election of parliamentary representatives, has also been newly exercised. However, the authenticity of the “revealed” collective will was undermined by the technical shortcomings of the electoral system, but especially by the efforts of competing actors and their supporters to interfere illegitimately in the electoral process, whether through corrupt practices, frauds or various forms of electoral violence. One of the instruments for purging the parliamentary body of illegitimately acquired

1 Studie vznikla s podporou GA ČR v rámci řešení projektu č. 18-02843S, *Nejisté mandáty. Volby a jejich legitimizace v českých zemích a Československu 1848–1939*.

parliamentary mandates, the duration of which could disrupt the legitimacy of the entire body and thus jeopardize the authority of state power, became the verification process taking place in parliament. The study examines the spectrum of electoral manipulations employed in the first parliamentary elections in the Austrian Empire and at the same time the form and practice of their verification in the beginnings of parliamentarism using examples of the Imperial Diet in Vienna and the Moravian Land Diet in Brno.

Keywords: Democracy – Parliamentarism – Legitimacy – Elections – Fraud – Violence – Verification – Austrian Empire

Demokratizace evropské společnosti v 19. a 20. století posilovala roli parlamentních institucí a vedla v jednotlivých státech k rozšiřování volebního práva, proměňovala se politická kultura, docházelo k politizaci obyvatelstva a k restrukturalizaci stranických systémů.² Měnila se občanská společnost a veřejný diskurz zaměřený na problematiku veřejné moci. Tato a související témata jsou soustavně zkoumána politology, historiky, sociology nebo ústavními právníky.³ Samostatnou oblast výzkumu představují snahy politických aktérů využívat pestré škálu více či méně kontroverzních nástrojů během předvolebních kampaní, stejně jako při vyhodnocování volebních výsledků. Podvody, korupce, nátlak a násilí při výběru poslanců se v různé intenzitě objevují od zavedení parlamentních institucí. Proti takovýmto jednáním byly od počátku moderních voleb zaváděny verifikační procedury, skrze které mohlo docházet k anulování volebních výsledků a k zániku nabytých poslaneckých mandátů. K zajištění čistoty voleb byly přijímány také novelizace volebních zákonů nebo trestněprávní legislativní opatření.⁴ Nezbytnost potírání těchto nešvarů lze jen těžko přecenit. S jejich nárůstem jsou vedle jiných negativních jevů spojeny např. ztráta legitimacy zákonodárné i výkonné moci a následně také destabilizace politického systému, která může vést až k občanské válce.⁵

2 John GARRARD – Vera TOLZ – Ralph WHITE (eds.), *European Democratization since 1800*, London 2000.

3 Výzkum těchto témat se těší dlouhodobému zájmu a množství výstupů dosahuje dnes takového počtu, že jen stručně shrnutí by si vyžádalo samostatnou studii. Proto odkazují pouze na některé inspirativní práce zaměřené výhradně na oblast volebních podvodů a verifikaci voleb.

4 Samozřejmě se v zápase s volebními nešvary uplatňují i jiné nástroje, např. v podobě apelů na morálku participujících osob nebo společenské kontrolní mechanismy vyjádřené sníženou volební účastí apod.

5 Sarah BIRCH, *Electoral Malpractice*, Oxford 2011, s. 6.

Oběma oblastem, tedy kontroverzním nástrojům uplatňujícím se při volbách a snahám o penalizaci jejich užívání, se v naší historické obci, ve srovnání se západními státy, prozatím nevěnovala soustavná pozornost a rovněž výzkum zaměřený na tyto otázky v zemích bývalého Rakousko-Uherska se může vykázat jen velmi omezeným počtem relevantních studií, zaměřených zejména na východní regiony monarchie.⁶ Ty bývaly ostatně už v 19. století pokládány za odstrašující příklad volebních přehmatů a v Čechách se pro zkorumpované hlasování a násilí při volbách již záhy vžil označení „uherské volby“.⁷ Existovaly tyto jevy rovněž v předlitavské volební praxi? A jestliže ano, v jakých podobách se vyskytovaly? Lze při zrodu moderního parlamentarismu na našem území detekovat snahu o potírání aktivit narušujících čistotu voleb? A jaké nástroje se v této snaze uplatnily?

Odpověď na tyto otázky je cílem předkládané studie, která chce prohloubit a rozšířit poznání naznačené problematiky na příkladu voleb do tří legislativních sborů v revolučním roce 1848: do českého zemského sněmu, moravského zemského sněmu a říšského sněmu ve Vídni. Vynechána je analýza voleb do ústavodárného parlamentu ve Frankfurtu a to ze tří důvodů. Předně se tématu podrobně věnovali němečtí právní historici, dále reprezentativnost těchto voleb pokrývá absence hlasování v některých volebních obvodech na území Českého království, ale roli sehrál také ohled na rozsah textu.⁸ Posledně zmíněný důvod vedl autora k rozhodnutí nezahrnout do předkládané studie situaci ve Slezsku, případně v Uhrách, kde se navíc

-
- 6 Z nejčastěji citovaných prací z posledních let stojí za zmínku např. S. BIRCH, *Electoral Malpractice*, Oxford 2011; Tracy CAMPBELL, *Deliver the Vote. A History of Election Fraud, an American Political Tradition 1742–2004*, New York 2005; Robert ARSENSCHEK, *Der Kampf um die Wahlfreiheit im Kaiserreich: Zur parlamentarischen Wahlprüfung und politischen Realität der Reichstagswahlen 1871–1914*, Düsseldorf 2003. K volebním podvodům a volební korupci v uherských částech monarchie např. inspirativní studie Andráse Ciegera, Judit Pál nebo Petera Šoltése v kolektivní monografii: Peter ŠOLTÉS – László VÖRÖS (eds.), *Korupcia*, Bratislava 2015. Pro oblast českých zemí po roce 1861 se otázkou volebních podvodů a verifikací voleb zabývá např. Luboš VELEK, *Mandát za uzenku. Volební nátlak a podvody v české politické kultuře 19. století*, Dějiny a současnost 28, 2006, č. 5, s. 33–37; Pavel FABINI, *Volební aféra okresního hejtmána Nikodéma Eckerta. Příspěvek k politickým aktivitám c. k. státních úředníků v 70. letech 19. století*, *Paginae Historiae*, 2019, č. 1, s. 339–359; TÝŽ, *K volební praxi na Smíchovsku na přelomu 19. a 20. století*, Studie a zprávy – Historický sborník pražského okolí, 2019, č. 1, s. 7–19.
- 7 Jan NERUDA, *Studie, krátké a kratší*, vyd. Ignát Herrmann, Praha 1894, s. 204. Další ze zemí Habsburské monarchie, se kterou se spojovala vysoká míra volební korupce a volebního násilí v 19. století, byla Halič. Z tohoto důvodu jeden z tehdejších českých politiků Halič označil za Čínu říše.
- 8 Např. Karl OBERMANN, *Die Wahlen zur Frankfurter Nationaversammlung im Frühjahr 1848*, Berlin 1987; Manfred BOTZENHART, *Deutscher Parlamentarismus in der Revolutionszeit 1848–1850*, Düsseldorf 1977; Arnulf von HEYL, *Wahlfreiheit und Wahlprüfung*, Berlin 1975.

uplatňovala odlišná volební kultura daná specifickými země a složitější genezí voleb jakožto nástroje užívaného pro výběr veřejných elit.⁹

Vzhledem ke skutečnosti, že v počátcích moderního parlamentarismu spadala verifikace voleb do kompetence legislativních sborů, jsem výzkum zaměřil na detailní analýzu sněmovních protokolů, které pro mne představovaly klíčový zdroj informací o genezi verifikačního procesu, o napadených volbách a o výsledcích šetření. Archivní materiály parlamentní provenience pak pro výzkum nabízejí mj. volební dokumentaci (spisy), ke kterým bývají přiloženy i protesty proti narušování volební integrity.¹⁰

Volební podvod a proces verifikace

Volební akt jakožto nástroj sloužící k výběru reprezentantů disponujících privilegii vydávat pro daný kolektiv obecně závazné regule je v evropských dějinách znám od nepaměti – a stejně tak je tomu i s volebními podvody.¹¹ Pod tímto označením chápeme takové aktivity spojené s volbami, které tehdejší společnost pokládala za nelegitimní, přičemž spektrum aktivit zahrnovaných to této kategorie podléhá místním a dobovým proměnám.¹² I přesto je namístě předestřít alespoň pomocnou objektivní definici. Dnes již existuje celá řada definic analytického termínu volební podvod, pod kterým v této studii zahrnuji vedle klasických podvodů (manipulace s hlasy, vícenásobné hlasování apod.) i různé korupční praktiky při volbách, volební nátlak, případně volební násilí.¹³ Obecně

9 Peter ŠOLTÉS, *Kortešačky: Volby na uhorský způsob*, in: P. Šoltés – L. Vörös (eds.), *Korupcia*, s. 214–249.

10 Pro říšské volby v letech 1848 a 1849 jsou relevantní archiválie uloženy ve Vídni v Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve fondu Österreichischer Reichstag 1848.

11 Claire TAYLOR, *From the Whole Citizen Body? The Sociology of Election and Lot in the Athenian Democracy*, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 76, 2007, č. 2, s. 323–345.

12 K terminologii, konceptualizaci a definici volebních podvodů např. Michael R. ALVAREZ – Thad E. HALL – Susan D. HYDE (eds.), *Election Fraud: Detecting and Detering Electoral Manipulation*, Washington 2009; Fabrice E. LEHOUCQ, *Electoral Fraud: Causes, Types and Consequences*, *Annual Review of Political Science* 6, 2003, s. 233–256; Pavla DOČEKALOVÁ, *Definice a konceptualizace volebních podvodů*, *European Electoral Studies* 7, 2012, č. 1, s. 17–29; I. JARABINSKÝ, *Diskuse nad povahou volebního podvodu a pokus o redefinici*, *European Electoral Studies* 8, 2013, č. 1, s. 37–45.

13 Volebním násilím je zde míněn „akt či hrozba nátlaku, zastrasování nebo fyzické újmy spáchané za účelem ovlivnění volebního procesu nebo které vyvstávají v kontextu volební soutěže.“ P. DOČEKALOVÁ, *Definice a konceptualizace volebních podvodů*.

tedy volebním podvodem rozumím cílevědomou akci za účelem zasahování do volebního procesu s cílem ovlivnit volební výsledek narušováním vůle elektorátu jinými prostředky než politickou diskuzí a prezentací programu volební strany a jejích kandidátů.¹⁴ Nebudu se zde tedy zabývat „volební systémovou manipulací“, ani jevy spadajícími pod kategorii nazývanou „volební pochybení“, tedy formálními nedostatky zaznamenanými při volebním procesu, jež sice ovlivnily výsledek voleb, ale můžeme předpokládat, že se tak stalo bez úmyslu ovlivnit vůli elektorátu.¹⁵

Při práci s problematikou volebních podvodů je vhodné jasně vymezit aktivity v rámci volebního procesu, které jsou do analýzy zahrnuty a jejichž konečným účelem je výběr poslance. A nemusí přitom na sebe časově navazovat. Naopak, v některých případech mohou probíhat i paralelně. První se týkají nominačního procesu (výběr kandidátů) a přípravy voleb (sestavování seznamů voličů, zajištění infrastruktury pro volební proceduru, distribuce dokumentů apod.). Další souvisejí s průběhem samotné volební kampaně a náleží sem veškeré s volbou spojené aktivity odehrávající se až do okamžiku vstoupení voliče do volební místnosti. Třetí soubor činností se odehrává před volební komisí a náleží sem akt volby a aktivity volební komise (vyhodnocování a sčítání odevzdaných hlasů, vyhlášení výsledků, vyplnění a předání volebních spisů). Samozřejmě v některých případech volbou ještě zdaleka vše nekončilo – např. některé formy násilí nebo kupčení s hlasy mívaly pokračování i po vyhlášení výsledků.

A nyní ještě stručně ke vzájemnému vztahu dvou termínů užívaných ve studii v souvislosti s parlamentními volbami. Prvním je legitimizační proces (legitimizace) a druhým verifikační proces (verifikace). Ve státech využívajících institut parlamentních voleb nacházíme právně zakotvené procesní postupy, jejichž cílem je prohlásit zvolení poslance za legitimní, čímž je zajištěna i legitimita legislativního sboru. Legitimizací ale bývá označován jak celý proces vedoucí k potvrzujícímu verdiktu, tak pouze jeho závěrečný akt, tedy potvrzení legitimacy volby. Oproti tomu termín verifikace voleb se používání k popisu procesu sloužícího k detekci a k posouzení nelegitimního jednání, jehož výstupem se může stát i penalizace, nejčastěji formou anulování volby.¹⁶ Ve své studii jsem se proto rozhodl

14 Bez ohledu na skutečnost, zda daná aktivita spojená s volbami byla či nebyla částí tehdejší společnosti vnímána jako nelegitimní, i když i tato skutečnost, tedy proměna obsahu dané kategorie v čase a místě, je pro výzkum volebních podvodů významná.

15 I. JARABINSKÝ, *Diskuse nad povahou volebního podvodu a pokus o redefinici*.

16 Někdy bývají oba zmíněné termíny využívány jako synonymické výrazy. S odkazem na německé Wahlprüfung se v češtině v druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století setkáváme také s označením „zkoušení“ nebo „přezkum“ voleb.

termín legitimizace omezit na označení konečného aktu schválení (ať už napadené, nebo nenapadené volby), zatímco pro soubor všech aktivit odehrávajících se během posuzování legitimacy jednotlivých voleb je využíván pojem verifikační proces.

V souvislosti se sílící rolí parlamentních institucí (a tedy i volebních procedur) dochází v 19. století k intenzivnějším diskuzím zaměřeným na zdokonalení verifikace voleb. Nicméně i přes nepochybný progres ještě počátkem 20. století, alespoň podle tehdejších právních teoretiků, zůstávalo očištění voleb v nedohlednu. Belgický učenec Émile Banning tehdy prohlásil, že mají být raději sochy symbolizující vlast při volební kampani zahaleny, aby nemusely přihlížet ostudností provázejícím výběr poslanců, zatímco jeden z jeho francouzských kolegů neváhal označit volební korupci za nutné zlo spojené s demokracií. Německý právník Emil Spiro, autor studie *Die Wahlfälschung in Theorie und Legislation*, zase hořekoval nad tím, jak jednání, jež ctnostní občané jindy pokládají za opovržením hodné, neshledávají „v boji volebním nečestným“.¹⁷ Může tato skutečnost souviset s nedostatkem ve verifikaci voleb a v penalizaci volebních podvodů?

Geneze verifikačních procedur vyústila v první polovině 19. století v existenci jediného dominantního modelu, který měl své počátky v britském a ve francouzském raně novověkém parlamentarismu a v roce 1787 byl v moderní podobě přijat ústavou Spojených států Amerických.¹⁸ Ten později opět převzala Francie, odkud se dále šířil evropským kontinentem. Z německých spolkových států jej v roce 1818 jako první zavedlo Bádensko.¹⁹ Za ukázkový příklad fungování tohoto modelu bývá považována právě Francie, kde v roce 1789 francouzské Národní shromáždění vytvořilo ze svých řad zvláštní kolegium, které se zabývalo verifikací voleb a svá zjištění předkládalo parlamentnímu plénu, jež o platnosti mandátů hlasovalo. A této tradici Francie zůstala věrna až do padesátých let 20. století. Model tedy přiřknul právo posuzovat legitimitu voleb poslancům, což můžeme v symbolickém významu pokládat za manifestaci suverenity parlamentu oproti králi, ale zároveň se jednalo i o důsledek tehdy převládajícího učení o potřebě rozdělení veřejné moci – jestliže výkonné moci příslušely kompetence řízení voleb, zákonodárný pilíř si měl podržet právo jejich verifikace.²⁰ Pochopitelně tento model vykazoval řadu nedostatků a kritika systému, ve kterém poslanci (respektive

17 Citováno dle Václav JOACHIM, *Podvody volební a jejich vliv na platnost voleb*, Praha 1913, s. 49.

18 R. ARSCHENSCHKEK, *Der Kampf um die Wahlfreiheit im Kaiserreich*, s. 51–55.

19 Někdy bývá uváděn říjen 1817. Hans P. SCHNEIDER – Wolfgang ZEH (eds.), *Parlamentsrecht und Parlamentspraxis in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin 1989, s. 445.

20 Fabrice E. LEHOUCQ, *Can Parties Polices Themselves? Electoral Governance and Democratization*, *International Political Science Review* 23, 2002, č. 1, s. 29–46.

sněmovní většina) měli sami rozhodovat o platnosti svého zvolení, už v šedesátých letech 19. století vedla k reformě realizované na Britských ostrovech, kde se zrodil tzv. „anglický model“ charakterizovaný zapojením na parlamentním tělese nezávislé justice.²¹ Byl uveden v život na základě tzv. Election Petition and Corrupt Practices at Elections Act v červenci 1868 – tedy v roce, kdy se v mnohonárodnostní rakouské říši slavilo výročí dvaceti let od vykonání prvních moderních parlamentních voleb. A právě stížnostmi na průběh těchto voleb a následným verifikačním procesem se nyní budeme detailněji zabývat.

Volby v roce 1848

Pro české země představoval revoluční rok 1848 zároveň rok tzv. supervolební, neboť v poměrně krátké době zde za sebou, případně simultánně, probíhaly všeobecné volby hned do tří parlamentních institucí – do ústavodárního parlamentu ve Frankfurtu, do příslušného zemského sněmu a do říšského sněmu ve Vídni.²² Bezsporu překvapující byla míra inkluze elektorátu. Hlasovacím právem tehdy disponovala poměrně značná část obyvatelstva. V případě voleb do českého zemského sněmu se pro venkovskou kurii uplatnilo hlasovací právo prakticky všeobecné pro muže starší 25 let a s trvalým bydlištěm v příslušné obci. Stačilo, pokud platil přímou daň a byl „zachovalý“.²³ Silné zastoupení ve sněmu měla královská města, ve kterých disponovali volebním právem měšťané, a města tzv. venkovská s víc jak 4000 obyvateli.²⁴ Další poslanci byli voleni za univerzitu nebo za sbor občanských velkostatkářů. Podobná byla situace také při volbách do zemského sněmu v Brně. Aktivním volebním právem disponovaly osoby již od 24 let. Stejně tomu bylo v případě aktivního volebního práva do ústavodárního

21 Cornelius O'LEARY, *The Elimination of Corrupt Practices in British Elections 1868–1911*, Oxford 1962, s. 27–57.

22 K jednotlivým volbám např. K. OBERMANN, *Die Wahlen zu Frankfurter Nationalversammlung*, s. 30–31; Jan HEIDLER, *Český sněm ústavodárny roku 1848*, ČČH 13, 1907, s. 36–59; K. OBERMANN, *Die österreichischen Reichstagswahlen 1848. Eine Studie zur Frage der Sozialen Struktur und der Wahlbeteiligung auf der Grundlage der Wablakten*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26, 1973, s. 342–374; Franz ADDLGASSER, *Die Mitglieder der Österreichischen Zentralparlamente 1848–1918*, I. A–L, Wien 2014.

23 Volební právo bylo odepřeno lidem pod kuratelou, zločincům a obžalovaným ze zločinů „cti znavujících“ nebo z těžkých přestupků. Jan ČERNÝ, *Boj za právo. Sborník aktů politických ve věcech státu a národa českého od roku 1848*, I, Praha 1893, s. 220.

24 Praha měla na sněmu disponovat 12 poslanci. Každé královské město mělo mít alespoň jednoho poslance. Města nekrálovská s víc jak 4000 obyvateli také jednoho poslance, s víc jak 8000 obyvateli pak poslance dva. Tamtéž.

vídeňského sněmu, ze kterého ovšem byli vyloučeni občané využívající chudinskou podporu a čeládka coby osoby „závislé“.²⁵ Trvalo půl století, než některé společenské vrstvy díky demokratizaci hlasovacího práva opět stanuly před volební urnou.

Volební dění v roce 1848 naplno rozvířilo veřejný život a lidé se u nás poprvé tváří v tvář setkávali s institutem, který na jiných místech kontinentální Evropy náležel k zaběhnuté rutině. Signifikantním rysem je neexistence jasné politické terminologie. Termín poslanec se teprve „nacházel“ a tak si čeština, prvně konfrontovaná s volenými zástupci, vypomáhala slovy jako „deputovaný“, „důvěrník“ či „volenec“.²⁶ Nadšení a odhodlání využít nabytých politických svobod a vyslat zástupce rozhodovat o „věcech veřejných“, se projevil v množství nominací. Později už nikdy nebyly zaznamenány tak vysoké počty o mandát zápasících kandidátů.²⁷ Volební kultura se utvářela ze dne na den a myšlenkový kvas zaměřený na volební dění vykazoval nebývalou intenzitu.

Co je a co není v předvolební kampani přípustné, řešila legislativa jen vágně a nejasnosti panovaly také o volební proceduře. Připočteme-li značně naddimenzovaná očekávání širokých vrstev a rostoucí touhu po uspokojení kulturních a ekonomických zájmů, lze předpokládat, že v průběhu volebních kampaní i volebních aktů docházelo k situacím nesplňujícím dnešní, ani dobová kritéria správného, svobodného a čistého výběru zákonodárců.

Volebních pochybení a přehmatů při českých zemských volbách na venkově se stalo bezpočet, což lze přisoudit skrovnému počtu kompetentních osob v obcích a ve městech, které měly spolu s církevní organizací volby na starosti. Nekvalitně vedené seznamy voličů, špatná kontrola, liknavost, včetně takových případů, kdy řada obcí namísto všech oprávněných voličů vyslala jen dva nebo tři zástupce, to vše se odrazilo ve finálních volebních výstupech.²⁸ Velký ohlas vyvolala např. kauza direktora panství Klecany, který prostě sám vybral dva sedláky a poslal je k vikáři volit poslance.²⁹ Zda se jednalo pouze o pohodlnost, nebo o záměr s cílem ovlivnit

25 Zdeněk Václav TOBOLKA (ed.), *Česká politika*, díl II., část 1., Praha 1907, s. 811, 821. Podobné omezení nalezneme také ve volebním řádu pro Moravu, kde byli z volby vyloučeni čeledíni, lidé dostávající almužnu, tovární dělníci, tovaryši a učedníci. Jindřich DVOŘÁK, *Moravské sněmování roku 1848–1849*, Telč 1898, s. 240.

26 L. VELEK, *Ideální představy o ústavě, parlamentarismu a zástupcích lidu v revolučním roce 1848/1849*, *Moderní dějiny* 20, 2012, č. 1, s. 13–34.

27 Např. při volbě v semilském vikariátu se veřejně ohlásilo 16 kandidátů, nicméně hlasy voličů si mezi sebe nakonec rozdělilo 85 osob. Národní archiv v Praze, fond Český zemský sněm (dále NA, f. ČZS), kart. 5. Protokol ze 17. 6. 1848 o výsledku voleb v semilském vikariátu.

28 J. HEIDLER, *Český sněm ústavodárný roku 1848*, s. 47.

29 Tamtéž.

výsledek, se nepodařilo prokázat. Verifikaci voleb měl totiž provádět český zemský sněm se sídlem v Praze, který se ale v souvislosti s celostátním politickým děním nakonec vůbec nesešel.³⁰

Volebnímu chaosu napomáhala i nedokonalá volební legislativa. Vůbec nebyla stanovena např. reklamační lhůta, stejně jako instance, k níž měly reklamace směřovat. Pouze § 12 příslušné právní normy nařizoval, aby členové volební komise, která volbu v daném místě řídila, odpřisáhli, že „každé falšování volitelských rejstříků neb lístků překazí (...)“.³¹

Preciznější volební řád v tomto směru nalezneme pro zemské volby na Moravě, kde i příprava probíhala relativně zodpovědně, ačkoli ne zcela bez obtíží, a to přesto, že na ni bylo vymezeno jen velmi málo času, pouhé dva týdny.³² Ve volební instrukci zde vedle jiných opatření máme zcela jasně určeno, jaký orgán se má v kterém případě zabývat reklamací, např. v případě nejasností ohledně aktivního volebního práva. Ve srovnání se zemskými volbami v Českém království poměrně významná role připadla na Moravě c. k. krajským úřadům, což se pozitivně odrazilo na přípravách volebního procesu.³³ Volby zde ale probíhaly v některých ohledech odlišně. Jednak nepřímo, kdy si nejprve voliči zvolili volitele, kteří následně volili „posla“ na sněm, ale také se zde užíval institut minimální účasti voličů pro platnost volby a nutnost absolutní většiny hlasů při volbě samotného poslance.³⁴ Obdobný model se uplatňoval také při volbách do vídeňského říšského sněmu.³⁵ Ty se v Čechách uskutečnily v červenci v návaznosti na červnové zemské volby, přičemž je pravděpodobné, že se zachycené nekalé formy ovlivňování volební soutěže nijak výrazně nelišily, samozřejmě vyjma těch, jež přímo souvisely s odlišnými procedurálními postupy.

Z dochovaných stížností vysvítá, že kritika voleb do říšského sněmu velmi často směřovala proti jednání volebních komisařů a proti dění při samotném volebním aktu. V obvodě Jindřichův Hradec například hlásili narušení tajnosti hlasování a docházelo zde rovněž k pronásledování ze strany agitátorů.³⁶ Nedostatky a pronásledování byly vytýkány také v obvodu Lovosice, kde vznikl spor o platnost

30 Karel KAZBUNDA, *České hnutí roku 1848*, Praha 1929, s. 288–289.

31 J. ČERNÝ, *Boj za právo*, s. 232.

32 František OBRTL, *Moravští sedláci v letech 1848–1904*, Přešov 1915, s. 18.

33 J. DVORÁK, *Moravské sněmování*, s. 244.

34 Pro zvolení poslance kolegiem volitelů byla zapotřebí volební účast alespoň 3/4 volitelů.

35 K. OBERMANN, *Die österreichischen Reichstagswahlen 1848*, s. 342–374.

36 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Österreichischer Reichstag 1848 (dále jen HHSA, f. ÖR 1848), kart. 18, I/106.

lístků obsahujících pouze příjmení kandidáta.³⁷ Jinde zase lidé platnost volby napadali kvůli předem vyplněným hlasovacím lístkům.

Pobouření části občanů vyvolala kampaň pátera Jana Mária Sidona, katechety na gymnáziu v Jičíně, jehož kandidaturu podporovala agitací část místních studentů, kteří objížděli volitele v celém obvodu. Jeden se dokonce opovážil „v radnici při volení sedlákům cedule psáti“.³⁸ Páter Sidon údajně shromáždil volitele z několika vesnic u židovského hřbitova v Jičíně, kde se jim „vemlouval“, dával jim sliby a všechny ostatní kandidáty urážel na cti a inteligenci.³⁹ Během této kampaně došlo i k násilnému činu – k postřelení jednoho z agitátorů.

Veřejný ohlas získala i volba do říšského sněmu vykonaná na Moravě v obvodu Uherský Brod, kde se prý odehrála celá řada nepřístojností. Předně zvolený poslanec nespĺňoval požadavky pasivního volebního práva, „nešetřilo se tajnosti hlasování“ a dohlížející komisař zcela selhal, když neohlídal dodržování pravidel – a jelikož neuměl český jazyk, nedokázal ani komunikovat s voliči, vesměs sedláky.⁴⁰ Spory o platnost hlasování navíc sedláci, kteří měli převahu nad nevelkým počtem měšťanů, vyřešili tak, že městské voliče donutili nátlakem („strachem“) podepsat volební protokol.⁴¹

O tom, že násilí, nátlak a vyhrožování při říšských volbách v roce 1848 nebyly jevy nijak výjimečné, svědčí i dobová karikatura ve vídeňském periodiku, na které se kandidát vyzbrojený pistolí dožaduje hlasu na jednom z voličů (viz níže).⁴² Nátlakem měli také být někteří čeští voliči nuceni ze strany státních úředníků hlasovat při bojkotovaných volbách do Frankfurtu, ale výhrůžky násilím neváhali užít ani čeští národně liberální politici. Např. Karel Havlíček Borovský varoval, že přijde další revoluce, pokud jim, tedy českým liberálům, nebude zvolený parlament konvenovat.⁴³ Jednalo se přitom o nebezpečné hraní si s ohněm, jež mohlo mít tragické následky, jak ukazovalo dění ve východních regionech mocnářství.

Tamní noviny zaznamenaly incident z července 1848 v Nitranské stolici, kde se při volbách střetli stoupenci Kerestúryho maďarské strany s příznivci Rudňanského strany slovensko-maďarské, při kterém bylo volení překaženo: „Po dlouhém dráždění zuřivě přepadla konečně první strana pokojný neozbrojený

37 HHSa, f. ÖR 1848, kart. 18, I/99.

38 Tamtéž, kart. 25, I/147.

39 Tamtéž.

40 HHSa, f. ÖR 1848, kart. 26, I/149.

41 Tamtéž.

42 Wiener Katzen-Musik, 13. 6. 1848, s. 7.

43 J. HEIDLER, *Český sněm ústavodárný roku 1848*, s. 51.

Obr. 1

Karikatura k volbám v roce 1848.

„Oder, laut § 6 wahlfähiger Bürger! Wollen Sie nicht so freundlich sein, freiwillig und aus eigenem Antriebe diesen Wahlsettel, in welchen Sie mich zum Deputirten wählen, sogleich zu unterschreiben?“

Zdroj: Wiener Katzen-Musik, č. 2, 13. června 1848, s. 7.

lid Rudňanského vinnými holemi, posud uschovanými, a mnoho jich na útěku utloukla. Dopisovatel byl svědek, jak sedmdesátiletý kmet deset ran přes hlavu dostal. Viděl, jak mnohému přes prsa a na břicho rány padaly. Darmo prosili o milost. Mnohým byly ruce i nohy polámany... Bylo mnoho takových, kteří utíkajících stíhali, do smrti je dotloukli, do naha svlékli a na hanu celého člověčenstva hodili je na ulici. Z úředníků, kteří na jevišti hanebností těchto se ukázali, byli mnozí nemilosrdně zbiti a posmíváni.⁴⁴

Srovnání s uherskými volebními excesy vede k souhlasu s tvrzením, že volby v západních částech monarchie probíhaly relativně klidně a že v Čechách „zápas mezi jednotlivými kandidáty nebyl nikterak urputný“.⁴⁵ Přesto se pochopitelně

⁴⁴ Pražské noviny, 24. 7. 1848, s. 47.

⁴⁵ Vladimír KLIMEŠ, *Česká vesnice v roce 1848*, Most 1949, s. 246.

legitimitou vykonaných voleb bylo nutné zabývat. Přítomnost podvodem zvoleného poslance by totiž potenciálně podkopávala legitimitu celého legislativního sboru a tím celého nově budovaného ústavně-právního pořádku. Jak už ale bylo zmíněno, tato agenda se pro nesvolání zemských poslanců vůbec nedostala na půdu sněmu Českého království, a není tedy možné tento verifikační proces zkoumat. Proto si přiblížíme pouze počátky verifikace voleb na moravském zemském sněmu a na říšském sněmu ve Vídni.

Moravský zemský sněm

V posledním dubnovém týdnu roku 1848 došlo na moravském sněmu k přijetí návrhu na reformu zemského zřízení, v rámci které se rozšiřoval zastupitelský princip. Během druhé poloviny května pak probíhala v jednotlivých částech Moravského markrabství příprava voleb a následně samotné volby poslanců. Zatímco se moravské obyvatelstvo seznamovalo s pravidly pro výběr sněmovních „poslů“, probíhala v chrámu sv. Pavla ve Frankfurtu nad Mohanem intenzivní diskuze nad podobou verifikačního procesu pro německé ústavodárné národní shromáždění.⁴⁶ Za účelem posuzování legitimacy voleb byl parlament rozdělen do 15 oddělení – každé oddělení pak posuzovalo čistotu voleb poslanců jiného oddělení, přičemž konečný verdikt se u problematických voleb přičkl plenárnímu shromáždění celého parlamentu. Zároveň byl pro posuzování voleb vytvořen ústřední výbor pro ověřování voleb.⁴⁷

Obdobná forma verifikačního procesu se uplatnila také při ověřování mandátů nově zvolených poslanců v ústavodárném moravském sněmu, který se sešel poslední květnový den. Vedle 58 nevolených virilistů sestával z 18 poslanců za venkovské statky měst, 5 poslanců za univerzity, 77 zvolených ve městech a 108 zástupců venkovského obyvatelstva. Vytvořené kolegium dostalo za úkol připravit novou zemskou ústavu, načrtnout volební řád pro budoucí sněm a vyřešit celou řadu klíčových otázek, včetně vyvázání poddaných z roboty apod.⁴⁸ Předtím ale, než se zhostilo svého úkolu, bylo nutné verifikovat volby a ověřit tak právoplatnost poslaneckých mandátů.

46 *Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituirenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, I, Frankfurt am Main 1848, s. 25–27.

47 Tamtéž.

48 Jiří MALÍŘ a kol., *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 12.

Za tímto účelem se poslanci rozdělili do deseti oddělení (zvaných také „sekcí“ sněmu), přičemž každé tvořili zástupci ze tří skupin. První skupina nazvaná „majitelé větších gruntů“ se skládala z velkostatkářů, prelátů a rovněž ze zástupců univerzity. Druhou tvořili zástupci měst a třetí poslanci tzv. selského stavu. Počet členů oddělení se pohyboval v rozpětí od 14 do 18 členů.

Průběh ověřování mandátu reguloval tzv. prozatímní jednací řád vypracovaný zemským výborem.⁴⁹ Každá sekce si ze svých řad volila přednostu a tajemníka, jehož úkolem bylo informovat plénium sněmu o výsledcích šetření.⁵⁰ Ta se pochopitelně lišila s ohledem na příslušnost poslance k zájmové kurii. Například zástupci velkých gruntů dokazovali právo vstoupit na sněm výtahy z desek zemských, zatímco zástupci měst a venkova se prokazovali nezávadnou volební dokumentací, obsahující výslednou zprávu volební komise o výsledku volby. Jednalo se o tzv. legitimační nebo také věřící list (terminologie se lišila), stvrzený podpisy a pečetěmi, který poslance zmocňoval ke vstupu do sněmu.⁵¹

Ráno 5. června se poslanci sešli k (v pořadí) druhé sněmovní schůzi. Jednací řád (§ 8) stanovoval, aby přednostové sekci nejprve sněm informovali o výsledcích kontroly a následně měli být připuštěni ke sněmu poslanci, u nichž nebylo pochyb o zákonném provedení volby. Teprve poté se mělo hlasovat o platnosti pochybných voleb, přičemž se nejprve přednesly záležitosti, v nichž se vyskytovaly formální vady, jako absence podpisů nebo chybné výtahy z desek zemských, a až na závěr přišla řada na závažnější případy.

Při této první verifikaci zemských voleb v českých zemích bylo shledáno 146 volebních aktů bez jakékoli závady, u 23 se našly formální nedostatky a v dalších osmi případech se jednalo o závažné okolnosti uvádějící volbu v pochybnost. Poměrně časté byly tedy formální nedostatky. Pokud ovšem nebyly o platnosti volby pochybnosti a nedošlo ke vznesení námitek, docházela oddělení vesměs k závěru, že dotyční poslanci mají být do sněmu připuštěni. Argumentovalo se zjištěnými poměry roku 1848, dále tím, že se jednalo o nový způsob výběru poslanců, ale svou váhu měla i skutečnost, že na přípravu stejně jako provedení voleb bylo málo času. Mnohdy se proto oddělení usnesla na závěru, že „takové chyby nedůležité prominouti se mohou“, zároveň ale žádala obezřetnost a větší důraz na kontrolu při příštích volbách.⁵²

49 *Moravský Sněmovní list 1848–1849*, s. 2.

50 *Tamtéž*, s. 5.

51 *Tamtéž*, s. 7.

52 *Moravský Sněmovní list 1848–1849*, s. 6–8.

Pokud srovnáme výstupy jednotlivých oddělení, je patrné, že nepostupovaly při verifikaci stejně důsledně. Například IV. oddělení, kterému předsedal František Spousta, podle prezentované zprávy nenašla žádné, a to ani formální chyby, což je při srovnání s jinými odděleními podezřelé.⁵³ Oproti tomu VIII. oddělení vedené baronem Adalbertem Widmannem postupovalo očividně pečlivěji, jak je zjevné z jeho zpráv i příložené tabulky:

Tab. č. 1

Výsledky ověřování voleb podle jednotlivých oddělení⁵⁴

Oddělení	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Nezávadné volby	13	14	15	17	15	15	11	10	15	20
Formální nedostatky	4	3	1	0	2	1	4	5	3	0
Nepřipuštěno poslanců	2	0	1	0	1	0	0	1	0	2

Dle § 9 jednacího řádu poslanci nepřipuštění ke sněmu neměli právo dále se v něm zdržovat, dokud nepodali dostatečné důkazy o právoplatnosti své volby, nebo dokud o její platnosti nerozhodl sněm. Při druhé schůzi sněmu bylo takto po zprávách sekcí v několika případech rozhodnuto, že dotyční musí sněm opustit.⁵⁵ Když poté plénum odhlasovalo zrušení dané volby, pozbyl poslanec mandátu, byl od sněmu „odmrštěn“ a následovalo vypsání doplňovací volby, která opět musela projít verifikací.

Tak bylo při pozdějším rokování zrušeno například IV. oddělením hned několik mandátů. Jednalo se o volby, při kterých „docela protipořádné volení místa mělo“.⁵⁶ Mandáty se rušily také při zvolení více osob v jednomandátových obvodech, ale jinak můžeme při verifikacích hovořit o značné benevolenci moravské sněmovní většiny.⁵⁷ O poslancecké křeslo nepřišel Petr rytíř Chlumecký, přestože nesplňoval minimální věk požadovaný u pasivního volebního práva.⁵⁸ Rovněž nerespektování řádem stanovené písemné formy hlasování nebylo pro sněmovní většinu důvodem pro zánik mandátu, jak dokládá případ volebních obvodů Kyjov

53 Tamtéž, s. 9.

54 Sestaveno na základě zpráv jednotlivých oddělení Moravského zemského sněmu.

55 *Moravský Sněmovní list 1848–1849*, s. 15.

56 Tamtéž, s. 61

57 František OBRTTEL, *Moravští sedláci*, s. 26

58 Tamtéž.

a Náměšť.⁵⁹ Vcelku překvapující se jeví i legitimizování volby v třebečském obvodu, kde, alespoň podle došlého protestu, byli voliči z budišovského panství „od voličů třebečských zahrnutí a tak od volení vyslanců vymrštěni byli“.⁶⁰ Ze 49 voličů obou panství se k volbě dne 29. května sešlo 38 voličů, z nichž jedenáct pocházelo z panství Budišov. Pravděpodobně ale došlo ke sporům a místní prohlásili, že „sem z budišovského panství odeslané a vskutku taky vynalezené vyvolence k tomu volení nepřijmou, nýbrž (...) sami voliti chtějí, pročes se budišovští vyvolenci taky odstranili“.⁶¹ Nicméně odchodem budišovských se počet přítomných voličů snížil pod předepsanou tří čtvrtinovou většinu a volba se tak musela odložit na následující den, kdy se podařilo dosáhnout požadovaného kvóra i bez budišovských a poslancem byl zvolen „celoláník“ Matěj Toufar. Ale pro definitivní legitimizaci volby se nakonec stalo rozhodujícím pozdější prohlášení budišovských voličů, že Toufara za svého poslance přijímají.⁶²

Právě výše zmíněná podmínka tři čtvrtinové účasti elektorátu se stala jednou z hojně diskutovaných otázek a její vyřešení přispělo i k proměně procesu ověřování voleb na moravském zemském sněmu. Podmínka byla zakotvena ve volební instrukci z 13. května 1848 a to mj. také v § 23 pro volby poslanců za města a v § 27 v případě venkovských volebních obvodů.⁶³ Na základě této povinnosti došlo při jednání sněmu 16. června k anulování volby Františka Breita coby poslance za volební okres Dačice. Následovala diskuze, při níž poslanec Kajetan Mayer žádal, aby se od tohoto pravidla upustilo. Tázal se, jak „mohou ti, jenž voliti chtějí, práva volebního zbaveni býti proto, že někteří voliti nechtějí?“⁶⁴ A tak navrhnul: „Budiž tedy vyřknuto, že, kdyby i jen část volebního okresu práva volebního použila, ten tak vyvolený za vyslance uznán býti musí“ a následně vznesl na plénum návrh, aby za účelem opravy volebního řádu byla k volbě vytvořena „nějaká komise“.⁶⁵ Poslanec Jan Fejfalík tento návrh ještě konkretizoval, totiž aby se komise skládala z deseti členů, po jednom vybraném z každého oddělení, načež většina sněmu „povstáním“ utvoření takové komise schválila.⁶⁶

59 Zmíněny byly případy hlasování ústně, namísto písemné formy. Na jiných místech se zase namísto hlasovacích lístků používaly např. kuličky. *Moravský Sněmovní list 1848–1849*, s. 15 a s. 279.

60 Tamtéž, s. 14.

61 Moravský Zemský archiv v Brně, fond Sněmovní akta 1848–1849 (dále MZA, f. SA), kart. 88, Protokol provedený u úřadu vrchnostenského panství Třebíče dne 29. května 1848.

62 MZA, f. SA, kart. 91, Zpráva sekce o legitimizacích č. 606.

63 J. DVORÁK, *Moravské sněmování*, s. 243 a 245.

64 *Moravský Sněmovní list 1848–1849*, s. 55.

65 Tamtéž.

66 Tamtéž.

Při následujícím jednání 17. června došlo k volbě členů „komise pro volení“ za jednotlivá oddělení a vedle návrhů na změnu volebního řádu se její agendou pro příště stávala i verifikace voleb, přičemž její náhledy se předkládaly sněmovní většině, která si ponechala pravomoc vydat konečný verdikt o potvrzení nebo zrušení poslaneckého mandátu. Později, 27. června, se sněm usnesl přijmout návrh komise na změnu volební instrukce a od prvního červencového týdne místo jednotlivých oddělení předkládala komise sněmovnímu plénu také výsledky svých šetření týkajících se volebních zápasů. Stalo se tak jen pár dní před prvním zasedáním říšského sněmu ve Vídni, pro který se stalo ověření právě proběhlých říšských voleb provořadým úkolem.

Verifikace voleb říšským sněmem ve Vídni

Dne 10. července byli do zimní (španělské) jízdárny ve vídeňském Hofburgu poprvé uvedeni poslanci zvolení v šestnácti historických zemích předlitavské části monarchie, kteří zasedli v osmi „dlouhých řadách očíslovaných sedadel, oddělených uličkami“ a vytvářejících tři oddělené bloky: pravice, centra a levice, z nichž se postupně vytvořily i základní parlamentní stranicko-politické formace.⁶⁷ Jako svůj přední úkol sněm přijal vytvoření moderní konstituce odrážející liberálně-demokratické hodnoty. Aby mohl zahájit své normotvorné aktivity, musel se řádně ustavit skrze potvrzení alespoň 192 poslaneckých mandátů z celkového počtu 383. Podle § 4 prozatímního jednacího řádu (Provisorische Geschäftsordnung) bylo potvrzení legitimacy voleb poslanců výhradně, stejně jako v případě moravského sněmu, v gesci sněmovního pléna.⁶⁸

Za tímto účelem se podle francouzského modelu říšský sněm rozdělil do celkem devíti oddělení neboli sekcí (Abteilungen), přičemž každému se přidělilo revidování voleb poslanců náležících k jiné sekci.⁶⁹ Tato oddělení se obnovila 27. července losem a k této obměně základních stavebních jednotek sněmu následně docházelo každé dva měsíce.⁷⁰ Už zpočátku sněmování nastaly problémy

67 K. KAZBUNDA *České hnutí*, s. 312.

68 *Geschäfts-Ordnung für den constituirenden Reichstag*, Wien 1848, s. 1.

69 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischer Aufnahme*, b. 1, Wien 1848, s. 6.

70 K. KAZBUNDA, *Archiv rakouského ústavodárného říšského sněmu (1848–1849), rakouské říšské rady (1851–1861) a rozmožené rady říšské (1860–1861)*, Časopis archivní školy 2, 1924, č. 1., s. 48.

s některými volebními protokoly, těmi, které byly sepsány v jiném než německém jazyce. Postupem času se na sněmu rozvinula vášnivá diskuze o tom, zda má němčina hrát prostředkující roli univerzální sněmovní řeči. Ve Vídni se totiž tehdy scházeli zástupci obyvatelstva mluvícího deseti různými jazyky. Zazněl dokonce názor, že kdo německy neumí, má zkrátka na mandát rezignovat, což jen přiosťřilo už tak rozjitřené nacionální rozpory.

Ještě závažnější otázka se dostala na přetřes během schůze sněmu 15. července. Tehdy zpravodajové jednotlivých oddělení seznámili sněm poprvé s revizí volebních výsledků, přičemž u některých zazněly pochybnosti nebo námítky proti regulérnosti. Otázkou bylo, jak postupovat. Zda zahájit vyšetřování a zda vůbec může o platnosti a neplatnosti mandátů sněm rozhodovat, když doposud nebyl řádně konstituován? Většina diskutujících nakonec „jen přípravnému sněmu“ toto právo odepřela. Potvrdit se měly pouze nesporné mandáty, zatímco u těch, proti kterým se vyskytly protesty, se ověřování nechalo až konstituovanému sněmu. V ten moment předseda sněmovny nadhodil kacířskou otázku, totiž co když 192 bezproblémových mandátů nenapočítají? To se sněm vůbec nebude moci ustavit? Nicméně o tom žádný z přítomných nehodlal spekulovat a plénum odhlasovalo odklad prošetřování případů označených sněmem za problematické.⁷¹ Dva dny nato poslanec Goldmark navrhl precizaci ověřovacího procesu, zejména aby se návrhy sekcí podrobně odůvodňovaly, ovšem tato iniciativa byla zamítnuta s ohledem na ztrátu času způsobenou už tak se protahující verifikací, pokládanou částí sněmu ne-li za zbytečnou, pak alespoň za veskrze málo významnou.

Ve verifikaci se tak pokračovalo 18. července a většina napadených mandátů se nakonec dočkala schválení, respektive označení za neproblematické, ačkoliv panovaly oprávněné pochybnosti o regulérnosti některých volebních aktů, jak dokládá i případ pražských voleb, konajících se s ohledem na trvající výjimečný stav za nestandardních podmínek. Jejich zneplatnění požadoval německý liberál a příslušník levice Ludwig šlechtic Löhner, rodák z Roztok u Prahy, a návrh odůvodňoval tím, že za dané situace byly nutně potlačeny některé občanské svobody, politické aktivity včetně předvolební diskuze. Ve své obsáhlé řeči poukázal na krátké časové rozmezí mezi volbou volitelů a samotnou volbou poslance, kvůli čemuž mezi voliteli nemohla proběhnout „náležitá rozmluva.“⁷²

71 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischer Aufnahme*, I, Wien 1848, s. 29.

72 Večerní příloha Wiener Zeitung, 18. 7. 1848, s. 1.

Jeho námitky se jeví opodstatněné, nicméně vyvolaly vlnu negativních reakcí u stoupenců českého národního hnutí. Zpochybovaly totiž mandáty českých korifejů Františka Palackého a Antonína Strobacha.⁷³ Oba spolustraníky hájil F. L. Rieger, který ne právě šťastně argumentoval tím, že by beztak byli zvoleni a zároveň upozornil na skutečnost, že pak by se musely zrušit také volby v Krakově, kde rovněž panoval výjimečný stav.⁷⁴ Tím si zajistil podporu silně zastoupených polských poslanců a pražské volby se nakonec dočkaly schválení výraznou většinou. Nutno dodat, že o nepatrném vlivu stavu obležení na volební výsledky byl přesvědčen i prezident českého gubernia Leopold Lev Thun-Hohenstein.⁷⁵

Nejednoznačnost panovala též při posuzování dalších voleb, přičemž zaznívala podezření z falšování volebních lístků, z volebního násilí nebo z porušování volebního řádu, například nedodržením stanovené účasti voličů. Vzhledem ke značnému počtu revidovaných voleb ztráceli poslanci po čase přehled o stavu verifikace, a tak poslanec za IV. pražský obvod, knihkupec a podnikatel Alois Borrosch 24. července navrhl, aby se sešli zpravodajové a sekretáři všech sekcí, aby se vyjasnilo, kteří poslanci náleží k jakému oddělení, či mandáty jsou dosud shledány problémovými nebo jaké volby na revizi teprve čekají. Za přispění této inventury se podařilo ověřovací proces urychlit a do začátku srpna losem obnovené sněmovní sekce předložily plénu závěry o revizi značné části voleb. Některé vyvolaly mezi poslanci vášnivou diskuzi, jako např. revize volby slovinského právníka Aloise Smrekera, viněného z volební korupce. Zpravodaj sekce posuzující tuto volbu vzhledem k závažnosti případu žádal okamžité prohlášení volby za neplatnou a zdálo se, že většina přítomných je tomuto řešení nakloněna. Proti se kategoricky postavil A. Fischof, člen výboru pro záležitosti jednacího řádu. Pokáral zpravodaje, že sekcím nepřísluší navrhopvat zneplatnění voleb, to může pouze k tomu určený výbor, sekce může navrhnout plénu jen zpochybnění volebního aktu.⁷⁶

Takové nedostatky, jako neznalost parlamentních procedur nebo kompetencí jednotlivých sněmovních orgánů, jsou v počátcích parlamentního života pochopitelné. Navíc se jednalo v německém jazyce, přičemž víme, že desítky poslanců tuto řeč vůbec neovládalo. Výsledkem intervence poslance Fischova se stalo, že plénum odhlasovalo zpochybnění volby.

73 František Palacký byl zvolen za Nové město pražské. Antonín Strobach pak za Staré město pražské.

74 František Ladislav RIEGER, *Řeči Dra. Frant. Ladisl. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech*, I, vyd. Josef Kalousek, Praha 1883, s. 22.

75 O tomto svém přesvědčení informoval i ministerského předsedu Franze Pillersdorfa. K. KAZBUNDA, *České hnutí*, s. 312.

76 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, I, Wien 1848, s. 76.

A tak do konce července značnou část poslaneckých mandátů plénům označilo buď za potvrzené, nebo za „beanstandeten“, tedy ty, proti kterým existují námitky. Za účelem detailního prošetření těchto volebních aktů počítal provizorní jednací řád (§ 5) se zřízením zvláštního výboru, jehož úkolem bylo po důkladném zkoumání volebních spisů a zjištění okolností kontroverzní volby předložit plénu buď její schválení, nebo její definitivní prohlášení za neplatnou, načež se rozhodnutím pléna verifikační proces završil.⁷⁷ Až do tohoto verdiktu mohl i podvodem zvolený poslanec participovat na ústavodárném procesu. Umožňoval to § 6. Oproti poslancům moravského zemského sněmu mohl poslanec říšského sněmu, jehož volba vyvolala pochybnosti, vykonávat i nadále svůj mandát, tedy účastnit se sněmovního jednání a hlasovat (právo na „Sitz und Stimme“), a to až do té chvíle, dokud jeho zvolení nebylo sněmem prohlášeno za neplatné.⁷⁸

Volba osmi členů výboru, po jednom z každého oddělení, se uskutečnila dne 2. srpna a oficiální název zněl „Ausschuß zur Prüfung der beanstandeten Wahlen“, tedy Výbor pro ověřování zpochybných voleb.⁷⁹ Dále jej označují termínem verifikační výbor. Posledním, devátým členem byl později za první sekci zvolen tyrolský poslanec Giovanni de Pretis.

Tab. č. 2

Původní složení verifikačního výboru

Jméno poslance	Funkce ve výboru	Historická země	Oddělení
Edmund rytíř Kraiński	Předseda	Haličsko-vladiměřské království	7.
Ludwig šlechtic Löhner	Místopředseda	České království	2.
Andreas Eckl	Zapisovatel	České království	3.
Josef Alexander Helfert	Člen	České království	8.
Karl Leopold Klaudy	Člen	České království	6.
Ignatz Sieber	Člen	České království	4.
Seweryn rytíř Smarzewski	Člen	Haličsko-vladiměřské království	5.
Konrád Věžnický	Člen	České království	9.
Giovanni de Pretis	Člen	Tyrolsko hrabství	1.

⁷⁷ *Geschäfts-Ordnung für den constituirenden Reichstag*, Wien 1848, s. 2.

⁷⁸ Toto pravidlo zaváděl § 6 Provizorního jednacího řádu a na základě výzkumu sněmovních protokolů je zřejmé, že bylo důsledně dodržováno. *Geschäfts-Ordnung für den constituirenden Reichstag*, Wien 1848, s. 2. Oproti tomu na Moravě sněm ad hoc hlasoval o připuštění, nebo nepřipuštění některého poslance ke sněmovnímu jednání.

⁷⁹ HHSA, f. ÖR 1848, kart. 81, IV/16.

Překvapující je skladba parlamentního výboru z pohledu volebních obvodů, jež zde byly zastoupeny. Výrazná většina poslanců účastnících se zasedání verifikačního výboru totiž pocházela z Českého království, přičemž zde nalezneme zástupce levice (Eckl, Sieber, Löhner) stejně jako liberálně-konzervativní pravice (Věžnický, Helfert, Klaudy).⁸⁰ Tato rovnováha sil vysvětluje i skutečnost, že předsednický post získal rytíř Kraiński z Haliče, což pokládám za nutný kompromis. Levice na oplátku získala post místopředsedy pro nám již známého Löhnera. Zastoupení obou hlavních sněmovních frakcí posilovalo legitimitu výboru a mohlo i usnadňovat komunikaci se sněmovním plénem. Zjevná koncentrace českých a haličských politiků asi souvisela i s významnou početní silou obou regionů v rámci říšského zastupitelstva, ale také ji můžeme přičíst té skutečnosti, že právě z Haliče, Bukoviny nebo z českých zemí pocházela značná část protestů proti legitimitě říšských voleb.⁸¹

Otázkou protestů proti sněmem již schválené volbě se zabýval § 7 provizorního jednacího řádu. Pokud se protest týkal průběhu voleb a aktivního volební práva (resp. voličů), musel být sněmu dodán nejdéle čtyři týdny po kladném ověření volby a musel být „genügend bescheiniget“.⁸² Stížnosti směřovaly přímo do některé z parlamentních sekcí, a ta je skrze plénium sama vyřídila, nebo postoupila verifikačnímu výboru. Právě nejasnost, jak naložit s protesty zaslányými poté, co sekce volbu shledala nezavadnou a sněm ji schválil, se snažili rozřešit účastníci diskuze 11. srpna při jednání o volbě, při níž za haličský obvod Krzywce obdržel mandát M. Piencykowski.

Někteří řečníci chtěli vyřízení protestů ponechat sekcím, jiní výboru, proti čemu zase další namítali, že podle jednacího řádu se má výbor zabývat pouze těmi případy, „wenn der Wahlact von der hohen Reichsversammlung als bereits beanstandet erklärt worden ist“.⁸³ K principiálnímu rozřešení této záležitosti přispěl poslanec za volební obvod Železný Brod František L. Rieger. Ten žádal, aby se od té doby takové protesty vždy postoupily verifikačnímu výboru. A většina sněmu Riegrův náhled sdílela, čímž došlo k ustanovení významného pravidla pro fungování verifikace voleb.⁸⁴ Verifikační výbor totiž na rozdíl od pravidelně se

80 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, I, Wien 1848, s. 298.

81 Alespoň podle předběžného výzkumu. V tomto směru se jeví jako žádoucí provést ještě detailní výzkum posuzování voleb ze strany jednotlivých oddělení.

82 Dostatečně potvrzen.

83 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, I, Wien 1848, s. 484.

84 Rieger tehdy v diskuzi mj. uvedl: „Ich glaube daher, daß jeder nachkommende Protest an den Ausschuß für die beanstandeten Wahlen zu überweisen sei, und daß ausgesprochen und das Princip festgestellt werden sollte, daß alle nachträglichen Proteste gegen eine Wahl über die bereits

proměňujících sekcí představoval stabilní orgán a tato členská kontinuita přispívala jak k profesionalizaci jeho aktivit, tak k přehlednosti verifikačního procesu.

Jedním z případů, kdy se tato praxe uplatnila, byla i verifikace volby redaktora a politika Karla Havlíčka (Borovského) zvoleného 109 ze 157 volitelů ve venkovském volebním obvodu Humpolec.⁸⁵ Ve volební dokumentaci nalezneme tři protesty, které ještě v červenci odeslal místodržící Thun ministrově vnitra baronu Doblhoffovi-Dier.⁸⁶ V protestu podaném 14. července stěžovatelé napadli průběh volby slavného novináře s tím, že volitelé „byli od své svobodné vůle k volení hanebným způsobem odstraněni (...) skrze lživé a přetvařované udání, vychlubování Karla Havlíčka, vyhrožování toho obsahu, že onen, který jemu svůj hlas nedá, zdrav z Humpolce nevyjde“.⁸⁷ Zároveň měli měšťané volitelům z venkova vyměňovat hlasovací lístky nebo jim je vyplňovat jménem jiného kandidáta. Venkovské volitele překvapila i intenzita agitace městských obyvatel a tento střet městského a venkovského prostředí vedl k jejich deklaraci, že „nikdy více v městě Humpolci voliti nebudeme a nechceme“.⁸⁸ Spolu s tím navrhovali reformu volebního procesu, tak aby voliči směli své lístky vyplňovat pouze ve volební místnosti.

Výbor se napadeným mandátem zabýval 25. srpna a neshledal žádné důvody, proč by měl být zneplatněn.⁸⁹ Svou roli zde mohla sehrát skutečnost, že Havlíček získal poměrně značnou většinu hlasů. Následující den zpravodaj výboru de Pretis seznámil sněmovnu se závěry šetření, ale omezil se pouze na posouzení jedné ze stížností, v níž chyběly detailní informace o volebním nátlaku, totiž kdo jej inicioval, zda jiní volitelé, nebo obyvatelé Humpolce, a konkrétní osoby, jimž byly výhrůžky adresovány. Výbor proto jednohlasně navrhl záležitost „ad acta zu legen“ a plénum následně toto řešení posvětilo.⁹⁰

Podobně dopadly také ostatní protesty proti volbám v českých zemích, které se dostaly na program jednání verifikačního výboru. Patří sem například stížnost volitelů z obvodu Bělá pod Bezdězem (tehdy ještě Weißwasser) na Mladoboleslavsku, kterou výbor projednával 22. srpna a následujícího dne ji

abgesprochen und die angenommen worden ist, diesem Ausschüsse zuzuweisen wäre.“ *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, I, Wien 1848, s. 485.

85 HHSA, f. ÖR 1848, kart. 16, I/81. Protokol o volbě poslance 8. 7. 1848 v Humpolci.

86 Tamtéž. Dopis místodržícího Thuna ministrově vnitra baronu Doblhoffovi-Dier z 18. 7. 1848.

87 Tamtéž. Stížnost volitelů ze 14. 7. 1848.

88 Tamtéž.

89 HHSA, f. ÖR 1848, kart. 81, IV/16. Protocoll des Ausschusses für beanstandete Wahlen.

90 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*, II, Wien 1848, s. 74.

sněmovna zamítla, dále volba v moravském obvodu Uherský Brod nebo volba poslance Karla S. Schneidera ve Slezsku, přičemž u obou případů sněm protesty 26. srpna zamítl.⁹¹ Od 4. srpna 1848 do 15. prosince 1848 výbor projednal 74 jednacích čísel a většinou navrhl potvrzení mandátu. Někdy byla záležitost postoupena sněmovnímu oddělení, případně k prošetření ministerstvům.⁹²

Jednu z nejkontroverznějších kauz představovala verifikace venkovské volby Johanna Lhoty za volební obvod Hořice v Bydžovském kraji, která demonstruje některá úskalí užívaného francouzského verifikačního modelu.

Volba poslance v tomto obvodě patřila mezi nejvyhrocenější a na rozhodnutí o vítězi si kandidáti museli počkat až do třetího volebního kola – při prvních dvou totiž nikdo nezískal žádanou absolutní většinu. Rozhodující volby se zúčastnilo 103 volitelů a Lhota získal 55 hlasů proti 48 znějícím na favorita prvního i druhého kola, Mikuláše Horáčka.⁹³ Lhota se nicméně mandátu vzdal, neboť při odjezdu do Vídně hrozilo, že přijde o úřední post substituta magistrátu v Náchodě. Proto zemské prezidium zaslalo 21. července krajskému úřadu pokyn, aby zahájil přípravu doplňovací volby, jež měla být vypsaná na 30. července. Již 25. července ale Lhota své rozhodnutí vzal zpět, a tak se žádná volba nekonala a Lhota odjel do Vídně k zahájení říšského sněmu. Už koncem téhož měsíce voliči z Hořic zaslali stížnost, v níž poukazovali na nedostatky volební dokumentace, na machinace při hlasování (hlasy psané shodným rukopisem, skrutiniem napočítáno o jeden hlasovací lístek víc, než byl počet volitelů), ale zejména žádali zrušení Lhotova mandátu z titulu, že se ho dobrovolně vzdal. Byla přeci vypsaná nová volba.⁹⁴

Verifikačnímu výboru byla záležitost přikázána 11. srpna a 21. srpna ve sněmu zazněl návrh, aby Lhota podal vysvětlení ohledně protestu. Ověřování se pak mělo postoupit příslušnému oddělení, neboť volba doposud nebyla posuzována. Čas běžel a záležitost napadeného hořického mandátu z neznámého důvodu zapadla. Přispět k tomu mohly i podzimní revoluční události ve Vídni či přeložení sněmovních jednání do Kroměříže. Svě jistě sehrálo i zmíněné pravidlo obměňování personálního složení sněmovních oddělení. Kauza se tak znovu dostala před sněm až začátkem roku 1849, kdy v Kroměříži panovala už zcela jiná atmosféra.

91 HHSA, f. ÖR 1848, kart. 81, IV/16. Protocoll des Ausschusses für beanstandete Wahlen.

92 Tamtéž.

93 HHSA, f. ÖR 1848, kart. 15, I/80. Protokol o volbě poslance 8. 7. 1848 v Hořicích.

94 Tamtéž. Protest proti volbě v Hořicích z 28. 7. 1848.

Poslanci ze všech frakcí byli oprávněně pobouřeni. Půl roku v říšském sněmu zasedal, hlasoval a interpeloval někdo, jehož mandát nebyl stvrzen a o jehož legitimitě navíc panovaly pochybnosti. Až dne 20. ledna předstoupil před plénum zpravodaj IV. oddělení, poslanec za velvarský volební obvod Alois P. Trojan, který přednesl závěry sekce, aby se volba prohlásila za pochybnou a jejím dalším prošetřováním byl pověřen verifikační výbor.⁹⁵ Návrh podložil volební dokumentací i korespondencí mezi úřady ohledně připravované volby po Lhotově rezignaci.⁹⁶ Přesto se proti posouzení volby výborem ozvala řada poslanců, mimo jiné hlavně H. Klebelsberg (Tyrolsko), F. Hein (Slezsko), F. Schmitt (Dolní Rakousko) nebo A. Borrosch (Čechy). Argumentovali tím, že 17 voličů protest podepsalo, ale za legitimitu volby se jich postavilo šest desítek, že z volební dokumentace není možné dostatečně dokázat vytýkané machinace, ale také že volební řád nikde nestanovuje dobu, „binnen welchen man ein Mandat annehmen müsse.“⁹⁷ Všichni shodně navrhovali, aby se volba ihned uznala za platnou.

Proti jejich vývodům se postavil poslanec za Jablonec W. Polaczek, který trval na tom, že pokud se někdo korespondenčně vzdal mandátu, je zaniklý, navíc když už padlo i úřední rozhodnutí o vypsání doplňovací volby. Současně chlácholil opozici, že se nejedná o návrh prohlásit volbu neplatnou. Pouze se podrobí detailnímu posouzení výborem. A zároveň přítomné varoval před precedentem, který by odepření důsledné verifikace představovalo. Poslední slovo v diskuzi dostal zpravodaj Trojan. Ten znovu připomenul chaos ve volebních lístcích, převyšujícím počtem přítomné volitele, takže nová volba je nutná, nicméně hlavně zdůraznil principiální rozměr celé záležitosti – je jedno, že šlo „pouze“ o 17 volitelů, jedná se zde totiž o institut volebního práva, který „für ihn im Gesetze und in der allgemeinen Rechtsgewohnheit gegründet, und für den constitutionellen Staatsbürger so hochwichtig ist“.⁹⁸ Dalo se očekávat, že apel na tyto základní hodnoty tvořícího se liberálně-demokratického systému obměkčí stranickou tvrdohlavost oponentů. To se ale nestalo.

95 *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischer Aufnahme*, IV, Wien 1849, s. 502.

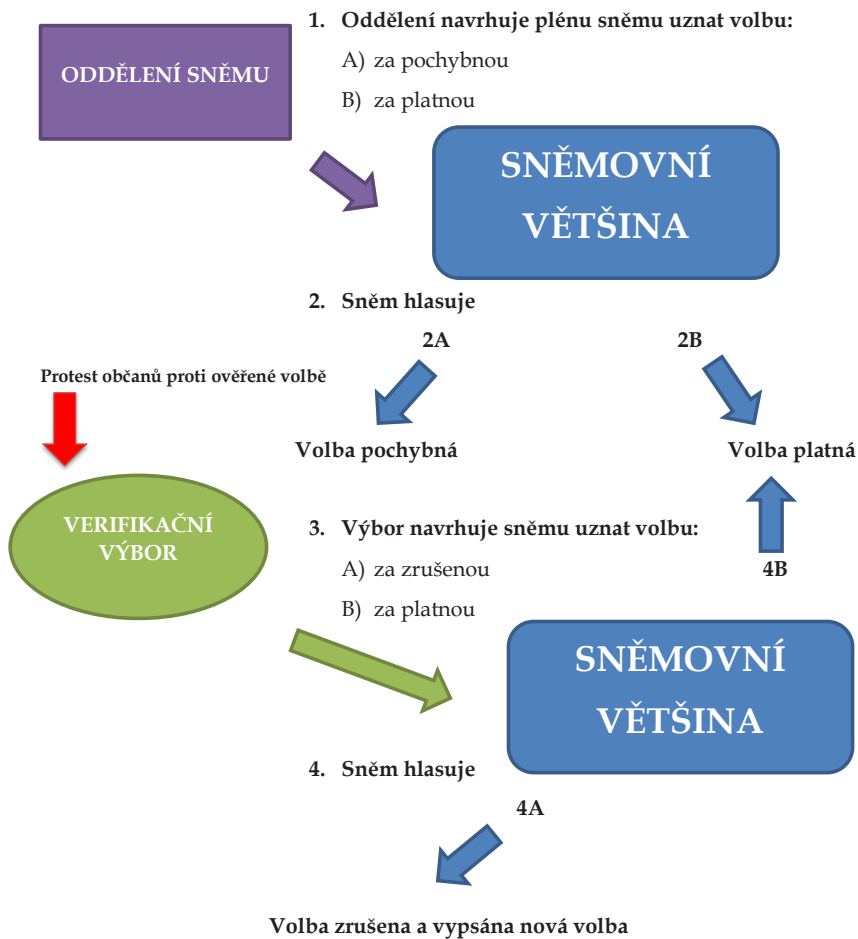
96 Tamtéž.

97 Tamtéž, s. 504.

98 Tamtéž, s. 507–508.

Obr. 2

Ideální schéma verifikačního procesu v říšském sněmu 1848–1849

Předseda sněmovny dal nejprve hlasovat o návrhu pro schválení hořické volby a navzdory veškerým vzneseným argumentům sněmovní většina uznala mandát jako nezávadný, čímž také odhalila, jak slabou pozici v lednu 1849 verifikační výbor v jejich očích zastával. Ten se také po tomto incidentu už nesešel.⁹⁹ Zároveň byla podkopána důvěra občanů v rodící se parlamentní monarchii, které ostatně zbývaly už jen necelé

⁹⁹ HHSA, f. ÖR 1848, kart. 81, IV/16.

dva měsíce života. V době, kdy se v Kroměříži diskutovalo o kontroverzním mandátu, se totiž v tajnosti chýlila ke konci příprava vládou „oktrojované“ ústavy a počátkem března 1849 byl ústavodárný parlament rozpuštěn.

Závěr

Události roku 1848 iniciovaly v Rakouském císařství vytváření nových, liberálními a demokratickými principy ovlivněných ústavně-právních a institucionálních forem, ale také stimulovaly myšlenkové procesy zabývající se jejich vzájemným provázáním. Ve víru voleb a v průběhu rodícího se parlamentarismu bylo zapotřebí vytvořit ochranné mechanismy, prvky volební a parlamentní kultury, ale i s nimi propojené procesy. Tím byla i verifikace poslaneckých mandátů, jež měla, vedle jiných prostředků, ochraňovat vznikající mocensko-politické instituce před ztrátou legitimacy u formující se občanské společnosti.

Jak jsme si ukázali, byla tato ochrana zapotřebí. Četné snahy ovlivnit nekalým způsobem výsledky zemských i říšských voleb byly bytostně spojeny s tolik výraznou změnou distribuce moci, jakou představoval počátek moderního parlamentarismu. A tak se různé formy násilí, proti kterému byl ostatně parlamentarismus zaváděn, otiskly i do prvních projevů utvářejícího se systému. Vedle nátlaku a násilí byly detekovány různé formy machinací s voličskými hlasy, zatímco, ve srovnání s pozdějším obdobím, chybí doklady o rozsáhlejší volební korupci.¹⁰⁰ V roce 1848 rovněž postrádáme zmínky o volebních podvodech během nominační fáze, což může být dáno i tím, že podobné případy tehdy nebyly hodnoceny jako narušení volebního procesu (úplatky, případně hrozby za účelem odstoupení kandidátů). Právě kvůli očištění a kultivaci voleb poslanců bylo zaveden verifikační proces.

V habsburské monarchii se uplatnil tehdy v Evropě dominantní model, a ačkoli v sobě obsahoval prvky, díky kterým mohl být v mocenském zápase snadno zneužit, představoval při svém zavádění jedinečnou příležitost pro tříbení a zakotvení volební a parlamentní kultury. Záleželo pak na zákonodárcích samých, jak této šance využijí. V tomto směru je v obou zkoumaných parlamentních sborech patrná značná tolerance porušování předepsaných pravidel, přičemž vyšší míru vykazuje praxe v moravském sněmu oproti říšskému parlamentu. Zde je signifikantní projev jistého poslance, který, když na Moravě precizovali verifikační

¹⁰⁰ Ve studii zmíněná volba slovinského spisovatele Aloise Smreker, pravděpodobně jediný odhalený případ volební korupce, byla později verifikačním výborem očištěna a sněm ji uznal za platnou.

proces a nastavovali jasnější pravidla volební soutěže, prohlásil, aby se tolik nedbalo na to, „zdali nějaké nepatrné chyby při volení se staly“ a nabádal přítomné poslance, by „nezanepražďňovali“ se „s marnými věcmi, když důležitější před rukama máme.“¹⁰¹ Ale že i tato benevolence měla určité hranice, to dokazuje řada anulovaných moravských zemských mandátů.

Na sněmu ve Vídni oproti tomu máme doloženou poměrně důkladnou diskuzi vedenou za účelem vyjasnění pravidel a postupů, ať už se jedná o volební zápasy, nebo o verifikační proces. Bohužel i zde intence po zdokonalení pravidel a jejich dodržování měla své limity v časech vyhocení mocenského zápasu, jak ukázala kauza hořického mandátu. Většina sněmovny návrh na potvrzení volby schválila, a poukázala tím mj. i na jednu ze slabin rodící se demokracie, stejně jako na nedostatky tehdy používaného modelu verifikace parlamentních voleb.

Sociální laboratoř v podunajském soustátí se v letech 1848–1849 stala příležitostí vyzkoušet si různé systémy pravidel vymezujících volební nebo parlamentní praxi, a odhalila spektrum společenských interakcí vystupujících na povrch v čase konstituční éry. Získané zkušenosti se plně uplatnily po obnově parlamentarismu začátkem šedesátých let 19. století. V případě verifikačního procesu můžeme sledovat volné navázání na model využívaný koncem čtyřicátých let a i přes intenzivní diskuze o jeho alternaci, vedené od osmdesátých let 19. století, se s drobnými změnami udržel v předlitavské části až do zániku monarchie.

101 *Moravský Sněmovní list 1848–1849*, s. 56.

The Verification of Elections at the Beginnings of Modern Parliamentarism: The Austrian Empire 1848–1849

PAVEL FABINI

The study maps the spectrum of illegitimate instruments used by Political actors in the effort to influence election results in the early days of parliamentarism in the Austrian Empire and also analyses the introduction and genesis of a verification process aimed at penalizing these instruments, annulling elected results and thus strengthening the legitimacy of legislative bodies and the emerging political system. It captures the important milestones of the verification process, key cases, as well as parliamentary debates associated with the establishment of this process in the parliamentary tradition of Cisleithania in 1848 and 1849. Using examples of the Imperial Diet in Vienna and the Moravian Land Diet in Brno, it demonstrates how the model of parliamentarian protection of the purity of the elections was established, what problems it faced and how it could be abused in the post-election power struggle for influence on the direction of the state.

STUDIE

Programové strategie politického boje o moravský venkov v éře masové komunikace¹

PAVEL CIBULKA

PAVEL CIBULKA: Programme Strategies of the Political Battles for the Moravian Rural Area in the Era of Mass Communication¹

The submitted study deals with an analysis of the programme texts of the political parties oriented mainly on the Moravian and Bohemian rural areas in the period from the end of the 19th century to World War I. Its goal is to examine social and national collective self-identification in the Czech lands in this period. A comparison of the political programs of the Old Czechs, the Young Czechs, the Agrarians and the Clericals is intended to help determine how the relevant political parties have been able to influence the political attitudes of the peasantry. The text also deals with the development of agricultural associations and cooperatives in the Czech lands and their connection to the political structures of individual parties.

Keywords: Agrarianism – Czech Lands – Moravian Rural Area – Political Programmes – 1890–1914

1 Tato studie vznikla díky finanční podpoře Grantové agentury České republiky v rámci výzkumného projektu GAČR č. 17-02986S *Proměna a společenská aktivizace rurálního prostředí na Moravě a v Rakouském Slezsku 1861–1914*.

Podstata následující studie tkví v analýze programových textů českých politických stran orientovaných především na moravský a český venkov. Její cíl pak obecně spočívá ve zkoumání procesů sociální a národní kolektivní sebeidentifikace v českých zemích v 19. a na počátku 20. století a zejména pak v moravském venkovském prostoru.² V pozadí vzniku této studie stojí rovněž úsilí přispět k poznání, jakým způsobem se nacionální či stavovská ideologie šířila do teritoriálně i sociálně periferních sfér českého národního společenství. Toto nacionální omezení bylo zvoleno především proto, že koncem 19. století české rolnictvo tvořilo v Čechách a na Moravě již entitu zřetelně oddělenou od německých rolníků, přičemž situace v Rakouském Slezsku byla komplikována jazykovými a národnostními specifiky tohoto regionu.³ Dosavadní syntézy dějin českých zemí se ve výkladu podob českého nacionalismu opíraly především o rozbor událostí a procesů koncentrovaných do městských center a vycházejících zejména z Prahy jakožto přirozeného centra českého národního společenství. Příčinou takto pojatých syntéz nacionalismu nemuselo přitom být vždy podcenění významu venkova, ale mnohdy také obtížnost zkoumání kulturně historických jevů na venkově kvůli nedostatku relevantních pramenů. I proto zůstává zkoumání šíření nacionalismu do odlehlejších venkovských oblastí stále v pozadí badatelské pozornosti.

Historiografie venkova může přitom u nás navazovat na vcelku litou tradici díky klíčovému významu Agrární strany v české politice jak v období těsně před první světovou válkou, tak zejména poté během Československé republiky.

-
- 2 Srov. např. Pieter M. JUDSON – Marsha L. ROZENBLIT (eds.), *Constructing nationalities in East Central Europe*, New York 2005; Pieter M. JUDSON, *Guardians of the nation. Activists on the language frontiers*, Cambridge 2006; Rudolf KUČERA a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny*, Praha 2012; Julia SCHMID, *Kampf um das Deutschtum: radikaler Nationalismus in Österreich und dem Deutschen Reich*, Frankfurt am Main 2009; Ernst BRUCKMÜLLER, *Zur Problematik kollektiver Identitätsstiftung innerhalb der Donaumonarchie*, in: P. Béhar – E. Philippoff (eds.), *Von der Doppelmonarchie zur Europäischen Union. Österreichs Vermächtnis und Erbe*, Hildesheim – Zürich – New York 2011, s. 17–44; Laurent DEDRYVÈRE, *Regionale und nationale Identität in deutschen Schutzvereinen Österreichs im Spiegel ihrer kulturellen Betätigungen von 1880 bis zum Ende des Ersten Weltkriegs: Das Beispiel des Deutschen Schulvereins und des Vereins Südmark*, in: P. Haslinger (ed.), *Schutzvereine in Ostmitteleuropa. Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860–1939*, Marburg 2009, s. 42–52; Dan GAWRECKI, *Regionale und nationale Identitäten in Österreichisch-Schlesien im langen 19. Jahrhundert*, in: K. Struve – P. Ther (eds.), *Die Grenzen der Nationen. Identitätenwandel in Oberschlesien in der Neuzeit*, Marburg 2002, s. 111–134.
- 3 Dan GAWRECKI, *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, I, Opava 2003; Josef J. MENZEL, *Geschichte Schlesiens*, Bd. 3. Preußisch-Schlesien 1740–1945. Österreichisch-Schlesien 1740–1918/45, Stuttgart 1999.

Moderní základy historiografie venkova položily práce Josefa Kalouska, Josefa Pekaře a jejich následovníků. Velké množství studií našlo své místo již v Časopise pro dějiny venkova, který navázal na Praskův Selský archiv a přímo pak na Agrární archiv (1914).⁴ Nemalý prostor tu našly studie věnované průkopníkům agrárního hnutí v druhé polovině 19. století. Pozornost byla věnována i Antonínu Švehlovi a ideologii agrarismu.⁵ Po druhé světové válce byla tato studia na delší dobu ukončena, než byla vystřídána studii zaměřenými na vývoj socialistického zemědělství, především na jeho kolektivizaci. Teprve od konce šedesátých let se počaly objevovat početné studie Antonína Verbíka a dalších autorů.⁶ Po roce 1990 došlo k znatelnému oživení výzkumu venkova českých zemí díky organizačním aktivitám Slováckého muzea v Uherském Hradišti a Zemědělského muzea v Praze.

-
- 4 Jiří ŠOUŠA, *Selský archiv a Časopis pro dějiny venkova – publikační orgány českého agrárního dějepiscectví*, in: Týž, *Mezi brázdou a bankovním úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století*, Praha 2012, s. 283–297; odkaz agrárních historiků minulosti pomáhají uchovat následující soubory: Jiřina JUNĚCOVÁ – Jiří ŠOUŠA – Vladimír WAAGE (ed.), *Zemědělsko-lesnický archivář – špičkový historik lesa: na paměť PhDr. Josefa Nožičky*, Praha 2019; Jiřina JUNĚCOVÁ – Jiří ŠOUŠA (ed.), *Seriózní historik a archivář v září zeleného čtyřlístku: pocta doc. PhDr. Václavu Černému*, Praha 2017; Jitka BALCAROVÁ – Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (ed.), *Úvahy a stati o agrární modernizaci v českých zemích: in memoriam hospodářského historika Jaroslava Pátka*, Praha 2015; Jiřina JUNĚCOVÁ – Olga ROHÁČOVÁ – Jiří ŠOUŠA (ed.), *Rekviem zemědělsko-lesnické archivářce a agrární historičce: in memoriam PhDr. Jany Pšeničkové*, Praha 2010.
- 5 Vladimír V. DOSTÁL, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998; Jaroslav ROKOSKÝ, *Agrární strana*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, díl 1., *Období 1861–1938*, Brno 2005, s. 413–441; Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (ed.), *Rozmluvy s Antonínem Švehlou a o Švehlovi. Vzpomínky agrárního diplomata Karla Mečtře*, Praha 2018; Otakar FRANKENBERGER – Josef O. KUBÍČEK, *Antonín Švebla v dějinách československé strany agrární. Ke třicetiletému jubileu československé strany agrární (republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu v Československé republice) 1889–1929*, Praha 1931.
- 6 Není možné ani účelné podávat zde úplný bibliografický přehled, a proto jako *pars pro toto* uvedme pouze: Josef PETRÁŇ – Jan HAVRÁNEK, *Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775–1918*, Československý časopis historický 17, 1969, s. 863–886; Antonín VERBÍK, *Počátky zemědělských spolků na Moravě*, Časopis Matice moravské 89, 1970, s. 226–252; TÝŽ, *Organizační vývoj Moravské hospodářské společnosti (1770–1898)*, Vědecké práce Československého Zemědělského muzea 10, Praha 1971, s. 5–22; František KRAVÁČEK, *Nástin organizační a podnikatelské činnosti českého rolnictva na střední Moravě ve 2. polovině 19. století*, in: Z historie vesnice střední Moravy, Praha 1976, s. 5–58; Antonín VERBÍK, *Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, Hospodářské dějiny 1, 1978, s. 89–120; Pavel POSPĚCH, *Založení agrární strany na Moravě v roce 1904*, Časopis Matice moravské 100, 1981, s. 255–271; Jiří ŠOUŠA, *K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století. Česká zemědělská rada 1891–1914*, Praha 1986; TÝŽ, *Mezi brázdou a bankovním úvěrem*; Pavel FABINI – Martin KLEČÁČKÝ – Tomáš ZOUZAL, *Zemědělská rada pro Království české 1873–1918*, Praha 2015.

V poslední době můžeme zaznamenat, že se studium agrárních dějin a politického agrarismu díky aktivitě jednotlivců podstatně zintenzivnilo.⁷

Pokusy o začleňování rolnictva do analýz vývoje českého nacionalismu mohou s úspěchem čerpat z metodologických vzorů posledních desetiletí obsažených především v anglosaské a německé historiografii. Převratným způsobem zapůsobila hlavně kniha Eugena Webera *Peasants into Frenchmen*, která upozornila na odlišnou dynamiku společensko-ekonomických změn ve venkovském prostoru. Inspirací mohou být i práce zabývající se oblastmi středovýchodní Evropy, v nichž se zkoumá úloha venkova v šíření nacionální ideologie.⁸

Při analýze těchto jevů však nelze zastírat, že venkov vždy měl v procesu nacionalizace společnosti sekundární roli. Obyvatelé venkova byli stále spíše konzumenty ideologií, kultury, vědeckých poznatků či technologií šířených z městského prostředí než jejich aktivními tvůrci. Sledování komunikačních a organizačních struktur, jejichž pomocí se modernizační občanský a národní diskurs etabloval v rurálním prostředí, lze považovat za účinný metodologický nástroj k lepšímu poznání proměn kolektivních identit venkovského obyvatelstva. Stejně tak se ukazuje být velmi přínosným analyzovat, jakými způsoby byl tento diskurs v periferním prostředí vnímán či obsahově upravován.⁹

7 František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu české doby obrozenské*, Praha 2003; Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA – Aleš ZÁŘICKÝ (eds.), *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*, Praha 2014; Jitka BALCAROVÁ – Eduard KUBŮ, Jiří ŠOUŠA (eds.) *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*, Praha 2017.

8 Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France, 1870–1914*, Stanford 1976; Gavin LEWIS, *The peasantry, rural change and conservative agrarianism: Lower Austria at the turn of the century*, Past and present 81, 1978, issue 1, s. 119–143; John-Paul HIMKA, *Galician villagers and the Ukrainian national movement in the nineteenth century*, London 1988; Keely STAUTER-HALSTED, *The nation in the village. The genesis of peasant national identity in Austrian Poland, 1848–1914*, Ithaca 2001; Kai STRUVE, *Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2005.

9 Obecně především Benedict ANDERSON, *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008; Arnošt GELLNER, *Národy a nacionalismus*, Praha 1993; Pieter M. JUDSON, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Ann Arbor 1996; Anthony D. SMITH, *Nationalism and modernism*, London – New York 1998; Eric J. HOBBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*, Praha 2000. K venkovským oblastem v českých zemích např. Peter HEUMOS, *Agrarische Interessen und nationale Politik in Böhmen 1848–1889. Sozialökonomische und organisatorische Entstehungsbedingungen der tschechischen Bauernbewegung*, Wiesbaden 1979; Alice VELKOVÁ – Luboš VELEK, *Vnímání národnostní identity u venkovského obyvatelstva v Čechách na začátku 19. století*, in: Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková, *Nacionalismus*,

I tak však hlavní váha následujících řádků bude položena na obsah programů sepsaných v zemských centrech a předkládaných rolnictvu. Předmětem této studie bude proto zejména analýza hlavních politických programů relevantních stran především od konce osmdesátých let 19. století až do první světové války, tedy v období, kdy se v českých zemích stále více prosazovaly politické subjekty orientující se na masovou podporu pro dosažení svých záměrů a cílů. V rámci této analýzy budou částečně studovány i metody vytváření organizačních struktur, které měly napomáhat k účinné komunikaci mezi vedeními politických stran a jejich straníky či sympatizanty. Teoretické východisko následujícího ideově-politického zkoumání venkovského prostoru představuje pojmový aparát založený zejména na uplatnění Rokkanovy teorie konfliktních linií, sloupové politické kultury, modelu politických táborů či sociálně morálních milieů, které do české historiografie uvedl Jiří Malíř¹⁰ a jež byly převážnou většinou českých i zahraničních historiků při popisu diferencující se politické veřejnosti v českých zemích v sledovaném období nejen akceptovány, ale i dále rozvíjeny (např. Lubošem Velkem, Vitem Hlouškem, Pavlem Markem či Robertem Luftem).¹¹

Česká společnost se koncem 19. století počala členit na několik soupeřících ideologických prostředí, založených na uplatnění odlišných ideově-politických zásad a zároveň bohatě strukturovaných do pomyslných sociálně-morálních sloupů umožňujících v jejich rámci všestranné ukotvení rodinného života, pracovních aktivit i uplatnění společenských a kulturních potřeb (*Versäulung*) pro členy a sympatizanty daného politického směru. Při aplikaci Rokkanovy politologické teorie konfliktních linií, založené na předpokladu, že se společnost člení na různé sociální skupiny s diferencovanou mírou kolektivního sebeuvědomění,¹² představoval v českých

společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám, Praha 2007, s. 39–51.

10 Jiří MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*, Brno 1996.

11 Pavel MAREK a kol., *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*, Olomouc 2000; Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 1–2, Brno 2005; Vít HLOUŠEK, *Konflikt versus konsensus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860–2006*, Brno 2008; Luboš VELEK, *Mladočeši a konec principu všennárodní strany – volby do Říšské rady 1900–1901*, *Paginae historiae* 7, 1999, s. 126–158; Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft*, Bd. 1–2, München 2012.

12 Vít HLOUŠEK, *Koncept konfliktních linií v západní politické vědě a jeho proměny*, *Politologický časopis* 9, 2002, s. 398–414; Vít HLOUŠEK – Lubomír KOPEČEK, *Konfliktní demokracie: moderní masová politika ve střední Evropě*, Brno 2004.

zemích základní dělicí linií protiklad jazyka a národní identifikace, tj. mezi českým a německým, popř. polským národním společenstvím, a to i při vědomí existence nemalých skupin obyvatelstva stojících mezi těmito společenstvími či jednotlivci, jejichž intenzita nacionální identifikace byla kolísavá či oslabená.¹³

Z hlediska této studie zaměřené na české politické strany pak představuje určující konfliktní linií antagonismus města a venkova, stejně tak i rozpor mezi průmyslem a zemědělstvím. Na základě obou protikladů vznikaly nejenom ve střední Evropě stavovské agrární strany. Uvnitř venkovského prostoru, v rámci agrárních stran i v řadách samotného rolnictva se pak nejsilněji uplatňoval další ideový konflikt mezi liberalismem a klerikalismem. To se v nemenší míře týkalo moravského rolnictva a později samotné moravské agrární strany, neboť na Moravě vystoupila koncem 19. a počátkem 20. století na povrch dvojí možnost rolnického sdružování – buď v souznění s myšlenkami politického katolicismu, či nezávisle na nich v duchu liberalismu a současného akcentování stavovského povědomí jako klíčového tmelu rolnických organizací.¹⁴

Venkov v české národní ideologii

V české národní ideologii 19. století nepředstavoval venkov pouhou antitezi města, ale především mytické místo, v němž se dochovalo domněle nezkažené češství a kde i v době všestranné dominance německého jazyka byly uchovány základy národní existence, které bylo možné oživit a probudit k plnému rozkvětu. Venkov byl proto pojímán jako nezbytné zázemí českých vlasteneckých snah, přičemž selství bylo zároveň povýšeno na svrchovaně pozitivní hodnotu. Prizmatem národní ideologie se tak vytvářel kontrast mezi germanizovanými městy a neporušeným (českým) venkovem, který na Moravě a ve Slezsku přetrvával dlouho do druhé poloviny 19. století, zatímco města v českém sídelním prostoru v Čechách již dávno získala

13 Srov. Jeremy KING, *Budweisers into Czechs and Germans. A local history of Bohemian politics, 1848–1948*, Princeton 2002; Tara ZAHRA, *Kidnapped souls. National indifference and the battle for children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca 2008; P. M. JUDSON, *Guardians of the Nation*.

14 Maurice DUVERGER, *Politické strany*, Praha 2016, s. 260; Ladislav MRKLAS, *Rodina agrárních stran včera a dnes*, in: Jan Rychlík – Lukáš Holeček – Michal Pehr (eds.), *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*, Praha 2015, s. 25–47; Jiří MALÍŘ, *Moravské rolnictvo mezi liberalismem a politickým katolicismem*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009, s. 47–68; též Pavel MAREK, *František Jan Kroiher mezi ultramontanismem a sekularizací*, in: tamtéž, s. 89–101; Jaroslav MARCHA, *Jak zakládati agrární organizace? Příručka pro stoupence strany agrární*, Brno 1911.

český charakter. Venkov byl stále alegoricky vnímán jako pramen životní síly národa. Ideová konstrukce českého národa byla přitom spoluvytvářena i atributy selství a společenství práce.¹⁵

Jako součást myšlenkového konstruktů selského národa v národní symbolice zaujímal významné místo představa soudržné vesnické pospolitosti, to znamená obraz místa, kde se uchováváním národních zvyků a obyčejů rozvíjí tradice národa v neporušené podobě. Obyvatelstvo venkova přitom bylo charakterizováno jako spíše pasivní oproti aktivnějšímu městskému obyvatelstvu. Tato pasivita povahy venkovského lidu vyplývala z odlišného vnímání času, z neustálého stereotypu zemědělského života, kdy rolnické úkony následovaly za sebou každý rok v neměnném koloběhu. Uspořádanost venkovského života se odrážela v konzervativnosti, s jakou vesničané lpěli na všech institucích, zvycích a názorech zděděných po předcích. Změna mentality obyvatel vesnic přicházela až v souvislosti s jejich zvýšenou mobilitou, tj. teritoriálně odlišně.¹⁶ Lze tedy uvažovat o rozdílném vývoji oblastí sousedících s hlavními centry nacionální agitace a periferních oblastí.¹⁷

Přes probíhající demografické změny mělo rolnictvo zajišťovat relativní stabilitu politických a sociálních poměrů. Mladočeský (a později agrární) politik František Fiedler vnímal půdu ještě počátkem 20. století nikoliv jako pouhý výrobní prostředek, nýbrž zároveň jako „sídlo národa“.¹⁸ Ještě výrazněji byla tato idea rozvíjena na Moravě, kde zemědělské regiony byly pocítovány jako reálné těžiště české národní politiky a staly se proto přirozenou oporou české Národní strany na Moravě. Tuto skutečnost si uvědomila i Lidová strana, která svůj opoziční kurs vůči moravským staročechům opřela i o moravské selské hnutí, mající své centrum v bohatých a nacionálně progresivních hanáckých obcích.¹⁹

Vedení české politické reprezentace na Moravě, v němž dominovali převážně advokáti z Brna a Olomouce, posilování silnou skupinou národně smýšlejících

15 Vladimír MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, Praha 2015, s. 451; též P. M. JUDSON, *Guardians of the nation*, s. 23.

16 František FIEDLER, *Zemědělská politika I*, Praha 1899, s. 12–13.

17 Milan ŘEPA, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*, Brno 2001, s. 169–181; Steven TÖTÖSY de ZEPETNEK, *Ethnizität und Zentrum/Peripherie. Deutschland, (östliches) Mitteleuropa und das kanadische Modell*, in: Reinhold Viehoff – Rien T. Segers (eds.), *Kultur, Identität, Europa. Über die Schwierigkeiten und Möglichkeiten einer Konstruktion*, Frankfurt am Main 1999, s. 425–440.

18 F. FIEDLER, *Zemědělská politika I*, s. 14.

19 Jiří MALÍŘ, *Vývoj liberálního proudu české politiky na Moravě. Lidová strana na Moravě do roku 1909*, Brno 1985, s. 17–21; František OBRTTEL, *Moravští sedláci v letech 1848–1904. Příspěvek k politickým dějinám moravského venkova*, Přerov 1914, s. 217–244.

kněží, bylo nuceno dělit se o poslanceké mandáty na moravském zemském sněmu se zástupci rolnictva. Podle propočtů Jiřího Malíře podíl rolníků mezi zvolenými poslanci zůstal vysoký, neboť po volbách 1884 činili rolníci čtvrtinu českých poslanců, od roku 1890 až po poslední zemské volby 1913 jejich podíl osciloval kolem dvou pětín.²⁰ Zatímco roku 1890 představovali němečtí rolníci 8 z celkového počtu 34 poslanců (23,5 %), tak v posledních zemských volbách roku 1913 tomu bylo 14 ze 46 poslanců (30,4 %) na moravském sněmu. Češi byli na Moravě s venkovem spjati o trochu více než Němci, kteří většinu své politické reprezentace rekrutovali z poslanců měst, obchodních a živnostenských komor a z řad občanských velkostatkářů. Dalo by se zjednodušeně konstatovat, že německá politická elita mohla být plně saturována v městských obvodech, naproti tomu česká se musela kvůli svému zvolení uchýlovat do venkovských obvodů.²¹

Podoby rolnického sdružování a metody komunikace

Podoby sociální komunikace ve venkovském prostředí v 19. století se především odvíjely od skutečnosti, že vesnické komunity byly stále tvořeny lokálními relativně stabilními skupinami založenými na intenzivním mezilidském kontaktu a zažitých formách disciplinace svých příslušníků. Formalizovaná podoba vesnické komunikace patřila přitom k těm méně častým a významným. Nejvyšší podobou formalizovaného setkávání byly obecní hromady, leckde svolávané za pomoci zvonu z místního kostela, kapličky či zvonice. Naproti tomu přirozeným místem neformálního setkávání byly místní hospody či výčepy. Ve větších obcích, kde bylo více hostinců, např. na dolním či horním konci, mohla tato odlišná místa pro neformální diskuse působit i jako dělicí moment vesnické komunity. Ve většině venkovských obcí byly nositelem politických rozhodnutí formálně apolitické „schůze sousedů“.²²

Zavedenými pořádky na vesnici nejprve otrásl zrušení patrimoniálního zřízení, které bohatším a středním rolníkům poskytlo možnosti nezávislého rozvoje a často ve svých důsledcích posílilo sebevědomí těchto vrstev. Záhy se ukázalo, že

20 Roku 1878 šlo o 29,2 % všech českých poslanců, 1884 – 27,8 %, 1890 – 41,2 %, 1896 – 42,9 %, 1902 – 38,9 % (14 z 36), 1906 – 41,1 % a 1913 – 43,8 % (32 ze 73).

21 Podle tabulek Jiřího Malíře v: Jiří MALÍŘ a kol., *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 53.

22 Lukáš FASORA, *Sekularizace a „klerikální bašty“ na Brněnsku a Vyškovsku*, in: L. Fasora – J. Hanuš – J. Malíř (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009, s. 253–266, 255; Rudolf ROLÍČEK, *Život venkova*, Praha 1914, s. 58–62.

k využití možností méně regulovaného ekonomického prostředí a k samostatnému vedení selských gruntů může prospět osvojení modernějších agrikulturních postupů.

Vzdělanostní deficit venkovského obyvatelstva a z něho plynoucí nízká politická kultura na dlouhá desetiletí bránila začlenění venkova mezi politicky aktivní vrstvy národního společenství. Tvorbu politického vědomí rolnických vrstev silně brzdil i volební systém, neboť zemské a později i říšské volby dlouho probíhaly v kurii venkovských obcí nepřímo prostřednictvím volitelů, kteří se rekrutovali z kruhů velkých, popř. i méně majetných, ale jinak uznávaných a vlivných rolníků. Na Moravě se odehrával volební akt ústně, což umožňovalo snadné ovlivnění průběhu voleb.²³ Podobně tomu bylo i u obecních voleb, jejichž systém členil vesnické voliče podle daňové výnosnosti do tří volebních sborů (v menších obcích pouze do dvou), v kterých se volila vždy třetina členů obecního zastupitelstva. Toto rozčlenění přirozeně budovalo povědomí kolektivní identity bohatých, středně zámožných a chudých obyvatel obce. Nutno však brát v úvahu, že systémově byly tyto skupiny navzájem propustné.²⁴

Na tradiční zvyklosti navazovaly nejdříve formalizované rolnické besedy jako výraz téměř sousedského posezení, na nichž se společně četly noviny, nejčastěji zaměřené na vesnickou společnost. Role tisku zaměřeného na rolnictvo se postupně zvyšovala. Největší význam si dlouho uchovávaly tištěné kalendáře pro rolníky obsahující praktické informace týkající se zemědělského cyklu, nových metod hospodaření, seznamy trhů, všeobecně osvětové články a pochopitelně i zábavné čtení.²⁵ Z periodického tisku měly na Moravě největší vliv na aktivně smýšlející rolníky nejprve brněnské noviny počítající s vesnickým čtenářem, tj. Moravské národní noviny, Moravský národní list a Moravské noviny, či pražské Hospodářské noviny vydávané Filipem Stanislavem Kodymem, jenž udržoval se svými dopisovateli z řad moderně smýšlejících rolníků úzký vztah.²⁶

23 P. HEUMOS, *Agrarische Interessen und nationale Politik*, s. 64–65; Oldřiška KODEDOVÁ, *K volbám ve venkovských obcích v Čechách v letech 1907–1919*, Sborník historický 23, 1976, s. 81–119; Jiří MALÍŘ, *Zemský sněm na Moravě 1861–1918*, in: J. Malíř a kol., *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 11–46, 14–15.

24 Pavel KLADIWA, *Specifika systému obecních voleb v předlitavském období a jeho vliv na volební kulturu (na příkladu Moravy a Rakouského Slezska)*, HOP. Historie – Otázky – Problémy 6, 2014, s. 64–81.

25 Jiří LAPÁČEK, *K organizaci agrárního tisku na Moravě 1909–1916*, in: Mary Hrabik Samal – Jiří Šouša – Daniel E. Miller (eds.), *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha 2001 s. 39–57; Jaromír KUBÍČEK, *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*, Brno 2013, s. 51–102.

26 Magdaléna POKORNÁ, *Kodymovy Hospodářské noviny. Publikáční možnosti a limity v polovině 19. století*, in: Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století, Praha 2008, s. 44–74;

V nejpokročilejších obcích českých zemí se po roce 1849 začaly objevovat první hospodářské spolky, které se stávaly odbočkami zemských hospodářských společností – v Českém království Vlastenecko-hospodářské společnosti v Praze a v markrabství Moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodoznalectví a vlastivědy v Brně. Tento zrod prvních spolků je možné chápat jako vnější zásah do zažitých stereotypů české a moravské vesnice, neboť jako první tak vznikala hospodářská sdružení iniciovaná ze zemských center. Výjimku představovala některá sdružení, která vznikla na vesnicích „zespodu“, neboť za nimi stály výrazné lokální osobnosti, jakou byl např. na Hané záhlinický sedlák a starosta František Skopalík.²⁷ Rakouské úřady dbaly o to, aby debaty v rolnických sdruženích byly omezeny na věcné záležitosti vzdálené politice, což mělo fungovat jako preventivní opatření k uklidnění venkova v době oživení nacionálního a politického života.²⁸

V šedesátých letech moravští rolníci iniciovali vznik dalších hospodářských spolků, které pak v českých oblastech přispívaly k rozvoji národního vědomí a suplovaly neexistující politické spolky. V ústřední Moravsko-slezské hospodářské společnosti však převládal vliv ústavověrné šlechty a německé liberální strany, naproti tomu v Čechách v obdobném sdružení měli vůdčí vliv konzervativní velkostatkáři. Okresním spolkům na Moravě sice často předsedali velkostatkáři, ale zároveň se v nich prosazovala také většina českých poslanců na Moravě (1861 celkem 18 z 22 zemských poslanců zvolených ve venkovských obcích).²⁹ Moravské okresní spolky měly často přesah do širšího regionu, přičemž mezi českými patřily k nejagilnějším spolky hanácké (Olomouc, Záhlinice – Kvasice). Počátkem sedmdesátých let se dosavadní filiálky Moravsko-slezské hospodářské společnosti transformovaly v samostatné spolky a docházelo zároveň k zahušťování sítě okresních spolků.³⁰

Yūko KIRYŮ, *Kodym's newspaper and the creation of a rural public sphere in Bohemia*, ČČH 115, 2017, s. 407–439.

27 Zdeněk FIŠER (ed.), *František Skopalík. Život a dílo v dokumentech*, 3 sv., Brno 2011–2017.

28 P. HEUMOS, *Agrarische Interessen und nationale Politik*, s. 35.

29 Jiří MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien und ihre Vereine*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, díl VIII/1. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft: Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation, eds. H. Rumpler, P. Urbanitsch, Wien 2006, s. 705–803, 721.

30 Antonín VERBÍK, *Počátky zemědělských spolků na Moravě*, s. 226–252; TÝŽ, *Organizační vývoj Moravské hospodářské společnosti (1770–1898)*, in: *Vědecké práce Československého zemědělského muzea 10*, Praha 1971, s. 5–22; František KRAVÁČEK, *Nástin organizační a podnikatelské činnosti*, s. 5–58; Konrád DVORSKÝ, *Hospodářská jednota v Olomouci 1861–1931*, Přerov 1931; Zdeněk FIŠER, *Hospodářská jednota záhlinicko-kvasická (1861–1912)*, Chropyně 1997.

V sedmdesátých a první polovině osmdesátých let počet hospodářských spolků na Moravě stagnoval. České spolky trvale zápasily s nedostatkem finančních prostředků, protože členstvo podporovalo jejich činnost velmi liknavě a zemské podpory byly nízké. V polovině devadesátých let tyto zemědělské spolky (bez těch speciálních) sdružovaly celkem 29 700 členů (z toho české 22 100). Organizační centrum českých hospodářských aktivit se později přesunulo z oblasti Hané do Brna, a to nejenom proto, že tu měly sídlo ústřední zemské spolky, ale také kvůli tomu, aby bylo možné lépe komunikovat se Zemědělskou radou pro Markrabství moravské.³¹

V hospodářských spolcích měla velký vliv venkovská inteligence, místní honorace i představitelé okresní samosprávy, přičemž podíl rolníků v těchto sdruženích se ze zlomkovitých údajů odhaduje na polovinu. Činnost hospodářských spolků byla v druhé polovině 19. století především zasvěcena otázkám zemědělské osvěty, a to buď praktické, zaměřené na předvádění vzorných hospodářství, nebo teoretické, zacílené na rozvoj odborného školství, přednášky, kolektivní čtení knih a časopisů či na tzv. polní osvětová kázání vedená „kočovnými“ učiteli.³² Hospodářské spolky rovněž rozvíjely aktivity spočívající v propagaci střídavého hospodářství či promyšlenější péče o půdu, pěstování cukrovky, lnu a dalších průmyslových plodin a kvůli umožnění zvýšení stavu dobytka pak také pěstování pícnin a krmiv vůbec. Již od šedesátých let se jednotlivé hospodářské spolky staraly o vybudování základní sítě zemědělského školství, kterou tvořily jednoleté zemědělské kurzy, samostatné rolnické školy (jednoleté až tříleté) či zimní rolnické kurzy. Zatímco v Čechách rolníci dlouhodobě upřednostňovali zakládání středních škol, na Moravě převládaly zimní rolnické školy, které vyhovovaly především středním a drobným rolníkům. Učitelé odborných škol přitom hráli podstatnou úlohu v činnosti hospodářských spolků.³³

31 Antonín VERBÍK, *Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky v českých zemích ve druhé polovině 19. století*, in: *Hospodářské dějiny* 1, 1978, s. 89–120, 99; viz též pravidelně vycházející přehledy o činnosti českého odboru Zemědělské rady pro markrabství moravské, např. od *První zpráva o činnosti českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské od počátku jejího působení až do konce roku 1899*, Brno 1899; až po *Sedmnáctá zpráva o činnosti českého odboru zemědělské rady pro markrabství moravské za rok 1914*, Brno 1915.

32 Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, *Německý agrarismus v severovýchodních Čechách v prvních desetiletích 20. století*. „Selská kázání“ / „Bauern-Predigten“ Hugo Scholze, in: *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky*, Uherské Hradiště 2012, s. 205–216. Selská kázání navazovala na tradiční náboženskou formu, viz např. Anton WESTERMAYER, *Bauernpredigten, die auch manche Stadtleute brauchen können, auf alle Sonn- und Festtage des Kirchenjahres, zugleich ein Hausbuch für's katholische Landvolk*, Regensburg 1847.

33 A. VERBÍK, *Zemědělská revoluce a regionální zemědělské spolky*, s. 100–102; též František HRNČÍŘ, *Pokračovací školy hospodářské na venkově*, Brno 1893; Edvard REICH, *Rolnické školy*

I politizace agrárního hnutí v českých zemích se odehrávala právě na podloží tradičních hospodářských spolků, které představovaly krystalizační platformu pro utváření agrární ideologie. Mezi jejich vůdčí představitele patřili buď stoupeneci jednotné „národní“ strany, ať už staročeské či mladočeské, nebo stoupeneci rolnické emancipace prosazující vytvoření agrární strany na stavovském základě. Koncem 19. století obě národně liberální strany ztrácejí na venkově své pozice a do role hlavního soupeře rolníků politizujících se v stavovském smyslu nastupují rolníci spojující vlastní emancipaci s myšlenkami politického katolicismu³⁴ a konzervativně-katolickým viděním světa.³⁵ Na Moravě lze v rámci rolnictva odlišit tři ideově politické směry: klerikální, liberální a agrárně politický.

Zemědělský program agrární strany

První reprezentanti agrárního hnutí zpočátku jen obtížně čelili výzvám k udržení národní jednoty, neboť je ve své většině uznávali a věřili, že v době zvýšené nacionální konfrontace s Němci je prospěšné udržovat silnou celonárodní stranu, která bude schopna sladit zájmy všech sociálních vrstev národa a postará se i o potřeby rolnictva. Poté co se však čelní představitelé agrárního stavu nejprve v Čechách, poté na Moravě přesvědčili, že ani vedení mladočeské strany nevyvíjí dostatečné úsilí pro obhajobu agrárních zájmů, významná část z nich dospěla k názoru o nezbytnosti vytvoření samostatného politického subjektu. Nespokojenost s politikou staročechů i mladočechů krystalizovala v důsledku hluboké agrární krize, která od sedmdesátých až do devadesátých let trápila celou monarchii.³⁶

v Přerově (1865–1876) a na Klášterním Hradisku u Olomouce (1876–1912) vybudované olomouckou Hospodářskou jednotou, Olomouc 1912; Václav J. MYSLIVEC, Pamětní spis na oslavu padesátiletého trvání zemské rolnické školy ve Velkém Meziříčí na Moravě, 1867–1917, Velké Meziříčí [1920].

- 34 Z terminologického hlediska nutno dodat, že v souvztažnosti k politickému katolicismu jsou v následujícím textu použity termíny katolické (politické) strany či synonymně i klerikální strany; klerikálové přitom bez negativního hodnotícího příznaku.
- 35 Luboš VELEK, *Agrární proud v mladočeské straně v 90. letech 19. století*, in: M. Hrabík Samal – J. Šouša – D. E. Miller (eds.), *K úloze a významu agrárního hnutí*, s. 19–29.
- 36 Hans ROSENBERG, *Wirtschaftskonjunktur, Gesellschaft und Politik in Mitteleuropa 1873–1896*, in: *Machteliten und Wirtschaftskonjunktur. Studien zur neueren deutschen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Göttingen 1978, s. 173–197; Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015, s. 163–165; Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 277–278, 303–307.

Předákům rolnického hnutí však dlouho chyběla odvaha k samostatnému vystoupení. Nutným mezikrokem k vzniku samostatného agrárního politického subjektu se stalo v Čechách založení Sdružení českých zemědělců, které se při svém ustavení roku 1896 obrátilo k rolnictvu s odhodláním získat pro něj co nejvíce politické moci, aby byla uznána „jeho stavovská důležitost a zjednána mu možnost o svých zájmech svými poslanci a důvěrníky rozhodovati“.³⁷

Završení činnosti stavovského agrárního hnutí v mnohém představovalo založení agrární strany – v Čechách roku 1899 a na Moravě roku 1904. Zrod agrárních stran byl obecně spjat s industrializací a urbanizací a představoval novou fázi organizované obrany zájmů rolníků, zejména pak drobných a středních vlastníků půdy. Agrární subjekty často požadovaly zavedení ochrany domácího zemědělství celními a jinými bariérami. Tržní mechanismy byly považovány za produkt měst a městského způsobu života, a proto si rolníci např. nárokovali právní zajištění zvláštního zacházení při vlastnických převodech půdy. Agrární teoretikové podtrhovali význam rozporu mezi komunitně žijícími vesnickými obyvateli a městy s jejich liberálními elitami a sociálně konfúzními dělníckými koloniemi.³⁸

Tyto programové postuláty lze však nalézt nejen u České agrární strany, ale i u dalších politických stran ucházejících se o přízeň rolnictva. Prvořadou úlohu při formování obdobně smýšlejících skupin rolnictva představovalo úsilí o podchycení nálad mezi rolnictvem, reflektování potřeb jednotlivých vrstev rolnictva i snaha o prosazování a obranu jejich zájmů. Nejednalo se však o zcela jednostranný proces směřující pouze shora dolů, ale o proces oboustranný, během kterého se skupiny aspirující na vedení a reprezentaci moravského rolnictva snažily o zformulování rolnického programu, o jeho rozšíření mezi vesnické obyvatelstvo a zároveň o ovlivňování smýšlení rolnictva tím způsobem, aby se vytvořila co nejučinnější korelace mezi vedením strany či hnutí a jejich přívrženci a sympatizanty, kteří tuto reprezentaci vezmou za svou a budou ochotni jednotlivé stranické reprezentanty podpořit při volebních aktech, především při volbách do obecních výborů, okresních zastupitelstev (na Moravě okresních silničních výborů), zemského sněmu a do říšské rady. Možnosti projevování podpory rolnickým reprezentantům se však neomezovaly na příležitosti voleb do zastupitelských sborů, ale týkaly

37 Podrobněji Luboš VELEK, *Sdružení českých zemědělců a Národní strana svobodomyšlná 1896–1899*, in: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*, Uherské Hradiště 2000, s. 123–134. Viz též *Sjezd českého rolnictva v Praze dne 27. prosince 1896*, Praha 1897; Stanislav KUBR, *Organisace rolnictva a zastoupení stavové*, Praha 1897.

38 L. MRKLAS, *Rodina agrárních stran včera a dnes*, s. 25–47, 27; Otakar FRANKENBERGER, *Agrarismus. Národní hospodářství se stanoviska venkovského lidu*, Praha 1923.

se i výběru zástupců do vlastních zájmových a stavovských sdružení, např. do spolkových výborů, do představenstev družstev či do družstevních centrál, které si institucionálně nárokovaly zastupování rolnictva či se reálně staraly o naplňování jeho ekonomických zájmů.

Politický program s patřičným dosahem zaměřený na rolnictvo tedy obvykle zahrnoval především stavovské požadavky začleněné do ideologického kontextu. V českém případě zároveň reflektoval všeobecné potřeby artikulované národní reprezentací. Následujícím srovnáním několika stranickopolitických programů pro české země lze dospět k tomu, v čem se mohly odlišovat rolnické zájmy a na které vrstvy vesnického obyvatelstva se jednotlivé politické strany koncentrovaly.

Česká agrární strana³⁹ byla založena roku 1899, aby hájila ekonomické zájmy středních vrstev rolnictva. Straně se rychle podařilo mobilizovat český venkov a získat jej na svou stranu. Politické požadavky agrárníků byly shrnuty v programu České strany agrární z 18. ledna 1903, jenž nepochybně představuje nejpracovanější programový dokument zacílený do venkovského prostředí. Na zpracování programu se podíleli redaktor týdeníku Obrana zemědělců Josef Prokop Pražák a ekonomové Cyril Horáček a František Fiedler, přičemž poslední z nich pracoval dříve pro mladočeskou stranu,⁴⁰ a proto tento program vykazuje některé shody s mladočeským zemědělským programem. Ve formě tištěné brožury čítá program agrární strany 74 strany a skládá se z úvodu, šesti částí a doslovu.⁴¹ V národně politické části se agrární program nijak nevymykal z dotyčného českého diskursu, snad by pouze bylo možné odlišit apel na pozitivní tichou a drobnou práci v hospodářské, sociální a kulturní sféře či požadavek posílení výkonné moci samosprávných orgánů na všech úrovních a zřízení samosprávných žup.⁴² Agrárníci

39 Národní listy 39, č. 7, 7. 1. 1899, s. 2–3; Jaroslav ROKOSKÝ, *Agrární strana*, s. 414; Vladimír V. DOSTÁL, *Agrární strana. Její rozmach a zánik*, Brno 1998; V. CHUNDELA, *Stanislav Kubr: zakladatel české strany agrární, sedlák a politik*, Praha 1933; Martin KUČERA, *K reorganizaci české strany agrární (1904–1910)*, ČČH 96, 1998, s. 307–342; mladočeskou protipropagandu viz Jan BARTÁK, *Je-li v českém rolnictvu prospěšno zakládati zvláštní politickou stranu*, Praha 1899.

40 Fiedler se jako nezávislý odborník podílel i na zpracování mladočeského *Pracovního programu agrárního* z roku 1901, zároveň však tvrdě kritizoval mladočeskou zemědělskou politiku, viz L. VELEK, *Liberalismus, svépomoc a státní intervence*, s. 58–59; Vlastislav LACINA, *Změny priorit v programových dokumentech české agrární strany*, in: Blanka Rašticová (ed.), *Agrární strany ve vládních a samosprávných strukturách mezi světovými válkami*, Uherské Hradiště – Brno 2008, s. 87–92.

41 *Program české strany agrární*, Praha 1903, přetištěno Josef HARNA – Vlastislav LACINA (eds.), *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*, Praha 2007, s. 45–71.

42 V této době nebyly ještě české politické strany zásadně proti obnovení krajů, neboť je v Čechách považovaly za tradiční, ale bránily se tomu, aby jejich kompetence nabyly takové podoby, která by mohla oslabit postavení země, a především odmítaly, aby tyto kraje byly nově vymezeny na národnostním

požadovali i reformu volebního práva v závislosti na početnosti a poplatnosti českého národa, na základě odborného, stavovského zastoupení zájmů a s ohledem na stupeň vzdělání, a tímto přístupem se programově zařadili ke konzervativní části politického spektra, než roku 1905 tento programový bod revidovali přijetím požadavku zavedení všeobecného a rovného volebního práva.⁴³ V sociální části programu agráři deklarovali jednotnost zemědělského obyvatelstva a jeho zájmů. Obcím hodlali ulevit přesunutím chudinské péče na zemskou úroveň. Kulturní část byla zaměřena podporu institucí sloužících ke vzdělávání venkova a udržování selských tradic. Zvýšení hmotného prospěchu venkova bylo spatřováno zejména v racionalizaci zemědělské výroby za pomoci vědeckého výzkumu, tj. především činností pokusných hospodářství a dalších zemskými financemi udržovaných institucí, a následného předání výsledků jejich práce jednotlivým rolníkům. I vesnické ženy měly mít zabezpečeno důkladnější všeobecné a odborné vzdělání. Žena byla v agrárním programu představena jako řádná hospodyně, družka, rovnoprávná společnice a mužova přítelkyně, dobrý duch domácnosti, strážkyně rodinného štěstí a množitelka hospodářského blahobytu.⁴⁴

„Vlastní agrární program“⁴⁵ strany vycházel z přesvědčení, že české zemědělství bylo v úpadku, a proto by se mělo učinit vše pro důkladné rozpoznání příčin krize, aby byly nalezeny prostředky k nápravě. Obecně tvůrci programu předpokládali, že prapůvod krize spočívá v chybně konající státní správě, nedostatečném zemědělském zákonodárství, zadluženosti rolníků, těžkých daňových břemenech a v zahraniční konkurenci. Z hlediska důležitosti zemědělského stavu agráři nárokovali péči a ochranu ze strany státu a vybízeli i k vlastní sebeobraně zemědělců. Tvůrci programu dospěli k přesvědčení, že agrární krizi nelze zcela odstranit, a proto neměly být podceňovány malé krůčky k nápravě. Státní zásahy a svépomoc se měly doplňovat, aby zemědělské práci byla vrácena výnosnost. Agráři rovněž vnímali hospodářské otázky v úzké souvislosti s vlastní politickou aktivitou, poněvadž

principu, což by mohlo posloužit k administrativnímu vyčlenění německé části Čech, viz např. manifest českých poslanců na říšské radě z 19. března 1903 – Národní listy 43, č. 80, 22. 3. 1903, s. 1.

43 Josef HARNA – Vlastislav LACINA, *O vývoji českého a slovenského agrárního programu*, in: Josef Harna – Vlastislav Lacina (eds.), *Politické programy českého agrárního hnutí 1899–1938*, Praha 2007, s. 11–26, 18.

44 Tamtéž, s. 60; k postavení žen v agrárním programu též Jana MALÍNSKÁ, *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen. Role spolků a politických stran v letech 1890–1914*, Praha 2007, disertační práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s. 324–332.

45 Text tohoto programu viz J. HARNA – V. LACINA (eds.), *Politické programy českého agrárního hnutí*, s. 61–70; rozbor českých a slovenských agrárních programů, tamtéž, s. 11–26.

základem všeho měla být „náprava nás samých“. K tomuto účelu požadovali pevnou a jedním duchem protknutou organizaci zemědělců, pracujících k zdokonalení, podpoře a ochraně výroby a zemědělského trhu. Znalost a využití stávajících zákonů pokládali za „mnohdy důležitější než budování nových“.

Základ agrární organizace měla tvořit povinná stavovská zemědělská sdružení – okresní, krajská a zemská, zahrnující všechny zemědělce s právy odstupňovanými dle kategorie, včetně chalupníků, velkostatkářů i zemědělského dělnictva. Sociálně-politický pokrok pojímali agrárníci velmi obezřetně, neboť neváhali hlásat návrat k osvědčeným formám z minulosti, „byť by měly být označovány za reakční“. Vedle toho však doporučovali budování družstevnictví⁴⁶ k usnadnění produkce a prodeje, poněvadž rozvětvená a propracovaná síť výrobních, nákupních a úvěrových organizací měla tvořit kostru reformních snah českého zemědělství a operační bázi pro veškerou jeho svépomocnou činnost. Agrárníci požadovali vydání zemského zákona o scelování, který by doplnil říšský zákon z roku 1883,⁴⁷ a to podle jihoněmeckého vzoru umožňujícího i volnější scelování. Stát měl regulovat prodejní ceny obilovin a chleba a sami čeští zemědělci měli sdružováním dosáhnout kontroly nad zpracováním a prodejem všech výrobků a polotovarů.⁴⁸ Podmínka úspěchu svépomoci však podle představ agrárníků spočívala v péči o kvantitu a kvalitu výroby.

Agrární strana požadovala upevnění středního zemědělského stavu veřejnými opatřeními opírajícími se o omezení volné dělitelnosti pozemků. S jinými politickými stranami se shodovala v nároku na zvláštní selské právo.⁴⁹ Přílišné zadlužení rolníků a roztržštění půdy vnímali agrárníci jako příčinu úpadku celého národa, neboť jeho

46 Pro další vývoj zemědělského sdružování představovalo důležitý mezník schválení družstevního zákona roku 1873, jenž umožnil zřizování svépomocných sdružení, a na tomto základě pak vznikaly peněžní záložny, konzumní spolky, spolky pro zaopatřování surovin a další typy zemědělských spolků, viz František KRAVÁČEK, *Organizační a podnikatelská aktivita české agrární buržoazie na Moravě na počátku 20. století (1896–1914)*, *Hospodářské dějiny* 9, 1982, s. 315–410; M. BERANOVÁ – A. KUBAČÁK, *Dějiny zemědělství*, s. 298–301; Blanka RAŠTICOVÁ (ed.), *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, Uherské Hradiště 2002.

47 Ke komasaci Z. FIŠER (ed.), *František Skopalík. Život a dílo v dokumentech I*, s. 235–318; též Karl PEYRER, *Scelování držebnosti pozemkové a zakládání společných cest polních*, Praha [1870]; Theodor MARSCHOWSKY, *O scelování hospodářských pozemků na Moravě*, Brno [1900]; Antonín KRAUSE, *Hospodářské výsledky scelování pozemků na Moravě*, Brno 1915.

48 Miloš CHARBUSKÝ, *Pojetí družstevnictví v ustavujícím programu České strany agrární*, in: B. Rašticová (ed.), *Osudy zemědělského družstevnictví*, Uherské Hradiště 2002, s. 53–56; L. VELEK, *Liberalismus, svépomoc a státní intervence*, s. 57–66; též Gustav PÖSCHL, *Krise agrární a rolnická družstva hospodářská*, Mělník 1896.

49 J. HARNA – V. LACINA (eds.), *Politické programy českého agrárního hnutí*, s. 66; též Karel SALLAČ, *Svobodná dělitelnost pozemků jest záhubou stavu rolnického*, Praha 1887.

sídlem prý byla půda, která měla být zachována v českých rukách. V tomto programu spočíval již zárodek budoucí pozemkové reformy, neboť agráři chtěli dosáhnout rozmnožení středního selského stavu výkupem alodiálních a rustikálních velkostatků, které by byly děleny na statky střední velikosti a osazovány rolnickými rodinami. Vedle toho usilovali i o ozdravení hospodářských pozic rolnictva prostřednictvím konverze hypotečních dluhů v dlouhodobé nevyověditelné závazky, což mělo být prováděno prostřednictvím okresních hospodářských záložen a Hypotéční banky Království českého, a pokud to dovolovaly místní poměry i za pomoci raiffeisenek. Podobně jako klerikálové usilovali i agráři o udržení zemědělského dělnictva na venkově za pomoci sociálních opatření. Namísto drakonických kroků k utužení kázně čeledi vybízel program k rozumnému chování a solidaritě zemědělců-zaměstnavatelů. Mezi moderními opatřeními týkajícími se lékařské péče či zlepšení bydlení se ovšem objevil i návrh pokusit se o návrat k naturální mzdě vždy a všude, kde to bylo možné provést, neboť by to prý bylo při nízkých cenách hospodářských plodin výhodné pro hospodáře.⁵⁰

V daňové oblasti se agráři přikláněli k zrušení pozemkové daně a její nahrazení takovým daňovým systémem, který by zemím umožnil jejich finanční osamostatnění, a kvůli tomu navrhovali zavedení zvláštních zemských konzumních daní a daně z luxusu. Agráři požadovali i „zezemštění“ uhelných dolů a minerálních vod. V dalším z programových bodů se zase skrývala předzvěst pozdější nostrifikace průmyslu, neboť agráři žádali, aby pozemkový majetek v Království českém mohl nabývat pouze příslušník tohoto království na základě obnovení inkolátního práva, neboť „celá řada velkostatků i středních statků vešla do rukou cizozemců, kteří výnos odnášejí do své domoviny a přispívají k tomu, že zemědělská výroba hrozí vzít podnikatelský a vykořisťovatelský ráz“.⁵¹

Agráři počítali i se změnami na ministerstvu zemědělství, které mělo být obsazováno pouze odborníky a nepodléhat politickým změnám. Navrhli reorganizovat poradní sbor při ministerstvu zemědělství pomocí jeho rozšíření volenými zástupci rolnictva, zorganizovaného v závazných společenstvech. Obchodní politika Rakouska-Uherska měla vycházet ze skutečnosti, že se údajně jednalo o agrární soustátí, a proto měly být zemědělské výrobky chráněny takovou celní sazbou, aby zahraniční produkty nemohly být levnější než domácí. Agráři rovněž počítali s koordinací celní politiky evropských států proti zámořské konkurenci. Velmi nekonzistentně v této souvislosti zněl požadavek celní

50 J. HARNA – V. LACINA (eds.), *Politické programy českého agrárního hnutí*, s. 66–68.

51 Tamtéž, s. 68–70.

a obchodní rozluky s Uhrami, zdůvodněný emotivním vyjádřením, že kořenem zla je neupravený poměr k druhé polovině říše,⁵² neboť sjednocování celní politiky v evropském rozměru by se tak dostalo do kontrastu s rozčleněním celního prostoru uvnitř monarchie.

Program České strany agrární tedy kladl největší důraz na účinnou zemědělskou stavovsko-politickou organizaci a na úzké sepětí mezi stranou a sjednocenou venkovskou společností. Kombinací moderních přístupů s tradičními prvky selské komunity se agráři snažili o všestranný vzestup českého venkova. V programu se objevily drobné kroky i požadavky zásadního charakteru, které by podstatně proměnily majetkové vztahy k zemědělské půdě i k lesům. Tvůrci programu apelovali na drobnou práci jednotlivců, ale požadovali rovněž státní intervence do tržních poměrů. Revolučně zněl požadavek agrární strany na zcela zásadní přestavbu daňového systému. Představa autarkního zemského hospodářství by znamenala faktickou rozlukou s rakousko-uherskou monarchií, ač pochopitelně nic takového v programu nebylo přímo uvedeno. Na závěr programu však pregnantně zaznělo: „Nejen hospodařiti, ale nahospodařené zpeněžiti a obrániti – toť pravé agrárnictví!“⁵³

V agrárním prostředí se střetávaly politické tendence agrárně-stavovská, klerikální a mladočeská, popř. na Moravě snaha Lidové strany o dosažení hegemonie nad rolnictvem. Jen výjimečně byly zakládány vysloveně spolky politické, neboť ty by podléhaly zvláštnímu dohledu a pro rolníky bylo přece jenom důležitější řešení reálných problémů každodenního života než sledování „velké politiky“. V rámci spolků či družstev nejrůznějšího zaměření měli rolníci především nabýt potřebné vědomosti k vedení selských hospodářství, na což byly zaměřeny hlavně vzdělávací, osvětové a čtenářské spolky, či získat možnosti laciného úvěru a finančního zajištění ve vzájemně podporovacích spolcích, rolnických záložnách, raiffeisenkách, pojišťovnách apod.⁵⁴

Na střední Moravě a ve Slezsku inicioval středoškolský profesor Jan Rudolf Demel zakládání rolnických záložn, které se především zaměřovaly na zemědělský úvěr pro členy, jejichž hospodářské poměry byly známy, např. v rámci obce či farnosti. České i německé spolky propagovaly zakládání akciových průmyslových podniků s rolnickým kapitálem, především pak pivovarů, sladoven, cukrovarů

52 Tamtéž, s. 70; František FIEDLER, *Zemědělská politika*, Praha 1899.

53 Tamtéž, s. 71.

54 A. VERBÍK, *Zemědělská revoluce*, s. 111–113.

apod.⁵⁵ Hlavní krok k politizaci rolnického hnutí na Moravě učinil Demel roku 1883 založením Českomoravského spolku selského pro Moravu jakožto stavovské organizace nejprve hanáckých, poté všech moravských rolníků. Třebaže se na vzniku tohoto spolku podíleli i katoličtí kněží a první spolkový program byl konzervativní, od roku 1885 byli klerikálně orientovaní členové marginalizováni a v Selském spolku převládla liberální orientace, kterou reprezentoval zejména předseda spolku Josef Vychodil. Zámožní sedláci dospěli k přesvědčení, že své zájmy nejlépe obhájí sami a že k tomu nepotřebují ani advokáty z Národní strany ani katolické kněží.⁵⁶ Taaffeho vláda se snažila proces politického osamostatňování agrárního hnutí zastavit a roku 1890 sáhla k rozpuštění Českomoravského selského spolku i jeho protějšku v Čechách Selské jednoty pro království České.⁵⁷ Oba spolky byly záhy obnoveny jako nepolitická Ústřední rolnická jednota pro Moravu (1890) a Zemská selská jednota pro království České. Politickými následovníky těchto spolků se staly Selská jednota pro Moravu (1892) a Sdružení českých zemědělců (1896). Nejkompaktnější formou ideové disciplinace rolnictva se stalo postupné vytváření agrárního politického tábora resp. společensko-morálního milieu, které rolníkům poskytlo dostatečné sociální zázemí.⁵⁸

Stavovský agrární proud na Moravě tak reprezentovala v devadesátých letech Selská jednota pro Moravu, která představovala autonomní organizaci přidruženou k Lidové straně. Předseda Selské jednoty Josef Vychodil se stal i místopředsedou Lidové strany. Pozvolné ideové vymezování Selské jednoty vůči politickému katolicismu bylo zároveň provázeno i zvětšující se distancí k Lidové straně, projevující se kritikou mladočeské jazykové politiky a odmítáním politického patronátu nad agrárním hnutím. Názorová orientace Selské jednoty se pod vlivem bývalých staročechů Jana Rozkošného a Josefa Svozila nachýlila po

55 *Věstník Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsko a spořitelních a záloženských spolků dle vzoru Raiffeisenova*, Brno 1902–1921; František WENZEL, *Dějiny založen a družstevního podnikání na Moravě do roku 1885*, Praha 1937; Jiří NOVOTNÝ – Jiří SOUŠA, *K úloze úvěrních družstev na venkově v českých zemích do 2. světové války*, in: B. Rašticová (ed.), *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 99–106.

56 F. OBRTEL, *Moravští sedláci v letech 1848–1904*, s. 276–278; J. MALÍŘ, *Moravské rolnictvo mezi liberalismem*, s. 49–52.

57 F. OBRTEL, *Moravští sedláci v letech 1848–1904*, s. 283–286. Tiskovým orgánem obou jednot byly na Moravě Selské listy vycházející v Olomouci a v Čechách Selské noviny, které vydával Alfons Štátný v Táboře; též Alfons ŠTÁSTNÝ, *Program rolnictva pro nejprve příští radu říšskou*, Tábor 1891; Jiří KŘÍŽEK, *Druhý život Alfonse Štátného z Padařova (1831–1913)*, Jihočeský sborník historický 73, 2004, s. 121–140.

58 J. MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien*, s. 780–784; Pavel POSPĚCH, *Založení agrární strany na Moravě*, s. 264–267.

roce 1898 směrem k nadstranické stavovské organizaci. Na počátku 20. století se v Selské jednotě prosadil proud usilující o politizaci tohoto hnutí.⁵⁹

V prosinci 1904 byla v Přerově a Olomouci založena Česká strana agrární pro Moravu a Slezsko a současně schválen její politický program, který byl z valné části totožný s tím českým, ale některé odlišnosti tu přece jenom bylo možné nalézt.⁶⁰ V moravských poměrech museli agráři používat obrannou argumentaci pro vznik samostatné strany a vyhnout se výtkám ze štěpení národní jednoty. Moravští agráři zdůrazňovali, že náboženská otázka zůstávala stranou zemské agrární organizace, čímž předjímal existenci dvou křídel ve straně – katolicko-konzervativního a liberálního. Moravané viděli přitom ideálního člena strany trochu jinak než jejich čeští kolegové, neboť jím měl být „rolník... střežoucí žárlivě každou hroudu... toť náš selský ideál.“⁶¹

Moravští agráři navrhovali, aby pro každý soudní okres byla zřízena jedna zimní hospodářská škola, dále v souhlasu s ostatními stranami postulovali řádné doplnění české techniky v Brně a zřízení české univerzity na Moravě. V národně politické části programu moravsko-slezská agrární strana požadovala úplnou a naprostou jazykovou a národní rovnoprávnost českého a německého národa na celém území Koruny české a polského na Těšínsku a zároveň odsoudila surové všestranné utlačování „větve našeho národa – Slováků“. Deklarovala se jako strana výhradně selská, strana středního, malého a nejmenšího rolnictva, odmítající veškerá privilegia velkostatku. Požadovala zákonodárství, které by napomáhalo udržení co největšího počtu samostatných ekonomických subjektů a efektivně podporovalo menší a střední hospodářské podniky. Strana se stala součástí jednotné Československé agrární strany.⁶²

V devadesátých letech okresní hospodářské spolky již působily ve všech soudních okresech na Moravě, ve smíšených oblastech pak souběžně spolky české i německé. Původní hospodářské spolky (jednoty) představovaly již na počátku 20. století pouze jednu z možných forem zemědělského sdružování. Po roce 1900 dochází k postupnému zužování jejich činnosti, někdy i k jejich stagnaci, neboť velkou část jejich úkolů převzalo bohatě rozvětvené a ve svých úkolech diverzifikované zemědělské družstevnictví, a často také sdružení, která byla přímo

59 F. OBRTEL, *Moravští sedláci v letech 1848–1904*, s. 300–305; J. MALÍŘ, *Moravské rolnictvo mezi liberalismem a politickým katolicismem*, s. 49–52.

60 *Program české strany agrární pro Moravu a Slezsko*, Olomouc (1905), 58 s.; J. HARNA – V. LACINA (eds.), *Politické programy českého agrárního hnutí*, s. 72–85.

61 J. HARNA – V. LACINA (eds.), *Politické programy českého agrárního hnutí*, s. 74.

62 J. ROKOSKÝ, *Agrární strana*, s. 415.

navázána na agrární stranu či jiné politické strany. Tradiční hospodářské jednoty začaly plnit funkci okresního článku státní zemědělské správy, neboť zemská správa začlenila tyto jednoty do samosprávných struktur a svěřila jim úkol být na okresní úrovni prostředníkem mezi rolníky a zemskou zemědělskou radou. Funkcionáři těchto spolků zpracovávali statistiky nejrůznějšího druhu, rozhodovali o distribuci dotací směřujících do okresu, např. příspěvky na zvýšení úrodně chovaného dobytka či zprostředkování pokusných hospodářství za použití zemí dodaného kvalitního semene apod. Tradičně pak tyto jednoty rozvíjely vzdělávací a osvětovou činnost, organizovaly krajiné zemědělské výstavy a zastupovaly okres v zemské zemědělské radě a na jejích akcích.⁶³

Zemědělské rady v Čechách a na Moravě posilovaly svoje řídicí, organizační a koordinační funkce a měly přitom působit nadstranicky. Hospodářské jednoty zastupovaly příslušný soudní okres nejen v českém či německém odboru zemědělské rady, ale i v jiných koordinačních strukturách, jakými byly v Čechách Ústřední hospodářská společnost a *Deutscher Landwirtschaftlicher Zentralverband für Böhmen*. Na Moravě se v prosinci 1898 tradiční Moravská hospodářská společnost rozdělila na dvě národní společnosti. Česká hospodářská společnost pro Markrabství moravské (1899) měla napomáhat rozvoji zemědělství v českých oblastech Moravy a v jejím výboru byli zástupci českého odboru zemědělské rady i zástupci okresních spolků, zatímco německý protějšek představovala *Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft für Mähren*.⁶⁴ Oficiální ustavení zemské zemědělské rady se stalo podnětem k vzniku dalších hospodářských spolků na Moravě. Za prvních dvanáct let činnosti českého odboru zemědělské rady vzniklo na Moravě kolem 200 nových svépomocných organizací, roku 1912 se o volební právo do zemědělské rady hlásilo téměř 700 spolků. Agrárikům se však podařilo tyto nadstranické struktury fakticky ovládnout, neboť ze 70 členů českého odboru bylo možné k agrárikům politicky řadit 55.⁶⁵

Staročeský zemědělský program

Koncem 19. století představovaly české politické strany zastoupené na moravském zemském sněmu tři základní názorové proudy: konzervativní, liberální a klerikální.

63 J. MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien*, s. 783–784; Petr POPELKA, *Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova v druhé polovině 19. století*, *Moderní dějiny* 27, 2019, č. 2, s. 1–29.

64 F. KRAVÁČEK, *Organizační a podnikatelská aktivita české agrární buržoazie*, s. 321–324.

65 J. MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám*, s. 208.

Přítom se jednalo o strany, jejichž hlavní představitele bylo do roku 1890 možné nalézt v jednotné Národní straně a jež si i nadále uchovávaly ambice představovat stranu reprezentující v zemském měřítku všechny moravské Čechy.⁶⁶ Staročeská Národní strana mohla sice kontinuálně navazovat na tradici sahající k roku 1861,⁶⁷ odkdy jednala jménem česky mluvících Moravanů, ale v devadesátých letech již zřetelně ustupovala ze svých pozic. Na říšské radě sice ještě naposled zůstaly při volbách roku 1891 její pozice nedotčeny, ale všechny následující doplňovací volby ukázaly, že se strana bude muset uchýlit k defenzivnímu způsobu politického boje. Hlavní taktický argument staročechů směrem k rolníkům představovalo tvrzení, že rolnické zájmy nemusí zastávat samotní rolníci, ale že je mnohem podstatnější, aby šlo o zkušené muže, kteří se dokáží uplatnit i na úrovni říšské a zemské politiky. Stav rolnický ovšem staročechi uznávali za základ a jádro české národnosti, jemuž je třeba věnovat zvláštní pozornost. V konkrétní rovině byl staročeský program zaměřen na poskytování podpor pro hospodářské a odborné školy, na zlepšení úrovně okresních silnic, na upravení řek a na rozšíření platnosti zákona o pojišťování dobytka.⁶⁸

V prohlášení k říšským volbám 1891 vyzdvihla Národní strana na Moravě požadavek upravení příjmů a důchodů směrem k většímu zdanění bohatých poplatníků a ke snížení daňové zátěže rolnických hospodářství. Staročechi se vyjadřovali i k opravě volebních řádů, které vnímali prizmatem národní politiky a omezili se přitom na požadavek zavedení přímých voleb ve venkovské kurii. Staročechi poukazovali také na dlouhotrvající agrární krizi sužující celou Evropu, kvůli níž silně poklesly ceny agrárních produktů a z níž prý marně hledali cestu nejlepší ekonomové a státníci. Při vědomí této skutečnosti odsuzovali nezodpovědné sliby „politických blouznivců“, kteří prý mátlí rolníky pochybnými projekty o zaplacení dluhů rolníků státem a jinými nápady „sahajícími až na samy základy společenství a vlastnictví“.⁶⁹ Staročechi se naopak odvolávali na to, že podpořili mnohé kroky ulehčující hospodářskou pozici rolníků (zvýšení daňových slev při přírodních pohromách, snížení poplatků při převodu rolnických usedlostí, příznivější podmínky konverzí hypotečních dluhů apod.). Úkolem staročeských

66 J. MALÍŘ, *Zemský sněm na Moravě 1861–1918*, s. 36–39.

67 Pavel CIBULKA, *Národní strana*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, I. díl: Období 1861–1938, Brno 2005, s. 109–138; J. MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám*, s. 28–59; J. MALÍŘ, *Generálové bez vojska. Národní strana na Moravě v letech 1890–1914*, in: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* 45, C–43, 1996, s. 95–113.

68 *Moravská orlice* 19 (28), č. 135, 14. 6. 1890, s. 1–2.

69 *Moravská orlice* 20 (29), č. 43, 22. 2. 1891, s. 1.

poslanců mělo být hájení hospodářských zájmů národa v oblasti cel, dopravy a úvěru a tímto způsobem zjednat zemědělským plodinám českých zemědělců příznivější podmínky odbytu s cílem zachování silného středního rolnického stavu.⁷⁰

Staročeši v zásadě odmítali zavedení všeobecného volebního práva a dávali přednost drobným korekcím stávajícího volebního systému, které by posílily národní zastoupení českých poslanců.⁷¹ Požadavky dělnické třídy hodlali uspokojit spíše sociálními opravami a rozhodně odmítali jakékoli požadavky sahající na soukromé vlastnictví. Staročeši na Moravě obecně uznávali hospodářské a sociální potřeby rolnictva, živnostnictva i dělnictva, ovšem pouze u rolníků a živnostníků respektovali požadavky vznesené jejich představiteli, zatímco u dělníků zůstával vztah Národní strany na Moravě čistě paternalistický. Úkol staročeských politiků měl spočívat ve vyrovnávání sociálních protikladů všech tříd, z kterých se národ skládal, neboť zdravý vývoj národa se měl rovnat zdárnému rozvoji všech jeho částí.⁷²

K oficiálnímu politickému programu však staročeši dospěli v Čechách, na Moravě i ve Slezsku až roku 1905, nepochybně v důsledku stále aktuálnějšího požadavku zavedení všeobecného volebního práva. S ohledem na rolnictvo se však „celonárodní“ strana dostávala do znatelné nevýhody, pokud by hodlala aspirovat na pozici věrohodného zastávce rolnického stavu. Národní strana na Moravě věnovala zemědělství pouze jediný z patnácti bodů svého programu kodifikovaného v květnu 1906, v němž obecně deklarovala potřebu vzdělaného a hospodářsky silného národa. Tento program potvrdil, že strana mezitím prodělala proměnu z celonárodní v městskou stranu a také skutečnost, že pokračující demokratizace politických poměrů podstatně ztížila postavení stran honoračního typu.⁷³ Při volbách v letech 1906 a 1907 se proto Národní strana uchýlila k volebnímu kartelu s katolickými stranami, jimž až na výjimky ustoupila ve venkovských obvodech.⁷⁴

Ve prospěch zemědělství žádali moravští staročeši zestátnění hlavních dopravních prostředků v říši, aby mohlo být dosaženo výhodných dopravních

70 Martin KUČERA, *Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik*, ČČH 92, 1994, s. 706–731, 707.

71 Zdůvodňovali to obavou, že „by třídy pro národnost, pokrok osvětový a rozvoj hospodářský nejdůležitější, totiž rolníci a živnostníci, mnohem četnějšími třídami hospodářsky nesamostatnými byly přehlasovány, utlačeny a politického vlivu zbaveny“, *Hlas národa*, č. 322, 20. 11. 1894, s. 3.

72 *Program „Strany národní“*, Praha 1905; Martin KUČERA, *Albín Bráf, reorganizace staročeské strany 1906 a její zánik*, ČČH 92, 1994, s. 706–731; Lukáš FASORA, *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010.

73 *Moravská orlice* 44, č. 116, 22. 5. 1906, s. 4, Program Národní strany moravské.

74 Pavel CIBULKA, *Kdy zanikla Národní strana na Moravě?*, in: *Ad vitam et honorem*. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, s. 405–416.

tarifů a náležitě celní ochrany. Mělo se rovněž dbát o rozvoj svépomocného hnutí zřizováním rolnických družstev, soustředěných v zemskou jednotu rolnickou s právy obchodních a živnostenských komor, věnovat se úpravám řek, melioracím i komasaci pozemků. Program se nevyjádřil k palčivé otázce požadovaných právních specifik pro prodej a dědění selských statků a pouze postuloval úpravu hypotéčního řízení a správy osobních dluhů. Povznesení rolnického vzdělávání chtěli staročeši završit zřízením zemědělského odboru (fakulty) při české vysoké škole technické v Brně.⁷⁵ Lze tedy shrnout, že Národní strana na Moravě podporovala umírněné státní zásahy narovnávající ekonomické prostředí tak, aby to mohlo prospět i rolnictvu.

Srovnatelný program české Národní strany v Čechách, jehož hlavním autorem se stal univerzitní profesor a pozdější předlitavský ministr zemědělství Albín Bráf, byl mnohem více zakotven v mezinárodněpolitických souvislostech, a proto se tu např. konstatovalo, že Rakousko-Uhersko nemůže stát stranou ochranné politiky, která převládla v celé Evropě. Problém českého zemědělství viděli staročeši v převládající odbytové krizi a v důsledcích agrárně-právní soustavy, která byla v Předlitavsku zavedena v šedesátých letech. Staročeši doporučovali celní ochranu a aktuálně pak zakročení proti opatřením, která pod záminkou veterinárních důvodů zamezovala vývozu dobytka.⁷⁶

Staročeši v Království věnovali také pozornost vnitřním prostředkům k pozvednutí rolnického stavu, přičemž podporovali svépomoc zemědělců pro účely úvěru, nákupu zemědělských potřeb, zpracování a prodeje výrobků, neboť to považovali nejen za prostředek zlepšení čistých zemědělských výnosů, ale i za nástroj k zdokonalení podnikatelských schopností rolnictva, což měl stát podporovat zákonodárnými i administrativními opatřeními. Doporučovali také přijetí zemských zákonů o závazných rolnických společenstvech. Rakouský stát měl mnohem více finančně podporovat zemské projekty na podporu meliorací pozemků.

V programu byl komentován i legislativní nezdar při zavedení kategorie středních rolnických statků,⁷⁷ jichž se měla týkat specifika dědění a prodeje těchto statků a jež byla rozpačitě přijata i samotnými rolníky. Před velkými projekty, jakým mělo být např. „všeobecné vyvazení dluhů“, dávali staročeši přednost konkrétním,

75 Moravská orlice 44, č. 116, 22. 5. 1906, s. 4, Program Národní strany moravské.

76 *Program „Strany národní“*, Praha 1905; též Antonie DOLEŽALOVÁ (ed.), *Albín Bráf: politik, národohospodář a jeho doba*, Praha 2013; míněny patrně celní konflikty se Srbskem, viz *Dějiny Srbska*, Praha 2004, s. 254–255.

77 V parlamentu byl schválen říšský zákon č. 52 z 1. dubna 1889 omezující volnou dělitelnost rolnických hospodářství střední velikosti.

rychle účinkujícím opatřením v oblasti hypotéčních dluhů a vhodné organizaci poskytování osobních úvěrů na úkor nezdravých forem reálného úvěru.

V době kodifikace politického programu Národní strany v Čechách se rolnická otázka ocitala v staročeském stranickém programu na jednom z méně důležitých míst, protože se staročeši soustřeďovali nejvíce na řešení otázek státoprávních, ústavněprávních a jazykově správních, a to i přes to, že na podobě programu se z velké části podílel jeden z předních odborníků na zemědělství profesor Albín Bráf. Při řešení problému českého zemědělství dávali staročeši před dlouhodobými koncepcemi přednost drobné okamžité pomoci.⁷⁸

Zemědělci a mladočeské strany

Mladočeši měli k rolnictvu blíže než staročeši, neboť v osmdesátých letech se agrární hnutí stalo jedním z konstitutivních prvků jak Národní strany svobodomyšlné v Čechách, tak budoucí Lidové strany na Moravě. Programová prohlášení mladočechů také vycházela jako v staročeském případě ze zorného úhlu „celonárodní strany“, ovšem jejich formulační rovina byla naladěna mnohem emotivněji.⁷⁹

Mladočeši již roku 1889 zdůrazňovali potřebu ochrany všech vrstev národa ohrožených tíživou hospodářskou krizí, požadovali účinnou podporu státu pro všechny produktivní vrstvy za pomoci daňové reformy a usnadnění „levného úvěru pro poctivou práci“. Usilovali o zesílení středních vrstev rolnictva. Zároveň deklarovali, že by mělo být povinností státu, aby se postaral o odstranění příčin vedoucích k zadlužování českého rolnictva a jeho úpadku v době, kdy úroková míra značně převyšovala pozemkovou rentu. Výslovně požadovali od státu stejné úlevy pro české cukrovarnictví, jimž se těšily cukrovary v Německu.⁸⁰ Mladočeši spojovali potřeby rolnictva se zájmy řemeslnictva, čímž aspirovali na reprezentanta zájmů středních a nižších středních vrstev. V Čechách se postavili proti činnosti zemské zemědělské rady ovládané velkostatkáři, když se domáhali větší finanční samostatnosti tohoto orgánu a jeho demokratizace snížením počtu

78 *Program „Strany národní“*, Praha 1905; *Moravská orlice* 44, č. 116, 22. 5. 1906, s. 4; Opavský týdeník 37, č. 43, 2. 6. 1906, s. 1–2, Program české národní strany ve Slezsku.

79 Luboš VELEK, *Agropedagogika ve službách mladočeské strany na přelomu 19. a 20. století*, in: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*, Uherské Hradiště 2004, s. 33–38.

80 František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979; TÝŽ, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985.

členů jmenovaných vládou. Obecně viděli pomoc rolníkům v posílení pravomocí zemských samosprávných orgánů v oblasti zemědělství.⁸¹

V svolání k volbám do českého zemského sněmu roku 1895 již mladočeši vystupovali jako strana řídící českou politiku a zároveň jako politická síla opírající se o početnou agrární frakci. Hodlali proto věnovat velkou pozornost organizaci rolnictva, zejména přijetím zemského zákona o hospodářských společenstvech, zvýšením subvencování hospodářských spolků k zemědělským účelům, zřízením skladišť pro zemědělské plodiny, snížením úrokové míry, konvertováním hypotečních dluhů, usnadněním hospodářských a melioračních úvěrů, organizováním trhu se zemědělskými komoditami za pomoci odstranění kartelových dohod, zřízením zemské pojišťovny a vydáním zákona o scelování pozemků.⁸²

Mladočeši se přitom oddávali iluzi, že národní zájmy dokážou překlenout hospodářské protiklady. V hospodářské oblasti se přimlouvali za opatření, která by rolnictvu pomohla v boji s těžkou zahraniční konkurencí. Mezery v hospodářské politice státu viděli v chybějící regulaci vodních toků a řek, v nedostatečné melioraci a v neexistenci promyšlené soustavy zalesňování krajiny. Mladočeši spatřovali, podobně jako i příslušníci ostatních stran, zásadní problém v chybějících finančních zdrojích korunních zemí, jejichž hospodaření se dostávalo do stále rostoucích deficitů, a tak zemské samosprávy mohly rolníkům pomoci jen v omezené míře. Nutno říci, že veškeré návrhy změnit finanční toky daňového hospodářství šly před první světovou válkou do ztracena, třebaže rakouské vlády iniciovaly konzultace odborníků, které měly dospět k řešení tíživé finanční situace korunních zemí,⁸³ na něž stát přesouval stále nové povinnosti, aniž by odpovídajícím způsobem změnil daňové odvody.⁸⁴

Mladočeši byli nuceni se v Čechách jako v první české zemi srovnat s agrárním hnutím, které usilovalo o politické osamostatnění. Toto úsilí agrárníků vyvrcholilo roku 1899 založením České agrární strany. Mladočeští předáci tento krok kritizovali jako politické zneužití tíživé hospodářské situace ohrožující českou národní politiku jako celek. Tvrdili, že stavovská rolnická organizace nemůže

81 Pavel CIBULKA (ed.), *Politické programy českých národních stran 1860–1890*, Praha 2000, s. 284–293, 324–327.

82 Národní listy 35, č. 308, 7. 11. 1895, s. 1–2; František FIEDLER, *Poučení o zemědělských skladištích obilních*, Praha 1899.

83 K práci roku 1911 ustavené *Kommission zur Förderung der Verwaltungsreform* viz Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. 2. Verwaltung und Rechtswesen, Wien 2003, s. 263–268.

84 Srov. adresní návrh většiny českého sněmu z 12. února 1898; Národní listy 38, č. 44, 13. 2. 1898, s. 1–2.

sama o sobě prospět k povznesení hospodářských pozic rolnictva. Marně zápolili s novou agrární stranou o legitimitu vedení rolnictva. Zemské volby v Čechách roku 1901 sice ukázaly, že mladočeši byli schopni uhájit většinu v kurii venkovských obcí díky 25 poslancům vůči 21 agrárním, ale vzhledem k tomu, že agrární strana byla politickým nováčkem, naznačilo toto volební klání zároveň i budoucí trend. V následujících zemských volbách roku 1908 se agrárníci s 45 poslanci stali nejsilnější českou politickou stranou, když zcela ovládli volby v českých venkovských obcích, v kterých z mladočechů uspěli pouze vůdcové strany Karel Kramář a Josef Herold.⁸⁵

Agrární program Národní strany svobodomyšlné se paradoxně mezitím stával stále lépe propracovaným. V programu strany z roku 1907 byla vyjmenována komplexní opatření k zvýšení hospodářských pozic rolnického stavu, který měl být postaven naroveň ostatním společenským stavům. Konkrétní navrhovaná opatření ve prospěch zemědělců měla nakonec prospět celému národu. Mladočeši podpořili požadavek zamezit tříštění rolnických hospodářství. Souhlasili s vytvořením zemské ústředny, která by zastřešovala a podporovala tradiční okresní hospodářské záložny i nové družstevní ústavy. Hospodářská zdatnost rolnictva měla být posilována moderním odborným školstvím, jehož vyvrcholením měly být vysoké školy zemědělská, veterinární a lesnická. Pokrok v modernizaci agrikulturních metod měl být zase zajištěn veřejnými subwencemi specializovaným institucím. Mladočeši navrhovali reorganizovat zemědělskou radu v zemskou organizaci zájmových společenstev na základě rámcového říšského zákona a za širší účasti rolnických vrstev. Podporou veřejných opatření k zlepšení sociálních podmínek zemědělských dělníků a čeledi chtěli mladočeši zabránit odlivu těchto vrstev do měst. Podobně by uvítali opatření k snazšímu zakupování půdy. Veřejné podniky a obce měly podporovat právě nižší sociální vrstvy na vesnici. Mladočeši chtěli vyhovět všem sociálním vrstvám na venkově a stejné postupy aplikovat i při pomoci živnostníkům. Obdobný přístup deklarovali i v zahraniční obchodní politice, která měla „stejnoměrně přihlížeti k zájmům zemědělství, průmyslu, obchodu i konsumu“.⁸⁶

Lidová strana na Moravě musela přihlížet k svízelnějšímu hospodářskému postavení moravských Čechů, a proto byla zakotvena ve vrstvách ekonomicky

85 Otto URBAN, *Der böhmische Landtag*, in: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. VII/2. Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Wien 2000, s. 1991–2055; 2047–2051.

86 Národní listy 47, č. 62, 3. 3. 1907, s. 18–19, Program národní strany svobodomyšlné.

slabších než v Čechách. Zároveň však stejně jako Národní strana svobodomyšlná hodlala zastupovat v zemi celé české národní společenství. Při svém vzniku se proto distancovala od politiky moravských staročechů, loajální vůči Taaffeho kabinetu, která prý přestala brát ohled na „hmotný blahobyt lidu, rolnictva a živnostnictva“. Za hlavního nepřítele, proti němuž lidovci chtěli bojovat, označili ovšem německý ekonomický liberalismus, který povalil „naše rolnictvo, živnosti a řemesla drobná“. Lidová strana tak touto antikapitalistickou rétorikou spojila sociální otázku s nacionálním přístupem a v podtextu i s antisemitismem.⁸⁷

V svolání k volbám do říšské rady v únoru 1891 označili lidovci rolnictvo za základní vrstvu české společnosti a kořen celého národa. V politické rovině žádali zrovnoprávnění zemědělského obyvatelstva s ostatními stavy, což mělo znamenat zavedení přímého hlasování ve venkovské kurii a spravedlivý počet mandátů, přinejmenším v rámci kuriového systému. Naplno označili rolnickou otázku za otázku sociální. Akcentace takového přístupu vnašela do politické programatiky nový prvek. Lidovci zdůrazňovali odlišnost zemědělské výroby od kapitalistických zákonů, a proto žádali, aby rolnické usedlosti jisté velikosti podléhaly zvláštnímu právnímu režimu reflektujícímu „přísné zásady zemědělské“, kvůli čemuž měl být podstatně pozměněn říšský zákon o statcích střední velikosti a upraveny zásady fungování zemědělského úvěru. Požadovali také odpovídající zdanění velkých lesních hospodářství, což bylo skrytě namířeno proti šlechtickému velkostatku.⁸⁸

Lidová strana rozšířila vlastní program i o závěry rolnické schůze z Letovic z 14. července 1895, kde byl schválen katalog rolnických požadavků. Na prvních místech letovické rezoluce stálo zrušení všech výhod dovozu dobytka a obilí z Uher, zřízení rolnických společenstev a tzv. důchodin⁸⁹, vyvázání hypotečních dluhů, zavedení všeobecného zemského pojišťování ad. Mezi všeobecné rolnické požadavky náleželo upravení domovského práva a s tím souvisejícího chudinství či zavedení všeobecného a rovného hlasovacího práva.⁹⁰

87 Moravské listy 3, č. 24, 26. 2. 1891, s. 1–2; J. MALÍŘ, *Vývoj liberálního proudu české politiky*, s. 26–28; Michal FRANKL, *„Emancipace od židů“: český antisemitismus na konci 19. století*, Praha 2007.

88 Moravské listy 3, č. 24, 26. 2. 1891, s. 1–2.

89 Důchodina měla být větší neb menší rolnická živnost, kterou měl rolník obdržet bez hotovosti, když by se smlouvou zavázal ročně rolnickému společenstvu zemskému splácet po delší dobu (obvykle 50 let) jistý důchod. Moravská orlice 31, č. 258, 11. 11. 1893, s. 1–2, V. Peřina, *Důchodiny rolnické*.

90 Lidové noviny 3, č. 159, 16. 7. 1895, s. 1–2; Milan HLAVAČKA – Pavel CIBULKA a kol., *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939. Ideje – legislativa – instituce*, Praha 2015, s. 48–55; Luboš VELEK, *Myslenka zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního*

Lidová strana v červenci 1896 vzala paušálně za své i požadavky vznášené na schůzích Selské jednoty pro Moravu. Pro rolnictvo strana především požadovala zřízení zemědělské rady, zastřešující potřeby zemědělství v zemi, a dále pak i právní zakotvení rolnických společenstev sjednocených v zemská družstva s politickými právy obchodních komor. V zájmu rolnictva měly být zvýšeny státní a zemské subvence, zřízena plodinová skladiště, sníženy úrokové míry, usnadněn hospodářský úvěr a rozšířeny meliorace. Těmito požadavky lidovci vesměs přebírali program sesterské Národní strany svobodomyslné, k níž v této době měli politicky i organizačně nejbližší.⁹¹

V usnesení svého sjezdu z ledna 1902 lidovci s potěšením konstatovali, že díky úsilí Lidové strany byly na Moravě naplněny základní institucionální předpoklady pro další rozvoj rolnictva, neboť byly ustaveny zemská zemědělská rada, česká hospodářská společnost a ústřední svaz českých hospodářských společenstev,⁹² které prý utěšeně rozvíjely svoji činnost. Další působení členů strany se proto mělo orientovat na zvýšenou aktivitu v těchto institucích vedle obvyklé politické práce.⁹³

Vznik agrární strany na Moravě roku 1904 probudil Lidovou stranu z této spokojenosti, a tak před zemskými volbami roku 1906 na nebezpečnou konkurenci agrárníků strana zareagovala výzvami k národní jednotě a nabádáním rolníků k rozumnému úsudku. Strana důtklivě varovala „před každou stavovskou a třídní agitací, jedem to sžírajícím a ničícím národní organismus. Rozdrobení politické a národní síly českého národa na zájmy různých stavů nemůže jinak skončiti než naprostým úpadkem a zkázou celku“. Strana chtěla dospět k tomu, aby se národ mohl pyšnit vzdělaným, blahobytným a „rozšafným“ rolnictvem.⁹⁴ Podobně jako v Čechách však šlo především o politicko-ideologický boj o to, koho samotní rolníci přijmou za svého důvěryhodného reprezentanta. V těchto zemských volbách pak agrárníci získali ve venkovské kurii 13 mandátů, lidovci tři poslance

práva v obecném a českém kontextu, Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století 1, 2009, s. 58–67.

91 Lidové noviny 4, č. 159, 14. 7. 1896, s. 1–2; Jiří MALÍŘ, *Poměr moravské lidové a národní strany svobodomyslné (mladočeské)*, Časopis Matice moravské 104, 1985, s. 55–78.

92 Viz *Stanovy České hospodářské společnosti pro markrabství moravské v Brně*, Brno 1901; *Výroční zpráva České hospodářské společnosti pro markrabství Moravské v Brně za rok... [1901–1919]*, Brno 1902–1910; *Výroční zpráva Ústředního svazu českých hospodářských společenstev v Markrabství moravském. V Brně za správní rok... [1899–1917]*, Brno 1900–1918.

93 Lidové noviny 10, č. 229, 5. 10. 1902, s. 1.

94 Lidové noviny 14, č. 283, 13. 10. 1906, večerní vydání, s. 1–2.

a klerikálové 17,⁹⁵ což znamenalo, že v souboji o smýšlení rolníků zůstali vážnými uchazeči pouze klerikálové a agrárníci.

Na úspěšný vzmach klerikálů zareagovalo vedení Lidové strany na Moravě politickými prostředky, když směřovalo k sjednocení antiklerikálních sil v zemi, či alespoň k jejich vzájemné koordinaci. Jedním z důležitých kroků se na této cestě stalo roku 1909 sloučení s Moravskou stranou pokrokovou v Lidovou stranu pokrokovou. Moravští pokrokaři přicházeli s programem odlišným i v oblasti zemědělství, neboť usilovali např. o rozdělení půdy mezi rodinné selské statky, čehož mělo být dosaženo zákonem o parcelaci velkostatků a zřízením „kolonizační banky“ za veřejné podpory a kontroly. Prostřednictvím družstevních forem měli rolníci dosáhnout na výhody, kterými velkostatky disponovaly díky své velikosti. Zemědělský úvěr měl být přizpůsoben specifikám zemědělského roku. V sociální oblasti navrhovali nahradit tradiční výměnek starobním a invalidním pojištěním v zemské režii.⁹⁶

Spojení obou stran bylo příležitostí k novému zamyšlení nad programem Lidové strany pokrokové. Hospodářské zásady strany vycházely z přesvědčení, že hmotné zájmy nejsou sice prvotním hybatelem lidského konání, ale přesto nemohou být podceňovány. V programovém návrhu, který vyšel z Politického klubu lidového, byl cíl hospodářských snah strany spatřován v dosažení sociální rovnováhy. Tomuto cíli prý stál v cestě pozemkový velkostatek a peněžní velkokapitál. Prostředkem k větší sociální rovnováze měl být postupný přechod k progresivnímu zdanění. Rolnický stav byl stále ještě anachronicky a proti všem demografickým trendům považován za nejbezpečnější oporu národního bytí, a proto měl být chráněn např. odlišným dědickým právem k půdě. Nová strana navrhovala vznik závazných zemědělských společenstev. V programu se fakticky objevily i zárodky budoucí pozemkové reformy, neboť zákonem mělo být zakázáno nadměrné hromadění půdy v jedněch rukou, zrušeny fideikomisy, velkostatky vykupovány a osazovány selskými rodinami. Strana si dala za úkol zesílit moravský

95 Ve venkovské kurii byli zvoleni ještě tři samostatně kandidující poslanci: k agrárníkům inklinující František Venclů, klerikální Josef Růžička a hodonínský advokát František Hess, který vstoupil do klubu Lidové strany, dále pak dva staročeši a pokrokař František Staněk, viz *Almanach moravského sněmu zemského zvoleného od 11. listopadu do 7. prosince 1906*, Brno 1906; Jiří MALÍŘ a kol., *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 255–256, 576, 646–647, 754.

96 *Program moravské strany pokrokové*, Brno [1907]; Josef HARNA – Martin KUČERA, *Politické programy českých „pokrokových“ stran 1896–1920*, Praha 2010, s. 110–113.

rolnický stav, neboť „v něm vidíme trvalou oporu svého národního bytí, neboť on drží a jest schopen obhájit proti náhlým útokům půdu, která jest naší vlastí.“⁹⁷

V posledních letech před první světovou válkou byl důraz Lidové strany pokrokové na agrární otázku silně oslaben v důsledku změn na vnitropolitické scéně na Moravě. Volební úspěchy politického katolicismu na Moravě v zemských volbách roku 1906 a říšských 1907 vyvolaly protitlak. Vůdce Lidové strany Adolf Stránský začal uvažovat o vytvoření antiklerikálního bloku, který měl být namířen proti moravským klerikálům a oslabit jejich politickou váhu. Základem úspěšnosti zvažované koalice však byla konsolidace potenciálních antiklerikálních stran. Nejprve Stránský vyjednal spojení lidovců a pokrokářů v Lidovou stranu pokrokovou v lednu 1909, dále pak došlo k provedení vnitřního obratu v moravské agrární straně, když původní konzervativní vedení strany v čele s Janem Vacou bylo roku 1910 vystřídáno liberálně-pokrokovým směrem vedeným Františkem Staňkem a Kunešem Sonntagem. K vytvoření tzv. pokrokového bloku na Moravě před říšskými volbami 1911 napomohl i rozkol uvnitř sociální demokracie na autonomisty a centralisty. Spoluprací stran lidovopokrokové, agrární a sociálně-demokratické (autonomistické) se podařilo při těchto volbách a později při zemských volbách 1913 zeslabit pozice jinak vlivných moravských katolických stran. Lidová strana pokroková si zachovala pozici hlavní reprezentantky městského obyvatelstva na Moravě, na venkově musela ovšem své pozice uvolnit agrárikům a klerikálním stranám. V rolnickém prostředí se poté střetávali antiklerikální agrárikové a přívrženci politického katolicismu, což politické napětí na moravském venkově jen zvyšovalo.⁹⁸

Zemědělský program katolických stran

Katolický politický tábor tvořil již od šedesátých let 19. století jeden z proudů v Národní straně a k jeho osamostatnění došlo před zemskými volbami roku 1896 založením Katolické strany národní.⁹⁹ I tato strana ve svém prvním svolání

97 *Zpráva sjezdu lidové strany na Moravě, konaného ve dnech 5. a 6. ledna 1909*, Brno 1909, s. 29–42; *Zpráva Politického klubu lidové strany pokrokové pro Moravu v Brně k sjezdu lidové strany pokrokové ve dnech 5. a 6. 1. 1911*, Brno 1911.

98 J. MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám*, s. 124–128; J. MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien*, s. 734–735.

99 P. MAREK, *Český katolicismus*, s. 25–30; J. MALÍŘ, *Die Parteien in Mähren und Schlesien*, s. 762–767.

k voličům považovala selský stav za základ národa, požadovala zvláštní agrární právo pro pozemkové majetky, chtěla vidět rolnictvo organizované v závazných hospodářských společenstvech, zřídit zemskou zemědělskou radu, zmírnit zadlužení rolnictva regulací hypotečních dluhů, citelněji zdanit akciový kapitál a zřídit nezczitelné kmenové statky. Klerikálové ostře odmítali program stran mladočeské a lidové kvůli tomu, že se prý zakládal na hospodářském liberalismu a náboženském indiferentismu, a tudíž jej kritizovali jako pochybený a nepřiměřený ústrojí a povaze národa českého, neboť liberalismus prý přivodil úpadek rolnictva a vůbec produktivních tříd a musí vést k mravní pokleslosti a k rozkladu.¹⁰⁰

Vedle čistě náboženských spolků působily na moravském venkově také katolicko-politické jednoty, kromě nich pak katoličtí kněží (faráři, kaplani) velmi často zakládali okresní a místní hospodářské jednoty. Společným cílem těchto organizací, pokud byly vedeny duchovními, bylo přistupovat k řešení hmotných otázek chudšího moravského obyvatelstva z hlediska katolické víry a napomáhat tak k duchovní obrodě národa. Na spolkovém poli se protínaly zájmy politického klerikalismu, usilujícího o udržení vlivu na moravskou venkovskou společnost, a představitelů stavovského agrárního hnutí, kteří se postupně emancipovali od ideového vedení Národní a Lidové strany na Moravě.¹⁰¹

Již v osmdesátých a devadesátých letech bylo patrné, že agrární hnutí na Moravě kolísá mezi orientací konzervativně-klerikální a liberální. Liberální a klerikálně smýšlející rolníci si vzájemně konkurovali při zakládání hospodářských organizací, zejména nákupních a prodejních družstev, peněžních spolků a raiffeisenek. Koncem 19. století se na Moravě konstituoval i druhý pilíř klerikálního hnutí, tj. křesťansko-sociální, který se zaměřoval na chudší sociální vrstvy ve městech i na venkově a jehož síla se odhadovala asi na 120 křesťansko-sociálních spolků na Moravě. Křesťanští sociálové se na venkově prosazovali sociálně reformním programem a proti myšlence agrarismu postavili silnou ideu politického katolicismu.¹⁰² První sjezd moravské křesťansko-sociální strany se sešel roku 1899 na Velehradě, kde byla přijata programová rezoluce, zaměřená sice převážně na

100 Našinec 42, č. 74, 28. 6. 1896, s. 1; *Sjezd důvěrníků Katolické strany národní na Moravě, konaný dne 12. listopadu 1900*, Brno 1900, s. 16–17; Pavel MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*, Praha 2011, s. 49–51, 92–93.

101 MZA Brno, B-26, kart. 2460/sg. 100, *Katolicko-politická jednota v Brně*; P. MAREK, *Český katolicismus*, s. 13–30; Lukáš FASORA – Miroslav KUMŠTÁT – Tomáš PAVLÍČEK (ed.), *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*, Praha 2018.

102 P. MAREK, *Český katolicismus*, s. 40–49; Pavel MAREK a kol., *Jan Šrámek a jeho doba*, Brno 2011, s. 43–46.

dělnictvo, ale jedna z jejích kapitol se týkala i cílů rolnické organizace. V rámci tohoto programu byly rolníkům předloženy konkrétní návrhy, jak postupovat při vylepšování jejich hmotných životních podmínek. Křesťanští sociálové viděli první krok v zakládání raiffeisenek jakožto nejlepšího základu všech výrobních družstev (pekáren, spolků ovocnářských, pro výrobu masa, zelinářských ad.), dále pak iniciovali vznik selských prodejních a nákupních družstev, společenstevních obilních sýpek a mlékáren. Naproti tomu dělníci a řemeslníci měli zakládat prodejní a nákupní družstva, která by kupovala od rolnických družstev obilí a jiné potraviny a mezi členy je rozprodávala. Stát a země měly také při nákupech pro své instituce odebírat komodity přímo od zemědělských družstev. Rolnictvu tak měla být vrácena kontrola nad prodejem vlastní produkce. Křesťanští sociálové požadovali zřízení zemské pojišťovny pro případ ohně a nucené pojištění proti krupobití, jakož i zajištění zemských pojišťoven říšským fondem. Připojili se i k požadavku zřízení zemských domovin, který měl zamezit drobení rolnických statků. Hospodářské školství měl převzít do své péče stát, přičemž křesťanští sociálové navrhovali, aby povinná docházka do obecné školy byla ukončena v třinácti letech a pak další tři roky měla následovat (hlavně v zimě) povinná docházka do pokračovací hospodářské školy. I na těchto školách měla být pěstována výchova v křesťanském duchu a samozřejmostí byla účast na náboženských úkonech.¹⁰³

Křesťansko-sociální strana se snažila i o vzdělávání a výchovu svých přívrženců. Vedení strany doporučovalo členům křesťansko-sociálních spolků, aby vkládali pravidelně, nejlépe každý týden, malý obnos do místní spořitelny. Ústřední jednota českých raiffeisenek pro Moravu a Slezsko se měla postarat o to, aby v každé farnosti byla zřízena raiffeisenka.¹⁰⁴ Moravsko-slezští křesťanští sociálové, vedení knězem Janem Šrámkem, podporovali i rozšíření odborových organizací na zemědělské dělnictvo, zejména na velkostaticích. Opatření přijatá k ochraně dělníků v továrnách měla být rozšířena i na venkov. Stejně tak zemědělské dělnictvo mělo být zahrnuto do systému starobního, invalidního, nemocenského a úrazového pojištění i obdržet obecní hlasovací právo. Otázka zemědělského dělnictva byla vnímána jako existenční otázka rolnictva, a proto byly rolnické spolky vybídnuty, aby si opatřily potřebný kapitál, aby mohly zajistit vhodné byty pro zemědělské

103 *První moravsko-slezský sjezd křesťansko-sociální na Velehradě 3. a 4. září 1899*, Brno 1900; P. MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 88–92.

104 *Věstník Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev úvěrních pro Moravu a Slezsku a spořitelních a záloženských spolků dle vzoru Raiffeisenova*, Brno 1902–1921.

dělnictvo a všestranně povznést jeho úroveň. Před první světovou válkou rozšířili křesťanští sociálové své zorné pole i o domkaře, pro něž chtěli dosáhnout podobných výhod jako pro zemědělské dělníky.¹⁰⁵

Na Moravě a ve Slezsku strany katolická národní a křesťansko-sociální velmi dobře spolupracovaly a na rozdíl od Čech, kde politický katolicismus kvůli osobním a programovým sporům zakoušel neustálé proměny politické organizace, dokázaly vytvořit účinný politický dvojblok, díky němuž se klerikálové stali vážným soupeřem ostatních politických sil. Toto spojení obou stran umožňovalo zacílit katolickou politickou propagandu na odlišná sociální prostředí a zároveň zachovat akceschopnost celého katolického hnutí. V čele těchto stran stáli hlavně kněží a advokáti, personifikováni především osobami olomouckého advokáta Mořice Hrubana a brněnského kněze a docenta praktické sociologie na biskupském alumnátu Jana Šrámka. Programový základ politické činnosti katolických stran na Moravě zůstal v prvních letech 20. století bez větších změn a úspěch těchto stran v zemských volbách roku 1906 a říšských volbách 1907 byl založen na fungování rozsáhlé sítě spolků nejrůznějšího charakteru, které zajišťovaly účinnou oporu pro klerikální agitaci. Pro dorůstající mládež na vesnici byla určena sdružení katolické venkovské omladiny, jejichž členové měli po dovršení hranice zletilosti ve 24 letech vstupovat do rolnické katolicko-politické organizace.¹⁰⁶ Moravský politický katolicismus nebyl přitom ve své programové podobě tak explicitně antisemitský jako klerikálně politické programy v Čechách, především ve srovnání s těmi, které vyšly z pera Rudolfa Vrby. To však vůbec neznamená, že by v klerikálním politickém hnutí na Moravě nebyl antisemitismus přítomen.¹⁰⁷

Klerikálové na Moravě představovali typickou venkovskou stranu, neboť v říšských volbách 1907 a 1911 neuspěli nikdy v žádném městském obvodu. Obliba katolických politických stran mezi českým obyvatelstvem na Moravě se regionálně velmi podstatně lišila. Za klerikální regiony byly považovány především oblasti na východě a jihovýchodě Moravy (Slovácko, Valašsko), kam česká nacionální agitace

105 Našinec 49, č. 5, 8. 1. 1913, s. 3–5; č. 8, 11. 1. 1913, s. 3–4; P. MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 141–144; Miloš TRAPL, *Monsignore Jan Šrámek*, Olomouc 1995; Pavel MAREK a kol., *Jan Šrámek a jeho doba*, Brno 2011.

106 P. MAREK, *Český katolicismus*, s. 93–114; Jiří MALÍŘ a kol., *Biografický slovník poslanců*, 272–274, 700–702.

107 Rudolf VRBA, *Program české strany křesťansko-sociální*, Praha 1897; Pavel MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 52–67; M. FRANKL, „*Emancipace od židů*“, s. 140–142.

dospěla nejpозději. Katolictví v těchto oblastech zůstávalo silným identifikačním znakem minimálně ještě v době před první světovou válkou.¹⁰⁸

Klerikálové viděli nástroj ke zmírnění či dokonce odstranění hospodářské tísně v zavedení „společensvé organizace stavů výrobních a živnostních“, přizpůsobené moderním hospodářským poměrům, prodchnuté křestanským duchem a opatřené dostatečnou mírou samosprávy i účasti v legislativě. Požadovali prohlášení nemovitého majetku za do jisté míry nezadlužitelný. Navrhovali zákaz monopolů, trustů a jiných sdružení velkokapitálu a podporovali zavedení progresivního zdanění. Chtěli rovněž zákonem zabránit lichvě a „škodlivým“ burzovním spekulacím se zemědělskými produkty. Podporovali také vznik prospěšných veřejných podniků provozovaných obcemi, okresy, zemí, státem, zestátnění železnic a zlevnění dopravních tarifů, přiměřenou celní ochranu, zadávání potřeb pro stát a zemi přímo rolnictvu.¹⁰⁹

Stavovský postavená argumentace se však mohla ukázat být dvousečnou zbraní, a proto moravská katolická dvoustrana před říšskými volbami 1911 vystoupila proti agrárníkům s argumenty v zájmu národní jednoty: „Nedejte se klamati různými stavovskými hejly, planými frázemi, lichými sliby. Pamatujte si, že nesmí stát v národě našem stav proti stavu, nýbrž svorně musí působiti ku společnému cíli.“¹¹⁰ Prohlášení Katolické strany národní na Moravě a Křestansko-sociální strany na Moravě a ve Slezsku před zemskými volbami z května 1913 bylo již koncipováno jako čistě politické prohlášení namířené proti snahám antiklerikálního „pokrokového“ bloku.¹¹¹

Závěr

Provedené srovnání politických programů z konce 19. a počátku 20. století zaměřených na venkov se pokusilo nastínit, v čem se tehdejší politické strany shodovaly a v čem se naopak rozcházely. Tato analýza se omezila na nejdůležitější stranické dokumenty, tj. politické programy, provolání k zemským a říšským volbám a další rezoluce.

108 Našinec 47, č. 144, 25. 6. 1911, s. 1–2; Pavel CIBULKA, *Národní strana a Jan Šrámek (1906–1914)*, in: P. Marek (ed.), Jan Šrámek. Kněz – státník – politik, Olomouc 2004, s. 89–111.

109 P. MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 129–131.

110 Našinec 47, 30. 4. 1911, s. 1–2; P. MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 137–138.

111 Našinec 49, č. 113, 18. 5. 1913, příl. č. 2, s. 7; P. MAREK (ed.), *Politické programy českého politického katolicismu*, s. 144–147.

Zkoumané politické subjekty byly volebním systémem monarchie předurčeny především k aktivitám ohraničeným zemskými hranicemi, ale to samozřejmě nemohlo platit pro šíření idejí, stranických ideologií a politických programů a také pro působení na říšské radě. Nabízí se proto otázka, které strany dokázaly svůj program vztáhnout na celé české země a které zůstaly omezeny v českém či moravském prostoru. Největší míru zemské organizační i programové samostatnosti vykazovaly staročeské a klerikální strany, zatímco v mladočeském politickém táboře došlo v devadesátých letech k pokusům o organizační propojení Národní strany svobodomyšlné a Lidové strany. Vznik agrárních stran v Čechách a pak i na Moravě a ve Slezsku byl výsledkem samostatného vývoje, byť i zde docházelo hned od počátku k snahám o překonání tohoto zemského omezení (Českomoravský spolek selský), které mohlo být realizováno až po založení agrární strany pro Moravu a Slezsko vytvořením jednotné Československé strany agrární.

Všechny sledované strany – staročeská, mladočeská, klerikální a agrární¹¹² – vnímaly obtížné postavení zemědělského obyvatelstva v českých zemích, v němž se rolnictvo ocitlo v důsledku dlouhotrvající agrární deprese. Tyto strany se shodovaly v hájení českého státní práva a pohybovaly se na podloží české nacionální ideologie.

Staročeské programy a volební prohlášení se často omezovaly na obecné teze. Staročesi důsledně vycházeli z pojetí jednoho národně-politického celku, a proto vnímali rolnictvo za jednu z jeho důležitých složek, jejíž zájmy však mohou být stejně dobře obhájeny příslušníky městské elity národa jako samotnými rolníky. Staročesi kladli velký důraz na makroekonomické nástroje řešení sociálních problémů, i když ani oni nepodceňovali význam svépomocného hnutí. Počátkem dvacátého století bylo ovšem stále zřejmější, že se Národní strana stala stranou městskou.

Pozici hlavního reprezentanta českého národa zaujali po říšských volbách roku 1891 mladočeši – nejprve pouze v Čechách, ale záhy i na Moravě. Národní strana svobodomyšlná i Lidová strana na Moravě formulovaly své politické programy také z hlediska celého národa. Obě tyto strany byly po dlouhou dobu opřeny o početné rolnické vrstvy. Mladočeši však od konce 19. století marně zápasili se zástupci politizujícího se stavovského agrárního hnutí o legitimitu reprezentování rolnictva, třebaže počátkem 20. století dokázali již rolnictvu nabídnout komplexní, detailně propracovaný agrární program. Lidová strana na Moravě se kvůli svému

112 Stranou jsem v této studii ponechal především z prostorových důvodů sociálnědemokratické a národně sociální programy pro venkov, protože obě tyto strany se venkovem zabývaly až v druhém plánu. Sociálně demokratický program např. obsahuje brožura František MODRÁČEK, *Sociálně demokratické požadavky pro venkov*, Praha 1911, a národní sociálové se na Moravě angažovali v Zemské jednotě malých zemědělců.

odlišnému sociálnímu profilu uchýlila ke spojení sociální otázky s nacionální a svou programovou rétoriku namířila proti německému liberalismu. Programové požadavky Selské jednoty pro Moravu přitom vzala za součást stranického programu. První říšské volby provedené na základě všeobecného volebního práva roku 1907 přese všechno ukázaly, že na venkově obě strany své pozice fakticky ztratily. Na Moravě pak Adolf Stránský programově odsunul rolnickou otázku do pozadí, přičemž jako klíčové politické téma nastolil boj s klerikalismem a prosadil vytvoření pokrokového bloku, v němž péči o zájmy venkova přenechal agrárikům. Také Národní strana svobodomyslná se stala stranou převážně městských podnikatelských a živnostenských vrstev.

Katolické politické strany v českých zemích přistupovaly k rolnické otázce z hlediska univerzální ideje národa žijícího v souznění s katolickou vírou, přičemž selský stav měl představovat základ národního společenství. Vzhledem k tomuto pojetí tak vyčlenění klerikálních křídel z české a moravské Národní strany v průběhu devadesátých let fakticky znamenalo rezignaci na prosazení idey „katolického národa“. Klerikálové se proto rozhodně vymezili vůči mladočechům kvůli jejich údajné náboženské lhostejnosti a hospodářskému liberalismu. Významnou politickou silou se však díky lepšímu organizačnímu zázemí stali pouze na Moravě. Klerikálové požadovali ustavení stavovsky rozčleněného národního společenství, s rozsáhlou mírou samosprávy a přízpusobeného novodobým standardům v legislativě.

Na přelomu 19. a 20. století se rolnické organizace doposud navázané na mladočechy či Lidovou stranu politicky osamostatňovaly, neboť u vedení svých stran necítily dostatečnou oporu pro své ekonomické i politické postuláty. Jejich politická emancipace vyvrcholila založením české a později i moravskoslezské agrární strany. Program agrární strany v českých zemích byl sice nepochybně nejpropracovanější, týkal se všech oblastí veřejného života a zahrnoval požadavky národní, kulturní, ekonomicko-právní, ale patrně mnohem důležitější byla perspektiva tohoto programu. Všechny strany totiž ve větší či menší míře požadovaly obdobná opatření ve prospěch českého venkova, např. závazná zemědělská společenstva či zvláštní selské právní prostředí. Politický program agrární strany byl ovšem jako jediný koncipován jakožto program rolnického společenství, tedy jako program samotného venkova s důrazem na svépomoc a stavovsko-politickou agrární organizaci, zatímco všechny ostatní vycházely zvenčí – jako programy pro venkov. V agrárním programu byly implicitně obsaženy požadavky pozemkové reformy i autarkního hospodářského systému, tedy i budoucího procesu nostrifikace hospodářství.

Jako jediný vážný konkurent agrárníků na venkově se především na Moravě zdálo být klerikálové, kteří měli rovněž detailně propracovaný program a byli schopni vytvořit podobně svébytnou zemědělskou organizaci nesenou étosem bojovného klerikalismu. V Čechách se podařilo agrárníkům eliminovat klerikální konkurenci v důsledku roztržitosti klerikálně politického tábora a částečnému začlenění katolických kněží do strany.¹¹³ Průběh říšských voleb 1907 a 1911 ovšem ukázal také překvapivou skutečnost, že velký voličský potenciál našli ve venkovských volebních obvodech i sociální demokraté, kteří do té doby nechávali zemědělské prostředí stranou svého hlavního programového zájmu. Analýza této skutečnosti však zůstává předmětem dalšího bádání. Podobně jako i určení závislosti mezi konkrétními společensko-ekonomickými podmínkami a prosazením jednotlivých politických proudů ve venkovských oblastech.

113 Pavel MAREK, *Může být katolický kněz členem agrární strany? Příspěvek k životním osudům Františka Jana Krojbera*, in: Tomáš Bubík – Henryk Hoffmann (eds.), *Náboženství a politika*, Pardubice 2007, s. 18–31.

Programme Strategies of the Political Battles for the Moravian Rural Area in the Era of Mass Communication

PAVEL CIBULKA

A comparison of the political programs from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries focused on the Moravian and Bohemian rural area shows that the political parties of the time agreed in many ways and sometimes demanded the same measures in favour of the Czech countryside. All the monitored parties – Old Czech, Young Czech, Clerical and Agrarian – perceived the difficult position of the agricultural population in the Czech lands, in which the peasantry found itself as a result of a long-lasting agrarian depression. Old Czech manifestos and election statements were often limited to general declarations. The programme texts of the Young Czechs (the National Liberal Party and the People's Party in Moravia) were much more detailed, because these parties relied on many people of the peasant class for some time. At the end of the 19th century, however, the satellite peasant organizations of these parties became politically independent because they did not feel sufficient support for the leadership of their parties for their economic and political demands. The political emancipation of the peasant estates movement culminated in the founding of the Czech agrarian parties in Bohemia and later in Moravia (1899, 1904). The programme of the Agrarian party in the Czech lands was indisputably the most elaborated; it concerned all areas of public life, including national, cultural, and economic-legal demands, and thus best reflected the interests and needs of the peasantry. However, it turned out that the perspective of this manifesto was much more important, as it was the only one conceived as an agrarian community programme, i.e. as a programme of the countryside itself with an emphasis on self-help and estates-political agrarian organization, while all others came from outside – as programmes for the rural area. The agrarian manifesto implicitly contained the requirements of land reform and the autarchic economic system, i.e. the future process of nostrification of the economy in the Czechoslovak Republic. The only serious competitor of Agrarians in the rural area, especially in Moravia, turned out to be Clericals, who also had a detailed manifesto and were able to create a similarly distinctive agricultural organization imbued with the ethos of militant clericalism.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Postoj Svatého stolce k československému zahraničnímu odboji za první světové války¹

MAREK ŠMÍD

MAREK ŠMÍD: The Attitude of the Holy See to the Czechoslovak Foreign Resistance during the World War I

The study deals with the diplomatic activities of the Czech, respectively Czechoslovak foreign resistance in relation to the Holy See and its representatives during the World War I. It analyzes the milieu of the foreign political representation, whose activities are set to the Church-political context of the years 1914–1918, with particular emphasis on the situation of the Czech Catholic milieu, which underwent a very dynamic development during the war. It mainly follows Masaryk's and Beneš's efforts to establish contacts with Church representatives in western and southern Europe, thereby increasing the prestige of their foreign action. The study is based on extensive collections of Vatican and Czech archives, supplemented by funds of other important Czech archival institutions, a number of published sources, period prints and editions of documents on Church and political history of the 20th century.

1 Tato studie vznikla za podpory grantu GA ČR 17-14076S *Svatý stolec a české země v letech 1914–1918*.

Keywords: Tomáš Garrigue Masaryk – Edvard Beneš – Milan Rastislav Štefánik – Catholic Church – Holy See – World War I – Benedict XV – 1914–1918

Předkládaná studie *Postoj Svatého stolce k československému zahraničnímu odboji za první světové války* se věnuje diplomatickým snahám českého, respektive československého zahraničního odboje o navázání kontaktů se Svatým stolicem v období první světové války. Aktivitu obou stran zasazuje do dobového politicko-náboženského kontextu let 1914–1918 ve vztahu k válečným stranám,² zejména s důrazem na situaci českého katolického tábora, který prošel v období války značně dynamickým vývojem. Třebaže se představitelé zahraničního odboje Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš domnívali, že je Svatý stolec v probíhající válce kompromitován spojenectvím s Rakousko-Uherskem, považovali za nezbytné se v rámci svých válečných diplomatických aktivit v západní a jižní Evropě obrátit rovněž na vysoké církevní představitele katolické církve. Podpora Vatikánu byla pro jejich činnost klíčová, protože mohla zvýšit prestiž jejich zahraniční akce, což rozhodně nebylo málo v okamžiku, kdy se teprve rodila koncepce budoucího státoprávního uspořádání a hledali její podporovatele. Rozhodně však nemůžeme v této době hovořit o československo-vatikánských vztazích, protože se jednalo o jednostranně zaměřený vztah, který rozvíjeli hlavně zmínění představitelé domácího odboje. Svatý stolec byl o dění v českých zemích informován jiným způsobem, zejména prostřednictvím zpráv apoštolských nunciů ve střední Evropě a vatikánského listu *L'Osservatore Romano*, a o rozvíjení vztahů neusiloval, poněvadž jejich rozmach – s ohledem na vatikánskou legaci ve Vídni – nebyl prioritou jeho diplomatického úsilí v době války.

2 K proměnám Svatého stolce v období první světové války podrobněji: Luigi BUFFETTI, *Il Vaticano e la guerra. Iniziative diplomatiche umanitarie di indole generale del S. Padre Benedetto XV*, Roma 1921; Patrick J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War. Religion and Everyday Life in Germany and Austria-Hungary, 1914–1922*, Cambridge 2015; Friedrich LAMA, *Peace Action of Pope Benedict XV*, Washington s. a.; Giuseppe ROSSINI, *Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale*, Roma 1963; Antonio SCOTTA, *Papa Benedetto XV. La chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*, Roma 2009; Marek ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno 2016 atd.

Studie vychází především z rozsáhlých fondů vatikánských, rakouských a českých archivů v čele s *Archivio Storico. Sezione per i Rapporti con gli Stati* (Segreteria di Stato) a *Österreichisches Staatsarchiv* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien), které doplňuje o fondy dalších významných českých archivních institucí, např. Vojenského historického archivu, Archivu Ústavu T. G. Masaryka a Akademie věd ČR, Národního archivu a dalších. Tyto materiály rozšiřuje značné množství vydaných pramenů, jako např. pamětí, deníků a úvah Tomáše Garrigua Masaryka *Světová revoluce*, Edvarda Beneše *Světová válka a naše revoluce* či jeho válečného deníku a Mořice Hrubana *Z časů nedlouho zašlých*, dobový tisk i edice dokumentů k církevním a politickým dějinám 20. století, které konfrontuje s početnou zahraniční literaturou, zejména anglické, německé a italské provenience, jež byla k postavení Svatého stolce v období první světové války publikována.

Svatý stolec na počátku války

Vypuknutí války zastihlo Svatý stolec v mezinárodní izolaci, kam se dostal díky konzervativnímu pontifikátu papeže Pia X.³ (1835–1914, pontifikát 1903–1914) i dlouhotrvajícímu napětí v diplomatických stycích, kdy od počátku století docházelo k vzestupu nacionalistických i antisemitských tendencí v Německu, v Rakousko-Uhersku, ve Francii, ve Velké Británii, v Itálii i v jiných zemích.

Neklid byl jedním z projevů rychlého hospodářského rozvoje Evropy na přelomu 19. a 20. století, který s sebou přinášel rovněž velké politické, sociální a národnostní pnutí včetně tzv. konfliktu o roli náboženství a postavení církve v moderní společnosti.⁴ Mnohé katolické země, které až dosud udržovaly s hlavou katolické církve korektní vztahy, na ně na počátku 20. století rezignovaly. Jednalo se tak např. o Francii, Španělsko či Portugalsko, jež vlivem silného sekularizačního proudu prosazovaly politické požadavky radikální antikolické levice.⁵

3 Podrobněji k osobnosti Giuseppa Melchiorra Sarta, pozdějšího papeže Pia X.: Gianpaolo ROMANATO, *Pio X. Alle origini del cattolicesimo contemporaneo*, Torino 2014; Gianni LA BELLA (ed.), *Pio X e il suo tempo*, Bologna 2003; Cristina SICCARDI, *San Pio X. La vita del Papa che ha ordinato e riformato la Chiesa*, Milano 2014 atd.

4 K tomu podrobněji: Stanislav BALÍK a kol., *Český antiklerikalismus. Zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*, Praha 2015; Hugh McLEOD, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*, Brno 2008.

5 Henry CHADWICK – Owen CHADWICK, *A History of the Popes 1830–1914*, Oxford 2002, s. 391–402; Josef GELMI, *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Praha 1994, s. 254.

Třebaže rovněž rakousko-vatikánské diplomatické styky prošly v období před první světovou válkou dynamickými změnami, můžeme prohlásit, že habsburská monarchie, v níž desítky let fungovala silná provázanost trůnu a oltáře, vnímaná stabilita a v neposlední řadě katolický charakter rakouského mocnářství, jež dával církvi větší pocit bezpečí, byla Svatým stolcem považována za nejkatoličtější ze všech světových velmocí, s níž jí navíc spojovala pevná historická pouta. Rakousko-Uhersko představovalo v očích Svatého stolce bariéru rozpínavosti proti protestantskému Německu na jedné straně a pravoslavnému Rusku na straně druhé. K vřelosti diplomatických styků před válkou i na jejím počátku bezpochyby přispíval rovněž rakouský velvyslanec u Svatého stolce princ Johann Schönburg-Hartenstein (1864–1937), hluboce věřící katolík, kultivovaný právník a profesionální diplomat, který byl vlastnictvím panství Červená Lhota a Lžín v jižních Čechách spjat rovněž s českými zeměmi.⁶

Poměrně pozitivně bylo vatikánskými kruhy přijímáno rovněž Německo, politický spojenec Rakousko-Uherska před světovou válkou i během ní, jehož mnozí kněží ve službách Svatého stolce pracovali, a to dávno před konfliktem. Jednalo se často o zaměstnance státního sekretariátu, archivu, knihovny či vatikánských muzeí, kteří se tak aktivně podíleli na šíření dobrého obrazu své země na jihu Evropy.⁷

Diplomatická zastoupení států Ústředních mocností se proto u Svatého stolce těšila mnohem většímu kreditu než postavení států Dohody – Velká Británie neměla se Svatým stolcem navázány oficiální diplomatické styky až do prosince 1914, Francie je přerušila v červenci 1904 a Spojené státy americké je udržovaly pouze v letech 1797–1867. Jediným státem ze západních evropských zemí, které se Svatým stolcem na počátku světového konfliktu udržovaly řádné diplomatické styky, byla Belgie. Z tábora Dohody je udržovalo ještě carské Rusko, které si však uchovávalo vůči katolické církvi a její hlavě, Svatému otci, poměrně přezíravý postoj. Dominantní náboženskou silou v Rusku bylo pravoslaví, které naopak vnímal stereotypně papež Pius X., jenž je považoval za tradičního soupeře katolické církve ve východní Evropě.⁸

6 Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce. Za války i ve válce 1914–1918*, Praha 2013, s. 56; Emília HRABOVEC, *Snahy o cirkevnosprávne osamostatnenie Slovenska 1918–1928*, in: *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*, ed. Jozef M. Rydlo, Bratislava 2003, s. 95; P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, s. 21.

7 Alberto MONTICONE, *Benedetto XV e la Germania*, in: *Benedetto XV e la pace – 1918*, ed. Giorgio Rumi, Brescia 1990, s. 9–10.

8 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (dále jen HHS Wien), fond Politisches Archiv des Ministerium des Äußern 1848-1918, XI (Päpstlicher Stuhl 1848–1918), K. 253, Schönburg-Hartenstein 10. 2. 1915; John F. POLLARD, *Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*, Milano 2001, s. 221.

Pokud se papež Pius X. v červenci 1914 domníval, že válka zůstane izolovaným balkánským konfliktem, jako tomu věřili představitelé mnohých evropských států, srpnové události ukázaly, že to byla naivní iluze. Z původně zamýšleného lokálního konfliktu mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem se stal celoevropský a záhy celosvětový konflikt. Ačkoliv na podzim 1914 papež vážně pomýšlel na osobní intervenci u představitelů jednotlivých válčících zemí, z níž nakonec sešlo, rozhodl se nakonec manifestovat svůj postoj provoláním ke všem válčícím zemím. Nové válečné poměry přinesl vstup Itálie do světového konfliktu na jaře 1915, kdy museli rakouští a němečtí diplomaté Řím opustit a uchýlit se do neutrálního Švýcarska. Diplomatické styky včetně osobních vazeb tímto odloučením samozřejmě ochladly.⁹

Papež Pius X. však tři týdny po vypuknutí světové války zemřel. Jeho nástupcem se dne 3. září 1914 stal devětapadesátiletý boloňský arcibiskup, janovský aristokrat a kardinál Giacomo della Chiesa (1854–1922), který přijal na počest svého předchůdce a rodáka z Boloně Prospera Lambertiniho, pozdějšího Benedikta XIV. (1740–1758), jméno Benedikt [XV.] (1914–1922).¹⁰ Měl za sebou jak diplomatické zkušenosti, tak pastorační praxi, kterou výrazně prohloubil po roce 1907, kdy zastával post arcibiskupa v Bologni. Teprve v květnu 1914 byl v poslední konzistoři Pia X. kreován kardinálem a o čtyři měsíce později zvolen papežem.¹¹

Den po svém zvolení jmenoval Benedikt XV. státním sekretářem Domenica Ferratu (1847–1914), který však v říjnu 1914 zemřel. Po jeho náhlé smrti obsadil papež tento post kardinálem Pietrem Gasparrim (1852–1934), který měl za sebou diplomatickou misi v Jižní Americe i působení na pozici sekretáře Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti. V jeho osobě získala silného podporovatele zejména habsburská monarchie, neboť Pietro Gasparri jí byl v probíhajícím konfliktu pozitivně nakloněn.¹² Jeho funkce byla klíčová a pro daný pontifikát

9 HHS Wien, fond Politisches Archiv des Ministerium des Äußern 1848–1918, XI (Päpstlicher Stuhl 1848–1918), K. 253, Schönburg 21. 8. 1915; Gabriele PAOLINI, *Offensive di pace. La Santa Sede e la prima guerra mondiale*, Firenze 2008, s. 28; A. SCOTTÀ, *Papa Benedetto XV.*, s. 47.

10 L'Osservatore Romano, 3. 9. 1914.

11 Literatura k osobnosti Giacoma della Chiesy, pozdějšího papeže Benedikta XV., je dnes značně rozsáhlá, proto vybíráme nejnovější tituly především italské proveniencie: J. F. POLLARD, *Il papa sconosciuto*; A. SCOTTÀ, *Papa Benedetto XV.*; Marco DOLDI, *Benedetto XV. Un papa da conoscere e da amare*, Casale Monferrato 2004; Letterio MAURO (ed.), *Benedetto XV. Profeta di pace in un mondo di crisi*, Bologna 2008; Luigi VINELLI, *Benedetto XV. Costruttore di pace*, Chiavari 2016 atd.

12 HHS Wien, fond Politisches Archiv des Ministerium des Äußern 1848–1918, XI (Päpstlicher Stuhl 1848–1918), K. 252, Schönburg 10. 10. 1914, resp. 13. 10. 1914, resp. 14. 10. 1914; Friedrich ENGEL-JANOSI, *Österreich und der Vatikan 1846–1918*, II. (1903–1918), Graz – Wien – Köln 1960, s. 193.

charakteristická, i když poslední slovo ve vnitřní i zahraniční politice Svatého stolce vždy určoval papež. Státní sekretář v podstatě vykonával post předsedy sekretariátu Svatého stolce, tedy pomyslného předsedy vatikánské vlády. Právě rozsáhlé pravomoci, jimž se státní sekretář ve vatikánské politice těšil, vedly některé církevní historiky k hodnocení funkce státního sekretáře nejen jako postu předsedy vlády, ale též ministra zahraničí. Státními sekretáři se proto většinou stávali bývalí diplomaté, osobnosti s velkým politickým rozhledem a jazykovým potenciálem.¹³

Katolická církev v Rakousko-Uhersku

Válka Rakousko-Uherska po boku Německa proti zemím Trojdhody posilovala německý nacionalismus a upevňovala postavení němčiny při jednání s úřady. Budoucnost habsburské monarchie směřovala k vytvoření německé střední Evropy, tzv. Mitteleuropy, jak se vyjádřil ve svém spisu z roku 1915 německý evangelický teolog a liberální politik Friedrich Naumann (1860–1919). Český národní život byl umlčován, uvěznění byli mnozí čeští spisovatelé, politici, novináři a ekonomové. Vídeň se postupně smiřovala s přestavbou střední Evropy se silným vlivem Berlína, kdy očekávala loajální postoj převážně pasivních českých elit. Třebaže ty se v otázce budoucnosti českých zemí značně rozcházely, málokdo tehdy pomýšlel na protirakouský odboj a vznik samostatného českého státu. Pokud totiž někteří politici podporovali monarchii či volili vyčkávací taktiku, jiní věřili v její přestavbu na federativním principu.¹⁴

Katolický klérus vnímal prostředí Rakousko-Uherska jako stabilizační faktor dramatické doby, který dával životu pevný řád a jasný směr. Proto zůstával postoj českých a moravských ordinářů po celou dobu války až na výjimky úzce protknutý s osudem katolické monarchie. Na druhé straně modlitby za vítězství rakouských zbraní, prorakouské homilie a brožury, děkovné bohoslužby, prosebné průvody a další podpora Vídní byly spíše důkazem věrné lojality těchto církevních hodnostářů než projevem podpory válečnému štvání, glorifaci krveprolívání či odporu vůči zahraničním aktivitám československého exilu. Víra v zachování Rakousko-Uherska byla především oceněním panujícího řádu stabilní a konzervativní jistoty, který zahraniční a domácí odboj nenabízela. Od roku 1917 se však stále častěji modlitby za vítězství rakouských zbraní vypouštěly a nahrazovaly

13 M. ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka*, s. 58–59.

14 Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 139.

se modlitbami za konečný a trvalý mír.¹⁵ Vysoké duchovenstvo se tak pro svoji opatrnost a loajalitu radikalizujícímu se národu odcizilo, za což mohly především jeho loajální projevy z počátku války, které nebyly ani později zapomenuty.

Situace byla o to složitější, že česká politická reprezentace byla válkou zaskočena a nevěděla, jak na ni adekvátně reagovat. Uzavřením říšské rady i zemských sněmů ztratila platformu pro jakoukoliv legální politickou činnost. Dvě nejsilnější politické strany – agráři a sociální demokraté – se stáhly do pasivity, přičemž většina domácích politiků prosazovala tzv. aktivistickou politiku, kdy podporovala válečné úsilí Rakousko-Uherska. Teprve v létě 1917 se pohled křesťanských politiků na vývoj českých zemí v rámci Rakousko-Uherska přiblížil pohledu většiny českých politických stran a začal se odklánět od podpory Vídně.¹⁶

Pro duchovenstvo včetně církevních představitelů Svatého stolce byla válka nesmyslnou, hroznou a brutální zkušeností, jež ohrožovala postavení církve a její správu s tím, že se kontakt Svatého stolce s jednotlivými národními církvemi zkomplikoval; církev se dostávala do područí státu. S ohledem na univerzální plán Boží spásy se papež, biskupové a kněží jasnými, srozumitelnými a tvrdými slovy opakovaně vyslovovali proti této sebevraždě civilizované Evropy, hrůznému vraždění, které je ostudou Evropy a nejtemnější tragédií lidského šilenství, jak válku hlava katolické církve označovala. Třebaže někteří kněží načas pokušení národnostního svodu podlehli a vyslovili svoji podporu válčícím jednotkám, rozhodně se nejednalo o postoj celku či direktivu schvalovanou a řízenou hierarchií shora, ale vždy pouze postoj daného církevního představitele. Dlouho trvající válka nicméně tyto sentimenty zchladila.¹⁷

Pokračující zásahy státu do politických a náboženských záležitostí českých zemí měly za důsledek změny na biskupských stolcích v roce 1916. Jmenování nových arcibiskupů v Praze a Olomouci, které se rozhodla prosadit Vídeň proti představám Svatého stolce, mělo přivést do Čech osobu, jež by v době válečného konfliktu reagovala na sílící český nacionalismus v metropoli rozhodněji než národnostně tolerantní a bilingvní Lev Skrbenský z Hříštvě (1863–1938). Třebaže papež Benedikt XV. vyjádřil politování nad intervencí rakouské vlády do volby olomouckého arcibiskupa, zejména s ohledem na nebezpečné následky

15 Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 206; Martin FLOSMAN, *S orlem i lvem*, I. Příběhy českých duchovních od 17. století do první světové války, Praha 2018, s. 188.

16 Mořic HRUBAN, *Z časů nedlouho zašlých. Vzpomínky Dr. Mořice Hrubana*, ed. Jan Drábek, Řím – Los Angeles 1967, s. 176–181.

17 Giacomo MARTINA, *Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni*, IV, Brescia 2008, s. 141; Bohumil STAŠEK, *Církev katolická a válka. Vývoj církevního učení o otázce války*, Praha 1924, s. 50–51.

do budoucna, sanoval nakonec všechny defekty volby, souhlasil s translací postulovaného arcibiskupa a schválil zahájení Skrbenského kanonického procesu.¹⁸

Volba Pavla Huyna sice vycházela vstříc zájmům vídeňských kruhů, avšak Svatý stolec nebyl podobně jako ve výše uvedeném případě proti. Nebyla to rozhodně jeho první pasivita, jak jsme naznačili výše, ale dlouhodobá submise vůči rakouským a německým kruhům, která byla v době války navíc formována obavou, že by pád Ústředních mocností – či především Rakousko-Uherska – diskreditoval katolicismus a oslabil postavení Svatého stolce.¹⁹ Huynovu silnou proněmeckou pozici, která měla vyvažovat nebezpečí husitismu a nacionalismu v Čechách, jak se Němci obávali, potvrdzoval ostatně rakouský velvyslanec u Svatého stolce Johann Schönburg-Hartenstein, který si byl plně vědom skutečné příčiny jeho přeložení do Prahy.²⁰

Změny na biskupských postech,²¹ k nimž došlo v průběhu první světové války, proběhly sice na základě rozhodnutí rakouského císaře Františka Josefa I. (1830–1916, vládl 1848–1916), avšak ten jednal pod nátlakem ze strany armádních špiček, zejména nejvyššího rakouského velitele Friedricha Rakousko-Těšínského (1856–1936). Pokud byl tedy překvapivý postoj hlavy rakouského císařství, který stále více jednal pod nátlakem svého silnějšího spojence, Německa, o to překvapivější zůstal ústupek Vatikánu.²²

Německé kruhy měly uprostřed války tendenci oživit i některé starší projekty na změnu církevní správy. Silně proto rezonovala myšlenka z období let 1901–1903, jež usilovala o zřízení nové, páté diecéze pro Němce na severu Čech, jež by vznikla z části pražské arcidiecéze a části litoměřické diecéze. Pražský arcibiskup byl však skeptický, navíc se obával reakce české části kléru a katolických věřících. Byl to právě primas český, který nakonec zřízení nové diecéze zabránil.²³

18 Archivio Storico Vaticano. Sezione per i rapporti con gli stati /Segreteria di Stato/ (dále AA. EE. SS.), Austria-Ungheria, III periodo, fascicli 497, f. Tamtéž, f. 53, Gasparri Scapinellimu 25. 3. 1916.

19 Stelio MARCHESE, *La Francia e il problema dei rapporti con la Santa Sede (1914–1924)*, Napoli 1969, s. 82; Giovanni B. VARNIER, „Una guerra ingiusta“. *La Santa Sede e l'Italia tra neutralità e intervento (1914–1915)*, Anuario de Historia de la Iglesia 23, 2014, s. 21.

20 AA. EE. SS., Austria-Ungheria, III periodo, fascicolo 464; Jitka JONOVÁ, *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*, Uherské Hradiště 2013, s. 31; Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí – Vídeň, k. 33, Schönburg-Hartenstein de Vauxovi 5. 11. 1918.

21 Na biskupský stolec v Brně, který se uprázdnil přeložením Pavla Huyna do Prahy, byl v říjnu 1916 jmenován národnostně tolerantní Němec Norbert Klein, jehož zbožnost a oddanost Svatému stolci oceňoval rovněž kardinál Lev Skrbenský z Hříště.

22 Tomáš Garrigue MASARYK, *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Praha 1920, s. 115; F. ENGEL-JANOSI, *Österreich und der Vatikan 1846–1918*, s. 150–151.

23 AA. EE. SS., Austria-Ungheria, III periodo, fascicolo 384, ff. 32–36, Valfré di Bonzo Gasparrimu 8. 5. 1917; Jitka JONOVÁ, *Pokus o zřízení samostatné německé diecéze se sídlem v Chebu z pohledu*

Kontakty zahraničního odboje s představiteli katolického tábora

Diplomatické aktivity představitelů československého zahraničního odboje v západní Evropě nemohly pochopitelně přehlížet význam Svatého stolce tím spíše, že Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), Edvard Beneš (1884–1948) a Milan Rastislav Štefánik (1880–1919) považovali papeže za vlivného aktéra mezinárodního řádu v Evropě. Cesta k představitelům Svatého stolce vedla v minulosti buď přes dvůr krále Viktora Emanuela III. (1869–1947, vládl 1900–1946) a italskou vládu, nebo přes vlivné církevní hodnostáře v západní Evropě, kteří měli úzké osobní vazby na papeže a římskou kurii. Zatímco Milan Rastislav Štefánik volil převážně první přístup, Tomáš Garrigue Masaryk s Edvardem Benešem se pokoušeli navázat diplomatické kontakty prostřednictvím významných vysoce postavených katolíků v Londýně a v Paříži, kde politicky působili.

Aktivity našich představitelů v zahraničí byly mimořádně různorodé, nicméně systematické – koncem října 1915 vytvořili Český komitét zahraniční, první politický orgán zahraničního odboje, který za svůj cíl označil zřízení samostatného československého státu. V únoru 1916 se komitét transformoval v Československou národní radu se sídlem v Paříži, která se stala řídicím orgánem protirakouského odboje. Jejím předsedou se stal Tomáš Garrigue Masaryk, místopředsedy Josef Dürich (1847–1927) a Milan Rastislav Štefánik a generálním tajemníkem Edvard Beneš. Hlavní tiskový orgán představovaly časopisy *Český národ* (La Nation Tchéque) či *Česká samostatnost* (L'Indépendance Tchéque). Národní rada se svojí agitací v zemích Trojdohody – v Rusku, Itálii a později Spojených státech amerických – snažila nejen sjednotit celý zahraniční odboj a dát mu pevnou jednotící linii, nýbrž rovněž přesvědčit zahraniční politiky o vyčerpanosti Rakousko-Uherska, nezbytnosti jeho zničení a vytvoření československého státu na jeho troskách.²⁴

V průběhu první světové války pobýval Milan Rastislav Štefánik v Římě celkem čtyřikrát, a to na jaře a na podzim 1916, na jaře následujícího roku a na jaře 1918. Při jednání s italskou vládou se podílel rovněž na formování československého vojska, přičemž největších úspěchů dosáhl na vojenském poli, kdy navázal důležité politické kontakty, mj. s ministrem zahraniční Sidney Sonninem (1847–1922),

zpráv vídeňské nunciatury, in: Variety české religiozity, eds. Zdeněk R. Nešpor a Kristina Kaiserová, Ústí nad Labem 2010, s. 76–77.

24 M. ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka*, s. 83; Dagmar HÁJKOVÁ – Ivan ŠEDIVÝ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk-Edvard Beneš (1914–1918)*, Praha 2004, s. 13; Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, I., Praha 2000, s. 24; Jiří KOVTUN, *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991, s. 71.

jemuž předal memorandum *Gli Czechi e l'Italia nella Guerra attuale* se žádostí o podporu československé zahraniční akce. K vytvoření Českého království uvažoval o vybudování dobrovolnické armády o síle 50 až 100 tisíc mužů ve zbrani, která by proti Rakousko-Uhersku bojovala v řadách francouzské a ruské armády.²⁵

Byl to Milan Rastislav Štefánik, kdo v dubnu 1918 přispěl k uzavření smlouvy mezi italskou vládou a Československou národní radou o formování pravidelných jednotek v Itálii. Fakticky tak dosáhl prvního uznání budoucího Československa ze strany jedné ze zemí Dohody. V červnu téhož roku jej Francouzi jmenovali armádním generálem. Navzdory Štefánikovu mimořádnému úspěchu u italské vlády nebyla jeho mise u Svatého stolce korunována úspěchem.²⁶

Tomáš Garrigue Masaryk pobýval v Římě od zimy 1914 do jara následujícího roku a poté na podzim 1918, přičemž v této době do kontaktů se Svatým stolicem nevstoupil.²⁷ Ani Edvard Beneš, který pobýval během válečného konfliktu ve Věčném městě čtyřikrát, a to v zimě 1916/ 1917, na podzim 1917 a na jaře a na podzim následujícího roku, se do přímého osobního kontaktu s vatikánskými představiteli nedostal. Zprostředkovatelem jeho prvních zpráv o dění u Svatého stolce byl člen polského komitétu a pozdější mimořádný vyslanec v Praze Erazm Piltz (1851–1929), který disponoval osobními vazbami na některé vysoké církevní představitele Vatikánu včetně osoby samotného Benedikta XV. Byl to právě tento polský diplomat, který Edvarda Beneše přesvědčil, že je pro československou věc naprosto nezbytné vstoupit do diplomatických kontaktů s vatikánskými kruhy a získat je na svou stranu. Informoval jej současně o jejich jisté zdrženlivosti, která sice sympatizuje s Rakousko-Uherskem, ale lze je získat, aby proti Československu nepodnikali žádné diplomatické kroky.²⁸

Během svého prvního pobytu v Římě v lednu 1917 se Edvard Beneš rozhodl proniknout k církevním představitelům Svatého stolce prostřednictvím francouzských katolíků, kteří disponovali vazbami na vysoké úředníky římské kurie. Jeho první kontakty směřovaly proto na diplomata francouzské legace

25 Bohumila FERENČUCHOVÁ, *Vizie a diplomacia. Štefánik medzi vojnou a mierom (1914–1919)*, in: Francúzska a slovenská otázka 1789–1989, ed. Bohumila Ferenčuchová, Bratislava 2008, s. 135–137; D. HÁJKOVÁ – I. ŠEDIVÝ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk-Edvard Beneš*, s. 132.

26 Archiv Ústavu T. G. Masaryka a Akademie věd (dále jen AÚTGM), fond Edvard Beneš IV., k. 131, rukopis Politická akce; J. KOVTUN, *Masarykův triumf*, s. 73; B. FERENČUCHOVÁ, *Vizie a diplomacia*, s. 130–163; Michal KŠIŇAN, *Aktivity M. R. Štefánika v Taliansku*, in: Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské vojsko (légie), ed. Bohumila Ferenčuchová, Bratislava 2014, s. 47–59.

27 František BEDNAŘÍK, *Masaryk a Italie za války. Fakta a dokumenty*, Brno 1935, s. 5.

28 AÚTGM, fond Edvard Beneš IV., k. 9; Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, I., Praha 1927, s. 266.

Charlese Loiseaua (1861–1945), který udržoval se státním sekretářem Pietrem Gasparrim neoficiální kontakty. Zmíněný Charles Loiseau Edvarda Beneše seznámil s belgickým teologem, knězem a profesorem křesťanské sociologie na katolické univerzitě v Lutychu Simonem Deploigem (1868–1927), který působil v římské kurii, a s westminsterským arcibiskupem a kardinálem Francidem Alphonsem Bournem (1861–1935), který tehdy pobýval v Římě. Podobně jako Erazm Piltz radil Edvardu Benešovi rovněž Charles Loiseau, aby vstoupil do kontaktů s představiteli Svatého stolce.²⁹

Zmíněné představitele Edvard Beneš „upozorňoval zejména na neblahé působení státu v Rakousku-Uhersku na církve a její zneužívání proti nám, jak katolická církev byla zde nástrojem vládnoucích proti porobeným“.³⁰ Edvard Beneš tak využíval především rozšiřující se informační síť, která mu mohla přinést prospěch. Ocenil zejména kontakt na francouzského vyslance v Římě a hlavního iniciátora tajné Londýnské dohody z roku 1915 Camilla Barrera (1851–1940), který v té době patřil mezi nejvýznamnější diplomaty ve Věčném městě.³¹ Ten však na katolických pozicích nestál. Třebaže společně diskutovali o osudu československých zajatců v Itálii a možnosti jejich zapojení do bojů na západní frontě, kontakty v Římě směřovaly Edvarda Beneše více k italské vládě než k představitelům Svatého stolce. Římská vláda dlouhý čas sympatie s československým odbojem nesdílela. Ačkoliv pro ni představovalo Rakousko-Uhersko nejvážnějšího nepřítele, neuvažovali v Římě nad jeho úplným rozbitím, ale pouze nad dílčími anexemi v Tyrolsku a Dalmácii; Řím totiž odmítal posilování slovanského vlivu. S ohledem na rokování s Vatikánem tak skončila první Benešova italská mise nezdarem, protože Svatý stolec odmítal vzdát se vazeb na habsburskou monarchii.³²

Ani během své druhé návštěvy v měsících září a říjen 1917 nezapomínal Edvard Beneš, který opakovaně jednal zejména s italským ministerstvem zahraničí a ministerstvem války, na Svatý stolec. Prostřednictvím francouzského novináře Pierra de Quiriella (1863–1944) se seznámil se sekretářem Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti a blízkým papežovým spolupracovníkem Bonaventurou Cerrettim (1872–1933), pozdějším apoštolským nunciem v Paříži.

29 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 269; Dagmar HÁJKOVÁ – Eva KALIVODOVÁ (eds.), *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války (1915–1918)*, Praha 2013, s. 131; Karel KAŠPAR, *Skutky a nikoli pouhá slova papeže míru Benedikta XV.*, Hradec Králové 1922, s. 69.

30 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 269–270.

31 D. HÁJKOVÁ – E. KALIVODOVÁ (eds.), *Deníky Edvarda a Hany Benešových*, s. 131.

32 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 270–271; Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého diplomata*, I. Revolucionář a diplomat (1884–1935), Praha 2006, s. 163, 166.

S ním hovořil o probíhající válce, Rakousko-Uhersku, zahraničním odboji a situaci katolické církve v českých zemích. V neposlední řadě se mu snažil vysvětlit důvody, proč by neměl stát Svätý stolec v konfliktu proti čl. zahraničnímu odboji. V rámci svého podzimního pobytu vstoupil Edvard Beneš do kontaktu rovněž s pařížským generálním vikářem Alfredem-Henri-Marie Baudrillartem (1859–1942) a ředitelem francouzské katolické revue *Le Correspondant* Edouardem Troganem (1861–1934), kteří byli v rámci zjitřené nálady po papežské mírové nótě ze dne 1. srpna 1917 naladění spíše proti papežským politickým aktivitám; možná proto více otevření ambicím, které nemohly Edvarda Beneše rozhodně uspokojit.³³

Potřetí přicestoval Edvard Beneš do Říma v dubnu 1918, kdy se zabýval záležitostmi československé armády. V té době se ve Věčném městě konal Kongres utlačovaných národů, který proběhl ve dnech 9. až 11. dubna, a to za účasti Čechů, Slováků, Poláků, Rumunů, Jihoslovanů a Italů; na zasedání chyběli Ukrajinci. Setkal se právě v době, kdy citelně oslabila politická a vojenská moc Rakousko-Uherska. Kongres proklamoval právo porobených národů na vlastní státy, kdy označil Rakousko-Uhersko za nástroj německé nadvlády, a volal po jejich osamostatnění tak, aby dosáhly politické a hospodářské samostatnosti. Československo zde zastupoval mj. generální tajemník Československé národní rady Edvard Beneš, její místopředseda Milan Rastislav Štefánik, účastník odboje a politik František Hlaváček (1878–1974), ředitel ženevské pobočky Československé tiskové kanceláře Štefan Osuský (1889–1973), redaktor *Československé samostatnosti* a blízký spolupracovník Edvarda Beneše v sekretariátu Národní rady československé Lev Sychrava (1887–1958), účastník odboje a středoškolský profesor Antonín Papírník (1875–1957) či účastník odboje Jan Šeba (1886–1953). Účastnili se i hosté britští historici a novináři Robert William Seton-Watson (1879–1951) a Henry Wickham Steed (1871–1956), kteří dlouhodobě pracovali pro československou věc. Účastníky kongresu přijal italský ministerský předseda Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952).³⁴

Počtvrté pobýval Edvard Beneš ve Věčném městě v říjnu 1918. Třebaže nebyla jeho mise s ohledem na československo-italská jednání korunována

33 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 502–503.

34 AÚTGM, fond Edvard Beneš IV., k. 9, Kalendář 1918 (R71); J. DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 189–190; Michal KŠIŇAN, *Aktivity M. R. Štefánika v Taliansku*, in: Milan Rastislav Štefánik a česko-slovenské vojsko (légie), ed. Bohumila Ferenčuchová, Bratislava 2014, s. 9; J. KOVTUN, *Masarykův triumf*, s. 129; Mark CORNWALL, *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*, London – New York 2000, s. 195–197.

úspěchem, Edvard Beneš navštívil část úseku fronty u Gardského jezera v severní Itálii, kde se setkal s jednotkami 6. československé divize.³⁵

Představitelé československého zahraničního odboje přecenili své možnosti. Třebaže to Tomáš Garrigue Masaryk proklamoval ve svých pamětech,³⁶ nevstoupili představitelé československého zahraničního odboje během války do hlubšího kontaktu s vatikánskými církevními představiteli, takže Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik se osobně nesetkali ani s papežem Benediktem XV., ani se státním sekretářem Pietrem Gasparrim.³⁷ O kontaktech se Svatým stolcem a jeho představiteli nehovoří ani dobový tisk včetně periodik našich krajanů, která by jistě tuto aktivitu zdůraznila, pokud by k ní došlo. O případném setkání mlčí jak jejich paměti, tak vzájemná korespondence³⁸ a rovněž vatikánské archivy, zejména protokol papežských audiencí. Jejich jména se rovněž neobjevují v rozsáhlých zahraničních monografiích k angažování Svatého stolce v době první světové války. Jedinou výjimku představuje studie italského historika Angela Tamborri (1913–2004) *Benedetto XV e i problemi nazionali e religiosi dell'Europa orientale* v kolektivní monografii pod vedením Giuseppe Rossiniho *Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale*, kde je sice zmiňován Edvard Beneš, avšak jeho případné kontakty s představiteli Svatého stolce ve Věčném městě během jeho návštěv nikoliv.³⁹

Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik si byli vědomi sympatií Svatého stolce s osudem habsburské monarchie, a proto nemohli doufat, že by jejich zahraniční akci podpořil. Snažili se proto v této fázi alespoň zajistit jeho neutralitu s poukazem, že bude v novém státě respektována plná svoboda a právo všech náboženství a církví včetně tradičního katolicismu. Generální tajemník Československé národní rady upozorňoval zejména na skutečnost, že by porážka Dohody zhoršila mimo jiné náboženskou situaci v českých zemích. Jestli si byl Vatikán této skutečnosti vědom, je těžké posoudit.⁴⁰ Tomáš Garrigue Masaryk

35 J. DEJMEK, *Edvard Beneš*, s. 210.

36 T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, s. 57, 114, 573.

37 Srovnej: AÚTGM, fond Tomáš Garrigue Masaryk IV., k. 309.

38 Ta zmiňuje sblížení s Vatikánem pouze v listu E. Beneše T. G. Masarykovi z 20. června 1916, kdy E. Beneš napsal: „Milan mluvil se Sonninem, získal Vatikán, získal Gierse, který bude prý brzy na místě Sazanova“ D. HÁJKOVÁ – I. ŠEDIVÝ (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk-Edvard Beneš*, s. 132.

39 Angelo TAMBORRA, *Benedetto XV e i problemi nazionali e religiosi dell'Europa orientale*, in: *Benedetto XV, i cattolici e la prima guerra mondiale*, ed. Giuseppe Rossini, Roma 1963, s. 855–884. E. Benešovi je věnována pozornost na třech stranách (s. 861–863), T. G. Masarykovi rovněž (s. 859, 861, 863) a M. R. Štefánikovi na jedné (s. 861).

40 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 270.

uvažoval v globálních souvislostech, přičemž Svatý stolec považoval za významného představitele světové politiky. Vliv katolíků v zahraničním odboji, mezi našimi krajany, v jednotkách legií i mezi obyvateli československého státu rovněž jistě nebyly zanedbatelnými faktory pro Masarykovo uvažování a protežování těsných styků se Svatým stolicem.

Američtí katolíci českého původu ve Spojených státech amerických

Cesta československého exilu k představitelům Svatého stolce tak nevedla prostřednictvím Benešových či Štefáníkových kontaktů v Londýně, Paříži či Římě, ale přes aktivní americké katolíky českého původu ve Spojených státech amerických, kteří byli součástí rozsáhlé české menšiny. Její vzpomínky na habsburské císařství, jeho konzervativní, autoritativní a protičeský charakter, formovaly její upřímné češství a živé sympatie s Čechy za Atlantickým oceánem. Pokud žilo ve Spojených státech amerických v roce 1870 více než 36 000 občanů českého původu, kteří se usazovali zejména na východě země v New Yorku, Clevelandu, Filadelfii, Baltimore, Chicagu či v jejich okolí, v roce 1910 se jednalo již o více než 539 000 našich krajanů. Podle sčítání lidu z roku 1910 představovali Češi devátou nejpočetnější cizí národnost ve Spojených státech amerických.⁴¹

Náboženský a duchovní život krajanů byl činorodý. Ačkoliv se v demokratickém prostředí USA prosazovala svobodomyslnost, poměrně vysoký počet katolíků přetrvával, i když jistě nepředstavovali mezi příchozími majoritním náboženskou skupinu. Co se týká duchovní správy českých katolíků v USA, před první světovou válkou existovalo v USA 268 českých katolických osad, v nichž působilo 350 kněží a 500 řeholnic.⁴²

Na sjednocení různých hledisek amerických katolických Čechů a Slováků, utváření vstřícného postoje k českému osvobozovacímu odboji a jeho finanční

41 Jaroslav VACULÍK, *Vznik a vývoj českého krajanického hnutí v USA do roku 1914*, in: Slovenské a české krajanické hnutie v USA (do roku 1918), eds. Štefan Kucík, Jaroslav Vaculík a kol., Prešov 2014, s. 57, 59; Jaroslav VACULÍK, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009, s. 273, 277; Václav VONDRÁŠEK – František HANZLÍK, *Krajané v USA a vznik ČSR v dokumentech a fotografiích*, Praha 2009, s. 12.

42 Marek VLHA, *Česká komunita ve Spojených státech a náboženský konflikt*, in: Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918), eds. Zdeněk R. Nešpor a Kristina Kaiserová, Ústí nad Labem 2010, s. 402–417; Vojta BENEŠ, *Československá Amerika v odboji, I. (od června 1914 do srpna 1915)*, Praha 1931, s. 30, 35.

podpoře měl značný podíl kněz Oldřich Zlámal (1879–1955), který získal během mnohaleté pastorace ve slovenských farnostech značný kredit i v těchto katolických kruzích. Ten se stal po smrti předsedy Slovenské ligy v Americe Štefana Furdeka (1855–1915) správcem největší česko-slovenské farnosti v USA – Panny Marie Lurdské v Clevelandu ve státě Ohio.⁴³ Po jeho boku stáli i jiní aktivní katoličtí laici, např. Hynek Dostál (1871–1943), kteří americké věřící nabádali k přímé účasti na podpoře aktivit jejich krajanů ve střední Evropě. Již v září 1914 založili tito muži *Cyrlometodějský pomocný fond*, jenž podporoval válkou postižené obyvatele v jejich staré vlasti; za první rok své existence vybral mezi krajanů částku ve výši 100 000 dolarů.⁴⁴

Politickou platformou česko-slovenského zahraničního odboje v USA se stala tzv. Cleavelandská dohoda, jež byla po sérii dlouhých rokování podepsána v říjnu 1915. Byla prvním dokumentem o společném postupu amerických Čechů a Slováků, uvažujících o vytvoření společného státu, který vznikl ještě před rozvinutím Masarykovy zahraniční akce. Byl v ní přijat program samostatnosti historických zemí na základě spojení obou národů ve federativním svazku států habsburské monarchie s garantovanou autonomií Slovenska. Dokumenty podepsali předseda Národního sdružení v Chicagu Ludvík Fisher (1880–1945), Josef Tvrzický-Kramer (1884–1920), předseda Slovenské ligy v Americe Albert Pavol Mamatej (1870–1923) a tajemník Slovenské ligy Ivan Daxner (1860–1935).⁴⁵ Samotní Slováci ve Spojených státech nicméně zůstávali rozdělení – zatímco někteří podporovali politické ambice Tomáše Garrigua Masaryka, Edvarda Beneše a Milana Rastislava Štefánika, jiní jim nedůvěřovali a přijímali je značně rezervovaně. Čeští katolíci stáli na počátku války spíše na straně posledně zmíněných.

Rok 1917 přivedl americké katolíky k podpoře aktivit československého zahraničního odboje, kdy se i ti konzervativnější představitelé konečně přiklonili

43 Oldřich ZLÁMAL, *Povídka mého života*, Chicago 1954, s. 5; Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin. Doba československého katolicismu (1918–1949)*, VII., Olomouc 2010, s. 22–23; Jiří KONÍČEK, *Mons. Oldřich Zlámal – kněz a sjednotitel československého osvobozovacího hnutí v USA*, in: *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, eds. Pavel Marek a Jiří Hanuš, Brno 2006, s. 146–148.

44 František ŠINDELÁŘ, *Z boje za svobodu otčiny*, Chicago 1924, s. 13; B. ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, s. 24; Adolf ŽAMPACH, *Katolíci v zahraničních bojích o československou samostatnost*, Brno 1928, s. 99–100.

45 Štefan KUCÍK, *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918–1938)*, Martin 2011, s. 17–19; Štefan KUCÍK – Peter ŠVORC, *Česko-slovenský zahraniční odboj v USA (1914–1918)*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd, Brno 2013, s. 68–73; Ján GRONSKÝ (ed.), *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, I.*, Praha 2012, s. 26–27.

k podpoře protirakouského tábora. Dne 6. února 1917 byl v Chicagu na schůzi českého duchovenstva a katolických jednot založen Národní svaz českých katolíků, do jehož čela se postavil sedmičlenný výkonný výbor (Inocenc Kestl, František W. Jehlička, Tomáš W. Filas, Jan Straka, Josef J. Janda, Jan F. Novotný a Karel Radouš). O úspěšném zformování Národního svazu byl současně informován americký prezident Thomas Woodrow Wilson (1856–1924).⁴⁶ Dne 27. března byla v Clevelandu otevřena první pravidelná kancelář svazu, do jejíhož čela se postavil placený ředitel, jímž se stal František Šindelář (?–1933).⁴⁷

Sblížení s nekatolickým proudem bylo úspěchem především vlasteneckých kněží, v čele s Oldřichem Zlámallem a Inocencem Keslem, a četných laiků, kteří pochopili, že svoboda českých zemí je do budoucna spjata se vznikem nezávislého a samostatného Československa. V průběhu roku 1916 podnikl bratr Edvarda Beneše Vojta (1878–1951) rozsáhlé přednáškové turné po Spojených státech amerických, kde agitoval ve prospěch Masarykovy zahraniční akce. Byl to právě on, kdo měl značnou zásluhu na růstu počtu odboček Československé národní rady v USA.⁴⁸ Obě formace společně vytvořily Česko-slovenskou radu, později přejmenovanou na *Bohemian National Alliance*, která se plně podřídila nejvyšší autoritě zahraničně-politické akce Československé národní rady v Paříži v čele s Tomášem Garriguem Masarykem a vyslovila pro republikánské státní zřízení budoucího státu. Zpráva o spojení národních organizací byla s radostí přijata českými krajany v USA a jejich tiskem, i když byla bezpochyby pro obě strany kompromisem; rozhodně však sblížila katolíky a nekatolíky. Čeští svobodomyšlní, katolíci i socialisté od nynějška postupovali jednotně, přičemž se shodovali, že budou společně usilovat o samostatný stát, uznávat Tomášem Garriguem Masarykem vedenou Národní radu a získávat pro ni finanční pomoc.⁴⁹

Ačkoliv Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik projevovali v západní Evropě mimořádnou aktivitu, aby vstoupili do úzkých kontaktů s představiteli Svátého stolce, byli to nakonec američtí katolíci českého původu, kteří převzali iniciativu a rozhodli se jednat bez pokynů zahraničního odboje. Na počátku roku

46 Vojenský archiv, fond 1. čs. odboj. Krajanské spolky v Americe, k. 3, inv. č. 278, Krajanské spolky v Americe, Stanovy a pravidla Národního svazu českých katolíků v Americe; F. ŠINDELÁŘ, *Z boje za svobodu otčiny*, s. 32.

47 F. ŠINDELÁŘ, *Z boje za svobodu otčiny*, s. 35.

48 V. VONDRÁŠEK – F. HANZLÍK, *Krajané v USA*, s. 36–37.

49 Vojenský archiv, fond 1. čs. odboj. Krajanské spolky v Americe, k. 3, inv. č. 278, Krajanské spolky v Americe, Zápis o dohodě Svazu českých katolíků o spojení s ČNS; J. KONÍČEK, *Mons. Oldřich Zlámal*, s. 148; F. ŠINDELÁŘ, *Z boje za svobodu*, s. 56–57, 64.

1917, tedy ještě před vznikem Národního svazu českých katolíků, se obrátili o pomoc na papeže Benedikta XV. a požádali jej o podporu aktivit směřující k prospěchu své někdejší vlasti. Třebaže válka stále probíhala a její konec se nacházel v nedohlednu, domnívali se, že by Benediktova přímluva českému národu prospěla. Nevíme, co bylo příčinou časové prodlevy, ale latinsky psané memorandum, jež vzešlo ze společné schůze českých kněží v hotelu New Ebbitt ve Washingtonu, vzniklo teprve dne 18. listopadu 1917. Reagovalo především na zmíněnou papežovu mírovou nótu z 1. srpna téhož roku, jež neobsahovala žádné zmínky o osvobození Čechů a Slováků z rakouského jha. Na rozdíl od katolíků jí byl československý zahraniční odboj velmi zklamán a nadále činil veškeré kroky proti dalším pokusům Svatého stolce o nerozhodný mír a snaze zachovat habsburskou monarchii.⁵⁰

Reflexe aktivit zahraničních odboje optikou Svatého stolce

Rozhodně však nemůžeme prohlásit, že by nebyli papež Benedikt XV. a státní sekretář Svatého stolce Pietro Gasparri o dění v českých zemích informováni. Naopak po celou dobu trvání první světové války byli prostřednictvím informační sítě o vývoji událostí v zemi informováni, především díky zprávám apoštolských nunciů ve střední Evropě. Nejpřímější cesta směřovala od apoštolského nuncia ve Vídni, jehož informace souběžně doplňovaly listy nunciů v Mnichově (od roku 1917 Eugenio Pacelli) a ve Varšavě (od roku 1918 Achille Ratti). Musíme zdůraznit, že se na těchto postech ve zmíněném období vystřídaly mimořádné osobnosti, které výrazně zasáhly do dobového dění a ovlivnily směřování Svatého stolce ve 20. století. V čele vatikánské diplomatické mise ve Vídni se v období první světové války vystřídali dva apoštolské nunciové – Raffaele Scapinelli di Leguigno (1858–1933) a Teodoro Valfrè di Bonzo (1853–1922). Mimo to informovali Svatý stolec rovněž další církevní, političtí a diplomatické představitelé, kteří vstoupili se záležitostmi střední Evropy do osobního i pracovního kontaktu a považovali tuto informaci hodnou za sdělení římskému ústředí. Státnímu sekretáři Pietru Gasparri mu se tak do rukou dostávala např. jednotlivá čísla *České samostatnosti* či *Českého národa*.⁵¹

Jak uvedl ve své zprávě vyslanec Velké Británie u Svatého stolce John de Salis (1864–1939), Svatý otec se záležitostmi československého odboje zabýval od roku

50 Archiv Národního muzea, fond Eduard Jelen, k. 2B, nevydaný strojopis Eduarda Jelena Československo a Vatikán za první republiky.

51 A. ŽAMPACH, *Katolíci v zahraničních bojích*, s. 49.

1916, nicméně v úspěch jeho osvobozovacího boje nevěřil. Jak se vyjádřil zástupce státního sekretáře Federico Tedeschini (1873–1959), Češi byli podle vatikánských kruhů lenivými a zatvrzelými lidmi a jejich národ postrádal přirozený jednotící princip, schopnost se bránit i možnost udržet své území proti odstředivým tendencím jeho sousedů. Stanovisko odmítavosti a podezřívavosti potvrdil rovněž Edvardu Benešovi polský diplomat s vynikajícími vazbami na Svatý stolec Erazm Piltz.⁵² Pokud lze toto tvrzení aplikovat na vztah Svatého stolce k představitelům českých zemí ve zmiňovaném roce 1916, rozhodně tak není možné učinit o rok či o dva později, neboť tehdy již tato dikce neodpovídala tendencím oficiálního deníku Svatého stolce *L'Osservatore Romano* i míře pozornosti, jíž se české země ve zprávách církevních představitelů těšily.

Deník, vycházející v případě českých zemí primárně z informací českých, německých, rakouských a švýcarských zpravodajů a důvěrníků i dostupných evropských periodik, byl tak událostmi stále více vtahován do středoevropských poměrů. Lze pozorovat, že počet článků v novinách s postupující válkou narůstal – pokud se v roce 1914 událostem v českých zemích v širším kontextu probíhající války věnovalo 16 a o rok později pouze 10 článků, kdy Češi představovali pro římské prostředí jednu z národností Rakousko-Uherska, v roce 1916 již 23, 1917 71 článků a 1918 137 článků. Tehdy již nebylo možné jejich politické a hospodářské požadavky přehlížet, neboť se Češi stali klíčovým faktorem vnitrorakouských záležitostí i příčinou četných vládních krizí na konci světového konfliktu. Ačkoliv vnímal Svatý stolec na počátku války Čechy jako loajální poddané rakousko-uherské monarchie, na jejím konci projevoval pochopení pro jejich útlak a útisk, čímž měl důvod s jejich akcí víceméně sympatizovat.

Český národní život byl umlčen a jeho významní představitelé, mladočeši Karel Kramář (1860–1937) a Alois Rašín (1867–1923), byli na jaře 1915 pro své vlastenecké projevy zatčeni a odsouzeni k trestu smrti. Svatý stolec nebyl o jejich osobnostech dobře informován, jak ukazuje zpráva státního sekretáře Pietra Gasparriho z června 1916. Popularizace jejich perzekuce vzbudila na stránkách západních deníků, zejména britských *The Times* a amerických *The New York Times*, vlnu sympatií s Čechy, kterou navíc prohloubila zpráva o uvěznění Masarykovy dcery Alice Masarykové (1879–1966).⁵³ *L'Osservatore Romano* reagoval na zatčení, uvěznění a procesy zmíněných

52 Thomas E. HACHEY (ed.), *Anglo-Vatican relations, 1914–1939. Confidential annual reports of the British ministers to the Holy See*, Boston 1972, s. 2, 4; E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 266.

53 Josef DŮRICH, *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915–1918*, Klášter nad Jizerou 1921, s. 69; Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 128–141; Dagmar HÁJKOVÁ, „Tak zabili a rozsekali dr. Kramáře... a utratili život prof.

politiků i omezování politického a společenského života v českých zemích, který se projevoval např. konfiskacemi novin, se značnou nevolí.⁵⁴

Politické cíle Čechů se stávaly s postupující válkou Vatikánu jasnější a srozumitelnější. Svátý stolec stále podrobněji pronikal do politického programu Čechů, který vnímal jako součást šířeji pojatého slovanského hnutí s protiněmeckým akcentem. O případném rozpadu habsburské monarchie na množství menších států, které prosazovali představitelé československého zahraničního odboje, slyšel státní sekretář Pietro Gasparri od přelomu let 1916/1917. Domníval se však, že se tyto slabé útvary stanou hříčkou v rukou evropských mocností. Proto v tuto chvíli podporoval spíše konfederaci států v rámci monarchie, jež lépe vyhovovala jeho politickým představám při zachování Rakousko-Uherska.⁵⁵

Rostoucí aktivity katolických krajanů v USA

Když vydal Benedikt XV. dne 1. srpna 1917 známou mírovou nótu, obrátili se američtí katolíci českého původu na papeže a požádali jej o podporu boje za osvobození Čechů a Slováků a jejich nezávislého státu, jež nebylo v dokumentu explicitně zmíněno. K prosbě přidali i finanční dar ve výši 5 000 dolarů.⁵⁶ Jednalo se o přípis 26 českých katolických osobností žijících ve Spojených státech amerických, mezi nimiž nechyběly podpisy předsedy Národního svazu českých katolíků Inocence Kestla (1879–?), clevelandského biskupa Josepha Marii Koudelky (1852–1921), opata českých benediktinů Jana Jaegera, místopředsedy výkonného výboru Národního svazu Františka W. Jehličky, kněží Oldřicha Zlámala, Valentina Kohlbecka (1864–1938) a dalších. Svůj list předali společně dne 21. listopadu 1917 apoštolskému delegátu ve Washingtonu Giovannimu Vincenzu Bonzanovi (1867–1927).⁵⁷

Masaryka“. Poznámky ke vztahu T. G. Masaryka ke Karlu Kramářovi za první světové války, in: Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo, eds. Jan Bilek a Luboš Velek, Praha 2009, s. 339–340.

54 L'Osservatore Romano, 11. 7. 1915, resp. 18. 8. 1915, resp. 7. 6. 1916, resp. 14. 11. 1916, resp. 22. 11. 1916, resp. 25. 7. 1917.

55 G. PAOLINI, *Offensive di pace*, s. 154–155; Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012, s. 45.

56 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, s. 502; Jan JUST, *Činnost katolíků při našem národním osvobození*, Hradec Králové 1931, s. 32; Augustin NEUMANN, *Katolictví a naše národní obrození*, Hradec Králové 1922, s. 17, 19.

57 AA. EE. SS., Austria-Ungheria, III periodo, fascikl 497, f. 29, Bonzano Gasparrimu 23. 11. 1917; A. NEUMANN, *Katolictví a naše národní obrození*, s. 20.

Odpověď na memorandum obdržel předseda Národního svazu českých katolíků Inocenc Kestl v únoru 1918. Státní sekretář Pietro Gasparri mu v ní sděloval, že „memorandum bylo sv. Otcem přijato a že mocným dojmem naň působila synovská oddanost katolických Čechů v Americe. Poslal ujištění, že blaho českého národa leží mu na srdci a na důkaz své přízně, že posílá americkým Čechům své požehnání.“⁵⁸ Navzdory snahám českých katolíků v USA o navázání diplomatických styků se Svatým stolcem nemělo memorandum valný účinek; žádost vyslyšena nebyla. Papežova odpověď byla navíc vyhýbavá. Když američtí katolíci žádali papeže o podporu vznikajícího československého státu, ten odpověděl, že mu leží na srdci osud katolíků v českých zemích. Americkým krajanům však chyběl osobní kontakt s představiteli československé zahraniční akce, zejména s Tomášem Garriguem Masarykem. Tento nedostatek byl překonán na konci dubna 1918, kdy na americký kontinent přicestoval Tomáš Garrigue Masaryk. Dorazil sem po strastiplné šestitýdenní cestě přes Sibiř, Koreu a Japonsko, kdy 7. března opustil Moskvu. Původně plánoval, že se v polovině května bude nacházet již v Londýně, ale nakonec zůstal ve Spojených státech amerických až do konce války. Učinil prozřetelně, neboť to byly USA, které zásadním způsobem ovlivnily závěr světového konfliktu a utvářely politicko-vojenské uspořádání po první světové válce.⁵⁹

Již dne 5. května 1918 vstoupil Tomáš Garrigue Masaryk slavnostně do Chicaga, kde jej přivítaly desetitisíce českých a slovenských krajanů. Téhož dne, před hotelem Blackstone, veřejně vystoupil místopředseda Národního svazu František W. Jehlička, který před přítomnými odhodlaně prohlásil: „Profesore Masaryku, v tomto boji za osvobození národa československého my, čeští katolíci, jsme s vámi a s vámi až do konce vytrváme.“⁶⁰ Jeho turné po Spojených státech amerických bylo triumfální a vedlo přes nejvýznamnější americká města – Washington, Boston, New York, Cleveland a Pittsburgh. Později navštívil též jiná města, kde agitoval především za finanční i politickou podporu nově vznikajícího Československa. Se zástupci amerických katolíků se Tomáš Garrigue Masaryk opět setkal dne 20. června 1918 na katolickém sjezdu ve Washingtonu, kde spolu mimo jiné hovořili o náboženských poměrech v budoucím Československu. Tomáš Garrigue Masaryk zde přítomným vysvětlil své stanovisko včetně důvodu jeho protikatolické radikalizace. Vyslovil se současně pro klidnou odluku církve

58 A. NEUMANN, *Katolictví a naše národní obrození*, 1922, s. 21.

59 AA, EE, SS., *Austria-Ungheria*, III, fascikl 497, f. 29, vatikánská delegace v USA Gasparrimu 23. 11. 1917; J. KOVTUN, *Masarykův triumf*, s. 14–15.

60 A. NEUMANN, *Katolictví a naše národní obrození*, s. 39; F. ŠINDELÁŘ, *Z boje za svobodu otčiny*, s. 96.

od státu podle amerického vzoru, s čímž údajně vyjádřili souhlas američtí katolíci. Právě katolíci ve svobodném světě dobře chápali smysluplnost odluky, která měla proběhnout ku prospěchu obou zúčastněných stran.⁶¹

V době Masarykova příjezdu vstoupil do obecnějšího povědomí Národní svaz českých katolíků, kdy jeho zástupci podepsali společně s představiteli Slovenské ligy v Americe, Českého národního sdružení a představitelem československé zahraniční akce Tomášem Garriguem Masarykem tzv. Pittsburskou dohodu.⁶² Slovenští představitelé ji považovali za pokračování kurzu, nastoupeného Cleve-landskou dohodou, tj. federalismu, resp. autonomie Slovenska na federativním základě v budoucím státě. Stalo se tak na zasedání Československé národní rady v Americe dne 31. května 1918 ve městě Pittsburgh. Jako politickou dohodu ji koncipoval Tomáš Garrigue Masaryk a podepsali ji zástupci zmíněných českých a slovenských krajanských organizací v USA, např. Oldřich Zlámal, Ludvík Fisher, Inocenc Kestl či Hynek Dostál. Pittsburská dohoda schvalovala spojení Čechů a Slováků v jedné republice, v níž Slovensko mělo obdržet vlastní sněm, administrativu a soudy. Nebyla však státoprávním aktem, ale jen politickým programem krajanských organizací v USA.⁶³

Od počátku roku 1918 tak byl Svatý stolec na stránkách L'Osservatore Romano svědkem rozpadajícího se habsburského soustátí, které doprovázely obstrukce a narušování ze strany Čechů, kteří vnímali každý projev hospodářské a sociální oblasti v ryze politické rovině. Proto tak vatikánské listy spojovaly vnitřní a vnější snahy o nezávislost Čechů do jednoho cíle osvobození Čechů z rakouského jha, kdy se císař snažil manévrovat mezi Čechy a Němci, k nespokojenosti obou národů. K uklidnění prvně zmíněných nevedla ani prohlášení ministerského předsedy Ernsta Seidlera von Feuchtenegga (1862–1931). Češi byli v posledním roce války již natolik radikalizováni, že hleděli s obdivem již nikoliv k Vídni, ale spíše k Washingtonu a Paříži, kdy davy v ulicích již neváhaly např. zpívat protiněmecké písně, provolávat slávu Tomáši Garriguovi Masarykovi a Dohodě a urážet ministra zahraničí Ottakara Czernina (1872–1932). Počet demonstrací, usilujících vymanit český národ z područí Vídně, narůstal, třebaže to rakouské a německé deníky často popíraly. Policie a armáda je potírala, stejně jako úřední

61 *Zpravodaj Čechoslováků za hranicemi*, 26. 6. 1918, resp. 27. 7. 1918; A. NEUMANN, *Katolictví a naše národní obrození*, s. 32–33.

62 J. GRONSKÝ (ed.), *Komentované dokumenty*, s. 32.

63 *Křesťanské listy*, 6. 6. 1918, resp. 13. 6. 1918; Š. KUCÍK, *Podiel amerických Slovákov*, s. 22–28; Š. KUCÍK – P. ŠVORC, *Česko-slovenský zahraničný odboj*, s. 58–60; J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 48.

místa politický život; mnozí politici byli donuceni opustit Prahu a uchýlit se na venkov. Všechny tyto události L'Osservatore Romano komentoval.⁶⁴

Během roku 1918 se Tomáš Garrigue Masaryk opakovaně setkal s prezidentem Thomasem Woodrow Wilsonem a ministry americké vlády, s nimiž jednal o uznání Národní rady, která měla od března 1918 ve Washingtonu svoji odbočku. První ze čtyř osobních schůzek Tomáše Garrigua Masaryka s Thomasem Woodrow Wilsonem, jež se uskutečnila dne 19. června, byla především úspěchem diplomatických jednání katolického kněze Oldřicha Zlámala, který ji zrealizoval prostřednictvím svého přítele z Clevelandu, právníka a politika, jenž byl od roku 1916 ministrem obrany USA, Newtona D. Bakera (1871–1937). Dne 2. září 1918 definitivně Spojené státy americké uznaly Národní radu za vládu Československa; ve stejné době tak učinila i Velká Británie a Francie.⁶⁵

Byl to právě Národní svaz českých katolíků v USA, který během let 1917–1918 podpořil československou zahraniční osvobozovací akci a Masarykovu aktivitu v zámoří. Finančně přispěl Národní radě v Paříži a podporoval Slav Press Bureau v New Yorku. Celkem věnoval na osvobozovací akci Čechů a Slováků téměř 600 000 dolarů, což v té době představovalo částku ve výši 20 milionů Kč. Po převratu na podzim 1918 do republiky odeslal další jeden milion franků a rozsáhlou materiální pomoc (šatstvo, potraviny atd.). Jak později sám Tomáš Garrigue Masaryk přiznal, čeští katolíci v USA významně přispěli ke zdaru zahraniční osvobozovací akce.⁶⁶

Když dne 4. října 1918 informoval Benedikt XV. amerického prezidenta Thomase Woodrow Wilsona, že se habsburská monarchie rozhodla požádat o příměří, apeloval na něj, aby sám přispěl k jeho brzkému uzavření. Do jednání se poté zapojil i baltimorský arcibiskup James Gibbons (1834–1921), nejvýznamnější osobnost katolického života v USA, který dne 14. října 1918 doručil americkému státnímu tajemníku Robertu Lansingovi (1864–1928) žádost Vatikánu, aby americká vláda posuzovala shovívavě rakousko-uherskou nótu. Naposledy intervenoval Svatý stolec za Rakousko-Uhersko ještě dne 1. listopadu, a to prostřednictvím Velké Británie.⁶⁷ Rozpad

64 L'Osservatore Romano, 24. 1. 1918, resp. 16. 4. 1918, resp. 17. 4. 1918, resp. 18. 4. 1918, resp. 21. 5. 1918, resp. 31. 5. 1918.

65 J. KONÍČEK, *Mons. Oldřich Zlámal*, s. 149; A. ŽAMPACH, *Katolíci v zahraničních bojích*, s. 64; Lev SYCHRAVA – Jaroslav WERSTADT, *Československý odboj*, Praha 1923, s. 161–162.

66 A. NEUMANN, *Katolictví a naše národní obrození*, s. 36; B. ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, s. 25.

67 Dragan ZIVOJINOVIC, *The Vatican, Woodrow Wilson, and the Dissolution of the Habsburg Monarchy 1914–1918*, East European Quarterly 3, 1969, č. 1, s. 54–59; Václav HORČIČKA, *Vztahy Rakousko-Uherska a Spojených států amerických v období první světové války*, Praha 2007, s. 275, 313.

habsburské monarchie však již byl zahájen v závěru října 1918, kdy Praha, následována dalšími středoevropskými metropolemi, vyhlásila dne 28. října nezávislost na Vídni. Císař Karel I. abdikoval dne 11. listopadu 1918. První světová válka skončila téhož dne v 11 hodin poledne.

Závěr

Katolicismus v českých zemích prošel v době první světové války dynamickou změnou, když se z pozice přítakání habsburské monarchii posunul do roviny rozchodu s Rakousko-Uherskem. Rozhodně musíme rozlišovat mezi jeho hlavními proudy i osobnostmi, které se angažovaly ve veřejném prostoru. Jejich odklon od loajální linie byl častokrát přehodnocením celoživotního postoje či rezignací na desítky let práce budované na pomyslném kariérním žebříčku. Někteří katoličtí politici se proto s loajální linií rozešli již v průběhu roku 1917, jiní vyčkávali a Rakousko-Uhersko opustili teprve v roce 1918. Do konce války zůstalo přesvědčeně loajálních českých katolických politiků skutečně málo. Cesta politického katolicismu na druhé straně nebyla v politickém spektru osamoceným jevem, podobně konzervativní zůstávala např. sociální demokracie, která se s Rakousko-Uherskem rozešla rovněž velmi pozdě.

Rozdělený byl rovněž biskupský sbor, kdy ordináři na exponovaných postech (Praha a Olomouc) svázali své životy i kariéru s konzervativním prostředím vídeňského dvora. Ti pochopitelně udrželi svoji loajalitu až do října 1918 či mnohdy i v určité sentimentální poloze později. Většina biskupského sboru a kléru obecně však k nové československé identitě přilnula již na konci války, kdy pochopila výhody budovaného samostatného a demokratického československého státu. Katolické prostředí Spojených států amerických se navíc szilo s myšlenkou na odluku církve od státu, která proběhne ku prospěchu náboženství, ve vzájemné harmonii státu a církve. Třebaže někteří jedinci zůstali až do konce války prorakouští, jak jsme naznačili výše, sympatizovali pouze s rakouskou vlastí či měli účast na habsburském domě, ale nepodporovali válku a zabíjení.

Masarykova a Benešova snaha navázat diplomatický kontakt se Svatým stolicem nebyla korunována úspěchem. Pokud se k Vatikánu přiblížili, bylo to prostřednictvím francouzského, britského, římského či amerického katolického prostředí, tlumočeného přes vysoké úředníky kurie. Samotní představitelé zahraničního odboje nebyli nikdy přijati ani papežem Benediktem XV. ani státním sekretářem Pietrem Gasparriem.

Faktu, že jsou v těsném kontaktu se Svatým stolicem, tak otevřeně využívat nemohli, vytvářeli však s odstupem času dojem, jak dokládají jejich vzpomínky na válku, že jejich aktivity našly úzký průsečík s vatikánskými zájmy a směřovaly k míru. Bylo to zřejmě ze strany našich představitelů propagandistické gesto, které mělo zabránit Vatikánu angažovat se proti rodícímu se československému státu. Neutrality však nedosáhli, Svatý stolec podporoval Rakousko-Uhersko jako poslední katolickou velmoc do posledních dní války.

The Attitude of the Holy See to the Czechoslovak Foreign Resistance during the World War I

MAREK ŠMÍD

The study deals with the diplomatic activities of the Czech, respectively Czechoslovak foreign resistance in relation to the Holy See and its representatives during the World War I. It analyzes the environment of the foreign political representation, whose activities are set to the Church-political context of the years 1914–1918, with particular emphasis on the situation of the Czech Catholic camp, which underwent a very dynamic development during the war. It mainly follows Masaryk's and Beneš's efforts to establish contacts with Church representatives in Western and Southern Europe, thereby increasing the prestige of their foreign action. Although they believed that the Holy See had been compromised by the alliance with Austria-Hungary in the ongoing war, they considered it necessary to turn to the high Church leaders of the Catholic Church as part of their war diplomatic activities in western and southern Europe. The support of the Vatican was crucial for their work, as it could have increased the prestige of their foreign action, which was certainly not the case when the concept of a future constitutional arrangement was being sought.

Masaryk's and Beneš's efforts to establish diplomatic contact with the Holy See were not crowned with success. If they approached the Vatican, it was through the high officials of the Curia of the French, British, Roman or American Catholic provenience. The representatives of the foreign resistance themselves were never received by Pope Benedict XV or the Secretary of State Pietro Gasparri. The fact that they were in close contact with the Holy See could not be so openly exploited, but they created an impression, as their memories of war showed, that their activities found a narrow intersection with Vatican interests and struggle for peace. It was apparently a propaganda gesture by our leaders to prevent the Vatican from engaging in the nascent Czechoslovak state. Neutrality, however, not reached, the Holy See supported Austria-Hungary as the last Catholic superpower until the last days of the war.

The study is based on extensive collections of Vatican and Czech archives, supplemented by funds of other important Czech archival institutions, a number of published sources, period prints and editions of documents on church and political history of the 20th century.

STUDIE

Veřejná shromáždění a státní moc (První máje v českých zemích 1918–1938)¹

PAVEL HORÁK

PAVEL HORÁK: Public Assemblies and State Power (May Day in the Czech Lands 1918–1938)¹

This paper deals with the approach of state power to public assemblies in interwar Czechoslovakia. It broaches the question of what the state-political authorities considered to be the limit of public order, which could not be crossed at political manifestations. Second, the paper focuses on the question of who determined the approach to public assemblies in the structure of the political administration. The issue is monitored within the manifestation culture of May Day. This holiday offers a defined field in which it is possible to study the ways in which the interwar state and its apparatus of political administration sought in practice the relationship between the guarantee of civil liberties (assembly or freedom of speech) and the protection of state authority.

1 Tato studie vznikla s podporou GA ČR v rámci řešení projektu č. 17-01279S, Okresní hejtman jako představitel státní správy v regionu. Proměny výkonu státní moci v Čechách v letech 1868–1945. Speciální dík patří PhDr. Martinu Klečáckému, Ph.D., jehož kritické postřehy významně přispěly ke vzniku tohoto textu.

Před začátkem prvomájového komunistického průvodu v Brně v roce 1926 si k sobě úředník politické správy předvolal hlavního pořadatele shromáždění. Šlo o obvyklou agendu: s organizátorem zodpovědným za průběh akce měl zkontrolovat nápisy na transparentech, zda neobsahují závadná hesla. „Vy jste dnes nějak příliš zvědavý;“ odpověděl mu však komunistický pořadatel, načež organizátoři manifestace začali transparenty bez povolení rozdávat z nákladního auta mezi účastníky průvodu. Když úředník rozkázal zabavit alespoň zakázanou standartu s nápisem „Smrt fašistům“ s kresbou umrlčí hlavy, odmítli to organizátoři s tím, že se jedná o umělecké dílo, a hlavní pořadatel kolem úředníka znovu jen projel na bicyklu se slovy: „Já nemám pro vás čas!“ V nastalé tahanici o transparenty část manifestujících obrátila latě proti intervenující policejní stráži a několik policistů bylo lehce zraněno.²

Přetahovaná s policií nebo četnictvem o transparenty nebyla v meziválečném Československu výjimečná. V prvomájových průvodech komunistů se z tohoto aktu stal dokonce jakýsi každoroční rituál. Ve zmíněné brněnské kauze bylo nakonec šest pořadatelů odsouzeno okresním soudem, respektive Zemským trestním soudem podle trestního a shromažďovacího zákona k trestům od jednoho měsíce těžkého žaláře podmíněně až ke dvěma měsícům těžkého žaláře nepodmíněně.³

Tato studie sleduje roviny, které se v brněnském příkladu potkávají. Jde za prvé o otázku, co vlastně státně-politické autority považovaly za hranici veřejného pořádku, kterou na manifestacích nebylo možno překročit. Za druhé se soustředí na samotnou komunikaci politické správy,⁴ konkrétně na to, jak a kým byl ve

2 Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2267, Policejní ředitel v Brně Státnímu zastupitelství v Brně, 12. 5. 1926; tamtéž Policejní ředitel v Brně Státnímu zastupitelství v Brně, 21. 5. 1926; tamtéž, protokoly sepsané u policejního ředitelství v Brně 6. a 12. 5. 1926.

3 V tomto případě obě strany podaly zmateční stížnost, tamtéž.

4 K roli politické správy a konkrétně jejích prvoinstančních orgánů (v českých zemích okresních správ politických, po správní reformě z roku 1927 okresních úřadů), které ve svém obvodu zodpovídaly za zajištění veřejného pořádku: Martin KLEČACKÝ, *Převzetí moci. Státní správa v počátcích Československé republiky 1918–1920 na příkladu Čech*, ČČH 116, 2018, s. 693–732; TÝŽ, *Veřejná správa*, in: Dagmar Hájková – Pavel Horák (eds.), *Republika Československá 1918–1939*, Praha 2018, s. 271–292 a 957. M. KLEČACKÝ rovněž redigoval kolektivní monografii *Úředník sluhou mnoha pánů? Nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948*, Praha 2018.

strukturu politické správy přístup k veřejným shromážděním určován. Tyto okruhy budou přitom sledovány v rámci manifestační kultury Prvních májů. Ty totiž nabízí vymezené pole, na kterém lze ukázat způsoby, jakými meziválečný stát a jeho aparát politické správy hledal v praxi poměr mezi zaručením občanských svobod (svobody shromažďovací či projevu) a ochranou státní autority.⁵

Výhodou je zde moment každoročního opakování. První máj⁶ na rozdíl od ostatních svátků a památných dní republiky⁷ získal zvláštní kvalitu také tím, že se vedle svátku 28. října stal dnem pracovního klidu již v roce 1919. Díky „zestátnění“ a zevšeobecnění 1. května se k tomuto svátku odkazujícímu k práci jako hodnotě přihlásily také další, nesocialistické proudy a První máje začaly být dynamizovány prvkem soupeření napříč stranickým spektrem. Politická správa v období svátku koordinovala své síly v plošné míře, pro své orgány budovala návodné vzorce a pravidelně testovala postupy, využitelné i pro další případy více či méně formalizovaných davových jednání.⁸

Příspěvek se zároveň zaměřuje pouze na české země, neboť Slovensko a Podkarpatská Rus měly odlišný právní pořádek, vycházely z jiné správní tradice a v rámci Československa procházely specifickým vývojem.

5 Tématu státní autority a veřejných shromáždění se pro období před vnikem ČSR věnoval Karel MALÝ, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy ve druhé polovině 19. století v Čechách*, Praha 1967. Různé pohledy na problematiku státní autority meziválečné republiky v politologických, sociologických, hospodářských a sociálně psychologických souvislostech např. Jan HÁJEK – Dagmara HÁJKOVÁ – František KOLÁŘ – Vlastislav LACINA – Zdenko MARŠÁLEK – Ivan ŠEDIVÝ, *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918–1921)*, Praha 2008. K pojetí práva a spravedlnosti v kontextu středoevropského prostoru v letech viz Ota KONRÁD – Rudolf KUČERA, *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*, Praha 2018. Ke způsobům, jakými státní moc jako garant „veřejného pořádku“ a „vlády práva“ reagovala trestně právními prostředky na nejrůznější formy kolektivního násilí, viz Václav ŠMIDRKAL, *Fyzické násilí, státní autorita a trestní právo v českých zemích 1918–1923*, ČČH 114, 2016, s. 89–115.

6 K oslavám Prvního máje v meziválečném Československu Pavel HORÁK, *První máj*, in: Dagmar Hájková – Pavel Horák – Vojtěch Kessler – Miroslav Michela (edd.), *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, Praha 2018, s. 219–268. K oslavám Prvních májů v období státního socialismu Roman KRAKOVSKÝ, *Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie, 1948–1989*, Paris 2004.

7 Specifické sondy do veřejného života v meziválečném Československu nabízejí výzkumy svátkových praxí, viz Dagmar HÁJKOVÁ – Pavel HORÁK – Vojtěch KESSLER – Miroslav MICHELA, *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, Praha 2018.

8 P. HORÁK, *První máj*, s. 223.

Výchozí situace

Československý stát přejal z monarchie strukturu politické správy, která se jevila jako osvědčená, tedy linku ministerstvo – zemský úřad – okresní hejtmanství.⁹ Za zabezpečení pořádku na svém území sice primárně zodpovídala obec, ovšem ve chvíli, kdy síly obecní policie nestačily (což se týkalo právě veřejných shromáždění), nastupovala státní, politická správa – okresní hejtmán a jemu podřízené četnictvo, a v místech policejních úřadů pak státní policie. Nejvýznamnější změnou záhy po vzniku nového státu v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti se stalo převedení četnictva z působnosti ministerstva zeměbrany do působnosti ministerstva vnitra.¹⁰ Tím, že ministerstvo vnitra ve svých rukou soustředilo i četnictvo, byl úzký vztah tohoto bezpečnostního sboru k okresním hejtmanstvím umocněn. Četnictvo bylo výkonnou složkou první instance politické správy. Okresní hejtmanství a četnické velitelství ostatně sídlily povětšinou v jedné budově a okresní četnický velitel měl například povinnost každé ráno osobně informovat okresního hejtmana o bezpečnostní situaci v okrese a obdržet od něj instrukce.¹¹

V duchu recepce rakouského a uherského práva tvořil v Československu hlavní páteř trestního práva rakouský trestní zákoník z roku 1852. Předpisy, které republikánské formě vlády nevyhovovaly, byly postupně rušeny či novelizovány, avšak meziválečné Československo vlastní trestní zákon nepřijalo a jeho trestní řád tak obsahoval určité mezery a nedostatky.¹² Nejkriklavější příklad rozporu mezi politicky deklarovanými hodnotami a převzatým rakouským právním řádem představovalo císařské nařízení č. 96 říšského zákoníku z roku 1854, přezdívané jako „výpraskový zákon“ (*Prügelpatent*). Přijato bylo v době takzvaného bachovského absolutismu a jeho § 11 umožňoval úřadům politické správy ukládat tresty za projevy nespokojenosti s vládní politikou i za neuposlechnutí nařízení státních orgánů, a to až do 14 dnů vězení.

Ohledně úpravy shromažďovacího práva československý stát přejímal z monarchie jako hlavní normu zákon z 15. září 1867, č. 135 ř. z., o právu shromažďovacím,¹³ který již v trestní rovině výslovně přenášel trestní odpovědnost na pořadatele shromáždění. Podle tohoto zákona mohlo být shromáždění uspořádáno

9 M. KLEČACKÝ, *Převzetí moci*, s. 693–732.

10 TÝŽ, *Veřejná správa*, s. 275.

11 Tamtéž, s. 288–292.

12 Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, Plzeň 2010, s. 494.

13 Shromažďovací zákon z roku 1867 byl přijat společně se zákonem spolkovým. K. MALÝ, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy*, s. 99–102.

pouze s povolením příslušného prvoinstančního úřadu politické správy (v místě se státní policií pak s povolením tohoto úřadu). Pořadatelé museli v písemné žádosti alespoň tři dny předem uvést účel, místo a dobu shromáždění a nahlásit program (např. znění transparentů, obsah scének, texty rezolucí apod.). Žádost mohla být úřady zamítnuta, pokud by účel shromáždění „odporoval trestnímu zákonu“, nebo by shromáždění „ohrožovalo veřejnou bezpečnost nebo veřejné blaho“.¹⁴ Za pořadatele se považoval nejen ten, kdo tábor svolal nebo řídil, ale také všichni řečníci; samotná účast na zakázaném táboru však trestným činem nebyla.¹⁵ Porušení shromažďovacího zákona mohla trestat soudní moc jako přestupek vězením do „šesti neděl“ a pokutou do 400 K, nebo i politická moc administrativně uzamčením do 15 dní a peněžitou pokutou do 200 K tomu, kdo by veřejné shromáždění uspořádal bez povolení nebo neuposlechl pokyny intervenujícího úředníka, například k rozpuštění shromáždění.¹⁶

Veřejná shromáždění tak i po roce 1918 dozoroval intervenující úředník (v republikových pramenech nazývaný také vládní komisař)¹⁷ v uniformě, který komunikoval s pořadatelem a jemuž mělo být poskytnuto „přiměřené místo“. Pokud by akce vybočila z nahlášeného programu, shromáždění musel prohlásit za rozpuštěné, všichni přítomní byli povinni ihned se rozejít a v případě neuposlechnutí bylo možno použít donucovacích prostředků.¹⁸ V terénu musel mít intervenující úředník přístup k telefonu pro případné konzultace s okresním hejtmánem či policejním ředitelem, a přes toto číslo musel být stále dostupný.¹⁹ Také poštovní úřady (podle poštovních služebních předpisů) prodlužovaly na

14 K. MALÝ, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy*, s. 101.

15 Mezi veřejné akce, které tomuto zákonu nepodléhaly, se počítala shromáždění voličů během předvolebních kampaní v uzavřených místnostech, schůze posluchačů vysokých škol, různé veřejné radovánky nebo svatební či pohřební průvody, pouti a procesí státem uznaného náboženství apod.

16 Ohledně trestních sankcí přítom znamenal v českých zemích po roce 1918 novinku zákon č. 562/1919 Sb., který zavedl do práva instituci podmíněného odsouzení a propuštění, jíž poté soudy běžně využívaly, *Systém českého trestního práva*, s. 48.

17 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2265, Předsednictví zemské správy politické v Brně všem pánům přednostům okresních politických správ, pánům starostům samosprávných měst, panu vládnímu komisaři v Jihlavě, panu ministerskému radovi a policejnímu řediteli v Brně, panu správci policejního komisařství v Moravské Ostravě, pánům správcům pohraničních policejních expositur v Břeclavi, Hrušovanech-Šanově a Znojmě, 13. 5. 1921.

18 *Slovník veřejného práva československého*, IV, S až T, Brno 1938, s. 188–192.

19 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2265, 1. květen 1919, rozpis služeb; tamtéž, Oslava 1. května 1920; tamtéž, Oslava 1. května 1921. Bezpečnostní opatření; tamtéž, Oslava 1. května 1922. Bezpečnostní opatření.

vyžádání politického úřadu první stolice telegrafní a telefonní provozy.²⁰ Asistenti intervenujícího úředníka (v místě policejních úřadů policejní agenti) doprovázeli zejména na větších akcích průvody od ranních budíček, sledovali příjezdy vlakových spojů a ještě před začátkem průvodů museli zkontrolovat všechny transparenty.²¹ Pokud by se setkali se závadnými nápisy, nezabavovali je přímo, nýbrž prostřednictvím četnictva či policejní stráže.²²

Opatrný začátek

V posledních letech první světové války se jako reakce na všeobecné útrapy rodily nové druhy protestů. Zdola vznikající „politika ulice“ přinášela nové a nevyzpytatelné formy pouličních shromáždění a úředníci a bezpečnostní sbory mnohdy složité hledali cesty, jak s nimi zacházet.²³ Naopak prvomájové manifestace stále zapadaly do konvenčního politického prostoru, což v poválečném období, v čase oslabení právního vědomí, nabízelo politické správě možnosti vrátit komunikaci na veřejných prostranstvích zpět do zaběhlých kolejí. Pro orgány politické správy znamenaly První máje srozumitelnou protestní kulturu a pro stranické autority potenciál ke znovunabytí kontroly nad „masami“ v ulicích.

Dne 20. dubna 1919 byl rozeslán prvoinstančním úřadům politické správy v českých zemích oběžník ministerstva vnitra (datovaný 14. dubnem) s poučením o Prvním máji – „svátku demokracie“. „Demokratická republika“ se měla vymezit vůči praxi omezování oslav „obvyklé za vlády rakouské“ a její úřady už nesměly bránit „projevům obyvatelstva, pokud se dějí cestou zákonem přípustnou“. Ministerstvo vnitra v oběžníku zdůraznilo, aby „předpisy zákona shromažďovacího a tiskového byly svobodomyšlně vykládány a volnost projevu mínění v největším rozsahu připuštěna“. Benevolentní tón dokumentu ovšem podmiňovala skutečnost, že se v případě Prvního máje již jednalo o oficiální svátek. Stát považoval 1. květen za svůj s důsledky, které z toho vyplývaly: „Kdyby však se zjevily snahy, aby byl poskrvněn

20 Tamtéž, Ředitelství pošt a telegrafů pro Moravu, oběžník č. 75 z 16. 4. 1921. Tamtéž, Presidium ředitelství pošt a telegrafů v Brně Okresní politické správě, 27. 4. 1922. Dle ustanovení § 2, 3 odstavce „Služebních předpisů pro poštovní ústav“ VI. Svazek, 2. oddíl, s. 29.

21 Tamtéž, Oslava 1. května 1920; tamtéž, Oslava 1. května 1921. Bezpečnostní opatření.

22 Zemský archiv v Opavě, fond ZVIS Opava, kart. 5193, inv. č. 5193, Slavnost 1. května 1920.

23 O. KONRÁD – R. KUČERA, *Cesty z apokalypsy*, s. 316–317; V. ŠMIDRKAL, *Fyzické násilí, státní autorita a trestní právo*, s. 91–95.

národní svátek výtržnostmi a dobrá pověst republiky uvedena v pochybnost, bylo by ovšem nutno proti takovému jednání se vším důrazem zakročiti.“²⁴

Ministerstvo nicméně vyzývalo k opatrnému a citlivému přístupu ke shromážděním. Rodící se společnost dělily i spojovaly různé štěpné linie a pro její stabilitu bylo zásadní, aby nepřevážily odstředivé síly.²⁵ Představitelé okresních instancí politické správy v otázkách cenzury či použití policejní síly zatím ani nedisponovali přesnějšími instrukcemi. Nedá se sice určit míru telefonických konzultací, z dostupných pramenů však vyplývá, že se okresní hejtmané museli zprvu spoléhat spíše na svůj úsudek či zkušenost, cenila se samostatnost a vlastní iniciativa. Hlavní instrukcí ministerstva vnitra byl v tomto směru pouze odkaz na zmíněný jedenáctý paragraf „výpraskového zákona“ z roku 1854 o narušení veřejného pořádku a znevažování vlády.²⁶ „Za žádnou cenu“ nesměly být povoleny nápisy „jsoucí v rozporu s ustanovením trestního zákona“ jako „Ať zhyne vláda!“ nebo „Hanba republice!“²⁷

V prvních dvou letech československého státu proběhla prvomájová shromáždění poklidně. Pokojný průběh mohl souviset s dosavadním étosem svátku, utvářeným v předchozích letech.²⁸ Prvomájové manifestace měly prezentovat politická hnutí v určitém světle, klíčová proto byla sebedisciplína. Například vedení německých stran respektovala sváteční rozměr a případnými incidenty nechtěla mezi sebou narušit solidární postup. Formující se komunistické uskupení bylo stále součástí sociální demokracie, tehdy vládní strany, a to je také pravděpodobně

24 Národní archiv v Praze (dále NA), fond PMV, kart. 50, složka 1, Presidium zemské správy politické v Praze. Oběžník všem pánům přednostům okresních správ politických a politických expositur, panu policejnímu řediteli v Praze, panu správci policejního komisařství v Plzni a panu předsedovi správní komise v Liberci, 20. 4. 1919. Stejný text viz MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2265, Předsednictví zemské správy politické v Brně všem pánům správcům okresních politických správ, panu policejnímu řediteli v Brně, panu správci policejního komisařství v Moravské Ostravě, panu správci pohraniční policejní expositury ve Znojmě a pánům starostům, pokud se týče vládním komisařům samosprávných měst, 24. 4. 1920.

25 Jakub RÁKOSNÍK, *Štěpení občanské společnosti v meziválečném Československu*, in: Jindřich Dejmek a kol., *Zrod nové Evropy. Versailles, St.-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*, Praha 2011, s. 425, 430 a 433.

26 P. HORÁK, *První máj*, s. 222.

27 Státní okresní archiv (dále SOKA) Opava, fond OÚ Opava, kart. 1162, Prezidium zemské vlády slezské v Opavě pánům správcům politických úřadů I. Stolice, panu správci policejního komisařství v moravské Ostravě a pohraniční policejní expositury v Bohumíně, 27. 4. 1921; NA, fond PMV, kart. 50, složka 2, Presidium ministerstva vnitra panu prezidentu Zemské správy politické v Praze a Brně a panu prezidentovi Zemské vlády slezské v Opavě.

28 Tamtéž, složka 1, „Oslavy 1. května v Československé republice“ [1919].

další z důvodů, proč je v přístupu politické správy ve srovnání s následujícími roky patrná jistá shovívavost.²⁹

Jako precedens koloval v komunikaci politické správy případ z Kladna z 13. dubna 1919 z veřejné schůze sociální demokracie, kde Antonín Zápotocký vyzýval, aby se účastníci prvomájových shromáždění opatřili zbraněmi. Prezidium zemské správy politické přeposlalo četnickou relaci Vrchnímu státnímu zastupitelství v Praze, které po konzultaci s ministerstvem spravedlnosti (tehdy pod správou sociální demokracie) v Zápotockého výročí skutkovou podstatu trestných činů neshledalo.³⁰ Bez postihu zůstal, alespoň podle dostupných pramenů, Zápotocký i v roce 1920 poté, co na prvomájovém shromáždění v Kladně jako řečník (a tím i pořadatel) vyzval účastníky na zaplněném náměstí, aby „ozbrojeni očekávali okamžik, kdy násilím vynutí si práva proletariátu“. Intervenující úředník Zápotockého během jeho řeči nenapomenul, nechal ho prostě vymluvit.³¹ Projevy tohoto druhu mohli zástupci státní moci na rozdíl od následujících let ještě ponechávat bez intervence.

1921 – změna přístupu

Předělem v republikovém pojetí shromažďovacího práva byla bezesporu takzvaná prosincová, komunistická stávka v roce 1920, doprovázená krvavými střety a rozsáhlým zatýkáním. Její potlačení se promítlo do přístupu politické správy k různým formám pouličních aktivit. Na „poválečné znemrazení veřejného života“ stát částečně reagoval zákonem proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních č. 309/1921 Sb. z 12. srpna 1921, v němž nově těm, kdo by na shromáždění neuposlechli výzvu vlastního pořadatele, hrozil soudní postih vězení od jednoho do tří měsíců.³² Jako východisko pro stíhání protistátních projevů a odporu proti představitelům státu ovšem nadále sloužily paragrafy „výpraskového

29 P. HORÁK, *První máj*, s. 225–226.

30 NA, fond PMV, kart. 50, složka 1, Domnělé přípravy ke komunistickému sjezdu 1. května 1919. SOkA Kladno, Okresní úřad Slaný, Katalog prezidiálních spisů, 1919, Československé zemské velitelství četnictva pro Čechy Ministerstvu vnitra v Praze 14. 4. 1919.

31 Viz složka NA, PMV, k. 50, složka 1 (1. Máj 1919 a 1920), „První máj na Kladně“, 2. 5. 1920.

32 Josef ZELENKA, *Terror. Přijatý návrh zákona proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních*, Právník XL, 1921, sešit X, s. 289–301; TÝŽ, *Terror* (dokončení), tamtéž, s. 334–347. Tato přijatá norma upravovala vztah mezi různými kolektivy, ustanovení paragrafů 4–5, které se vztahovaly ke „svobodě na shromážděních“, např. ochraňovala zákonně svolaná shromáždění před těmi, kdo by je „mařili“ nebo „rušili“.

patentu“.

Po prosincové stávce v lednu 1921 sice skupina německých levicových poslanců připravila návrh na jeho zrušení, přičemž nadužívání patentu okresními hejtmany během stávky označila za „neslýchaný skandál“,³³ změnu však neprosadila.³⁴

Na První máje 1921, které byly prvními velkými manifestacemi po potlačení prosincové stávky, naopak zesílil tlak prezidia ministerstva vnitra, aby se intervence na veřejných shromážděních oproti předchozím letům zpřísnily. V oběžnicích byla okresním hejtmánům vytýkána dosavadní nedůslednost v trestání „závadných projevů“ a opakovaně připomínána jejich povinnost: vždy měli „zevrubně přezkoušet“ obsahy projevů³⁵ a v případě přestupku s dotýcnými zavést vlastní administrativní řízení a zároveň kontaktovat státní zastupitelství, zda v případech „neshledává skutkové podstaty trestného činu“.³⁶

Jako příklady nevyhovujícího postupu, které byly následně jako vzorové rozesílány v oběžnicích politické správy, vyhodnotilo tehdy prezidium ministerstva vnitra situaci v Rumburku, Frývaldově (dnes Jeseníku) a ve Znojmě. Všechny incidenty se přitom týkaly manifestací komunistů, kteří tehdy poprvé manifestovali samostatně. Ve Frývaldově byl v komunistickém průvodu nesen přes zákaz intervenujícího úředníka transparent, který vyzýval v Československu k zavedení vlády dělnických rad.³⁷ Prezidium zemské vlády slezské proto vyzvalo tamního okresního hejtmána, aby zavedl s pořadatelem administrativní řízení za přestupek porušení zákazu dle paragrafu sedm „výpraskového patentu“³⁸ a postoupil případ také státnímu zástupci.³⁹ V Rumburku pak prezidium ministerstva vnitra

33 Návrh poslanců H. Jokla, R. Heegera, V. Häuslera a druhů na zrušení císařského nařízení z r. 1854 (prügelpatentu); 28. 1. 1921, č. 2991, http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1427_00.htm (14. 5. 2020).

34 Jak např. v červenci 1921 prohlásil interpelovaný ministr vnitra, zrušení patentu mohla umožnit až „celá nová úprava správní exekuce“ a postižené strany se podle něj mohly proti rozhodnutí odvolávat k vyšším instancím politické správy či Nejvyššímu správnímu soudu, viz Odpověď ministra vnitra na interpelaci poslance dra R. Lodgmana a druhů, jak se provádí t. zv. „Prügelpatent“ ze dne 20. dubna 1854, č. 96 ř. z.; 31. 8. 1921, č. 2991, http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t2991_00.htm (14. 5. 2020).

35 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2265, Předsednictví zemské správy politické v Brně všem pánům přednostům okresních politických správ, pánům starostům samosprávných měst, panu vládnímu komisaři v Jihlavě, panu ministerskému radovi a policejnímu řediteli v Brně, panu správci policejního komisařství v Moravské Ostravě, pánům správcům pohraničních policejních expozitur v Břeclavě, Hrušovanech-Šanově a Znojmě, 13. 5. 1921.

36 NA v Praze, fond PMV, kart. 50, složka 2, Presidium ministerstva vnitra, oslava 1. května 1921 ve Znojmě. Zpráva o schůzi politické organizace soc. dem. levice české i německé, 13. 5. 1921.

37 Tamtéž, Presidium zemské vlády slezské Presidiu ministerstva vnitra v Praze, 10. 6. 1921.

38 Tamtéž, Presidium zemské vlády slezské Presidiu ministerstva vnitra v Praze, 24. 5. 1921.

39 Tamtéž, Presidium ministerstva vnitra v Praze Presidentu zemské vlády slezské, 31. 5. 1921.

shledalo skutkovou podstatu zločinu velezrady podle § 58 lit. c tr. z.⁴⁰ ve výroku komunistického řečníka: „Stojíme dnes právě v takové chvíli, jako v roce 1914 před válkou, avšak aby ti páni nemysleli, že budou moci dělníky vehnati znovu do zákopů, dělníci vědí, kde je pro ně místo, totiž na barikádách. Pro dělnictvo jest jen jedna otázka, totiž buď, anebo.“⁴¹ Okresní hejtman byl proto vyzván, aby na řečníka podal trestní oznámení.⁴² Ve třetím, znojemském případě pak prezidium ministerstva vnitra pokáralo prezidenta zemské správy politické v Brně za to, že ve Znojmě nemělo být „v žádném případě“ povoleno nošení standarty „Ať žije československá republika rad!“⁴³ Konsolidovaná státní moc tedy důsledněji stíhala jednání, které z pohledu politické správy ohrožovalo stabilitu republiky. Zároveň mělo být v rámci politické správy sjednocováno a centralizováno řešení problémů, s nimiž se úředníci v různých regionech setkávali.

Konzultace s centrem, tedy prezidiem ministerstva vnitra, se týkaly rovněž užívání různých identitárních prvků. Když se před prvním květnem 1921 zejména na Mostecku a Teplicku rozšířilo nošení připínacích bolševických symbolů rudé hvězdy a srpů s kladivem, zosobňoval je prezident oběžník, ve kterém tuto činnost označil za protistátní a vyzval přednosty okresních politických úřadů a policejní úřady, aby proti tomu zakročili. Prezidium ministerstva vnitra však instrukce opravilo s tím, že nošení těchto „komunistických odznaků“ připouští v případě, že se tak neděje „způsobem nápadným a hromadným za okolností, z nichž by patrný byl zřejmě hrubý úmysl demonstrační a provokační“. Ministerstvo tuto otázku vnímalo jako citlivou a apelovalo v tomto případě ještě na opatrnost v komunikaci s veřejností. V žádném případě proto neměly být vydávány „zvláštní zákazy“ těchto symbolů, protože „podobnými vyhláškami se pozornost obecnosti na tuto

40 Dle § 58 lit. c) tr. zák., „kdo něco předsevezme, by... se státu způsobilo nebo zvětšilo nebezpečení zevnitř, nebo nějaká vzpoura nebo válka občanská uvnitř.“

41 NA, PMV, k. 50, složka 2, Presidium zemské správy politické v Praze Presidiu ministerstva vnitra, 13. 6. 1921.

42 O výsledku tohoto řízení není v pramenech zpráva, avšak v roce 1921 např. časopis Právník uváděl jako precedens trestního práva příklad z období prosincové stávky, kdy komunistického řečníka V. N. krajský soud v Ch. a následně nejvyšší soud uznaly vinným zločinem velezrady (za podněcování vnitřní vzpoury) dle paragrafů 58 c a 59 c tr. z., a to za výrok na táboru stávkujících dělníků: „Vy vezmete do rukou klacky a ty staré repetyčky, které u vás jsou, a pak-li mezi vámi nejsou, tak vám je dají, oni je mají a půjdeme, abychom si vydobyli toho, co nám po právu náleží. Nynější vláda jest daleko horší, než byla vláda rakouská.“ Právník, r. XL, 1921, sešit VI, s. 180–181.

43 NA v Praze, fond PMV, kart. 50, složka 2, Presidium ministerstva vnitra, oslava 1. května 1921 ve Znojmě. Zpráva o schůzi politické organizace soc. dem. levice české i německé, 13. 5. 1921.

záležitost obrací a vyvolávají se diskuse v tisku a zákazů podobných není vůbec, jak shora uvedeno, třeba“.⁴⁴

Jako vodítko pro cenzuru projevů na shromážděních v letech 1920 až 1922 tedy vydávalo prezidium ministerstva vnitra instrukce, že nápisy na standartách oslavující sovětskou republiku jsou přípustné,⁴⁵ závadné by byly v případě, pokud by se obracely proti československému státu, například sloganem „Sláva sovětové československé republice“.⁴⁶ Nicméně pro používání symboliky byla taková poučka dvojnásobná, jak totiž určit, zda nošení odznaku pěticípé rudé hvězdy odkazuje k sympatiím k povolenému politickému směru, nebo k výzvě ke svržnutí vlády. I proto v užívání odznaků (na rozdíl od nápisů) k systematické regulaci zatím nedocházelo.

Se Zákonem na ochranu republiky (1923–1927)

Základním trestně-právním předpisem meziválečného Československa se stal zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. Byl přijat po atentátu na ministra financí Aloise Rašína v roce 1923, i když se připravoval už předtím. Poskytovat měl zvýšenou ochranu základním institucím státu a idejím, na kterých byl založen. Ještě před nabytím účinnosti zákona (8. dubna 1923) prezidium ministerstva vnitra nabádalo podřízené prvoinstanční orgány k rychlému a důkladnému osvojení jeho paragrafů, a to zejména kvůli intervencím na shromážděních, „kdež obzvláště užívání nového zákona nesmí činiti obtíže již vzhledem k tomu, že rozhodnutí v těchto případech bývá nutno učiniti ihned“.⁴⁷

Dne 27. února 1923, tedy devět dní po atentátu a dvacet dní před přijetím zákona, nechalo prezidium ministerstva vnitra rozeslat intervenujícím úředníkům

44 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2265, Ministr vnitra panu prezidentu zemské správy politické v Praze, 24. 4. 1921, komunistické odznaky.

45 Tamtéž, Oslava 1. května 1921. Bezpečnostní opatření.

46 Tamtéž, Oslava 1. května 1922. Bezpečnostní opatření.

47 SOkA Kladno, fond OÚ Kladno, Prezidiální spisy, 1922–1923, kart. 17, inv. č. 787–788, Presidium zemské správy politické v Praze pánům přednostům všech okresních správ politických a politických expositur, presidiu policejního ředitelství v Praze, Plzni a Liberci a panu správci policejního komisařství na Kladně a v Chebu, 6. 4. 1923. Stejná instrukce např. SOkA Opava, fond OÚ Opava, kart. 1071, Presidium zemské správy politické ve Slezsku pánům správcům politických úřadů I. Stolice ve Slezsku a v Hlučíně, p. policejnímu řediteli v Mor. Ostravě a p. správci policejního ředitelství v Opavě, 3. 4. 1923.

seznam nejdůležitějších ustanovení,⁴⁸ která „skoro pravidelně“ na shromážděních „v úvahu přicházejí“.⁴⁹ Kromě paragrafů 1–3, 11, 14, 15, 16 a 20 zákona na ochranu republiky zmiňoval seznam také paragraf 300 trestního zákona, který sankcionoval „pobuřování proti úřadům státním nebo obecním, proti jednotlivým orgánům vlády“, tiskový zákon č. 8 ř. z. z roku 1863 a zmíněný zákon proti útisku z roku 1921. Takzvaný výpraskový patent na tomto seznamu již chybí.⁵⁰

Zákon na ochranu republiky nerozšiřoval trestní pravomoci politických (či státně policejních) úřadů v oblasti shromažďovacího práva.⁵¹ V praxi jej měla politická správa používat především k cenzuře a intervencím na shromážděních. Výklad, co „ochrana republiky“ na prvomájových plakátech, transparentech, v projevech či divadelních hrách znamená, se v té době již sjednocoval díky stále propracovanějším instrukcím prezidia ministerstva vnitra. Ministerstvo vyhodnocovalo hlášení nižších instancí v jednotných formulářích, okresním úřadům v opačném směru rozesílalo všeobecné instrukce se vzory zakázaných hesel.⁵²

Při cenzuře napsů na shromážděních se nejčastěji objevují odkazy na § 14 zákona na ochranu republiky (rušení obecného míru), který zapovídá veřejné

48 Seznam doprovázel index hlavních pojmů zákona na ochranu republiky a odkazy na publikace, v nichž zákon vysvětlovaly právníkové autority. Mimořádně publikace byly k dispozici pouze v češtině, a to přes četné dotazy prvoinstančních orgánů i samospráv ohledně dalších jazykových mutací. SOkA Opava, fond OÚ Opava, kart. 1071, Index k zákonu na ochranu republiky; SOkA Kladno, fond OÚ Kladno, Prezidiální spisy, 1922–1923, kart. 17, inv. č. 787–788; Prezidium ministerstva vnitra odkazovalo na příručky Josef LEPŠÍK, *Zákon na ochranu republiky. S důvodovou zprávou*, Praha 1923 a Albert MILOTA, *Zákon na ochranu republiky*, Kroměříž 1923. SOkA Opava, fond OÚ Opava, kart. 1071, Presidium zemské správy politické ve Slezsku všem okresním správám politickým ve Slezsku, v Hlučíně, purkmistrovskému úřadu v Opavě, magistrátu ve Frýdku, policejnímu ředitelství v Moravské Ostravě a v Opavě a všem oddělením zemské správy politické v Opavě, 17. 4. 1923; Tamtéž, Prezidium zemské správy politické Okresní správě politické v Opavě, 16. 5. 1923.

49 SOkA Kladno, fond OÚ Kladno, Prezidiální spisy, 1922–1923, kart. 17, inv. č. 787–788, Presidium zemské správy politické v Praze pánům přednostům všech okresních správ politických a politických expositur, presidiu policejního ředitelství v Praze, Plzni a Liberci a panu správci policejního komisařství na Kladně a v Chebu, 6. 4. 1923.

50 Tamtéž, Prezidiální spisy 1927–1928, kart. 20, Prezidium zemské správy politické v Praze pánům přednostům všech okresních správ politických a politických expositur, prezidiu policejního ředitelství v Praze, Plzni a Liberci a panu správci policejního komisařství na Kladně, v Chebu, Karlových Varech, Mariánských Lázních a v Ústí n/L, 23. 4. 1927.

51 Trestní pravomoci politických úřadů zákon rozšiřoval na prvoinstanční úrovni v otázce odevzdávání zbraní nebo odstranění pomníků a na druhoinstanční úrovni ohledně zastavení periodik, § 13, 26, 34.

52 Zemský archiv v Opavě, fond Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, kart. 268, sign. I – 100/468, Prezidium zemské správy politické ve Slezsku. Okresním správám politickým ve Slezsku, policejním ředitelstvím v Opavě a v Mor. Ostravě. 23. 4. 1927.

„pobuřování“ proti státu, jeho vzniku, samostatnosti nebo demokraticko-republikánské formě (trestáno soudní mocí až dvěma lety vězení). Co se týče povolování napsíů týkajících se Sovětského svazu, samo heslo „Ať žije Sovětský svaz!“ bylo nezávadné, avšak pokud bylo jakkoli propojeno například s textem „Ať žije světová revoluce!“, jednalo se již o přečin podle zmíněného článku.⁵³ Vzorový způsob cenzurních zásahů soustředících se na ochranu státních institucí a jejich představitelů, rozesílaný v oběžnících politické správy, pak ukazuje zcenzurovaná prvomájová rezoluce KSČ z roku 1923 (cenzurované pasáže jsou přeškrtnuty): „Koaliční strany, které přivedly republiku tvořenou se slavnostními hesly protikapitalistickými, demokratickými a pokrokovými do těchto poměrů, chtějí svou zhoubnou vládu udržeti mimořádnými opatřeními proti opozičnímu hnutí a zejména proti komunistické straně. Koaliční vláda tím, co doposud způsobila, a tím, co připravuje, znamená sama největší nebezpečí pro republiku a její budoucnost.“⁵⁴

Pokud bylo při cenzuře často odkazováno na § 14 zákona na ochranu republiky (rušení obecného míru), podle druhého a třetího článku tohoto paragrafu měl být potrestán šesti měsíci, resp. až jedním rokem vězení také ten, kdo by veřejně popuzoval k „zášti“, „násilnostem“ nebo „jiným nepřátelským činům“ proti „jednotlivým skupinám obyvatelů pro jejich národnost, jazyk, rasu nebo náboženství nebo proto, že jsou bez vyznání“. Právě tento druh skutkové podstaty se objevuje v kauze z Brna z roku 1926, zmíněné v úvodu článku. Tamní případ totiž začal prací policejních informátorů, kterým se podařilo v předstihu zjistit znění komunistických transparentů, načež politická správa po konzultaci se státním zastupitelstvím zakázala použít transparent s nápisem „Smrt fašistům – Tod den Faschisten“.⁵⁵ Kromě ochrany státní autority tak byly nepřípustné

53 Tento vzorový příklad zásahu policejního komisařství z Karlových Varů koloval v oběžnících politické správy v roce 1927, SOkA Kladno, fond OÚ Kladno, Prezidiální spisy 1927–1928, kart. 20, Prezidium zemské správy politické v Praze pánům přednostům všech okresních správ politických a politických expozitur, prezidiu policejního ředitelství v Praze, Plzni a Liberci a panu správci policejního komisařství na Kladně, v Chebu, Karlových Varech, Mariánských Lázních a v Ústí n/L, 23. 4. 1927. Podobně Státní oblastní archiv v Opavě, fond Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, Prezidiální spisy, sign. I – 100/486, kar. 268, oslavy 1. května 1927. Stejný princip v cenzuře byl uplatňován plošně i v dalších letech, viz např. MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 3118, „Povolená hesla“, 1935.

54 SOkA Lovosice, fond Okresní archiv Litoměřice, pres. spis č. 553, kart. 41, cenzura. Tamtéž, okresní komisař místní organizaci KSČ, 27. 4. 1923.

55 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 2267, Policejní ředitel v Brně Předsednictví zemské správy politické v Brně, 30. 4. 1926. Tamtéž, Státní zastupitelství v Brně Policejnímu ředitelství v Brně, 25. 5. 1926.

výslovné výhrůžky či přání smrti komukoli, jako například „...až k vyhubení všech vykořisťovatelů!“⁵⁶ a podobně.⁵⁷

Organizační zákon, posílení pravomocí okresních hejtmanů?

O takzvaném organizačním zákonu (č. 125/1927 Sb.) základní literatura uvádí, že v otázkách veřejného pořádku posiloval trestně správní pravomoci politické správy.⁵⁸ Nebezpečí přílišných pravomocí okresních hejtmanů, či policejních ředitelů a komisařů, viděla v zákoně tehdejší politická opozice, která především upozorňovala na jeho vágní formulace. Němečtí nacionálové varovali před svévolí „vysoce přemoudrého neomylného pana okresního hejtmana“ a komunisté se přidávali s otázkou, „jak to teprve bude ve vážných otázkách, při schůzích, na dělnických demonstracích, při stávkách!“⁵⁹ Navrhovatelé zákona z vládní koalice nepopírali posílení pozice představitelů prvních instancí politické správy. Prostor, který zákon vytvářel, nazývali „kaučukový“ a v jeho flexibilitě viděli výhody: stát působil v různorodých regionech a jeho zástupci potřebovali pro své působení manévrovací prostor.

V otázkách shromažďovacího práva byl klíčový druhý článek zákona, který ukládal ministerstvu vnitra a jemu podřízeným politickým úřadům povinnost „bdíti nad veřejným pořádkem, klidem, bezpečností a veřejnou mravností“. Na něj pak navazoval třetí článek, podle něhož mohly prvoinstanční politické úřady ve svých obvodech vydávat (vyjma případy v kompetenci zemského úřadu) příkazy a zákazy „nutné“ ve „veřejném zájmu“, a to jak ve formě „všeobecných nařízení, tak i pro jednotlivé případy“. Jejich nedbání pak samy trestaly pokutou od 10 do 5000 Kč, nebo odnětím svobody od dvanácti hodin do čtrnácti dnů. Stejný postih

56 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 3118, Výměr, Policejní ředitel Sekretariátu IX. kraje KSČ, k rukám p. Josefa Jurana, 26. 4. 1935.

57 Naopak když v roce 1923 v Litoměřicích řečník na shromáždění Německé nacionálně-socialistické strany dělnické prohlásil: „V boji našem proti židům jsou jenom dvě možnosti, buď zvítězí naše strana, nebo židé“, napsal okresní komisař o schůzi zprávu, že nebyla dána příčina k zakročení a jeho nadřízená instance tento postup schválila. SOkA Lovosice, fond Okresní archiv Litoměřice, pres. spis č. 553, kart. 41, Relace, 2. 5. 1923, veřejná schůze Německé nacionálně-socialistické strany dělnické v Litoměřicích.

58 Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 352–353.

59 Schůze Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého z 30. 6. 1927, <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/092schuz/s092001.htm> (14. 5. 2019).

mohly navíc ukládat (bez újmy stíhání soudního) za „všeliké nepřístojné jednání nebo chování na místech veřejných nebo veřejně přístupných“.

Pokud však organizační zákon přiznával prvoinstančnímu úřadu politické správy (například okresnímu hejtmantu) určitý status autonomního aktéra, existoval tu značný rozpor mezi teorií a praxí. Teoreticky byla pozice okresního hejtmána posílena. V praxi ovšem prostor, v němž mohl sám vykládat a používat znění organizačního zákona, primárně určovalo a kontrolovalo prezidium ministerstva vnitra. Pravomoci prvních instancí ohledně organizačního zákona proto bude třeba zařadit do kontextu struktury politické správy.

Na jedné straně zákon zjednodušil komunikaci s pořadatelem shromáždění. Zatímco před jeho přijetím museli okresní hejtmané či policejní ředitelé v povolovacích výměrech odkazovat žadatele na řadu norem a prováděcích nařízení, nyní už jim stačilo u jednotlivých bodů paušálně odkazovat na „smysl článku 3 organizačního zákona“. Například v Brně v roce 1935 pořadatel komunistického prvomájového shromáždění obdržel povolovací výměr, v němž policejní ředitel cenzuroval část nápisů na transparentech, zapovídal účast vojáků, dětí a mládeže na shromážděních, zakazoval užívání neodsouhlasených stejnokrojů nebo trubkových signálů a zapovězena byla také organizovaná účast politických emigrantů – a všechny tyto zákazy již odkazovaly pouze na „smysl“ zmíněného třetího článku zákona.⁶⁰ Co se však týče autonomie v rozhodování policejního ředitele, nic z těchto zákazů nebyla jeho iniciativa, všechny body vycházely z přesných instrukcí prezidia ministerstva vnitra. První instance politické správy totiž postupně dostávaly před každým významným výročím stále propracovanější oběžníky se seznamem důležitých prováděcích nařízení, příklady pro cenzuru a instrukce, v jakém smyslu mají v kontextu bezpečnostní situace státu postupovat.

Pravidla tedy vycházela z prezidia ministerstva vnitra a druhoinstanční prezidia zemských úřadů působila jen jako převodní páky k okresním úrovním. Účast vojáků na politických shromážděních byla sice zakazována už od vzniku československého státu,⁶¹ prezidium ministerstva vnitra však od poloviny dvacátých let dále zakazovalo také účast dětí a mládeže, od třicátých let byly zapovídaný trubkové signály, zpříšňovala se povolení k nošení uniforem (viz níže) a od stejné doby se zakazovalo, aby na manifestacích vystupovali emigranti

60 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 3118, Vládní rada a policejní ředitel Kráčmar, výměr sekretariátu IX. Kraje KSČ, k rukám pana Josefa Jurana, 26. 4. 1934 a 26. 4. 1935. Tamtéž, Okresní policejní komisařství v Husovicích Politické organizaci KSČ v Husovicích v zastoupení panem Janem Pillerem, 29. 4. 1932.

61 Výnos ze dne 19. 4. 1919, č. 4694/pres.

v organizovaných skupinách nebo používali vlastní odznaky, nápisy a standarty, což bylo interpretováno jako vměšování do záležitostí cizích států.

Ohledně cenzurních trendů třicátých let, určených prezidiem ministerstva vnitra, byla v tomto ohledu typická situace v Jílovém v roce 1937, kdy shora instruovaný okresní hejtman povolil nést v komunistickém průvodu obraz Klementa Gottwalda, avšak zakázal obrazy Stalina a Dimitrova, „ježto by byl porušen veřejný klid a pořádek, protože se jedná o představitele politických směrů v jiném státě a veřejné uctívání těchto představitelů bylo by vměšováním se do politických poměrů země, jíž jsou příslušníci“.⁶² Zakazovány tak byly plošně portréty i karikatury německých či sovětských politiků,⁶³ zatímco obrazy Lenina byly povolovány zřejmě proto, že byl již po smrti.⁶⁴

Intence prezidia ministerstva vnitra také výslovně zakazovaly jakékoli odkazy na občanskou válku ve Španělsku⁶⁵ nebo situaci v Rakousku. To dokládá mj. případ z Podmokel u Děčína z roku 1934, kde při řazení prvomájového průvodu německých a českých sociálních demokratů shledal intervenující úředník okresního úřadu jako nepřípustných devět cedulí se jmény příslušníků sociálnědemokratického Schutzbundu, popravených tehdy ve Vídni. Cedule byly ozdobeny dlouhým černým flórem a před nimi měla být nesena velká tabule: „Die Toten Freiheitskämpfer marschieren mit uns“. Okresní hejtman dal během telefonické konzultace intervenujícímu úředníku pokyn, aby tuto tabuli zakázal. To však pořadatelé manifestace odmítli, načež začal dav provolávat: „Skandal, die Behörden schützen die Hakenkreuzler.“ Hlavní pořadatel, vedoucí okresní zprostředkovatelný práce, s odkazem na svou funkci a dobrý vztah k okresnímu hejtmanovi žádal úředníky o důvody zákazu. Když však uvedli pouze vágní formulaci organizačního zákona, že „toho vyžaduje veřejný klid a pořádek“, hlasitě protestoval: „Dass sind keine Gründe für mich, die müssen mir genau angegeben werden. Ich werde übermorgen zum Bezirkshauptmann gehen und ich werde ihm meine Meinung sagen.“ Úředníci se proto rozhodli netrvat na svém pokynu, což ve

62 NA, Prezídium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, 3, Okresní úřad v Jílovém Okresnímu výboru KSČ, k rukám důvěrníka p. Jos. Hozmana, 28. 4. 1937.

63 Tamtéž, kart. 235, 5, Policejní ředitelství v Praze, přehled průvodů, táborek lidu a veřejných schůzí dne 1. května 1937, dat. 24. 4. 1937.

64 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 3118, Seznam hesel KSČ, zakázaných policejním ředitelstvím v Praze, 1936.

65 NA, Prezídium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, 3, Prezídium zemského úřadu v Praze, oběžník pánům přednostům všech okresních úřadů, policejních ředitelství, státních policejních úřadů a jich expositur v zemi české, 29. 4. 1937.

své zprávě zdůvodnili tím, že by při neuposlechnutí muselo podle služební instrukce „zakročiti četnictvo zbrani“, přičemž okolnosti byly citlivé patrně tím, že se jednalo o manifestaci německé státotvorné strany.⁶⁶ Okresní hejtman se sice snažil o mírný postup, situaci však nenechal bez povšimnutí prezidium ministerstva vnitra, jenž nařídilo, aby byl pořadatel potrestán administrativně a případ byl neprodleně předán státnímu zastupitelství.⁶⁷

Pokud byl v prvních dvou letech československého státu kladen důraz na samostatnost v rozhodování a iniciativu okresních hejtmanů, podmokelský příklad ukazuje odlišnou situaci – zemská instance politické správy již působila pouze jako převodní páka mezi ministerstvem a okresem. Okresní hejtman, který se v Podmoklech snažil postupovat mírně, tak musel na výzvu ministerstva vnitra udělit pořadateli administrativní trest. Na základě organizačního zákona mu sice udělil pokutu 500 Kč, která v rámci možných sankcí a v porovnání s podobnými případy zcela jistě patřila mezi nižší tresty.⁶⁸ Nicméně to, že na základě instrukcí shora zakázal právě zmíněné tabule, že případ popsal v předtištěných formulářích, načež byl nadřízenými instancemi vyzván k potrestání pořadatele, ukazuje, jakým způsobem byl limitován prostor, který měl teoreticky k dispozici, a to přes své pravomoci na základě organizačního zákona.

Prameny obsahují také řadu příkladů, kdy naopak mohl mít okresní úředník negativní vztah k pořadateli. Několik dní před Prvním májem 1936 potvrdil zemský úřad v Praze výměr slánského okresního úřadu, který trestal komunistického agitátora Adolfa Štastného deseti dny odnětí svobody za to, že na Slánsku rozšiřoval tiskoviny se závadným obsahem. Když byl Štastný odvážen do vězení okresního soudu (tam byly obvykle odpykávány i tresty za přestupky udělené politickou správou), srotil se kolem četnické eskorty asi dvousetčlenný dav, přičemž několik lidí se dokonce přetahovalo s četníky o karabiny. Muž ve funkci okresního hejtmana, úřadující vrchní komisař politické správy Emil Štirský, proto na základě třetího článku organizačního zákona zakázal prvomájové oslavy ve Slaném. K 1. květnu vydal rovněž příkaz k zesílení okresní četnické stanice na 50 mužů z okolních četnických stanic, přičemž nechal už v předvečer svátku strážit vchody do města. Hlavní komunistická prvomájová manifestace v okrese se proto přesunula do Nového Strašecí, i tam však dozorující úředníci intervenovali, administrativně byla stíhána část pořadatelů kvůli zakázaným transparentům a část

66 Tamtéž, kart. 237, 1, Okresní úřad v Děčíně Prezidiu zemského úřadu v Praze, 2. 5. 1934.

67 Tamtéž, Prezidium zemského úřadu v Praze, oslavy 1. května 1934 v Děčíně.

68 Tamtéž, Okresní úřad v Děčíně Prezidiu zemského úřadu v Praze, 11. 7. 1934.

pořadatelů také za to, že na řečnické tribuně nesmekla pokrývka z hlavy v momentě, kdy v jiné části náměstí hrála sociálnědemokratická kapela státní hymnu, zatímco při Písni práce ji „provokativně“ smekla.⁶⁹

Komunisté celý postup prezentovali jako svévoli přednosta okresního úřadu, poukazovali na osobní rovinu sporu mezi ním a zatčeným komunistickým agitátorem a na skutečnost, že komisař Štirský je v úřadu nový a respekt si vynucuje přehnanou represivní iniciativou.⁷⁰ Nelze zjistit, jak se nový přednosta choval v každodenním kontaktu s občany, nicméně co se týče jednotlivých bodů jeho postupu, i zde měla případná svévole své limity: zatčení Štastného vycházelo z rozhodnutí odvolací, zemské instance politické správy. Poté, co byly před Prvním májem napadeni davem četníci, Štirský konzultoval bezpečnostní situaci v okrese písemně i telefonicky vždy se svými nadřízenými, přičemž závažné rozhodnutí uzavřít 1. května okresní město vyšlo právě z těchto porad a koncentraci četnictva ve Slaném musela rovněž posvětit nadřízená, zemská instance. Co se pak týče zákroku proti „závadným“ transparentům, šlo konkrétně o nápis „Sověty všude“, který byl dokonce jako vzorový opakovaně a výslovně zakazován v instrukcích prezidia ministerstva vnitra. Jedinou otázkou tak zůstává z dnešního pohledu poněkud přísný zákrok proti nesejmutí pokrývek hlavy při hraní státní hymny, vyhodnocený jako „nepřístojné chování na místě veřejném“ podle třetího článku organizačního zákona.⁷¹ I v tomto bodě se však zdá, že se případ nevymykal z tehdejší praxe. V pramenech z druhé poloviny třicátých let se objevují případy, kdy byly za stejný prohřešek administrativně trestáni i manifestující občané, tedy nikoli jen pořadatelé, jako například 1. května 1937 v Jindřichově Hradci pokutami od 30 do 80 Kč, a je tedy pravděpodobné,⁷² že i v této otázce existovala určitá, pravděpodobně telefonicky předaná instrukce prezidia ministerstva vnitra.

Pokud nicméně ve veřejnosti přetrvával obraz okresního hejtmana jako „mocného pána svého obvodu“, mohlo to být dáno i tím, že za jeho výměry nebyl vidět právě onen vnitřní mechanismus politické správy. Opakovaně například prezidia zemské správy politické zakazovala okresním úřadům odvolávat se při komunikaci s veřejností na instrukce vyšších instancí. Jestliže v otázkách cenzury vyšší instance opravila ve vnitřní komunikaci původní výměr okresního hejtmana,

69 Více k tomuto případu viz Pavel HORÁK, *Role okresního hejtmana při oslavách státních svátků v meziválečném Československu*, in: M. Klečáček (ed.), *Úředník sluhou mnoha pánů?*, s. 173–195.

70 Tamtéž, s. 182–184.

71 SOkA Kladno, Okresní úřad Slaný, Katalog prezidiálních spisů, 1369–36, Závady.

72 NA, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, 4, Oslavy dne 1. května 1937, Okresní úřad v Jindřichově Hradci Prezidiu zemského úřadu 30. 7. 1937.

kteřý byl již vydán pořadatelům shromáždění, nesměl se okresní hejtman při opravě tohoto svého původního výměru odvolávat na pokyn shora, nýbrž měl vystupovat tak, jako kdyby rozhodnutí změnil on sám.⁷³ Ostatně pro případný spor ohledně jakéhokoli výměru první instance by nebylo vhodné, pokud by při odvolání se proti verdiktu k vyšší instanci pronikla na veřejnost zpráva, že za oním výměrem stojí právě druhoinstanční úřad, který má o odvolání nyní rozhodnout. Navenek či na pohled zvnějšku tak autorita okresních hejtmanů nebyla snižována, prakticky se však prostor pro jejich samostatný postup a rozhodování, alespoň v bezpečnostních záležitostech, neustále zužoval.

Rozměr úředních intervencí

Ve třicátých letech ministerstvo každoročně rozesílalo již velmi podrobné, mnohastránkové cenzurní klíče s příklady hesel povolených, zakázaných a částečně povolených, která nesměla být použita za okolností, při nichž by jimi bylo podněcováno k „rušení obecného míru“. Co to znamenalo, ukazuje případ ze Židenic z roku 1935, kdy bylo dělnickému ochotnickému spolku částečně zcenzurováno prvomájové uvedení hry *Jeden* od Marie Čebišové, a to mimo jiné se zákazem věty: „Kdyby raději místo gól křičeli všichni [fanoušci]: My máme hlad!“⁷⁴

Zakazována byla nadále přímá kritika vlády a jejích rozhodnutí či jakékoli výzvy k revoluci. Zde je výběr několika příkladů, které v roce 1935 kolovaly jako vzorové přes oběžníky zemských úřadů:

Povoleno: Bohaté církvi vzítí a chudým dát!

Zakázáno: Chceme-li pomoci chudým, musíme vzít bohatým!

Povoleno: Pryč s imperialistickými válečnými štváči – za obranu SSSR!

Zakázáno: S fašistickými generály neporazíme fašismus.

Povoleno: Pryč s obilním a živočišným monopolem!

73 Například v Teplicích-Šanově v roce 1927 vydala německá sociální demokracie plakát s větou: „Wir rufen euch zum Kampf gegen die Henker der Demokratie, gegen die Räuber des Wahlrechtes.“ Přestože byl plakát okresní správou politickou v Teplicích-Šanově shledán nezávadným, upozornil prezident zemské správy politické v Praze, že se věta vzhledem k tomu, že se právě před tím mluví o „reakcionäre Bürgerregierung“, nehodí „k veřejnému rozšiřování“. Státní oblastní archiv v Opavě, fond Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, Prezidiální spisy, sign. I-100/486, kar. 268, Oběžník „Oslavy 1. května 1927“. Podobně byl korigován hořovický okresní hejtman v roce 1933, NA, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 232, 2, „Oslavy 1. května 1933, Hesla na standarty“ a násl.

74 MZA, fond Policejní ředitelství Brno B 26, kart. 3118, Výměr Okresního policejního komisařství v Husovicích spolku Dělnický dům v Židenicích, k rukám p. Fr. Kolečkáře, 29. 4. 1935.

Zakázáno: Já věřím agrárikům, že budu oddlužen (nad tím vyobrazený veliký vůl).

Povoleno: Pokrokoví lidé trvají na zrušení diplomatických styků s Vatikánem.

Zakázáno: Církev je v prvních řadách válečných štváčů!

Povoleno: Karikatura břichatého kapitalisty s nápisem: Já volím Národní sjednocení!

Nepovoleno: My tři králové jdeme k vám, fašismus, válku neseme vám! (s vyobrazením Kramáře, Stříbrného a Mareše).⁷⁵

Pro představu, jak četné byly úřední zásahy přímo v terénu, lze využít vzácně ucelenou statistiku z 1. května 1934 (tabulka č. 1). Ta sice neuvádí důvody zásahu, přesto nám tato čísla poskytují alespoň rámcový přehled o shromážděních politických stran, které toho roku pořádaly manifestace plošně, a to ve vyhrocené atmosféře vrcholu či doznívání hospodářské krize.

Tab. č. 1⁷⁶

Počty konaných shromáždění a intervencí na nich v roce 1934

	Počet shromáždění celkem/Čechy/Morava a Slezsko	Počet intervencí celkem/Čechy/Morava a Slezsko
Komunisté	104/78/26	103/77/26
Českoslovenští a němečtí sociální demokraté	107/76/31	30/13/17
Českoslovenští národní socialisté	63/51/12	13/5/8
Sudetendeutsche Heimatfront	25/18/7	17/12/5
Národní demokraté	17/9/8	7/1/6

Rozpuštěná či rozehnaná shromáždění se v roce 1934 týkala pouze manifestací KSČ. V Čechách jich bylo jedenáct a na Moravě dvě. V Berouně byl rozpuštěn tábor komunistů a vyklízeno náměstí, protože se ozývaly pokřiky „Proti válce revolucí“. Poté, co prý pořadatel ztratil kontrolu nad shromážděním, zakročilo četnictvo

⁷⁵ Tamtéž, Výměr, Policejní ředitel Sekretariátu IX. kraje KSČ, k rukám p. Josefa Jurana, 26. 4. 1935.

⁷⁶ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR 1, 1918—1938, D 5962, zprávy o průběhu oslav.

obušky. V Uhříněvsi byl rozpuštěn tábor pro výroky řečnice, stejně jako v Kostelci nad Orlicí nebo v Moravské Ostravě, kde bylo následně pozatýkáno 21 lidí a dva členové policejní stráže lehce zraněni. Pro „nedodržení programu“ byly úředně rozpuštěny manifestace v Luži u Vysokého Mýta, ve Skutči nebo v Klatovech, shromáždění ve Žďáru nad Sázavou bylo rozpuštěno po třech napomenutích řečníka. V Týništi nad Orlicí a Lomnici nad Popelkou byl tábor lidu rozpuštěn kvůli čtení úředně neodsouhlasené rezoluce. V Kladně byl tábor rozpuštěn pro výrok řečníka: „Ať žije boj za diktaturu proletariátu“, přičemž tam po neuposlechnutí úřední výzvy k rozchodu zakročila stráž obušky a pět strážníků bylo lehce zraněno kamením. V Pečkách byl tábor rozpuštěn po opakovaném napomínání řečníka, který žádal, aby byl odhlasován protest proti policejnímu ředitelství v Praze za „vydání tří rumunských soudruhů do rukou krvavého rumunského teroru“. Protože po pokynu k rozpuštění mluvit nepřestal, četnictvo tábor rozešlo a sedm osob zadrželo pro veřejné násilí, shluknutí a urážku stráže. Ve Slaném byl tábor rozpuštěn pro výrok „Pracovní tábory jsou koncentrační tábory“ a následné nepřístojné pokřiky. Politická správa předem nepovolila jedno komunistické shromáždění, a to v Podmoklech. V Novém Jičíně pak nemohli komunisté uspořádat tábor lidu proto, že jim tamní samospráva nepropůjčila náměstí.⁷⁷

Písňe, odznaky, vlajky, uniformy

Do roku 1930 je na fotografiích z nacistických manifestací v Československu vidět všudypřítomná symbolika: prapory a vlajky s hákovými kříži či hajlující dav.⁷⁸ Průvody a tábory nacionálních socialistů v Československu, rámované hnědými stejnokroji, zakazovala československá státní moc plošně od roku 1931 (první instance k tomu měly využívat § 6 shromažďovacího zákona).⁷⁹ Činnost Německé národně socialistické strany dělnické a Německé národní strany byla úředně zakázána o dva roky později. Roli státem zakázaných německých negativistických stran následně ovšem převzal obezřetnější politický projekt Konrada Henleina vystupující alespoň navenek jako prostátní hnutí a k této nové kvalitě už politická správa musela přistupovat daleko nuancovaněji. Zatímco nacisté až do nástupu

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Friedrich HEISS, *Das Böhmen und Mähren Buch. Volkskampf und Reichsraum*, Amsterdam – Berlin – Wien 1943, s. 246–249.

⁷⁹ Kupř. NA, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 231, 3, Okresní úřad v České Lípě straně NSDAP, k rukám p. předsedy Mittheise, řezníka v České Lípě, 21. 4. 1933.

Hitlera k moci v Německu První máje vnímali jako marxistickou tradici, od roku 1933 musela československá politická správa reagovat na situaci, kdy Hitler využil propagandistický potenciál 1. května a učinil z něj v Německu státní svátek. Henleinovo hnutí stejně jako nacisté v Německu s enormním úsilím vyjadřovalo uznání nad hodnotou fyzické práce. První květen Konrad Henlein objasňoval jako den uctění německého pracujícího člověka a jeho tvůrčích sil.⁸⁰

Československá politická správa promýšlela hru symbolů a jejich moc, z hudby na táborech Sudetoněmecké strany povolovala marš Carla Teikeho *Alte Kameraden*, jeden z nejpoblárnějších a nejhranějších německých vojenských pochodů z konce 19. století, či *Weit laßt die Fahnen wehen*, bojovou píseň z roku 1917 o landsknechtské žoldněřské tradici, a v pořádku z pohledu úřadů byly rovněž wagnerovské motivy. Zapovídány byly ovšem pochody armády habsburské monarchie a pruské vojenské marše.⁸¹ Zakazovány byly již také nacistické písně. Když například v Rumburku a v Jablonci nad Nisou 1. května 1933 zazněla na uzavřené schůzi nacistů neoficiální hymna nacistického Německa *Horst Wessel Lied*, bylo několik zpívajících administrativně odsouzeno za „nepřístojné chování“ podle článku tři organizačního zákona k sedmi dnům odnětí svobody (všichni se následně odvolali k zemskému úřadu).⁸² Podle rozesílaných oběžníků okresním úrovním měly být tolerovány jako označení manifestujících dubové listy, intervenující úředníci však měli zásadně potírat nošení chrp nebo jejich prodej: chrpou, nejoblíbenější rostlinou císaře Viléma, se původně zaštiťovalo všenněmecké hnutí, v letech 1934 až 1938 ji ovšem v Rakousku nosili jako spiklenecké označení sympatizanti nacistické strany.⁸³

Pravomoc první instance politické správy regulovat používání symboliky byla v roce 1936 posílena přijetím poměrně obsáhlého zákona č. 269/1936 Sb. „o užívání vlajek, znaků a jiných symbolů, jakož i stejnokrojů a odznaků, a o opatřeních proti závadným označením“. Zákon komplexně upravoval dosavadní legislativu a pro praxi na veřejných shromážděních byl zásadní zejména sedmý paragraf o „připustnosti a způsobu užívání státních a jiných symbolů“. Podle jeho druhého článku nesměly být užívány jakékoli symboly, které by se vzhledem ke svému „rázu“ nebo vzhledem ke způsobu užití jevily „jako projev proti vzniku,

80 P. HORÁK, *První máj*, s. 248–249, 256–259.

81 NA, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, 3, Okresní úřad v Kadani p. Oskaru Putzovi, funkcionáři sudet. strany v Kadani, 24. 4. 1937.

82 Tamtéž, kart. 231, 3, „Oslavy 1. května 1933“, Rumburk, Jablonec nad Nisou, popř. Liberec a další.

83 Např. NA, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, 2, Relace o průvodu a táborech SdP v Houstoni 1. května 1936.

samostatnosti, celistvosti, jednotnosti nebo demokraticko-republikánské formě Československé republiky nebo jako projev neúcty ke státní vlajce nebo státnímu znaku, nebo mohl-li by užitím symbolu býti ohrožen veřejný klid a pořádek“ (to samé platilo pro nošení odznaků). Přechodně bylo možné veřejně vyvěšovat jiné vlajky než státní, pokud by byly zároveň vyvěšeny nejméně ve stejném počtu a na předních místech státní československé vlajky alespoň stejné velikosti a úpravy (čl. 3). Co se týče vlajek přímo v průvodech a na táborech lidu, pokud v nich bylo užito jiných vlajek než státních, muselo být „zároveň na čelném místě užito alespoň jedné vlajky státní důstojné úpravy a větších rozměrů, než jsou rozměry použitých vlajek jiných“ (čl. 4). Podle trestního ustanovení mohly okresní nebo policejní úřady porušení těchto pravidel trestat pokutou do 20 000 Kč, nebo vězením do dvou měsíců.

Přijetí zákona nepodpořila tehdejší opozice. Komunistický poslanec Jan Šverma ve věcné části svého projevu argumentoval, že si úctu k symbolům nelze vynucovat zákonem („Vzpomeňte si, jak staré Rakousko na konci své existence věšelo černožluté prapory na každý kandelábr – a přece byly tyto prapory jen rubášem jeho smrti“) a poslanec Sudetoněmecké strany (SdP) Hans Neuwirth prohlásil, že § 7 v podstatě znemožňuje používat vlastní prapory vládě „nemilým stranám“, což podle něj odporuje „postavení stran ve veřejném životě“. Zpravodaj Ferdinand Richter, poslanec československých národních socialistů, připomněl poslancům Sudetoněmecké strany pasivitu v ústavně-právním výboru a dotázal se Neuwirtha, co míní tím, když „pléduje“ za zrušení § 7, zda by měly být tolerovány vlajky a symboly „výslovně namířené“ proti „všem [našim] velkým statkům“.⁸⁴

Přestože ustanovení sedmého paragrafu spíše upřesňovala dosavadní pravidla pro používání vlajek a praporů, prameny ukazují, že v roce 1937 politická správa na jeho základě začala tato pravidla vynucovat systematicky, důsledně a plošně. Vedení SdP v roce 1937 muselo nařídít, pokud chtělo na manifestaci použít vlastní vlajky, aby v čele jejich prvomájových průvodů byla nesena státní československá vlajka. Jedním z mnoha příkladů je pak situace z Kaplice, kdy byl tamní člen okresního vedení SdP Guschlbauer potrestán okresním hejtmanem osmi dny vězení pro skutkovou podstatu 4. odstavce sedmého paragrafu zákona, neboť neobstatal, ačkoli byl předem úředně upozorněn, důstojnou státní vlajku, zejména ve srovnání s ostatními v průvodu nesenými vlajkami a prapory, a „neučinil také nutných opatření k bezpečnému zajištění vlajky na nosné tyči“. Podle vyjádření okresního hejtmana nastalo snížení důstojnosti také tím, že nesení státního symbolu

84 Schůze Poslanecké sněmovny Národního shromáždění československého z 15. 10. 1936, <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/062schuz/s062001.htm> (14. 5. 2020).

v průvodu bylo svěřeno osobě již čtyřikrát soudně trestané. Hrubá nedbalost byla prý patrná také kvůli narychlo sehnanému a sešitému materiálu, který členové SdP připevnili k tyči pouze jedním hřebíkem, „ačkoliv byl poměrně silný vítr, takže Guschlbauerovi musilo býti známo, že upevnění je naprosto nedostatečné a že tímto jednáním může snadno dojít ke spadnutí vlajky, a tak býti způsobeno veřejné pohoršení ve smyslu druhého odstavce třetího článku organizačního zákona“.⁸⁵

Případy zásahů „podle smyslu ustanovení sedmého paragrafu“ zákona č. 269/36 Sb. se týkaly také komunistických manifestací. V oběžnících politické správy například koloval zákaz aktu vztyčování a snímání rudé vlajky, což bylo zdůvodněno tím, že u aktu snímání rudé vlajky byla obvykle zpívána *Internacionála* (v té době státní hymna Sovětského svazu), a protože by muselo být souběžně takto manipulováno také s vlajkou státní, nebylo by možné „trpěti“ zaznění *Internacionály* při snímání symbolu československé státnosti.⁸⁶ Zcela ojedinělou iniciativu nad rámec pokynů vyšších instancí pak představuje zákrok přednosta kadaňského okresního úřadu Václava Masopusta, který zakázal jakoukoli vlajkovou výzdobu ve městě ve dnech 30. dubna až 2. května 1937. Když byl poté zemským úřadem požádán o vysvětlení, mimo jiné uvedl, že „není pro státní vlajku důstojno ani vhodné, aby dávala slavnostní ráz“ případným „projevům protistátním“ a že jen „nepatrná část majitelů domů má státní prapor, z čehož bylo zřejmo, že město bude vyzdobeno jen prapory modrobílými, což by znamenalo porušení zákona vlajkového“. Takový postup okresní správy byl ovšem na rozdíl od dvou předešlých příkladů výjimkou a okresní hejtman si musel výklad § 7 následně ujasňovat v rozsáhlé komunikaci s nadřízenými orgány.⁸⁷ K samostatné iniciativě okresních hejtmanů tohoto druhu už neměl být v hierarchii politické správy prostor.

„Rizikové“, pohraniční okresy dostávaly před blížícím se svátkem oběžníky se speciálním zadáním, které se týkalo otázek přeshraničního pohybu i používání identitárních prvků jako pochodní, odznaků či uniforem.⁸⁸ Prezidium ministerstva vnitra ve třicátých letech omezovalo na První máje oproti letům dvacátým

85 NA, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, 3, Okresní úřad v Kaplici, Zpráva Prezidiu zemského úřadu v Praze, 10. 5. 1937.

86 Tamtéž, Prezidium zemského úřadu v Praze, Oběžník pánům přednostům všech okresních úřadů, policejních ředitelství, státních policejních úřadů a jich expozitur v zemi české, 29. 5. 1937.

87 Tamtéž, Okresní úřad v Kadani, oslava 1. máje SdP, k telefonickému dotazu Prezidia zemského úřadu v Praze, 7. 5. 1937.

88 V roce 1933 proto prezidium zemského úřadu v Praze rozeslalo týden před květnovým svátkem přednostům okresů hraničících s Německem zvláštní instrukce. Ty se jednak odvolávaly na nařízení z roku 1931, zakazující veškeré veřejné průvody a shromáždění Německé národněsocialistické strany, po dobu konání průvodů v Německu měla být navíc státní hranice zcela uzavřena,

nošení uniforem v rizikových oblastech, což zdůvodňovalo hrozbou střetů mezi tábory. „Vlajkový zákon“ z roku 1936 sice upravoval dosavadní pravidla o užívání stejnokrojů, jeho paragrafy však regulovaly spíše státní, korporátní či spolkové stejnokroje,⁸⁹ a tak rozhodnutí ohledně uniformování příznivců různých politických táborů na shromážděních rozhodovalo ministerstvo vnitra ad hoc. Například v roce 1937 na 1. května zprvu zakázalo v národnostně smíšeném území uniformování manifestujících bez výjimky. Zástupci Sudetoněmeckého hnutí i německých sociálních demokratů si kvůli tomu stěžovali na ministerstvu vnitra, které dva dny před svátkem nechalo rozeslat přednostům okresních úřadů dodatek, „aby výjimečně nebylo zakročováno proti tomu, jestliže při oslavách 1. května budou jistými úbory rázu stejnokroje opatření nositelé praporů a popřípadě několik osob, provázejících podle zvyku tyto nositele jako čestná stráž“.⁹⁰

Závěr

Československá státně-politická moc nedovolovala v prvomájových veřejných projevech překročit zejména schéma vzniku státu, jeho samostatnosti, demokraticko-republikánské formy vlády a ochrany státních institucí a jejich představitelů. Přesné vzorce a návody, co tyto formulace znamenají v praxi, respektive způsoby, jakým se stát v tomto směru projevoval přímo v terénu, postupně stále detailněji upřesňovalo prezidium ministerstva vnitra.

V době oslabení státní autority prvních let po válce měli představitelé prvních instancí politické správy vystupovat v různorodých regionech relativně benevolentně a s přihlédnutím k místním poměrům. Oceňována byla přitom vlastní iniciativa a samostatnost v rozhodování. Od potlačení prosincové stávký v roce 1920 ovšem prezidium ministerstva vnitra vyžadovalo přísnější a důslednější

přeshraniční vlaková spojení zastavena a zákaz platil také pro majitele autodopravních koncesí. Více viz P. HORÁK, *První máj*, s. 250–251.

89 Ohledně nošení stejnokrojů a odznaků odkazovaly zemské správy politické v oběžnících na nařízení ministerstva vnitra z 26. února 1917 č. 79 ř. z. Podle § 4 tohoto nařízení uděloval povolení k nošení stejnokrojů a odznaků zemský politický úřad, úřady první instance politické správy je mohly z „důvodu veřejného pořádku“ podle paragrafů 10 a 11 dočasně zakázat a jejich nošení stíhat.

90 K tomuto vyjednávání viz rozsáhlou komunikaci NA v Praze, Prezidium zemského úřadu v Praze, fond 207, kart. 235, zde také instrukce ministerstva vnitra v oběžníku Prezidia zemského úřadu v Praze prvním instancím „v území smíšeném“ z 29. 4. 1937. Pozadí této kauzy zmiňuje ve svých pamětech také František JEŽEK, *Mnichovská krize: Memoárové poznámky na okraj tragických dnů utrpení a hanby*, Praha 2016, s. 138–139.

přístup ke shromážděním. Navenek, ve styku s veřejností, měli představitelé prvních instancí politické správy nadále vystupovat jako relativně autonomní aktéři, což bylo dokonce potvrzováno v legislativní rovině například „organizačním zákonem“ z roku 1927. Prakticky se však prostor pro vlastní přístup prvoinstančních orgánů zužoval: přímou a stálou kontrolu nad jejich postupem si zajistilo prezidium ministerstva vnitra.

Plnění úkolů státu se musí vždy zakládat na centralizaci řešení problémů, otázkou však může být její rozsah. Na jedné straně okresní hejtmané a policejní ředitelé čelili nárůstu celkové agendy stejně jako novým bezpečnostním výzvám, které daleko přesahovaly hranice jejich obvodu. Na druhou stranu s sebou zřetelná tendence omezovat samostatnost jejich rozhodování mohla přinášet v krizových momentech třicátých let riziko určité těžkopádnosti v situacích a na místech, v nichž by představitelé politické správy potřebovali volnější manévrovací prostor pro vyjednávání s veřejností.

Public Assemblies and State Power (May Day in the Czech Lands 1918–1938)

PAVEL HORÁK

In Czechoslovakia, May Day became along with the holiday of foundation on the 28th of October a day of rest already in 1919. With the “nationalization” of May Day, other, non-socialist currents also began to proclaim this originally labourers’ holiday. The political administration was thus able to regularly coordinate its forces on a large scale on May Day, to build guiding patterns for its bodies and to test its procedures, which can also be used for other cases of more or less formalized crowd actions.

In the censorship practice, the bodies of the political administration built on the tradition of the Habsburg monarchy. Under the new laws as well, the authorities of the political administration could continue to prosecute public speeches against the establishment of the state, its independence, the democratic-republican form of government, state institutions and their representatives for up to several weeks in prison. To give you an idea: public speeches celebrating, for example, the Bolshevik Soviet Republic, or The Soviet Union, were admissible in the 1920s, they were problematic if these slogans in the assemblies were in any way connected, for example, with the call for a world revolution. Censorship trends in the 1930s responded to the deteriorating international political situation; at May Day demonstrations, any interference in the political affairs of other countries was forbidden, so portraits or caricatures of German or Soviet politicians were banned in a blanket way as well as any reference to the Spanish Civil War, etc. In the mid-1930s, state power also reacted to the rise of the Sudeten German Party. In this respect, the political administration in practice more consistently demanded the dignified use of state symbolism (flags or state anthems), and the use of other identity elements such as songs or uniforms was also regulated.

Whereas at the time of the weakening of state authority in the first years after the war, the representatives of the first instance of political administration (district governors or police directors) were to act relatively benevolently in various regions and taking into account local conditions, where autonomy in decision-making was valued, from the suppression of the communist general strike at the end of 1920 the presidium of the Ministry of Interior demanded a more thorough and unified approach to assemblies. The communication of the political administration demonstrates that externally, in contact with the public, for example, the

first-instance district governors were to continue to act as relatively autonomous actors, their powers, including criminal ones, were confirmed and even strengthened at the legislative level, for example in the so-called Organization Act of 1927, but the space for the first-instance bodies' own approach in practice narrowed, the Presidium of the Ministry of the Interior already then had centralized all the agenda related to public assemblies and secured direct, continuous and detailed control over the approach of the first instances of political administration. On the one hand, the state could thus face security challenges in a uniform way, but, on the other hand, in the field it reduced the room for manoeuvre of the first instance representatives to negotiate with the public.

Translation by Sean Miller

DISKUSE

Metternich – der Unverstandene? Schwierigkeiten bei der Erforschung eines Ausnahmepolitikers

WOLFRAM SIEMANN

WOLFRAM SIEMANN: Metternich – the Misunderstood One? Difficulties in Researching an Exceptional Politician

This article explains how the biography of Metternich came about. It is the first biography in ninety years after that of Heinrich Ritter von Srbik (1925). The article formulates eight theses, in which the novelty of the book can be seen.

1) Although the Metternich family originally came from the Rhineland, the Kynžvart (from 1630) and Plasy (from 1825) dominions became the cultural and material foundation of the family. Until 1945, Plasy was also home to the family archive, which is now kept in the National Archive in Prague.

2) Unlike Srbik, this biography makes full use of the Metternich family archive and the personal papers (Acta Clementina). Thus it can come to a completely new interpretation.

3) For the first time, the biography takes into account the many roles of his person (Imperial Prince, Head of the Family, Lord of the Majorat, politician, manufacturer, forester, winegrower) and asks about the development of the Prince from Imperial Count to early industrialist.

4) The new sources show how intensively Metternich experienced the French Revolution from various nearby hot spots: in Alsace, Coblenz, Mainz and Brussels; they reveal how the Revolution shaped his thinking and politics.

5) The Revolution did not make Metternich an absolutist or counter-revolutionary, but an adherent of the British constitutional system. His preferred model was based on the political philosophy of Edmund Burke.

6) The new sources show that Metternich was not the political opportunist he had been taken for, but rather a pragmatic political leader who acted in a real-political manner but always remained committed to long-term principles. He was a strategist who was always forced to compromise in the face of the temporary supremacy of the Napoleonic Empire and dependent on a fragile Habsburg Empire. He never lost sight of his long-term strategy (European peace and the internal legal security of the many peoples within the Monarchy).

7) He was also a visionary. This means the imagined anticipation of coming crises, catastrophes or problems or even concepts of a desired peace order up to the ideal of a League of Nations. He saw a permanent source of wars in the will of the various nationalities to each establish a linguistically homogeneous nation state in the middle of Europe. As a counter-model, he envisioned a loose, confederative union of various nationalities based on the model of the Swiss Confederation.

8) Metternich was not the all-powerful „coachman of Europe“. His great adversary Count Franz Anton Kolowrat-Liebsteinsky was in charge of police, censorship and finances within the Habsburg Monarchy. He also had to fight against the Emperor's obstinacy and against the selfish interests of Habsburg domestic power politics. His biography is at the same time an examination of European history in the period of upheaval between 1770 and 1850.

Keywords: Metternich, French Revolution, Edmund Burke, Habsburg Monarchy, Napoleon, Ancien Regime, Biography, British Constitution, German Confederation, Holy Roman Empire of the German Nation

Ich will verraten, wie das Buch *Metternich – Stratege und Visionär* entstanden ist, auf welche Ideen ich gekommen bin und warum daraus ein neues Bild von Metternich hervorgehen musste.¹ Ich werde nach und nach thesehaft acht Erkenntnisse formulieren, die mir wichtig für das neue Bild dieses Staatsmanns erscheinen.

1 Wolfram SIEMANN, *Metternich. Stratege und Visionär. Eine Biografie*, 2. durchgesehene Auflage 2017; amerikanische Ausgabe: *Metternich. Strategist and Visionary*, translated by Daniel Steuer, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts – London, England 2019. Chinesische Ausgabe: Social Sciences Academic Press Beijing, 2 vols. 2019.

Erste Erkenntnis

Der Lebensmittelpunkt im Königreich Böhmen: der historische, kulturelle und materielle Untergrund des Hauses Metternich

Ich greife meine Anfangsbemerkung auf: Warum ich gern in Prag und zugleich in der historischen Landschaft Böhmen über Metternich spreche. Es war im Jahre 1630, beinahe 150 Jahre vor Clemens von Metternichs Geburt, als in Prag, oben auf der Burg, fünf seiner Vorfahren einen Kaufvertrag unterzeichneten: noch hießen sie die Herren von Metternich: die fünf Brüder Wilhelm, Lothar, Carl, Emmerich und Johann Reinhard. Für 66.114 Rheinische Gulden erwarben sie vom Kaiser die Domäne Kynžvart / Königswart: Dieser herrschaftliche Besitz war eine wichtige Voraussetzung dafür, dass ihr Geschlecht fünf Jahre später in den Freiherrenstand gehoben wurde.

Sie schufen damit eine dauerhafte Basis ihrer Adelsdynastie im damaligen Königreich Böhmen. Durch dieses Fundament überstand das eigentlich im Rheinland verwurzelte Haus Metternich alle Stürme der Zeit, Stürme, die an die Substanz des Hauses gingen: Ich nenne etwa die Eroberungszüge des französischen Königs Ludwigs XIV. im Moseltal, wodurch die Burgen Winneburg und Beilstein zerstört wurden, oder ich nenne die Französische Revolution und die Kriege Napoleons, als das Haus seine linksrheinischen Besitzungen um Koblenz, Trier und Mainz verlor. Auch zu nennen sind die Angriffe des jungen Königreichs Württemberg auf die rechtliche Stellung der Herren von Ochsenhausen in Oberschwaben; das war die Reichsherrschaft, mit der die Metternichs für den Verlust ihrer rheinischen Besitzungen entschädigt worden waren.

Wenn anderswo im Reich der Boden schwankte, war immer noch Königswart im habsburgischen Böhmen da; es bot dem Geschlecht einen Felsen in stürmischer See. Als Staatskanzler erweiterte Metternich dieses Fundament noch, denn im Jahre 1825 verkaufte er Ochsenhausen und erwarb stattdessen aus dem kaiserlichen Religionsfond das ehemalige Kloster Plaß oder Plasy samt seinen reichen Domänen.

Dort richtete er die Grablege seines Geschlechts ein, dorthin überführte er im Jahre 1828 die im Reich zerstreuten sterblichen Überreste seiner Familienmitglieder, wo er sie feierlich beisetzen ließ – die seines Vaters Franz Georg, seiner ersten Ehefrau Eleonore, seiner Töchter Marie und Clementine. Der ehemalige Reichsgraf vom Rhein hatte seinen eigentlichen Lebensmittelpunkt in Königswart und Plaß.

Der *Johannisberg* war eine prächtige Zugabe des Kaisers. Die *Villa Metternich* am Rennweg in der habsburgischen Residenz war gewissermaßen nur der Zweitwohnsitz – ebenso wie seine Unterkunft im *Palais Kaunitz* bei der Wiener Hofburg, von wo aus er regierte. Entscheidend aber waren die Orte des kollektiven Familiengedächtnisses: das war Plaß mit dem Familien-Mausoleum unter der Friedhofskapelle St. Wenzel, das war die Prälatur des Klosters, wo er das Familienarchiv untergebracht hatte. Das war Königswart, wo er sich mit der riesigen Bibliothek einen Fundus seiner Bildung anlegte.

Nicht nur das kollektive Familiengedächtnis befand sich in Böhmen, sondern auch die wesentlichen Quellen seiner materiellen Existenz, nachdem er seine rheinländischen Besitzungen verloren hatte. In Plaß nutzte er die Erz- und Kohlevorkommen, mit denen er eine profitable Eisenhütte mit bis zu 400 Arbeitern betrieb. Als Land- und Forstwirt verpachtete und bewirtschaftete er seine großen landwirtschaftlichen Güter: auf den Domänen in Königswart und Plaß mit ihren vielen kleinen Gemeinden.

Bisherige Biographien hatten keine Aufmerksamkeit für diesen *historischen, kulturellen und materiellen Untergrund des Hauses Metternich*. Aber erst wenn man diesen kennt, eröffnet sich das Tor zur Geschichte des alten Heiligen Römischen Reiches. Man kann erst dann fragen, wie weit die Reichstraditionen das Denken und Handeln Metternichs noch beeinflussten. Seinen Biografen Srbik² interessierte das nicht. Das ist also neu in meiner Biographie. Möglich gemacht hat das ein besonderes Ereignis, das man als einen Glücksfall in meinem Forscherleben betrachte. Das führt mich zu meiner

Zweiten Erkenntnis

Die Bedeutung der Quellen oder:

Mein „Pharaonengrab“: der Metternich-Nachlass

In Prag habe ich mich gefühlt wie Howard Carter, als er das Grab des ägyptischen Pharaos Tutenchamun entdeckt hatte. Für mich war es das unversehrte Familienarchiv der Metternichs, das in dem modernen Staatsarchiv in Prag im Ortsteil Chodov aufbewahrt wird. Ich erinnere mich noch lebhaft an den Tag,

2 Heinrich von SRBIK, *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*, 2 Bände, München 1925, Neudruck München 1956; Bd. 3: Quellenveröffentlichungen und Literatur. Eine Auswahlübersicht von 1925–1952, München 1954.

als mich mein lebenswürdiger Betreuer im Staatsarchiv, Jan Kahuda, fragte, ob ich einmal das Archiv im Innern sehen wollte. Natürlich, diesen Gang in das Allerheiligste wollte ich selbstverständlich machen.

Erst zeigte mir Jan Kahuda das Regal mit den rund 95 Kartons „*Acta Clementina*“, den persönlichen Nachlass Metternichs. Der war mir bekannt. Ein Regal weiter befand sich das Regal mit dem Nachlass des Sohnes Richard, der auch noch viele Metternich-Quellen beherbergt. Dann holte Jan Kahuda mit einer Handbewegung weit aus, zeigte auf eine hohe lange Regalwand, die noch Querregale in die Raummitte hineinführte, und er sagte: „Und das ist das *Familienarchiv der Metternichs*“. Ich war vollkommen verblüfft und fragte: „Kann ich das auch alles sehen“ – nicht wissend, dass es sich dabei um 410 Kartons handelte. Jan Kahuda sagte: „Gerne, wenn Sie ein Jahr hierbleiben“. Ich hatte nur ein halbes Jahr geplant, das andere halbe für Wien reserviert. Aber ich blieb in der Tat ein Jahr. Und ich erhielt einen Riesenschreibtisch im Archiv, und täglich ließen Jan Kahuda und die hilfreichen Archivangestellten Berge von Kartons herbeitragen (20 passen auf einen Archivwagen). Und ich durfte eigenhändig die für mich wichtigen Quellen digital fotografieren. Dabei muss ich ergänzen: ein eifriger – heute würde man wohl sagen übermütiger oder verrückter – Archivar meinte in den 1960er Jahren, er müsse den gesamten Bestand neu ordnen. Er riss die ursprüngliche Ordnung – d.h. sämtliche Provenienzen – auseinander. Dadurch funktioniert das alte Findbuch nicht mehr. Wenn ich wissen wollte, was sich in den Kartons befand, musste ich jeden der 410 in die Hand nehmen.

Ich gebe ihnen einmal ganz willkürlich an, was ich vorfand, als ich der Reihenfolge nach die einzelnen Kartons öffnete, und Sie werden sehen, dass da kein System mehr in der Abfolge ist: z.B. Karton Nr. 1 Taufurkunden, Nr. 54 Totenscheine, Nr. 67 Kauf von Plaß, Nr. 74 Schulden von Königswart, Nr. 100 Kaiserkrönungen 1790 und 1792, Nr. 173 Güterverwaltung, Nr. 198 linksrheinische Schulden, Nr. 208 Deutscher Bund, Nr. 248 Kaunitz-Güter in Austerlitz im 18. Jahrhundert, Nr. 257 Reichsdeputationshauptschluss von 1803, Nr. 301 Rastatter Kongress von 1798, Nr. 388 Londoner Exil von 1848–49 mit einem kleinen Nachlass der Melanie, Nr. 391 erste Heirat Metternichs von 1795 samt Liebesbriefen, Nr. 404 Liebesbriefe an Wilhelmine von Sagan, Nr. 406 Ehrendiplom der Bayerischen Akademie. Ich musste also jeden einzelnen Karton in die Hand nehmen, teilweise wohl als erster Historiker.

Der letzte große Biograph Metternichs, Heinrich von Srbik, hat das Familienarchiv persönlich nicht benutzt, nur einige Abschriften daraus. Es war also

an der Zeit, Metternichs Leben erstmals mit diesen bisher nicht ausgeschöpften Quellen neu zu schreiben. Daraus folgt meine

Dritte Erkenntnis:

Metternichs multiple Identität und persönliche Entwicklung

Jedes eindimensionale Bild der Persönlichkeit Metternichs ist falsch. Man muss mit einer Persönlichkeit rechnen, die mehrere Hüte gleichzeitig trägt, wie man heute sagt. Es existierte der *Reichsgraf*, der *Familienvater* und der *Majoratsherr* des Adelsgeschlechts, der *Politiker* der internationalen Beziehungen, aber auch der *Fabrikant*, der Frühindustrielle und Förderer des wirtschaftlichen Liberalismus sowie der *Ökonom*, welcher der Industrialisierung eine zivilisatorische Kraft zuschrieb. Er machte sich Gedanken über Hypothekenbanken für die bäuerliche Bevölkerung. Dadurch wollte er das Bodeneigentum in Ungarn befreien, schließlich betätigte er sich auch als der *Forstwirt* und *Winzer*, der sich um modernen rationalen Landbau und um fortschrittlichen Weinbau kümmerte.

Zusätzlichen Einblicke gewann ich aus den Akten der Guts- und Domänenverwaltung, die in Pilsen bzw. Nepomuk lagern und die Jan Kahuda für mich nach Prag in den Lesesaal befördern ließ. Zu dem Bild von einer Persönlichkeit mit den vielen Hüten gehört auch, dass man erwägen muss: Hat dieser Mann auf seinem Weg durch sein langes Leben eine „persönliche Entwicklung“ gemacht? Es muss eine Veränderung vor sich gegangen sein, wenn aus einem traditionsbewussten Reichsgrafen des Ancien Régime, der noch an den Kaiserkrönungen teilgenommen hat, ein Ökonom und Fabrikant des Frühkapitalismus wurde. Das konnte ich nur dank den vielen bisher unausgeschöpften Quellen erforschen. Das bisher vorherrschende statische Bild seiner Persönlichkeit musste einem differenzierten Bild weichen.

Vierte Erkenntnis:

Der wahre Schrecken der Französischen Revolution

Die neuen Quellen erlaubten mir, erstmals zu rekonstruieren, wie Metternich die „Französische Revolution“ leibhaftig erfahren hat. Bisher war man nur auf die Aussagen seiner Memoiren angewiesen. Bei den Historikern erschien er seither

als reaktionärer Revolutionsfeind, als Doktrinär. Man wusste nicht, ob überhaupt und wieviel Metternich von der Französischen Revolution wahrgenommen hatte. Hatte er die Realität erlebt, oder bewegte er in seinem Kopf nur eine angelesene Revolutionsphobie, mit der er die Menschen manipulieren wollte? So behauptet es etwa Adam Zamoyski.³ Wie weit war seinen Memoiren überhaupt zu vertrauen; er hatte sie doch erst im Alter verfasst?

Ich konnte nun beweisen, wie nah Metternich in Straßburg, Koblenz und Brüssel den revolutionären Geschehnissen gekommen war, und zwar vom Ausbruch der Revolution 1789 bis in die Zeit des Jakobiner-Terrors 1794 hinein. Es wurde verständlich, wie in dieser Phase Metternichs Urteil über das menschliche Verhalten in politischen Extremsituationen von Grund auf geprägt worden war.

Er hatte einen Hofmeister zum Lehrer, der sich zum fanatischen Jakobiner entwickelte; man wusste nicht, dass dieser den Sturm auf das Straßburger Rathaus organisierte. Metternich hatte diese Revolution vor Ort selbst miterlebt (dass der Hauslehrer den Sturm organisiert hatte, verraten die handschriftlichen Aufzeichnungen im Hausarchiv); Metternich hatte spätere Mitglieder des Mainzer Jakobinerklubs als akademische Lehrer an den Universitäten in Straßburg und Mainz; er las bis zu vier Zeitungen aus dem revolutionären Mainz 1793/94 parallel; er kannte alle Einzelheiten der Vorgänge in Paris, zur Pariser Jakobinerherrschaft. (Die Zeitungen und Flugblätter mit seinen Anstreichungen fand ich durch einen Zufall in der Bibliothek in Königswart; sie waren falsch abgelegt). Er interviewte in Brüssel persönlich die von österreichischen Truppen inhaftierten Emissäre Robespierres aus Paris. Sein Hauslehrer war an blutigen Urteilen eines Revolutionstribunals im Elsass beteiligt. Die Revolution war mithin für ihn nicht bloß eine Phobie, wie es Adam Zamoyski gerne darstellt, sondern eine reale Erfahrung. Diese Erfahrung hatte ihm gezeigt, wie ursprünglich friedliche Menschen und Nachbarn sich radikalisieren konnten und vor keiner Bluttat mehr zurückschreckten, weil sie meinten, das Gute zu tun und weil sie das angeblich Gute anderen mit Gewalt aufzwingen wollten.

3 Adam ZAMOYSKI, *Phantom Terror. The Treat of Revolution and the Repression of Liberty 1789–1848*, London 2014, Paperback 2015.

Fünfte Erkenntnis:
Der englische Konstitutionalismus

Man könnte sich vorstellen, dass Metternich angesichts dieser Erfahrungen zum vollkommenen Absolutisten und Konterrevolutionär geworden wäre. Das war bei vielen Adeligen seiner Zeit der Fall, und so ist auch das vorherrschende Bild von ihm: er sei ein Absolutist, ein Reaktionär, der einer Verfassungsgebung nur widerwillig zustimmte. Er sei ein Verfechter des monarchischen Prinzips und dulde keine politische Mitbestimmung.

Die neuen Quellen eröffneten mir eine gänzlich andere Einsicht, nämlich welche Bedeutung England und die britische Verfassung für sein politisches Weltbild hatten.

Er war 1794 noch ein junger Mann und auf der Suche nach einem politischen Standort; er forschte nach der Mitte zwischen den Extremen: er kannte die aus Paris geflohenen Royalisten, die er verachtete, an deren Spitze den Prince de Condé; er kannte die Jakobiner französischer und deutscher Prägung leibhaftig – aber er suchte nach einem dritten Weg zwischen den Extremen.

Diesen erkannte er in der „politischen Philosophie Edmund Burkes“. Dessen Schrift über die Französische Revolution las er im Original (Ich weiß das, denn ich fand die Originalausgabe der *Reflections on the Revolution in France* von 1790 mit Metternichs Anstreichungen in der Bibliothek in Königswart). Auch stieß ich auf ein kleines bisher unbekanntes Reisetagebuch von 1794 aus seiner Hand. Dadurch war ich nicht mehr auf die Memoiren angewiesen, sondern konnte aus unmittelbarer zeitlicher Nähe seine Englandreise erforschen. Ich konnte feststellen, wie er begeistert die Reden im britischen Parlament verfolgte. Einmal darauf aufmerksam geworden, wurde es für mich eine leitende Frage, zu fragen, welche Bedeutung England überhaupt für Metternich hatte. Diese Bedeutung ging weit über seine Politik seit 1813 und über Castlereagh hinaus. Castlereagh zählte zu einem der wenigen echten politischen Freunde Metternichs wie nach dessen Tode Wellington. Die Anglophilie setzte sich fort in seinem Exil von 1848/49 in London und reichte bis zu seinem letzten Brief aus seinem Todesjahr, den er 1858 an seinen Freund und Schüler Disraeli schrieb. Er war kein „Absolutist“, denn in der englischen konstitutionellen Verfassung erblickte er sein eigentliches staatspolitisches Vorbild. Er war im Grunde ein „konservativer Whig“.

Sechste Erkenntnis:
Metternich, der Stratege

Bei meiner 6. Erkenntnis handelt es sich um die eine zentrale These des Buches: um den „Strategen“. Am Anfang stand für mich eine offene Frage: Verfolgte Metternich tatsächlich eine Politik auf lange Sicht? War er vielleicht ein prinzipiengeleiteter, gleichwohl pragmatischer Politiker und eben doch nicht jener Doktrinär, wie auch Srbik konstant behauptet hatte? Am Ende konnte ich beweisen: Er war es. Ich konnte den „Strategen“ als leitende Botschaft in den Titel der Biographie nehmen, obwohl mein Cheflektor des Verlages stark zweifelte. Ich vermochte auch den Lektoren für die amerikanische Ausgabe zu überzeugen. Dort heißt es „Strategist und Visionary“. Es war klar: ein Metternich, der langfristige Ziele verfolgte und eigentlich evolutionäre Reformen erstrebte: das wird Anstoß erregen.

Die Frage nach der Strategie lässt sich exemplarisch gut an Metternichs Politik gegenüber Napoleon darlegen. Für die Politik im wichtigen Jahr 1813 schrieb beispielsweise ein Autor völlig ohne nähere Kenntnis der Quellen: „Metternich verfügt Anfang 1813 keineswegs über einen Generalplan, wie er später glauben machen will.“ Er sei „hinterhältig“ gewesen und habe „Betrug, politische Bigamie“ geübt.⁴ Erst im Laufe des Jahres habe er seine Meinung geändert und sich, als die Lage günstig erschienen sei, der 6. Koalition angeschlossen. Der Star unter den Historikern der internationalen Beziehungen, Paul W. Schroeder, sieht das genauso.⁵ Insgesamt gilt Metternich als der opportunistische, hinterhältige Diplomat, der die Gunst der Stunde nutzte, um sich erst dann auf die richtige Seite zu schlagen.

Die Habsburgermonarchie hatte nach drei verlorenen Kriegen (1801, 1805 und 1809) mit dem Frieden von Schönbrunn einen Tiefpunkt erreicht und war hart an den Rand der territorialen Aufteilung durch einen Machtspruch Napoleons geraten. Schließlich gingen die Habsburger mit Napoleon sogar eine Ehe und ein Bündnis ein. Ließ sich da eine dauerhafte antinapoleonische Strategie überhaupt nachweisen?

Ich kann hier nicht die Details entwickeln. Zwei Hinweise kann ich aber geben. Erstens verfolgte Metternich eine Taktik. Ich nannte dies frei nach Bertolt Brecht die „Methode Keuner“. Ich beziehe mich auf Brechts „Geschichten vom Herrn Keuner“, und zwar auf diejenige, welche die Überschrift trägt: „Maßnahmen

4 Günter MÜCHLER, *1813. Napoleon, Metternich und das weltgeschichtliche Duell von Dresden*, Darmstadt 2012, S. 158, 159, 210.

5 Paul W. SCHROEDER, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1994, S. 462.

gegen die Gewalt“. Eigentlich ist es eine Geschichte in einer Geschichte. Herr Keuner erzählt hier von einem Herrn Egge, welcher in der Zeit der Gewaltherrschaft einen allmächtigen Agenten in seinem Haus beherbergen musste. Dieser fragte: „Wirst du mir dienen?“ Herr Egge blieb stumm, diente aber dem Gebieter in allen Dingen sieben Jahre lang, bis dieser dick geworden war und starb. Herr Egge schaffte ihn aus dem Haus, und dann antwortete er – „nein“. Wer Herrn Egge mangelnden Mut vorwarf, dem sagte er: „Ich habe kein Rückgrat zum Zerschlagen. Gerade ich muss länger leben als die Gewalt.“ Fast möchte man sich erinnert sehen an Jaroslav Hašek's „braven Soldaten Schwejk“, wie dieser mit seiner List der militärischen Macht auszuweichen versucht. Dergleichen Rat wie Herr Keuner gab Metternich 1810 fast wörtlich auch dem Kaiser: man müsse lavieren, ausweichen, dem Gegner schmeicheln, bis zum Tage der allgemeinen Erlösung, die Kraft auf bessere Zeiten aufheben.

Zweitens: Wenn man einmal angefangen hat, konsequent zu fragen, ob Metternich systematisch dachte und operierte, fällt es einem wie Schuppen von den Augen. Im Rückblick erscheint es geradezu aufregend und folgerichtig, wie sich eine Operation an die andere reihte, seit November 1809 bis zur Kriegserklärung am 10. August 1813. Anders als Historiker der internationalen Politik vor mir wie Schroeder schaute ich nicht nur auf die Beziehungen der Mächte untereinander. Ich richtete den Blick auf die inneren Verhältnisse. Ich betrachtete alles, was über Metternichs Schreibtisch lief. Die erstrangige Quelle war auch hier die erwähnte Sammlung der Vorträge an den Kaiser. Die Jahre 1810 bis 1812 sind erfüllt von Maßnahmen nach dem Staatsbankrott, Konsolidierung des Heeres und Aufrüstung. Für das Jahr 1813 habe ich in der Biografie wochenweise dokumentiert, wie Metternich den Weg in den Krieg organisierte. Er formulierte dabei eigenhändig, was als Resolution, also als Befehl des Kaisers, hinausging: die genaue Registrierung der Nachrichten vom russischen Kriegsschauplatz, die Truppenbewegungen in Österreich, die Stärkung der inneren Polizeiorganisation, die Fremdenüberwachung von französischen Spionen, die Aufbringung von Staatskrediten zur Kriegsfinanzierung, die Belebung der diplomatischen Kontakte zu den kommenden Kriegsbündnispartnern gegen Napoleon, die Formulierung der Kriegsziele, die Entwicklung eines großen Plans zu einer Rekonstruktion Europas. Am 2. Februar 1814, Napoleon war noch nicht geschlagen, offenbarte Metternich Wilhelmine von Sagan gegenüber: „Seit Jahren habe ich mir gesagt: ‚Ich werde Napoleon töten‘ und ich werde den Frieden der Welt herstellen. [...] und wenn Napoleon lebt, wenn er herrscht – er wird kleiner sein, als hätte er niemals geherrscht!“ Das war vergleichbar genau die Situation, in der Herr Egge „Nein“ gesagt hatte.

*Siebte Erkenntnis:
Metternich, der Visionär*

Wenn es schon schwer sein mag, mit Metternich die Vorstellung eines „Strategen“ zu verbinden, so ist es wahrscheinlich noch schwieriger, in ihm einen „Visionär“ zu erkennen. Ich verstehe unter „Visionen“ im politischen Umfeld keine Vorausschau auf ein Schlaraffenland. Ich verstehe darunter die Vorahnung oder die gedachte Vorwegnahme kommender Krisen, Katastrophen, Konflikte oder Probleme, aber auch Konzepte einer erwünschten oder angestrebten Ordnung.

Die Vision einer Friedensordnung

Als solche Ordnung existierte für Metternich ein stabiles internationales Friedenssystem, als Fernziel gar ein „Völkerbund“ rechtlich miteinander verbundener Staaten. Das Ringen um die Zukunft Europas stellte sich ihm ganz maßgeblich als ein Ringen um Mitteleuropa heraus. Als Fernziel erdachte er eine staatliche Organisation Mitteleuropas, die zahlreiche Parallelen zur europäischen Union hatte und einmal auf die Formel gebracht worden war: „Europa als Rechtsgemeinschaft“ (Walter Hallstein).

Auch hier führten mich glückliche Quellenfunde dahin, dass ich nachweisen konnte: die föderative Idee, letztlich der Deutsche Bund von 1815, ging auf Ideen und Initiativen Metternichs im Jahre 1813 zurück. Die föderative Verbindung Deutschlands war für ihn eine Forderung des politischen „Pragmatismus“. Aus dem Alten Reich kannte er die politische Formation einer „zusammengesetzten Staatlichkeit“, welche mehrere Loyalitäten zuließ: zum Herrscher, zur Nationalität, zur Region und Konfession. Die gleiche Gliederung boten ihm die Habsburgermonarchie, die deutschen und italienischen Staatenverhältnisse. Für sie hielt er eine nationale Gesamtstaatsverfassung für undenkbar, wenn man den inneren Frieden bewahren wollte. Er hielt multinationale Staatsbildungen für notwendig, keine sprachlich homogenen Nationalstaaten.

Die Vision einer kommenden internationalen Katastrophe

Die andere Art einer Vision war Metternichs hellsichtige Vorausschau kommender Katastrophen, wenn die aktuelle Diplomatie in äußeren Verhältnissen oder der gesellschaftliche Ausgleich im Innern misslangen. Mit dem System Napoleons

verband er die Erfahrung einer militärisch gestützten universalen Despotie, welche ihre materiellen Ressourcen, um fortzubestehen, aus den unterworfenen Ländern erbeutete. Sein schon im Studium erworbenes und in England bestärktes politisches Weltbild erblickte in einem rechtlich definierten System des europäischen Gleichgewichtes das politische Ideal. Wenn die europäischen Großmächte nicht mehr in der Lage waren, dieses System zur Sicherung des Friedens zu bewahren, sei ein großer Krieg zu erwarten. Er erwartete einen Krieg in Dimensionen, die das, was er in 23 Jahren auf dem europäischen Kontinent und global in der überseeischen Welt erlebt hatte, noch übertrafen. 1824 schrieb er:

„Der Krieg kann nur das Ergebnis ungeheurer Fehler sein (...) Der Krieg wäre der Untergang der menschlichen Gesellschaft, von Russland, von Österreich, der ganzen Welt. (...) Der Krieg wäre eine jener großen Naturkatastrophen, die alles von unten nach oben kehren. Alle Elemente würden zusammenstoßen und bei ihrem Aufeinandertreffen alles zermalmen, was sich zwischen ihnen befände, das heißt Europa als Ganzes“.

Seine Prognose mutet an, als sähe er den Ersten Weltkrieg voraus.

Die Vision einer inneren gesellschaftlichen Krise lag für ihn im modernen Streben des Nationalismus, autonome Staaten zu bilden. Nationalität war für ihn das zentrale Problem des Jahrhunderts, und das keineswegs im negativen Sinne. In der deutschen Geschichtsschreibung – ganz im Gegensatz zum anglo-amerikanischen Raum – herrscht eine geradezu manische Tendenz, Metternich auf die sogenannten Karlsbader Beschlüsse von 1819 und die Demagogenverfolgungen festzulegen. Man stempelt ihn zum Feind nationaler Einheit und überhaupt nationaler Bestrebungen.

Die Quellen legen eine andere Gewichtung nahe. Die Deutsche Frage und der Deutsche Bund im Gesamtkosmos seiner Politik sind eher von zweitrangiger Bedeutung. Zentral demgegenüber war die europäische Politik, vor dem Wiener Kongress namentlich die Probleme der Allianzen gegen Napoleon, danach im europäischen „Konzert“ seit 1815 besonders die Politik gegenüber Griechenland, Frankreich, Italien und dem Osmanischen Reich insgesamt.

Aber Metternich hielt die Nationalitäten für unverzichtbar im Staate, er hielt es aber für absolut schädlich, einen Staat nur nach seiner Nationalität zu definieren. Wünschen, zu germanisieren, wie es Kaiser Joseph II. versucht hatte, erteilte er regelmäßig eine Absage. Eines ist dabei bemerkenswert: als das Hauptproblem der Moderne nach 1815 erkannte er die Griechische Frage, nicht die deutsche und italienische. Denn daran hing der Bestand des Osmanischen Reiches. Dessen Untergang und den nachfolgenden Streit um das Erbe betrachtete er als möglichen

Ausgangspunkt für einen großen europäischen Krieg, der für ihn den Untergang der Zivilisation bedeutete.

Nach den Erfahrungen von dreiundzwanzig Jahren Krieg existierte für ihn nach 1815 auch ein Gefahrenszenario, hervorgerufen durch eine Welle revolutionärer Aufstände, Putsche, terroristischer Attentate und sozialrevolutionärer Unruhen zwischen 1818 und 1825. Diese Sorge entsprang nicht einer krankhaften Fantasie, war kein Phantom, wie Adam Zamoyski neuerdings glauben machen will, sondern eine Gefahrendiagnose, welche er mit führenden Politikern Englands (Castlereagh, Wellington, zeitweise sogar Canning), Frankreichs und Russlands teilte.

Das napoleonische Empire implodierte im Jahre 1815. Auch als Napoleon auf St. Helena war, kam Europa nicht zur Ruhe, die Kriege der Heere wurden ersetzt durch asymmetrische Kriege, durch Anschläge aus der Mitte der Gesellschaft auf die Regierungen. Auch hier fehlt noch eine Geschichte des frühen europäischen Terrorismus. Das Problem einer europäischen Sicherheitspolitik als Innenpolitik nach 1815 muss endlich ernstgenommen werden.

Ich habe aus der Sicht Metternichs die Frage gestellt, wie weit haben die damals politisch Agierenden – die englischen, russischen, französischen, preußischen, deutschen und österreichischen Staatsmänner – die seriell vorkommenden Anschläge und Attentate wahrgenommen? Ich habe bevorzugt auf London, Paris und den Deutschen Bund geschaut. Und auch hier kam wieder das Thema Napoleon auf die Tagesordnung. Nicht die Besorgnis vor einem Theologiestudenten Carl Sand trieb die Politiker um, sondern sein Beispiel des terroristischen Anschlags, die sich als politischer Gesinnungstat rechtfertigte. Chateaubriand war 1820 französischer Botschafter in Berlin und schrieb von dort: „*Sand ist dabei, Europa in Schrecken zu versetzen*“. Was meinte er damit? Hier war ein Prototyp des politischen Märtyrers geschaffen worden.

Man hatte freilich nicht vor der deutschen Nationalbewegung Angst, wie die Schulbücher in Deutschland immer nahelegen. Es war die europäische Sicherheitspolitik, organisiert in Paris im Hauptquartier Wellingtons, wo man nach 1815 viel stärker auf eine Wiederkehr des Bonapartismus fixiert war als auf die nationalen Bewegungen. Das Attentat vom 11. Februar 1818 auf den Oberbefehlshaber der alliierten Truppen in Paris, Wellington, war vollbracht worden von Maria Andreas Cantillon; das war ein Oberst aus der napoleonischen Garde nach dessen Rückkehr von Elba. Napoleon bekräftigte den bonapartistischen Charakter des Anschlags auf bizarre Weise, indem er dem Attentäter in seinem Testament von 1821 10.000 Francs vermachte.

Der Attentäter auf den Duc de Berry vom 13. Februar 1820, Louvel, gab sich als Napoleonverehrer zu erkennen, der die Bourbonen von der Wurzel habe auslöschen wollen. Und der Neffe des Empereur, der spätere Napoleon III., versuchte sich gleichfalls zweimal in den 1830er Jahren an einem Umsturz im bonapartistischen Sinne.

Achte Erkenntnis:

Kein „Kutscher Europas“ – kein „Metternichsches System“

Metternich war nicht der allmächtige „Kutscher Europas“ im sogenannten „Metternichschen System“, denn er war besonders nach 1815 maßgeblich auf die Verhältnisse der auswärtigen Politik beschränkt. Fragen der Presse, Polizei und wirtschaftlichen Entwicklung in der Habsburgermonarchie fielen dann in den Geschäftsbereich der Hofbehörden für das Innere, vor allem des Finanz- und Innenministeriums. Hier erwuchs Metternich seit 1826 in dem Grafen Franz Anton Kolowrat-Liebsteinsky ein mächtiger Gegner. Die Stagnation der habsburgischen Politik, welche üblicherweise dem sogenannten „Metternichschen System“ zugeschrieben wird, ist auf eine standesegoistische Politik Kolowrats im Dienste böhmischer Großgrundbesitzer zurückzuführen.

Weiterer innenpolitischer Widerstand erwuchs Metternich aus den Interessen der habsburgischen Hausmachtspolitik des Kaisers und der Erzherzöge. Sie betrachteten das Reich und auch ihr italienisches Einflussgebiet als persönliches Patrimonium der Dynastie. Aus diesem Patrimonium sollten die Angehörigen des Herrscherhauses versorgt werden. Diese Interessenlage verhinderte eine rationale Reorganisation des Gesamtreiches; sie vereitelte auch die von Metternich geplante Dezentralisierung. Wäre sie gelungen, hätten die einzelnen Landesteile nach Gesichtspunkten ihrer Nationalität größere Autonomie erhalten.

Wie kann ich Ihnen erläutern, worauf es mir eigentlich ankam? Mir ging es darum, mich in damalige Situationen zurückzusetzen. Ich wollte beschreiben, was Metternich dachte, wollte und konnte. Dabei stellte sich heraus, dass auch die Begriffe Schwierigkeiten machten und erläutert werden mussten. Gleichlautende Worte wie Polizei, Zensur und Polizeistaat sind damals und heutzutage zwar nominell identisch, bedeuten aber Verschiedenes.

Um ein Beispiel zu geben: Jeder halbwegs Gebildete assoziiert heutzutage bei Polizeistaat die Vorstellung Stasi in der DDR, Gulag, KZ oder Gestapo. Das

sind alles exekutive, von Willkür geprägte Polizeikräfte. Die damit verbundene emotionale Verdammung wird auf die innenpolitischen Ordnungen nach dem Wiener Kongress übertragen. In der Habsburgermonarchie fungierte aber das, was Polizei hieß und sich „Policey“ schrieb, als die noch ungeteilte innere Verwaltung. Die „Gute Policey“ meinte eine an der Wohlfahrt orientierte innere Verwaltung. Ein Polizeistaat bezeichnet das Bestreben, möglichst vorbeugend – als Gefahrenabwehr – alle gesellschaftlichen Bereiche zu überwachen. Nach heutigem Sprachgebrauch müsste man eher von „Verfassungsschutz“ oder „Bundesnachrichtendienst“ sprechen. So führt die Auseinandersetzung mit der Biographie Metternichs viel tiefer. Wir sind genötigt, nach Voraussetzungen zu fragen, nach dem historischen Horizont, der die vergangene Persönlichkeit umgeben hat. Richtig begreift man danach Metternich erst, wenn man ihn vor dem Hintergrund eines Umbruchzeitalters versteht, das europäisch war und alle überkommenen Werte auf den Prüfstand stellte. Die Einleitung dieser Biographie hat es auf die Formel gebracht: „Ein Mann – sieben Epochen“.

Nepochopený Metternich: Potíže výzkumu výjimečného politika

WOLFRAM SIEMANN

Tento příspěvek vysvětluje, jak vznikl Metternichův životopis, první po devadesáti letech od díla Heinricha rytíře von Srbika (1925). Formuluje v tezích osm poznatků, v čem spočívá novost této knihy.

1. Ačkoliv rod Metternichů pochází původně z Porýní, panství *Kynžvart* (od roku 1630) a *Plasy* (od roku 1825) se postupně staly kulturní a materiální základnou rodu. V Plasech byl do roku 1945 také rodinný archiv, který je dnes uložen v Národním archivu v Praze.

2. Na rozdíl od Srbika využívá tato biografie v plném rozsahu metternichovský *rodinný archiv a osobní pozůstalost* (Acta Clementina). Může tak dospět ke zcela nové interpretaci.

3. Životopis poprvé zohledňuje *četné role jeho osoby* (říšský kníže, otec rodiny, majorátní pán, politik, továrník, lesní hospodář, vinař) a zkoumá vývoj od říšského hraběte po raného průmyslníka.

4. Nové prameny dokazují, jak intenzivně Metternich prožíval v Alsasku, v Koblenzi, Mohuči a Bruselu *Francouzskou revoluci*, a jak poznamenala jeho myšlení a politiku.

5. Revoluce neudělala z Metternicha absolutistu a kontrarevolucionáře, ale přívržence *britského ústavního systému*. Jeho vzorem se stala politická filozofie Edmunda Burka.

6. Nové prameny ukazují, že Metternich nebyl politický oportunist, za něhož byl dosud pokládán, ale pragmatik, který jednal reálpoliticky, ale vždy přitom sledoval dlouhodobé principy. Byl to *stratég*, který byl tváří v tvář dočasné převaze napoleonského císařství a s ohledem na křehkost velké habsburské říše vždy nucen ke kompromisům. Přitom však nikdy neztrácel ze zřetele svou dlouhodobou strategii (evropský mír a právní jistotu všech národů v monarchii).

7. Navíc to byl *vizionář*. To předpokládá promyšlené předjímání přicházejících krizí, katastrof nebo problémů. Ale také koncepcí kýženého mírového uspořádání, až po ideál spolku národů. Metternich dospěl k názoru, že permanentním zdrojem válek je touha každé národnosti vytvořit si pro sebe vlastní jazykově homogenní národní stát (zejména ve střední Evropě). Oproti tomu snil o opačném modelu – federativním státním spojení různých národností po vzoru švýcarské konfederace.

8. Metternich *nebyl všemocný „kočí Evropy“*. Policie, cenzura a vnitřní finance habsburské monarchie spadaly do kompetence jeho velkého protivráče, hraběte Františka Antonína Kolowrata-Liebštejnského. Navíc musel bojovat proti svévoli císaře a egoistickým zájmům habsburské dynastické politiky. Biografie se zároveň vyrovnává s evropskými dějinami převratné doby let 1770–1850.

DISKUSE

Jak Čechům vyprávět čínský příběh: recenze na nové Dějiny ČLR

OLGA LOMOVÁ

**OLGA LOMOVÁ: How to Tell the China Story for Czech Readers:
Review of the New Czech History of the PRC**

The article provides critical review of the new general history of the People's Republic of China recently published in Prague. It focuses on methodological naiveté of the authors who claim to bring new perspective on recent Chinese history, while they neglect recent scholarship, and indiscriminately use standard academic publication side by side with official party sanctioned histories, or former Soviet histories from the time of Sino-Soviet split, without considering a possible politically and ideologically motivated bias. The review also observes avoidance of crucial topics, such as the institutions of the Communist party, the disciplinary role of the re-education campaigns in early PRC, or the centrality of demands for political reform at certain points in PRC history. Insufficient precision in presentation of some basic historical facts makes the book under review not only methodologically immature and tendentious, but also unreliable as a source of data. It is surprising how such a poorly written book could receive support from a prestigious research grant and pass the scrutiny of the reviewers.

Keywords: People's Republic of China, History, Historiography, Different Perspectives

Ambiciózní koncepce?

Syntetické *Dějiny Čínské lidové republiky*¹ (dále *Dějiny ČLR*) se obrací k široké i odborné veřejnosti (s. 11). Koncepce načrtnutá v krátké předmluvě slibuje ambiciózní projekt, v němž autoři zohlední tři „teoretická východiska“: 1) překonání evropocentrického pohledu, 2) pochopení vnitropolitických událostí jako reakce na mezinárodněpolitické či geopolitické příčiny a vlivy, 3) zaměření výkladu na existující diskurz jak v ČR, tak i v ČLR.²

Způsob, jímž autoři hovoří o svých „teoretických“ východiscích, vyvolává řadu otázek a hned na začátku budí pochybnosti, co je smyslem knihy a jak relevantní všeobecný přehled nejnovějších dějin Číny kniha poskytne. Vyvolává také pochybnost, nakolik poučeně autoři reflektují základní problémy historiografie obecně a psaní soudobých dějin Číny zvláště. „Překonání evropocentrického pohledu“ vysvětlují jako přístup, kdy se nepokouší interpretovat události čínských dějin „apriorním hodnotícím soudem s přihlédnutím k evropské orientalismy zatížené interpretační tradici“ (s. 9). Autoři blíže nespecifikují, co míní evropskou interpretační tradicí, ani nekonkretizují, které historické práce hodljají „překonat“.

Ačkoliv deklarují záměr podat dějiny ČLR v nové, „orientalismem“ nezátížené perspektivě, neodkazují k debatě, která na téma „orientalismu“ a různých perspektiv v historiografii nejnovějších dějin Číny probíhá na stránkách odborných časopisů už minimálně patnáct let;³ v bibliografii chybí i podstatné práce z poslední doby.⁴

1 Ivana BAKEŠOVÁ – Ondřej KUČERA – Martin LAVIČKA, *Dějiny Čínské lidové republiky (1949–2018)*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 444 s., ISBN 978-80-7422-596-3.

2 Tento článek vznikl za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg.č.: CZ.02. 1. 01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

3 Téma orientalismu v čínské historiografii otevřel Arif DIRLIK, „Chinese History and the Question of Orientalism“, *History and Theory*, Vol. 35, No. 4, monotematické číslo Chinese Historiography in Comparative Perspective (Dec. 1996), s. 96–118. Otázce přístupu k moderním a soudobým dějinám Číny se věnuje řada autorů a většina západních monografií k soudobým dějinám Číny z poslední doby obsahuje reflexi tohoto problému. Soustavně k tématu viz zejména práce Susanne WEIGELIN-SCHWIEDRZIK („History and Truth in Chinese Marxist Historiography“, in: Achim MITTAG, Jörn RUSEN, Helwig SCHMIDT GLINTZER, ed., *Historical Truth, Historical Criticism and Ideology: Chinese historiography and historical culture from a new comparative perspective*, Brill: Leiden, 2005, s. 421–464; „In Search of a Master Narrative for 20th-Century Chinese History“, *China Quarterly* 188 (Dec. 2006), s. 1070–1091). O souvislostech s historiografií v SSSR píše Edward Q. WANG, „Between Marxism and Nationalism: Chinese historiography and the Soviet influence, 1949–1963“, *Journal of Contemporary China* 9 (2000), č. 23, s. 95–111.

4 Jonathan UNGER, *Using the Past to Serve the Present: Historiography and Politics in Contemporary China*, London, 2015; Susanne WEIGELIN-SCHWIEDRZIK, ed., *Broken Narratives: Post-cold War History and Identity in Europe and East Asia*, Leiden 2014.

Autoři deklarují nezaujatost svého přístupu, zároveň ale mají utkvělou představu, že dějiny, které popisují, mají být hodnoceny. Slibují tedy, že ponechají na čtenáři, aby sám vynesl „hlubší hodnotící soud“ (s. 9). Představa, že historik předkládá laickému čtenáři hodnotově neutrální fakta, aby si z nich sám udělal obrázek, prozrazuje naivitu historiografického přístupu. Autoři si nekladou otázku různé konstruovanosti historického faktu, ani se nezamýšlejí nad tím, že každý výběr z bezbřehého množství detailů, které utvářejí tkáň společnosti a jejích dějin, a každé pojmenování, které historik zvolí k jejich zachycení, jsou interpretačním aktem, jemuž se nelze vyhnout (nicméně nemusí být jednoduchým „hodnocením“). Přitom sami zdatně projektují vlastní hodnocení do selektivní prezentace událostí a problémů a volby jazykových prostředků.

Snahu být „objektivní“ autoři spojují s využitím dobových pramenů (s. 53). O to více je zarážející, že podávají nepravdivou informaci o dostupnosti archivních pramenů v ČLR a tvrdí, že čínské archivy nejsou přístupné pro zahraniční badatele (s. 54). Dostupnost archivů v ČLR (včetně popisu byrokratických překážek a způsobu jejich překonávání) je součástí běžných úvodů do studia moderních čínských dějin. Nejnovější vývoj situace v době tažení generálního tajemníka Xi Jinpinga proti „historickému nihilismu“ podrobně představil Charles Kraus v přehledovém článku z roku 2016.⁵ A jsou tu samozřejmě také snadno dostupné archivy na Taiwanu.

Třetí východisko: reagovat na „český interpretační rámec“, které autoři konkretizují požadavkem podrobněji se věnovat „událostem či trendům, které rezonují v českém mediálním prostoru“, lze stěží označit za teoretické. Jedná se spíše o pragmatické rozhodnutí, jak navázat kontakt s českým čtenářem, dokonce podle vlastního vyjádření, „aby byl... do probíhajících [rozuměj mediálních, O.L.] diskuzí vybaven rozsáhlejším repertoárem znalostí a argumentů“ (s. 10). Opět je tu tedy v popředí nepřipadná otázka hodnocení, které má provádět laický čtenář.

Stručně přehledné dějiny obvykle mediální diskurz nestaví do centra svého zájmu. Pokud se však z nějakého důvodu autoři Dějin ČLR rozhodli polemizovat s českým mediálním diskurzem, postrádám zde konkrétní charakteristiku toho, vůči čemu se vymezují. Na šesti stránkách, které v bibliografii zabírá seznam žurnalistických článků, je pouze sedm položek, které by bylo možné označit za mediální výstupy, utvářející „český diskurz“. Překvapivě zde není citován ani jeden článek českých sinologů (Martin Hála, Ondřej Klimeš a autorka této recenze),

5 Charles KRAUS, *Researching the History of the People's Republic of China*, Cold War History Project Working Paper No. 79, duben 2016, <https://www.wilsoncenter.org> (22. 5. 2020).

kteří řadu let pravidelně publikují v hlavních českých médiích k otázkám soudobých dějin a k česko-čínským vztahům a vystupují k této problematice v rozhlase a televizi. Uveden není ani projekt Sinopsis, z jehož článků a analýz česká média často citují.

Práce s literaturou a prameny

Dějiny ČLR je dnes široce rozvinutá disciplína se stovkami titulů, které do hloubky zkoumají jednotlivá období a aspekty dějin ČLR. S tím, jak se na počátku osmdesátých let otevřely čínské archivy, rozšířila se pramenná základna a s ní tematický záběr výzkumu a postupně dochází k revizi zavedeného příběhu nejnovějších dějin Číny. Analogicky k jiným oblastem moderní historiografie se i v případě studia dějin ČLR s úspěchem prosazují nové teoretické rámce a rozmanité metodologické přístupy. K dispozici jsou také syntetické práce, v nichž je patrný trend nahradit jednoduchou chronologií událostí tematicky profilovanými kapitolami. Za všechny zmiňme široce čtenou knihu *The Oxford Illustrated History of Modern China*, kterou recenzovaná publikace necituje.⁶

Vzhledem k bohatství produkce a různým přístupům by pro přehledné dějiny ČLR, které si kladou za jeden z cílů vést čtenáře k samostatnému studiu, bylo užitečné zařadit kapitolu, která by upozornila jak na zásadní přehledové práce, tak i na přelomové dílčí studie, případně představila nejdůležitější kontroverze mezi historiky soudobých čínských dějin. Takový přehled literatury by zároveň dal autorům příležitost situovat vlastní práci v kontextu stavu poznání. Bibliografické shrnutí by mělo také objasnit, jak se autoři vyrovnávají s jednostranností oficiální čínské historiografie a sovětské historiografie z doby normalizace (včetně od ní odvozených titulů českých), s nimiž pracují.

Autoři *Dějin ČLR* se nicméně ke stávající literatuře vyjadřují pouze v jediném krátkém odstavci, činí tak málo konkrétně a v rozporu se svým požadavkem na nezaujatost jednoznačně hodnotícím způsobem: „Publikace na téma dějin ČLR, které nabízel a nabízí český knižní trh, nejsou ve své většině objektivní. V závislosti na momentální politické situaci bývají buď nekriticky oslavné, nebo naopak až neracionálně kritické. Až na výjimky trpí společným neduhem – nedostatkem původních pramenů a spolehlivých informací“ (s. 53). Znamená to snad, že u nás

6 Jeffrey N. WASSERSTROM, *The Oxford Illustrated History of Modern China*, Oxford University Press²2018 [2016].

doposud nejvíce používané dějiny Číny J. K. Fairbanka jsou nekriticky oslavné, nebo snad neracionálně kritické?⁷ A že Fairbank nepracoval s prameny?

Bibliografie v závěru knihy ukazuje zarážející lhostejnost k rozdílům mezi prameny a literaturou. Člení se sice do dvou velkých, dále členěných oddílů: „Primární prameny“ a „Sekundární zdroje“, nicméně mezi „Sekundární zdroje“ jsou zařazeny také memoáry, soubory historických dokumentů, spisy čínských vůdců a české překlady čínské beletrie. Bibliografie je nejen neadekvátním způsobem roztřídněná, ale také obsahuje málo reprezentativní výbor dostupných pramenů i odborné literatury. V rozporu s cílem reagovat na český diskurz zde chybí české překlady děl Mao Zedonga⁸, nejsou zde ani Maovy projevy z Yan'anu z roku 1942, na nichž stojí kulturní politika ČLR a převýchova čínské inteligence po r. 1949.⁹

O zásadním Mao Zedongově projevu z roku 1957, který odstartoval masové perzekuce intelektuálů (*O správném řešení rozporů uvnitř lidu*), autoři tvrdí, že český překlad neexistuje (s. 370, p. 196), ačkoliv překlady máme hned dva: jeden pořízený z ruštiny,¹⁰ druhý z angličtiny a s komentáři slovinského filosofa Slavoj Žižka.¹¹ Neuvádějí ani český překlad základního díla Xi Jinpingovy teorie socialismu s čínskými rysy pro novou éru *O správně státu*, přestože překlad vznikl na Univerzitě Palackého v Olomouci, kde autoři působí, a jeden z nich se na něm podílel.¹² Mezi prameny dostupnými v českém jazyce chybí dále například *Charta 08* a krátké články nositele Nobelovy ceny míru Liu Xiaoba,¹³ nebo překlad memoárů bývalého rudého gardisty opatřený informativním doslovem překladatele Martina Hály.¹⁴ Liang Hengovy memoáry by autorům pomohly korigovat hodnocení Kulturní revoluce, které jinak přebírají podle oficiálního podání ideologů KS Číny (s. 123).

7 John K. FAIRBANK, *China: A New History*, Cambridge, Mass 1992, český překlad v Nakladatelství lidové noviny vyšel ve třech vydáních, naposledy v roce 2010.

8 S výjimkou *Citátů z díla předsedy Mao Ce-tunga* (Peking 1968), nedopatřením uvedených mezi „Monografiemi“ v „Sekundárních zdrojích“.

9 MAO Ce-tung, *Rozhovory o literatuře a umění: Projev ke spisovatelům*, Praha 1950 (2. upravené vydání 1955).

10 *O rozporech a nápravě stylu práce: ze zkušeností Komunistické strany Číny: sborník materiálů*, Praha 1959.

11 MAO Ce-tung, *O praxi a rozporu*, Všeň 2011.

12 XI Jinping, *O správně státu*, Olomouc – Beijing 2017 (Univerzita Palackého v Olomouci – Beijing Waiwen Chubanshe). Přeložili Vlastimil Dobečka, Ondřej Vicher, Michal Sikora, Kamila Hladíková, Petr Janda, Denisa Schusterová, Tereza Motalová, Martin Lavička, Vít Žuja, Ondřej Lemberd, Ondřej Plaček, Martin Bačo, Olomouc 2017.

13 Igor BLAŽEVIČ (ed.), *Od Charty 77 k Chartě 08: Liou Siao-po – život v pravdě*, Praha 2010.

14 Liang CHENG – Judith SHAPIRO, *Bouřit se je správné*, Praha 1994.

Použitá literatura je nevyvážená, k některým obdobím a otázkám úplně chybí novější práce, jindy působí výběr titulů náhodně a není zřejmý důvod volby daného titulu a ne jiného. S ohledem na povahu publikace by rozhodně neměly chybět syntetizující práce o vývoji ČLR vsazené do kontextu dějin Číny ve 20. století, založené na dříve nedostupných archivních pramenech.¹⁵ Pro Kulturní revoluci je nepominutelná nejnovější syntetická práce MacFarquhara a Schoenhalse, založená na mnohaletém shromažďování pramenů a výzkumu.¹⁶ K politickému systému ČLR s přesahem do 21. století jsou pro základní orientaci nepominutelné články a monografie od Elizabeth Perry, Tony Saiche, Minxin Peie a Davida Shambaugh.

Zarážející je nejen absence, ale také přítomnost některých titulů. K dějinám umělecké literatury, které autoři uvádějí jako jednu ze svých priorit, se odvolávají pouze na skripta vydaná v UP Olomouc, k japonskému loutkovému státu Mandžukuo citují diplomovou práci obhájenou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 1974, k Nankingskému masakru se spokojují s novinářským podáním Iris Changové (které zbytečně uvádějí jak anglicky, tak i v českém překladu), a to přesto, že k těmto tématům existuje poměrně bohatá odborná literatura. Nepromyšlenost bibliografie je patrná i v takovém detailu, že je zde uvedena Akademická příručka českého jazyka, ale není zde příručka k transkripčním čínštině potřebná pro čtenáře, který nemá sinologické vzdělání atd.¹⁷

Výběr přeložené beletrie je zjevně náhodný, z dvanácti titulů jich sedm představuje díla jednoho spisovatele (Yu Hua), který v knize nijak nestojí v popředí zájmu. Jsou zde tituly z hlediska dějin literatury nepodstatné (Guo Moruova sbírka básní *Sto květů*), ale chybí zde zásadní díla, která reflektují nedávné dějiny a pomáhají konkretizovat historii pohledem těch, kdo sami čínské dějiny prožívali (Ding Ling, Zhou Libo, Bei Dao, nositel Nobelovy ceny za literaturu Mo Yan, Yan Lianke, Yang Jiang, Feng Jicai, Lu Wenfu, Liu Zhenyun atd.). Není zde ani zmíněno dílo klíčové postavy moderní literatury Lu Xuna, k jehož jménu se odvolávali také čínští politici.

Zpracování bibliografie je navíc nedbalé, část titulů uvedených v poznámkovém aparátu zde chybí, *Nejnovější dějiny Číny* z r. 1974 jsou zase v seznamu dvakrát pod

15 Frank DIKÖTTER, *The Tragedy of Liberation: a History of the Chinese Revolution, 1945–1957*, New York 2013; Andrew WALDER, *A Revolution Derailed*, Harvard University Press 2015; Timothy CHEEK, *The Intellectual in Modern Chinese History*, Cambridge University Press 2015.

16 Roderick MacFARQUHAR – Michael SCHOENHALS, *Mao's Last Revolution*, Harvard University Press 2009.

17 Hana TRÍSKOVÁ (ed.), *Transkripce čínštiny: tabulky a návody*, Praha, Česko-čínská společnost 1999.

různými údaji.¹⁸ Fairbankovy *Dějiny Číny* nejsou uvedené ve druhém rozšířeném vydání, které je opatřeno rozsáhlou informativní kapitolou od Martina Hály k vývoji mezi lety 1989 a 2004.¹⁹

Pojetí a odříkané interpretace

Chronologické členění je konvenční a podává příběh čínských dějin v duchu čínského oficiálního výkladu jako procesu, v němž zákonitě v roce 1949 zvítězila KS Číny a nová lidová republika se po několika zaváháních v podobě Velkého skoku a Kulturní revoluce oprávněně stává světovou velmocí. Kniha je postavena na dvou zlomech: rozchodu nového státu s temnou minulostí Čínské republiky ovládané Kuomintangem a nástupem „zcela odlišné etapy“ (s. 10) v roce 1979, kdy v ČLR byly zahájeny ekonomické reformy.

Oproti přístupu běžnému v současné historiografii autoři nesledují kontinuity v dějinném procesu. S tímto přístupem pak první kapitola („Čína před rokem 1949“, s. 17–50) de facto slouží jen jako pozadí, na kterém vyniká historická nutnost vítězství komunistické strany a založení ČLR.

Autoři místy projevují neznalost, např. když tvrdí, že dynastie Qing na konci své vlády odmítala „jakékoliv vnitropolitické reformy“. Ve skutečnosti rozvinula tzv. „novou politiku“, kterou Douglas R. Reynolds v nadsázce označuje dokonce jako „revoluci“.²⁰ Jindy události shrnují a komentují způsobem, který vede k překroucení základních faktů. Příkladem takového matoucího sdělení je v první kapitole historický paradox odlišných osudů dvou „iniciátorů hnutí za novou kulturu“, Hu Shia, který „odešel v roce 1949 s Kuomintangem na Taiwan“, a Li Dazhao, který „se naopak stal jedním ze zakladatelů Komunistické strany Číny“ (s. 22–23). Letmo nahozená poznámka anachronicky nahlíží dobové události prizmatem pozdějšího vývoje, zkresluje informaci o významných postavách čínských dějin a zatemňuje povahu vztahu mezi Kuomintangem a KS Číny. Hlavním iniciátorem hnutí za novou kulturu byl Chen Duxiu a Li Dazhao v něm hrál méně důležitou roli. Chen Duxiu, který však v knize vůbec není zmíněn, se také posléze stal prvním generálním tajemníkem KS Číny. Chen Duxiův kolega a přítel Hu Shi, navzdory

18 *Nejnovější dějiny Číny 1917–1970*, Praha 1974.

19 J. K. FAIRBANK, *Dějiny Číny*, Praha 2004. Kniha vyšla v dotisku ještě r. 2010.

20 Douglas R. REYNOLDS, *China, 1898–1912. The Xinhong revolution and Japan*, Cambridge: Council on East Asian Studies, Harvard University 1993.

tomu, že r. 1949 odešel na Taiwan, setrvale kritizoval Čankajška z liberálních pozic, a to jak před válkou, tak později na Taiwanu. Komunista Li Dazhao se (na rozdíl od Chen Duxiua) v době první jednotné fronty stal členem Výkonného výboru Kuomintangu.

Výklad sedmdesátí let dějin ČLR zhruba na 250 stranách kolísá mezi snahou podat základní chronologický přehled událostí a zároveň je v různé míře polemicky hodnotit. Hodnocení může být explicitní (viz např. označení zahraničních médií za viníka potlačení hnutí Zdi demokracie, s. 156), zprostředkované volbou slovní zásoby („Jiang Qing a její nohsledi“, s. 141), ale také implicitní, prostřednictvím výběru a zamlčení konkrétních událostí. Jako příklad za všechny lze uvést způsob, jímž autoři naložili s porážkou Kuomintangu v občanské válce (téma otevírají v knize na konci 1. a znovu na začátku 2. oddílu). Autoři opakovaně líčí zkorumpovanost kuomintangských elit, jejich vazby na podsvětí a lhostejnost k osudu lidí, nevyhýbají se ani emotivnímu výroku, že „zhýralá KMT elita se... nestyděla profitovat na bídě občanů“ (s. 57).

Na druhou stranu se čtenář nedoví, že jednoho z rozhodujících vítězství v občanské válce dosáhli komunisté nad kuomintangskými vojsky v Changchunu, který obklíčili a nechali zde více než 100 000 obyvatel umřít hladu, dokud se město nevzdalo. Autoři ignorují nejnovější literaturu k občanské válce, která na základě dobových pramenů dochází k závěru, že spíše než zkorumpovanost politických elit ovlivnila pád Kuomintangu především chybná rozhodnutí Čankajška a jeho generálů.²¹

Způsob odkazování na literaturu neumožňuje čtenáři poznat, kdy autoři reprodukují běžné názory z odborné literatury, kdy přebírají perspektivu čínské stranické historiografie, případně sovětské a normalizační historiografie z doby sovětsko-čínské roztržky, a kdy předkládají vlastní názory. Výklad je nevyrovnaný, zbytečné podrobnosti odvádějí pozornost čtenáře od podstatných problémů. Tak se například dovídáme, že Mao Zedong před pokusem Lin Biao o útěk řekl „Jen ty chlapíky nechte, ať si letí“ (s. 140, citováno podle publikace novináře Václava Opluštila z doby normalizace), nepíše se však o tom, jak Lin Biaoova smrt proměnila vztah čínské společnosti ke komunistickému vedení, zejména v řadách mladé generace, která se později zapojila do emancipačního politického a kulturního hnutí Zdi demokracie.

Ve způsobu argumentace se autoři často uchylují k důkazům jednoho pramene (zpravidla údaj v memoárech či archiv MZV), který bez další analýzy

21 Srovnej hojně a inspirujícím způsobem recenzovaná monografie Odd A. WESTAD, *Decisive Encounters. The Chinese Civil War, 1946–1950*, Stanford University Press 2004.

předkládají jako autentické svědectví, a tudíž objektivní pravdu. Nezamyšlejí se nad otázkou, do jaké míry svědectví jednoho dokumentu bez dalšího kontextu a konfrontace s jinými prameny opravňuje k jednoznačné interpretaci historické události. Je ostatně otázkou, zda syntetické dějiny středního rozsahu mají citovat úryvky z pramenů místo autorského shrnutí.

Vylepšování obrazu ČLR?

Ze způsobu podání je zřetelně patrná snaha vyhýbat se všemu, co by mohlo být z hlediska českého čtenáře na ČLR nesympatické. Do této tendence zapadá, jak autoři zdůrazňují diskontinuitu v dějinách ČLR po Kulturní revoluci a nedostatečně vysvětlují politický systém, který i ve 21. století zůstává systémem státostrany leninského typu. Jedno z důležitých témat pro pochopení nejnovějších dějin ČLR jsou institucionální rámce nové „lidové republiky“, jejichž prostřednictvím se od začátku padesátých let realizuje vedoucí úloha komunistické strany ve všech patrech a sférách čínské společnosti. V důsledku toho je nám nabídnut příběh, v němž hlavní roli sice hraje komunistická strana, která se dokonce dopouštěla hrubých chyb, ale nakonec se všechno mění, protože strana upouští od své ideologie a vnitrostranických sporů, ve 21. století stabilizuje procesy kolektivního rozhodování a předávání moci mezi jednotlivými „generacemi“ vůdců. Od dob Jiang Zemina dokonce strana prý už nemá nic společného s původním marxismem-leninismem, jen se snaží „efektivně a pragmaticky vládnout všemu lidu a všechny lid zastupovat“ (s. 274). Autoritářský politický systém v Číně je bez vysvětlení dokonce označen za „liberální kapitalismus s čínskými rysy“ (s. 201–202).

Autoři se vyhýbají tomu, že podstatou moci KS Číny jsou specifické institucionální rámce a s nimi související praktiky, které stále ovlivňují a řídí čínskou společnost, navzdory ekonomickým reformám a náteru západního konzumerismu. Komunistická strana nezosobňuje jen „pragmatické vedení“ země, vedoucí úloha strany se realizuje prostřednictvím hierarchicky uspořádané sítě organizací, dosahující až na úroveň uličních (či dnes komunitních) a vesnických výborů, které mají pod kontrolou celou společnost a všechny aspekty jejího života. Politický systém ČLR je dobře popsán v literatuře a nedávno vyšla monografie na toto téma od významného oxfordského profesora Steina Ringena i v českém překladu, takže autoři měli na co navázat, případně s čím polemizovat.²² Autoři

22 Stein RINGEN, *Perfektní diktatura*, Praha 2018.

dostatečně nepředstavují ani systém „pracovních jednotek“ a registrace s přikázaným místem pobytu, k jejichž částečnému odbourání dochází teprve ve 21. století. (Jednoduché ztotožnění s domovským právem za první Československé republiky je zavádějící; s. 389, p. 529.)

Přitom právě restriktivní institucionální rámce pomáhají pochopit fungování státu a jeho vnitropolitický i zahraničněpolitický vývoj, včetně vnitřního napětí, jež je důsledkem těžko smířitelného rozporu mezi liberalizující se ekonomikou a novými poznatky přicházejícími ze světa na jedné straně a konzervativními institucemi založenými v padesátých letech podle sovětského vzoru na straně druhé. Autoři tento vnitřní rozpor prostě nereflektují.

Vedle institucionálních rámců autoři nedostatečně vysvětlují roli ideologie a „převýchovy“ jako charakteristického mocenského nástroje v ČLR. V rozporu s přesvědčením čínských vůdců, počínaje Mao Zedongem, že ideologie, agitace a politická výchova obyvatelstva, a to i za cenu násilí, je jedním z pilířů „lidové Číny“, autoři toto téma obcházejí. Pokud se mu věnují, vytrhávají převýchovné kampaně ze souvislostí, klíčové slovo „převýchova“ použijí jen výjimečně a v rejstříku chybí; dávají přednost označení „ideologické kampaně“, které maskuje vsudypřítomnou roli politické výchovy v čínské společnosti. Vyhýbají se také skutečnosti, že výchovné kampaně zůstávají pro KS Číny klíčové i v době „pragmatické politiky“ reforem a otevírání se. Od počátku Xi Jinpingovy „nové éry“ jejich role ve společnosti dále sílí, i když už nemají tak brutální podobu jako v padesátých až sedmdesátých letech.

Místo objasnění mechanismu převýchovných kampaní a jejich úlohy při upevňování politické moci je čtenářům nabídnut částečný výčet „ideologických“ kampaní se stručnou charakteristikou jejich témat. Shrnutí místy vytváří dojem, jako by autoři Dějin ČLR tyto kampaně snad považovali za oprávněné („Tvůrci filmu byli poučení, kampaň skončila jejich sebekritikou“; s. 77). V důsledku výběru a způsobu pojednání tématu, včetně volby pojmenování, se z převýchovných kampaní vytrácí jejich zásadní disciplinační účel i prvek brutální síly, s níž byla vynucována konformita s novým politickým zřízením.

Součástí komplexně promyšlené „ideové práce“ ze strany KS Číny je také cenzura. Autoři toto téma pojednávají na necelých čtyřech stranách v rámci kapitoly „Kulturně společenské proměny osmdesátých a devadesátých let“. Ani zde nevysvětlují unikátní roli institucionálních rámců, nezmiňují ukotvení vedoucí úlohy komunistické strany v ústavě, kde je všem dalším ustanovením nadřazena definice ČLR jako „demokratické diktatury lidu“ a je výslovně

zakázáno „narušování socialistického zřízení“,²³ nehovoří o kampaních posledních let jako je „médiá se musí jmenovat strana“,²⁴ nezohledňují význam Dokumentu č. 9²⁵ z počátku Xi Jinpingova nástupu k moci, v němž KS vyhlásuje válku „západním hodnotám“ a „liberalismu“, ani nezmiňují kriminalizaci nezávislých bloggerů, věznění nepohodlných novinářů či únos a soud s knihkupci, kteří v Hongkongu vydávali literaturu líčící korupční skandály vysokých komunistických funkcionářů.

Místo toho nabízejí zmatenou směs údajů o kontrole internetu (včetně absurdního údaje, že prý útoky z ČLR zaznamenaly i webové servery Katedry asijských studií na UP v Olomouci!), o technologickém pokroku Číny, přizpůsobování se zahraničních firem autocenzuře a obratnosti čínských obyvatel při obcházení Velké čínské zdi internetu. Autoři se vyhýbají podstatě problému a dokonce vyzývají čtenáře „k zamýšlení“ nad „nominální“ svobodou západních médií, kde „lze tušit, že jistá forma autocenzury diktovaná jak kulturním diskurzem, tak politickými nebo vlastnickými zájmy tu jednoznačně existuje také“ (s. 263).

S převýchovnými kampaněmi úzce souvisí postavení intelektuálů v nové společnosti. Poměr komunistů k inteligenci jako nezbytnému spojenci a zároveň bytostnému nepříteli, jehož autonomii je třeba zlomit, byl zásadním problémem v komunistické cestě k moci od třicátých let a zůstává důležitý i po vzniku ČLR. Zmizení profesora Xu Zhanruna na jaře r. 2020 poté, co veřejně kritizoval nejvyšší vedení KS Číny za selhání ve věci epidemie Covid 19, dokládá, že toto napětí existuje dodnes. Autoři Dějin ČLR otázce vztahu KS k intelektuálům nevěnují zvláštní pozornost a pokud ji pojednávají, bezproblémově se ztotožňují s diskurzem komunistické moci. Následující citát je vše, co se dovídáme o paradigmatické události ve vztahu KS k intelektuálům, konferenci v Yan'anu v roce 1942:

23 Ústava ČLR se od svého přijetí v roce 1954 několikrát změnila, ustanovení o demokratické diktatuře lidu však zůstává zachováno. V současné době platí ústava z roku 1982 v novelizaci z roku 2004. Viz „Constitution of the People's Republic of China (Full text after amendment on March 14, 2004)“ na stránkách Všečínského shromáždění lidových zástupců (http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Constitution/2007-11/15/content_1372963.htm). Následovaly další čtyři novelizace, poslední roku 2018, kdy do ústavy bylo mj. vtěleno „učení socialismu s čínskými rysy pro Novou éru“ současného generálního tajemníka KS Číny Xi Jinpinga jako součást vůdčích idejí, jimiž se řídí čínský stát. Viz „Amendment to the Constitution of the People's Republic of China (2018)“ (http://www.fdi.gov.cn/1800000121_39_4866_0_7.html).

24 Zeng Xiangming, „Ruhe bawo dang mei xing Dang sange guanyao“, Zhongguo lingdao ganbu ziliao ku, 9. 6. 2016 (<http://theory.people.com.cn/n1/2016/0309/c40531-28185505.html>).

25 Interní materiál KS Číny z července 2012, který analyzuje problémy strany v oblasti práce na ideologické frontě a požaduje důrazně bojovat proti „západním vlivům“ (anglický překlad na ChinaFile: <https://www.chinafile.com/document-9-chinafile-translation>).

„Jedním z problémů, jež musela KS Číny řešit, byl vztah k mladé inteligenci, která do Yan'anu přicházela z měst obsazených Japonci. Na jedné straně zvyšovala popularitu komunistické strany, na druhé přinášela ideologické problémy. Kampaň za výchovu inteligence dostala název Za nápravu stylu práce a stala se předobrazem ideologických kampaní organizovaných po roce 1949 v rozměrech celého státu“ (s. 45).

Zamčeno je, že se jednalo o vnitrostranický konflikt o pojetí komunistické revoluce mezi zastánci humanistického socialismu (intelektuálové) a totalitárního pojetí stalinského typu (Mao Zedong a pod jeho vedením nově se tvořící stranický aparát) ne nepodobný pozdějším sporům o pojetí socialismu v zemích východního bloku; tato analogie však autorům nepřijde na mysl. „Ideologickým problémem“ v Yan'anu byl nárok intelektuálů na právo samostatného názoru a na svobodu slova. V předloženém výkladu yan'anských událostí také nezaznívá, že v důsledku tohoto „ideologického sporu“ nedostatečně konformní intelektuálové strávili následující roky těžkou fyzickou prací, aby se „převychovali“, a někteří zaplatili životem.

Největší převýchovnou kampaň padesátých let, „hnutí proti pravici“, která realizovala v masovém měřítku to, co si Mao Zedong s úspěchem vyzkoušel v roce 1942 v Yan'anu, autoři marginalizují. Téma je vnořeno do kapitoly o Velkém skoku a v rejstříku na kampaň chybí odkaz. Místo jmen významných obětí a velkých osobností 20. století, z nichž někteří se znovu ocitnou v centru dění po skončení Kulturní revoluce (Liu Binyan), autoři citují zprávy z československého velvyslanectví, uložené v archivu MZV, s cílem umožnit čtenářům „vžít se do atmosféry“ té doby. V knize není zmíněn ani básník Ai Qing, který měl blízké přátelské vztahy k Československu, v roce 1957 se stal obětí kampaně proti pravici a dvacet let pak strávil těžkou fyzickou prací daleko od domova.

Přístup k intelektuálům jako k „problému“, který musí řešit komunistická strana, a marginalizace tak zásadních událostí v dějinách ČLR, jako bylo „hnutí proti pravici“, souvisí s obecnějším problémem recenzované publikace – snahou popřít význam ideálů demokracie a lidských práv v dějinách moderní Číny. Tématu se autoři vyhýbají od začátku, nezmíní ani, že za jeden ze dvou základních požadavků „hnutím za novou kulturu“ v desátých letech 20. století vyhlásil Chen Duxiu demokracii, a že úsilí o vytvoření demokratické společnosti bylo důležitou součástí modernizačních snah celého 20. století. Význam demokracie autoři soustavně snižují, ať je to v souvislosti s hnutím Zdi demokracie na jaře 1979 (s. 156), nebo když bez dalšího vysvětlení tvrdí, že slovo demokracie má rozdílné významy a „zejména rozdílné konotace“ v čínštině a v západních jazycích (s. 183), případně v příležitostných exkurzech k dění na Taiwanu a v Hongkongu.

Také v kapitolách o protestech na jaře 1989, označovaných běžně v synekdochické zkratce jako „masakr na náměstí Tian'anmen“ (autoři si zakládají na označení „Pekingské události“), se obšírně hovoří o tom, že demonstranti nepožadovali demokracii. Autoři zde podle vlastního vyjádření usilují o odhalení „ideologizované medializace“ události. V záplavě podrobností a dokazování, že světová média o dění nepsala objektivně, se ztrácí, že studentské protesty navázaly na debaty o potřebě politických reforem a rozvinuly se v celonárodní hnutí, a že zásah armády zbavil KS legitimacy, s čímž se vyrovnává dodnes. Zbytečně mnoho prostoru se věnuje tomu, co je obecně známo, totiž že během zásahu armády v centru Pekingu proti neozbrojenému obyvatelstvu se studentům podařilo odejít do bezpečí a umírali „jen“ lidé na přístupové cestě k náměstí.

Souhrn události z jara 1989 uzavírá spekulace o snaze západních mocností podporovat protesty s cílem destabilizovat ČLR, hovoří o „jednoznačně doložitelné“ (byť bez odkazu na zdroj) roli Velké Británie a tajné služby MI6 v rozdmýchávání nepokojů prostřednictvím kolonie Hongkongu. Místo, aby autoři využili nabízející se analogie s obrodným hnutím jara 1968 v Československu, které ukončil zásah vojsk Varšavské smlouvy, „vyvstává jim na mysli“ analogie k postupu Británie po prohrané bitvě u Gallipoli a její snaze „oslabit Osmanskou říši rozpoutáním a podporou arabského nacionalismu“ (s. 206).

Výklad v *Dějínách ČLR* se tu a tam přece jen odklání od oficiálního diskurzu ČLR, jako když dění v Xinjiangu (které jiní historikové na západě označují za kulturní genocidu) autoři zařadí „mezi kritičtější problémy, jejichž zvládnutí rozhodně nedosáhlo chvályhodné úrovně“ (s. 276), nebo když připouštějí, že Liu Xiaobo si „zasloužil“ Nobelovu cenu míru (s. 204). Jeho ocenění zdůvodňují tím, že v noci 4. června vyvedl poslední skupinu studentů z náměstí Tian'anmen a zabránil tak jejich masakru. Zřejmě si na stránkách Nobelova výboru nepřčetli, že Liu Xiaobo byl oceněn za „dlouhý a nenásilný zápas za základní lidská práva v Číně“.²⁶

Tendenčnost, nedostatečnou historickou erudici a neznalost pramenů a literatury prozrazují i další kapitoly a témata, včetně nevalné orientace v moderní čínské literatuře, jejíž představení autoři v předmluvě označují za jednu ze svých priorit. Zde autoři projevují hlubokou neznalost problematiky (namátkou: uveřejnění Mao Zedongových básní byl výsostně politický akt, nikoliv přínos čínské poezii; emancipace čínské literatury po Kulturní revoluci započala v dílech autorů undergroundu na konci sedmdesátých let, kteří v knize nejsou zmíněni; ne každý čínský autor, který žije a publikuje v zahraničí, patří k „disentu“ atd. atd.).

26 Základní údaje o Liu Xiaoboovi na stránkách Nobelova výboru viz <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2010/xiaobo/facts/>.

Shrnutí

Publikace je nedbale nahozená, prozrazuje malé porozumění práci historika a nevyužívá adekvátní odbornou literaturu v plné šíři dnešního stavu poznání; místy se v ní objevují hrubé nepřesnosti, dokonce věcně nepravdivé údaje. Jeden příklad za všechny: autoři datují „Pekingské jaro“ jako období „mezi koncem roku 1977 a koncem roku 1978“, které své jméno získalo „podle jednoho z tehdy vycházejících literárních časopisů“ (s. 173). Ve skutečnosti se jedná o období od podzimu 1978 do března 1979 a název období i politického (nikoliv literárního) samizdatu inspirovaly myšlenky socialismu s lidskou tvářící a Pražského jara 1968. (Článek Kjelda Erika Brodsgaarda, citovaný k tomuto tématu, nenaznačuje nic z toho, co autoři tvrdí.²⁷)

Naivita, s níž autoři přistupují k otázkám historiografie, až budí rozpaky, uvážíme-li, že dva z nich jsou zaměstnaní jako vysokoškolští učitelé. Proklamovaná snaha překonat „evropocentrický diskurs“ není nic jiného, než pokus dát za pravdu tomu, jak Xi Jinpingem požadovaný „čínský příběh“ vypráví oficiální propaganda ČLR.

Výmezování se vůči „českému diskurzu“ se nakonec ukazuje být obhajobou politického systému dnešní ČLR, postavenou na zamlčení podstaty režimu. Od historika se však neočekává vylepšování obrazu daného státu, má se poctivě snažit představit skutečnost v její složitosti, analyzovat historické procesy a souvislosti, nikoliv vysvětlovat čtenáři, že by se měl „smířit se skutečností, že se tak specifické prostředí... bude vždy vyvíjet podle jiných parametrů, než na jaké jsme zvyklí v Evropě“ (s. 306).

Je s podivem, že na problematice pojetí *Dějiny ČLR* neupozornily odborné lektorky, obě též vysokoškolské pedagožky ověčené doktorskými tituly. Kniha ve své neprofesionalitě poškozují dobré jméno české sinologie i renomovaného nakladatelství. Rozhodně není použitelná jako učebnice. Vzhledem k tomu, že je vybavena anglickým resumé a její vznik podpořil prestižní grant, se lze nicméně obávat, že bude vykazována jako vědecký počin.

27 Kjeld Erik BRODGAARD, „The Democracy Movement in China, 1978–1979: Opposition Movements, Wall Poster Campaigns, and Underground Journals“, *Asian Survey* 21 (1980), s. 7, s. 747–774.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Filip z Padeřova a jeho bible. Glosy inspirované četbou¹

FRANTIŠEK ŠMAHEL

FRANTIŠEK ŠMAHEL: *Filip of Padeřov and His Bible: Glosses Inspired by Reading*

The illuminated Bible in Czech, which was copied and partly also decorated in 1431–1435 by the scribe Jan of Prague, called Aliapars, at the commission of the captain of Tábor, Filip of Padeřov, still attracts the attention of researchers. The monograph by Viktor Kubík provides a comprehensive interpretation of the Padeřov Bible, which at its time was a rather unique example of a consistent illumination style in the Czech lands. The focus of the work lies in an extraordinarily beneficial analysis of the decorative elements of the ornamental style exhibited by the two Masters of this exceptional work of art. The book moved the author of the article to examine partially some of the open questions from the cultural-historic viewpoint. Apart from a few additions of a component or hypothetical nature, the treatise provides one important finding for assessing the role of the commissioner of the Bible being studied. Although Filip of Padeřov came from a peasant family, he achieved lower ordination in his youth and thus access to school education. The author of the article further believes that the miniature of the fortified locality in the right margin of 286r was

1 Viktor KUBÍK, *Bible táboorského hejtmána Filipa z Padeřova a knižní malba husitské doby*, Praha, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy 2018, 263 s., 53 černobílých vyobrazení v textu, XXXIV barevných reprodukcí, ISBN 978-80-7422-662-5.

to represent two cylindrical towers of Castle Kotnov and the fortification of the entry barbican of the newly founded Hussite town of Tábora.

Keywords: Hussite Revolution – Captain Filip of Padeřov – 15th Century – Czech Illuminated Bible – Miniature of the City of Tábora

Na dotaz redakce, zda bych se neujmul recenze uvedené knihy, jsem zprvu váhal. Autor mi výtisk laskavě věnoval, s jeho monografií jsem se již seznámil a shledal ji natolik specializovanou, avšak i svého druhu příkladnou, že jsem pro ni měl jen slova chvály. Kdyby však všichni recenzenti uvažovali stejně, pak by v časopisech chyběla srovnávací kritéria. Nuže, nejprve pár slov o autorovi. Viktor Kubík, který působí zejména v Ústavu dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, je v odborných kruzích znám jako znalec středověké knižní malby, zvláště pak její ornamentiky. Ta také tvoří významnou, nikoli však jedinou složku uměnovědné náplně jeho graficky přitažlivé publikace.

Kniha má těžiště v páté, důmyslně členěné kapitole o výzdobě Padeřovské bible a v kapitole následující shrnující výsledky výzkumu a naznačující otázky dalšího studia.² Čtyři kapitoly předcházející včetně číslovaného úvodu pojednávají o stavu bádání, o zkoumané bibli z jazykovědného hlediska a o stopách, jež po sobě zanechal objednavatel bible, tábořský hejtman Filip z Padeřova. Úvodní, pečlivě zpracovaná část nezanedbává ani starší literaturu a čtenáři s otevřeným hledím nabízí přehled základních informací uměnovědné, biblické i historické povahy. Připomínám tu, že Padeřovskou bibli se mimo jiné zabývali tak významní mistři oboru, jakými byli a zůstávají Antonín Matějček, Josef Krása a Karel Stejskal. K některým detailním otázkám se později vrátím, dříve se však pokusím nastínit metodický přístup a výsledky autorova zkoumání, ovšem jen očima historika zabývajícího se pozdně středověkými rukopisy z jiného úhlu pohledu.

Autor oprávněně vytyčil, že řada čtenářů uvítá vstupní inforatorium o specializované odnoži uměnovědného výzkumu, neboť analytickému výkladu předeslal základní orientaci o systému výzdoby Padeřovské bible (kap. 5. 1, s. 32–54). Užitečné je zejména vědět, že Padeřovská bible kombinuje tři základní typologické modely rozvrhu malířské výzdoby, tj. tradiční či ornamentální iniciály, dále viněty komponované po francouzském vzoru do sloupců textů a konečně malířskou, kaligrafickou či obojí výzdobu bordur.³ V případě zkoumané bible figurální iniciály označují počátky významnějších předmluv a některých biblických

2 Autor důsledně mluví o Padeřovské bibli a o hejtmanech Filipovovi a Mikulášovi z Padeřova. Obec, která je dnes součástí městyse Jistebnice má oficiální název Padeřov (německy Padarschow), proto se v textu vyskytují obě varianty. Název bible, o níž bude řeč, je ostatně zavádějící, neboť v tomto dosti ojedinělém případě známe zadavatele, takže správné označení by mělo být „Bible Filipa z Padeřova“.

3 Vinětou se rozumí drobná knižní ornamentální kresba zejména na začátku nebo na konci kapitol původně s náměty vinné révy, slovo bordura označuje v knižní malbě výtvarně zdobený okraj stránky či sloupců, případně též volný prostor mezi sloupci, tzv. *intercolumnium*. Níže uvedený výraz *fleuronné* se používá pro ornamentální výzdobu iniciál.

knih. Písař pro ně většinou ponechal místo v rozsahu deseti řádek, podobně jako pro viněty uvozující začátky většiny biblických knih. Jelikož tvůrce vinět opomenul zakomponovat drobnou iniciálu s počátečním písmenem textu, musel tak později, a to nepříliš citlivě, učinit písař. Zatímco písař bible byl svázán s tradicí svého oboru, malířská dílna navázala na avantgardu iluminátorů dvorského okruhu Václava IV. Jeví se to i v provedení iniciál, neboť ornamentální malované iniciály na šest řádek jsou viditelně kvalitnější než kaligrafické iniciály na čtyři řádky, které označují počátky odstavců, kapitol, žalmů apod. Absenci fleuronée (s výjimkou folia 390r) a intarzovaných iniciál autor vysvětluje tím, že písař Jan z Prahy, řeč. Aliapars, byl zvyklý přenechávat obojí typ výzdoby specialistům. Ty se mu však ve válečné době nepodařilo vždy zajistit. Naopak sám byl s to ve zjednodušené formě připojit tzv. kadely v podobě majuskulí kaligrafické bastardy se žlutě vybarvenými vnitřními, místy i vnějšími poli velikosti jednoho řádku.

Odstupňovaná podle významu textu je také výzdoba bordur. Nejbohatěji, podobně jako u jiných iluminovaných biblí, je řešena strana s incipitem knihy Genesis. Také protilehlá strana s předmluvou k Pentateuchu je vyzdobena ze všech stran, včetně interkolumnia v podobě žerďe. V hierarchické sestavě následují stránky s bordurami v interkolumniu, shora a z jednoho boku, dále bordury rámuující zrcadlo textu jen ze dvou stran a jako poslední co do významu bordury incipitů zdobené pouze kaudami expandujícími do bezprostřední blízkosti iniciál. Příznačné pro Padeřovskou bibli je nedůsledné dodržování hierarchického systému výzdoby, což se částečně týká i malovaných bordur. Zvláště atypicky působí neorámovaná bordura na dolním okraji fol. 310r se stojící figurou poskládanou z různých materiálů, které v intencích epizody z knihy Daniel (2,31–45) symbolizuje následnost čtyř věků: zlatého, stříbrného, železného a úpadkového.⁴ Souběžně, v mých očích poněkud neumělé vyobrazení na dolním okraji folia pak představuje rozbití sochy velkým kamenem a její následné překrytí horou. Otázkou je, zda nejde o dodatečně připojené zobrazení připomínající z podnětu tvůrce či zadavatele chiliastické očekávání konce věků. Méně pravděpodobnou konotaci vyvolených husitských měst by podle autora mohlo vyvolávat vyobrazení opevněného města v dolní borduře pravého sloupce fol. 286r. Luxusní charakter bordur Padeřovské bible vedle široké barevné škály zdůrazňuje využití zlacených doplňků v podobě bobul či kapek a dvojího druhu puncování.

K luxusnímu charakteru bible přispěly též droleriové výjevy. K nejstarším typům patří opeřenci a monstra, z vrcholně středověkého repertoáru lze uvést postavy homoidních opic, bláznů, šašků, naháčů, divých mužů, otrhanců, pošetilců a ozbrojenců. Konečně do třetí skupiny náležejí ucelené droleriové výjevy, jmenovitě lovecké scény, parodické souboje, absurdní bitevní reje a ojedinele i aluze na literární motivy světské povahy, např. na dvojici „Čerta a Káči“. Výrazněji se droleriové variace uplatnily na závěr Starého zákona a u novozákonních textů. Autor tuto část uzavírá upozorněním na generačně odlišný

4 Uvádím tu autorovu interpretaci, která se poněkud rozchází s textem vulgaty Dn 2,32: „huius statuæ caput ex auro optimo erat, pectus autem et brachia de argento, porro venter et femora ex aere, tibiae autem ferreae, pedum quaedam pars erat ferrea, quaedam fictilis.“ Iluminátor se snažil tuto představu na fol. 310r věrně tlumočit, postavě však přidal zlaté atributy královské moci, tj. žezlo a jablko.

přístup písaře – tradicionalisty a iluminátorů vycházejících z ilustračního systému prvního dvacetiletí 15. století.

Druhý oddíl páté kapitoly přináší základní údaje o rukopisu, jeho podrobný obsah, výčet různých druhů výzdoby, rozpis složek kodexu i jeho výzdoby a poučení o renesanční vazbě (s. 55–74). Největší část kapitoly a celé knihy tvoří třetí oddíl pojednávající o systému rozvrhu výzdoby Padeřovské bible v kontextu české knižní malby (s. 75–188). Vzhledem k detailní a specializované problematice se tu více méně omezím na povšechnou informaci. Autor v tomto oddílu ve stejném pořadí rozvádí, doplňuje a s jinými soudobými biblemi porovnává typologii malovaných, kaligrafických a písařských iniciál, vinět, figurálních kompozic, drolerii, ornamentiky a zlacených doplňků. Čtenář, který je často při detailním popisu zaskočen neschopností vlastního oka postihnout jemné nuance dekoru, ocení autorovu schopnost tyto subtility výstižně vyjádřit, a to nejen u rukopisů domácích, ale i francouzských a italských.

Historiky nejvíce zaujmou „Poznámky k ikonografickému programu výzdoby a k drolerii“, které jsou těžištěm obrazového poselství (s. 145–168). Iluminátoři Padeřovské bible, jak autor předpokládá, patrně měli před sebou neznámou, nebo dosud neidentifikovanou předlohu z doby před rokem 1420. Autora přesto udivilo, že se v rukopise nevyskytuje ani husitská bitevní scéna, ani zvýrazněný kalich nebo jiný motiv, který by odkazoval k přijímání pod obojí. Naopak, jak dodávám, se v bibli porůznu objevují naháči, kteří by snad pro někoho mohli být narážkou na adamity. Z figurálních výjevů jsou v tomto ohledu prvořadě oba již zmíněné atypické výjevy na fol. 286r a 310r. Chiliastický výklad druhého z nich, tj. osamocené figury poskládané ze čtyř různých materiálů, zdá se být oprávněným. Pokud si objednavatel skutečně vyžádal tento motiv dodatečně připojit, znamenalo by to podle mne dvojí: předně jeho schopnost postihnout naznačenou subtilitu biblického výkladu, za druhé pak jeho přítomnost na Táboře od počátku chiliastické kampaně. K této otázce se ještě vrátím. Naopak marginální motiv na počátku Jeremiášova pláče nemusí nutně být narážkou na útek do vyvolených měst. Pro Filipa jako zadavatele kodexu měly hlubší význam především dvě lokality. Jelikož vyobrazení více připomíná hrad s předsunutým opevněním než město, nebylo by zcela bezdůvodné se ptát, zda se Jeremiášovo naříkání nevztahuje k pádu Ostromeče a k vynucenému odchodu z hradu. Ostromečský hrad nemohl však být tak výstavný, a proto dávám před Ostromečí přednost Táboru. Na vyobrazení vidíme pouze část ohrazeného komplexu s výrazným vstupním opevněním, jež by mohlo evokovat tábořský barbakán. Hrad v pozadí by pak byl Kotnov, jehož dvě válcové věže byly stavebně historickým průzkumem potvrzeny. Pokud tomu tak skutečně bylo, bylo by to nejstarší vyobrazení města Tábora.

V knize o divých lidech ve středověké imaginaci jsem neprozřetelně napsal, že husité nechtěli mít s divými a lascivními muži nic společného. Desítky divých mužů v Šellenberské bibli se mi jevila výjimkou potvrzující pravidlo.⁵ Spěchám svůj omyl napravit, neboť maskarony (hlavy) divých mužů a jejich různě ztvárnění představitelé se v Padeřovské bibli vyskytují nejméně na deseti listech. Vedle veskrze dekorativních masek,

5 František ŠMAHEL, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha 2013, s. 253.

z jejichž úst vyrůstají stvoly rozvilin, se na fol. 225r setkáme s divým mužíkem sedícím na dvojrožci, jehož hlavu zdobí tzv. věník známý z Bible Václava IV. Dvojice divých mužů je dokonce součástí celostránkové dekorace na fol. 3v, které tvoří protiváhu iluminací knihy Genesis. Podle Viktora Kubíka mohou být masky a postavičky divých mužů chápány nejen jako negativní protipól biblického poselství, ale i jako aluzi na divokost přírody. Obojímu lze přisvědčit za předpokladu, že nejen tyto, ale i další droalerie se do bible husitského válečníka dostaly spolu s celým tradičním repertoárem předchozí knižní výzdoby.⁶ I v tom lze spatřovat autorem zdůrazněný kontrast mezi zápisem a výzdobou, tady však v opačném gardu. Zatímco opsaný text přináší první ucelený český překlad bible ve III. redakci, knižní výzdoba nepřesáhla úroveň dosaženou do roku 1420.

Ve čtvrtém oddílu páté kapitoly Viktor Kubík na základě předešlého rozboru vymezuje podíl jednotlivých iluminátorů na výzdobě zkoumané bible a naznačuje jejich vztahy k dobové produkci. Po krátkém metodologickém úvodu se zabývá čtyřmi stylovými skupinami, které rozlišil, z nichž první dvě by mohly být dílem Prvního a zbývající dvě Druhého mistra Padeřovské bible. První mistr se mu jeví jako lepší dekoratér, zatímco Druhý mistr se více zaměřoval na figurální výjevy. Oba částečně pracovali na stejných složkách, zvláště v první polovině knihy. „Transformovaným“ pokračovatelem stylu Prvního mistra mohl být Mistr Cardova Starého zákona, na Druhého mistra navazoval jednak Mistr Šellenberské bible, jednak Mistr Žaltáře Hanuše z Kolovrat.

V dobovém kontextu knižní malby, jak se dočteme v pátém, závěrečném oddílu páté kapitoly, výzdoba Padeřovské bible ustrnula „v kategorii stylové a kulturně historické kuriozity – místy řemeslně nadprůměrné nad soudobou knižní produkcí, ale bez přesného zařazení do dobového kontextu a bez plného docenění jejího případného progresivního vývojového potenciálu“. Přesto v druhé čtvrtině 15. století Padeřovská bible zaujímá klíčovou pozici, neboť oba její mistři navázali na tvůrce předchozích dvou generací Václavovy vlády a ve své době se zcela atypicky pokusili propojit jejich různorodé podněty. Zde ovšem jen tlumočím autorovy závěry, neboť k jejich posouzení nemám potřebnou erudici.

Velice pozoruhodná je autorova úvaha nad diasporou iluminátorů, kteří se po výbuchu husitské revoluce rozptýlili nejen do všech končin zemí České koruny, ale i do zemí sousedních. Vzestup biblicismu se v husitském období neomezil pouze na reformní prostředí. Luxusní exempláře biblí v národním jazyce bibliofilové v zemích České koruny objednávali bez ohledu na konfesi. Záhy se však skladba preferovaných knih začala ve středoevropském kulturním prostředí diferencovat. Zatímco v blízkém okolí Čech se dostaly do středu zájmu Hodinky, v Čechách se od druhé poloviny 15. století staly dominantním typem kancionály. Výhledem k budoucí syntéze středověkého umění v Čechách i vedlejších zemích autor svou rozpravu končí.

6 Některé postavičky divých mužů s karikujícím vzezřením vzdáleně připomínají jejich předchůdce v rukopisech knihovny Václava IV. Jistou shodnost vykazují dvojice hopsajících divých mužů kolem paty kandelábru na fol. 3v (barevná tabule II) s dvojicemi divých mužů v kodexu Willehalm, fol. 200v. Viz k tomu typologii divých mužů v rukopisech Václava IV. v mé studii *Fantaskní svět divých lidí lucemburské éry*, in: F. Šmahel, *Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů*, Praha 2017, s. 190 (recenze ČČH 116, 2018, s. 538–542).

Cennou pomůckou pro badatele i zvědavé čtenáře jsou podrobné rejstříky citovaných rukopisů a iluminací čtyř stylových skupin. Mimo jiné si zde můžeme ověřit, že výše uvedená vyobrazení alegorie Čtyř věků a opevněného města pocházejí z dílny Druhého mistra Padeřovské bible. Ocenění si také zaslouží systém polotučně tištěných pomocných odkazů, jež nezatežují text a usnadňují rychlé vyhledání černobílé nebo barevné reprodukce. V závěrečném aparátu knihy jsem postrádal pouze rejstřík motivů. Obloukem se nyní vrátím k počátečnímu vysokému hodnocení vědeckého přínosu Kubíkovy monografie. Z úzce specializovaného pole ústředního tématu dílo přesahuje jak oběma směry po vertikální časové ose, tak i v horizontálním geografickém obzoru a jemně odstíněnou terminologii knižní výzdoby vytváří předpolí dalšího studia.

Nedosti na tomto zaslouženém ocenění. Kniha mne podnítila k dílčímu průzkumu některých otevřených otázek více kulturně historické než uměnovědné povahy. Začneme zněním kolofonu s datem 28. června 1435 na fol. 443r: „Tato biblí skonána jest s pomocí Pána Boha a k rozšíření jeho svatého zákona z rozkázanie a nákladem slovutného a opatrného mužě pana Filipa z Padeřova skrze rucě Jana z Prahy, Aliapars řečeného, léta od narozenie božieho tisíc čtyři sta třídácého a pátého v úterý vigilie svatých Petra a Pavla, apoštolov božích.“⁷ Dosti vzácně se tu setkáváme se jmény nakladatele i písaře. Hned oslovení „slovutný a opatrný“ řeší někdejší spornou otázku Filipova původu. Filip tudíž nepatřil mezi urozené osoby šlechtického stavu.⁸ Podle rodiště Filip pocházel z poddanské vsi, a protože v ní nesídlil žádný vladyka či zeman, muselo jít o potomka jednoho z místních rožmberských úročníků. Tím neříkám nic nového, Filipův původ s pomocí Rudolfa Urbánka jednoznačně určil již Antonín Matějček.⁹

Co víme o Filipově rodišti? Údaje o počtu usedlíků v Padařově před rokem 1420 nejsou k dispozici.¹⁰ Při svatohavelském termínu roku 1421 purkrabský účet rožmberského panství Příběničky a Příběnice zaznamenává příjem dávek od pěti jmenovitě uvedených poddaných včetně lesníka v celkové výši 196 grošů a 24 ½ denárů, tj. 3 kopy 19 gr. a 3 ½ den.).¹¹ Součástí úroku byly farní desátky v rozmezí šesti až osmi džberů z lánu.¹² Podle dílčího urbáře a úročního rejstříku svatojiřského termínu roku 1423 bylo v Padařově 10 a půl lánu, z každého se platilo 36 gr. 5 ½ den., celkově 6 kop 7 ½ gr.¹³ Z téhož roku máme záznam o jistém Petrovi, synovi Pavla z Padeřova, který byl vykoupěn z tábořského

7 Všechny kolofony, z nichž některé níže cituji zkráceně, autor uvádí na s. 55.

8 Příznačně si Petr z Húzné a ze Stúpného v roce 1473 postěžoval na budějovické konšely, že mu v adrese píší „slovutnému“, ačkoli „prvé ste mi psali urozenému; a já vám také prvé psal pánóm a již píši opatrným“. (Psaní rozličných osob z r. 1471 a násl., ed. František PÁLACKÝ, *Archiv český V*, Praha 1862, s. 347). Více k tomu Alena FIEDLEROVÁ a kol. (= Josef MACEK), *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (pán)*, Slovo a slovesnost 38, 1977, č. 1, s. 53–64.

9 Antonín MATĚJČEK, *Bible Filipa z Padeřova, hejtmána tábořského*, in: Sborník Žižkův 1424–1924, Praha 1924, s. 152–153.

10 Za povšimnutí stojí, že v *Urbáři zboží rožmberského* z roku 1379 (ed. Josef Truhlář, Praha 1880) Padařov ještě uveden není.

11 Rostislav NOVÝ (ed.), *Prameny k dějinám Táborska 1412–1424 I*, Táborský archiv 2, 1989, s. 90.

12 Tamtéž, s. 96.

13 Tamtéž, s. 101.

zajetí za 50 kop, za něž se zaručili Henrych a Petr lesník z Padeřova spolu se Špatákem z Dražic.¹⁴ Vítaným pramenem je výběrčí rejstřík třeboňského panství z roku 1433, neboť zachycuje jména všech poplatníků včetně nám již známých Henrycha, Petra Pavlova a Petra lesníka. Nově k nim přibylí Mikuláš (1 lán), Macho (¾ lánu), Adam (1 lán) a Telčec (1 lán), celkem tedy 7 osob.¹⁵ O Filipově rodné víscce nyní víme více, k jeho předkům a příbuzným jsme se přesto nedobrali. Jeho otec, o němž záhy uslyšíme, že se jmenoval Petr, musel být již po smrti. Který ze jmenovitě známých poplatníků seděl na jeho rodném gruntu, se mi nepodařilo zjistit.

Jelikož nemůže být pochybnosti o tom, že Filip z Padeřova vyrůstal na poddanské usedlosti, snižuje se tím možnost, že by se naučil číst a psát. Ani urozený původ zdaleka v této době ještě nebyl samozřejmým předpokladem gramotnosti. Spíše naopak, značná část drobné šlechty číst a tím méně psát ještě neuměla. Pouze druhorození nebo mladší synové, kteří byli určeni pro kněžskou dráhu v patronátních kostelech vlastního nebo příbuzenského rodu, se naučili nejen číst a psát, ale i rozumět latinským textům. Na farních či městských školách se setkávali s hochy z nuzných poměrů, jimž mimořádné nadání slibovalo společenský vzestup. Správcové far i škol takovým chlapcům dávali příležitost, protože potřebovali schopné ministranty a zpěváky. Pro příklad nechodme daleko, stačí tu uvést jistého nadaného hochu Jana z Husince.

Vysledovat, zda také Filipa z Padeřova nepotkal obdobně šťastný osud, se mi zprvu zdálo téměř nemožné. Pokud by měl získat nějaké vzdělání, pak nejspíše na farní škole v blízké Jistebnici, která je doložena i s jmenovitě uvedeným správcem kolem roku 1388.¹⁶ Domněnku tohoto druhu zpravidla nelze v pramenech ověřit, s výjimkou tak zvaných svěčenců z let 1396–1415, jejichž jména zaznamenala úřední kniha pražského arcibiskupství. S účinnou pomocí Evy Doležalové a její databáze se mi podařilo k 22. září 1403 zachytit jméno Philippa Petri z Padrezowa (sic), který toho dne získal v klášteře sv. Tomáše na Menším Městě pražském nejnižší svěcení na stupeň akolyty.¹⁷ Vítaně se dovídáme též jméno jeho otce a zhruba můžeme odhadnout i datum jeho narození na druhou polovinu osmdesátých let 14. století.

Nuže, nyní již máme pevnější půdu pod nohama. Filip z Padeřova měl přístup ke vzdělání, byl dokonce v mládí v Praze, takže se mu neobyčejně rozšířil obzor. Že šlo

14 Tohoto poddaného z Padeřova evidoval již Josef MACEK, *Tábor v husitské revolučním hnutí II*, Praha 1955, s. 379–380, rejstřík vydal R. NOVÝ, *Prameny k dějinám Táborska I*, s. 108.

15 Viz R. NOVÝ (ed.), *Prameny k dějinám Táborska 1432–1433 I*, Táborský archiv 6, 1994, s. 179–180.

16 V Jistebnici byla škola již kolem roku 1388, zřejmě však uboze dotovaná, neboť její správce baka-lář Petr z Ústí si sháněl místo ve Strakonících. Jeho korespondenci v této záležitosti se zabýval Martin KOLÁŘ, *Mikuláš a Filip z Padeřova*, přetisk in: Sborník historických prací prof. Martina Koláře o dějinách Tábora, Tábor 1924, s. 247–248, a Roman CIKHART, *Petr z Ústí*, Jihočeský sborník historický (JSH) 23, 1954, s. 30, originály jsou uloženy ve Státním okresním archivu (SOKA) Tábor, fond MA Jistebnice.

17 Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěčenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010, připojené CD (recenze ČČH 111, 2013, s. 157–159), jinak srov. Antonín PODLAHA, *Liber ordinationum cleri 1395–1416*, Praha 1922, s. 96.

o našeho Filipa netřeba pochybovat, jméno Filip bylo tehdy dosti vzácné. Co bylo s Filipem dále, zůstává zatím otevřeným polem pro dohady různým směrem. Mohl jít studovat do Prahy na univerzitu, aniž dosáhl gradu,¹⁸ mohl působit jako úředník v městské či panské administrativě, vstoupit do kláštera nebo po roce 1415 přijmout kněžské svěcení na Lipnici či jinde, všechny tyto modalities si lze v osudu příštího táborského hejtmána představit. Mezi jmenovitě známými knězi táborské strany však zatím známe jen jednoho Filipa, ten však pocházel z Moravy.¹⁹

Kdy, jak a proč se náš Filip z Padařova připojil k opravnému hnutí a později pak k obráncům pevnosti na Hradišti hory Tábor, zůstane předmětem dohadů. Vzhledem ke zdůrazněnému vyobrazení alegorie čtyř věku na fol. 310r nelze vyloučit, že i on podlehl chiliastickému mámení, z něhož později vystřízlivěl. Znalost čtení i psaní a snad též i školení v latině Filipa posunuly do popředí táborské samosprávy. Nová obec podobné muže potřebovala, a proto není divu, že již v roce 1427 zastával funkci hejtmana táborské domény. Dozvídáme se to ze zápisu v městské knize pelhřimovské z 18. března 1427, kdy společně se staršími hradištské obce rozsuzoval při jistého bratra Buňka s pelhřimovskou obcí o zádušní platy.²⁰ Méně se Filip osvědčil o tři roky později, když jako hejtman na Ostromechi velel táborskému vojsku, které se připojilo k neúspěšné sirotčí výpravě na Slovensko.²¹ Právě odtud si však mohl přivést značnou kořist, z níž bylo možné pořídit nákladnou iluminovanou bibli.

Za povšimnutí rovněž stojí, že v pramenech k ranému období Tábora nalezneme další dva muže pocházející z Filipovy rodné víscky. Mikuláš z Padařova, o jehož příbuzenském vztahu k Filipovi není nic známo, musel být rovněž neurozeného původu.²² Mezi tábory dosáhl brzo značné vážnosti, neboť již 17. října 1425 se stal jedním z volených opravců a rozhodčích míru vršovického.²³ O čtyři roky později se jako hejtman nově vybudovaného táborského hradu Ostromeče podílel na obléhání hradu Zvíkova. Nejpozději k 6. dubnu 1430 předal svou funkci Filipovi z Padařova. Znovu se objevuje až jako táborský vladař

18 Prof. Ivan Hlaváček, který s laskavostí sobě vlastní tuto stať pozorně přečetl, se domnívá, že mohl v Praze studovat, podle řady světcenců z blízkosti Filipova rodiště však soudím, že spolu s větší skupinou pod vedením některého ze správců škol přišel do Prahy za účelem jinak dost běžného nižšího svěcení.

19 Viz soupis kazatelů a kněží táborského hnutí v letech 1416–1452 in: František ŠMAHEL, *Tábor I. Od počátku osídlení do roku 1452*, Praha 2020, s. 341, č. 8.

20 Viz Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační I*, Praha 1936, s. 79, 82, 84 a 1003 (zde edice zápisu).

21 Účast hejtmana Filipa potvrzuje Kronika Bartoška z Drahonic, ed. Jaroslav GOLL, *Fontes rerum bohemicarum*, Tom V, Praha 1893, s. 602. Průběh tažení podrobně vysledoval Branislav VARŠIK, *Husitské revoluční hnutí a Slovensko*, Bratislava 1965, s. 44–56.

22 Mikuláše uvedl ve známost Martin Kolář, jehož výše cit. studie pochází z roku 1865. Dále srov. Hugo TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, Praha 1898, s. 130, moji studii *Táborští vladaři*, *Folia historica Bohemica (FHB)* 4, 1982, s. 83–125, a stať Romana CIKHARTA, *Po stopách husitství na Tábořsku*, *JSH* 12, 1939, s. 60. Většinu známých údajů nalezneme i v Kubíkové monografii na s. 25–30.

23 Viz Josef PEKAŘ, *Žižka a jeho doba IV*, Praha 1933, s. 212.

v listině o příměří z 28. září 1433²⁴ a v této funkci, v níž je dosvědčen ještě 8. ledna následujícího roku, se jako delegát Tábora zúčastnil svatomartinského sněmu v Praze.²⁵ Po přistoupení Starého Města pražského k panské jednotě v květnu 1434 přitáhl spolu s Ondřejem Keřským z Řimovic na Nové Město.²⁶ Mikuláš se zřejmě vrátil jako „druhý tábořský hejtmán“ na Tábor, neboť není jmenován mezi bojovníky od Lipan. Jako jeden z mála žijících tábořských velitelů se dostavil 24. června 1434 na svatojánský sněm do Prahy.²⁷ Tehdy ho s určitostí můžeme doložit naposledy. Není však vyloučeno, že právě on a nikoli Filip z Padařova byl oním „chlapem Padeřovským“, jehož měl z návodu Oldřicha z Rožmberka otrávit Jan ze Srlína.²⁸

Ješek z Padařova, třetí muž na Táboře původem z Padařova, v dějinné paměti žádnou výraznější stopu nezanechal. Co o něm víme? Po prvé se vynořuje 14. dubna 1432, kdy koupil za 6 ½ kopy grošů půl lánu v Drhovicích, který pak 25. března 1445 prodal za 5 kop.²⁹ Kromě toho někdy na počátku následujícího roku (1433) koupil 2 jitra pod Klokoty za 3 kopy gr. Po letech, kdy se z pramenů vytratil, se znovu vynořuje až 22. června 1446. Tehdy zakoupil dům proti masným krámům za 3 kopy bez 10 grošů, snad týž, který 17. října 1446 prodal za 4 kopy bez 5 gr.³⁰

Většinu dat o Filipovi na základě předchozí literatury nalezneme v Kubíkové monografii, proto zde stačí dodat, že se po pádu Ostromeče uchýlil do Tábora, kde se 18. ledna 1436 spolu se dvěma tábořskými sousedy nedílně zaručil za sedm kop, jež měly být vyplaceny sirotkovi za prodej otcovského domu. Filip byl naživu nejméně do 19. července 1437, kdy v nejstarší městské knize vystupuje na místě rychtáře.³¹ Zhruba o dva

24 Blažena RYNEŠOVÁ (ed.), *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418 až 1462*, I. (1418–1437), Praha 1929, č. 235, s. 161–162.

25 K Mikulášově účasti na sněmu srov. Akta veřejná i sněmovní, ed. F. PALACKÝ, in: *Archiv český III*, Praha 1844, s. 416, dále B. RYNEŠOVÁ (ed.), *Listář I*, č. 240, s. 164–165.

26 Kronika Bartoška z Drahonice, ed. Jaroslav GOLL, *Fontes rerum bohemicarum*, Tom V, s. 612.

27 Viz František PALACKÝ (ed.), *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419–1436*, II. Von den Jahren 1429–1436, Praha 1873; přetisk Osnabrück 1966, č. 916, s. 419.

28 František MAREŠ, *Jan ze Srlína*, Časopis Musea království Českého 76/1902, s. 2,klad úklad do roku 1435, kdy byl Filip ještě hejtmánem na Ostromeči, který byl Oldřichovi trnem v oku. Srlínova výpověď se uskutečnila někdy v květnu 1441, takže by nebyla vyloučena ani datace pozdější, ovšem bez zdůvodnění, které nabízí výklad F. Mareše. Srov. B. RYNEŠOVÁ (ed.), *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka II. (1438–1444)*, Praha 1932, č. 198, s. 156, kde také v pozn. 2 literatura o dataci epizody. Spolu s vydavatelkou Rynešovou myslí více na Mikuláše také Roman CIKHART, *Po stopách táborství*, s. 60.

29 Odkazy na Ješka nalezneme už u Josefa MACKA, *Tábor v husitském revolučním hnutí I*, Praha 1952, s. 407. V edici Aleny M. ČERNÉ a Františka ŠMAHELA, *Nejstarší městská kniha tábořská z let 1432–1452* (Archiv český XLII), Praha 2017 (dále MKT) jde o zápisy č. 636 a 831. Kdo ví, zda se na Tábor v chiliastické vlně neuchýlil také Petr, syn Pavlův z Padařova, za něhož se po návratu do rodné vsi v roce 1423 zaručili sumou 50 kop Henrych/Hurych a Petr lesník odtud spolu se Špatákem z Dražic. Kdyby tomu tak bylo šlo by hned o čtyři osoby, přičemž jmenovitě seznamy rožmberských úředníků uvádějí celkem jen pět nebo šest padařovských úředníků.

30 MKT 648, 938 a 881.

31 MKT 173.

roky později nebyl již naživu, neboť 22. 12. 1439 se mluví o Filipově, pravděpodobně vdově po našem bibliofilovi, která se svými syny prodala jistému Martínkovi tři jitra dědiny i se stodolou za hradem za 10 ½ kopy gr.³² Nepochybně vlastnila i dům odpovídající postavení jejího muže. Na Táboře zjevně stačilo říci Filip, aby se vědělo, o koho jde.

Víme-li již, že Filip z Padařova uměl číst a psát, zvyšuje se tím pravděpodobnost jeho možné spoluúčasti při výběru předlohy českého překladu jeho bible. Sama skutečnost, že jde o první známý opis III. redakce překladu bible do češtiny podle jednodité předlohy,³³ je závažnou indicií znaleckého postupu, ať již zadavatele či písaře. Co více, důsledně diakritický pravopis Padeřovské bible sice proti předchozímu spřežkovému zkracoval text, na druhé straně však vyžadoval při psaní i četbě určitý návyk. Nezapomínejme, že i na počátku třicátých let 15. století stále ještě šlo o reformní inovaci, a to i v případě profesionálního písaře. V tomto ohledu Jan z Prahy, řečený Aliapars, rozhodně nebyl tradicionalistou, za něhož ho má Viktor Kubík. Totéž by platilo i pro zadavatele Filipa z Padařova, o němž se soudí, že nejspíše neuměl číst, anebo že šlo o snobsky se předvádějícího zbohatlíka. To druhé ovšem nelze zcela vyloučit.³⁴

Tak jako tak se lze oprávněně ptát, kde mohl Filip získat vědomosti jak o posledním stavu biblického překladu, tak i o možných tvůrcích jeho bible. Doporučení staršího tábořského duchovenstva Mikuláše z Pelhřimova, který tehdy stále ještě sídlil v Písku, nelze vyloučit. Spíše se tu však nabízí jiná možnost, k níž uvolnilo cestu dosti překvapivě, leč přesto poměrně setrvalé spojenectví mezi Starým Městem pražským a tábořským bratrstvem v důsledku hrozícího válečného konfliktu mezi pražskými městy v létě 1429. Kdo ví, zda se Filip jako hejtman domácího tábořského vojska nezúčastnil spolu s Prokopem Holým slavnostního oběda na staroměstské radnici koncem září 1429.³⁵ Jistoty se tu nedobereme, jelikož však písař Jan řečený Aliapars pocházel z Prahy a jelikož v metropolitním souměstí téměř jistě působili i oba iluminátoři, jsou podobné hypotézy oprávněné do doby, než se vynoří jiné skutečnosti.³⁶

32 Již R. CIKHART, *Po stopách táborství*, s. 60, si povšiml, že se roku 1439 mluví o Filipově vdově.

Zápis z 22. prosince 1439 se nalézá v Knize trhové na fol. 32v (MKT 284). Mohlo se však jednat o vdovu po Filipovi ze Sezimova Ústí, který se připomíná ještě 15. května téhož roku (MTK 248).

33 Tak zní poslední odborné stanovisko ve znaleckém díle Vladimíra KYASE, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1996, s. 99–102, z něhož ovšem vychází ve své monografii i Viktor Kubík.

34 O gramotnosti Filipa z Padařova vyjádřila pochybnost Milena BARTLOVÁ, *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství (1380–1490)*, Praha 2015, s. 153, snobským zbohatlíkem se ostromečský hejtman jeví Petru ČORNEJOVI, *Velké dějiny země Koruny české V. 1402–1437*, Praha 2000, s. 661. Viktor Kubík, cit. dílo, s. 27 a 29, na otázku, do jaké míry mohl bývalý „chláp“ nejnovější překlad bible docenit, odpovídá následovně: „Bible Filipa z Padařova tak vypovídá nejen o ambicích objednavatele, ale také o pocitech méněcennosti, které se snažil přebít potřebnou reprezentací přesahující jak parametry svého prostředí, tak i obvyklé dobové limity podoby luxusního kodexu.“

35 Odkazuji zde na III. díl své *Husitské revoluce*, 2 vyd. Praha 1996, s. 214–216.

36 Za zmínku v této souvislosti ještě stojí, že Filip z Padařova spolu s Vaňkem z Chlumu a Vaňkem Dobešem z Ústí v roce 1434 koupili pro tábořskou obec dům 738b v Široké ulici na Novém Městě pražském. Viz k tomu V. V. TOMEK, *Základy starého místopisu Pražského II. Nové Město*

Výzdoba Padeřovské bible bez zjevných aluzí na husitské motivy, avšak s bohatou ornamentální výzdobou doplněnou fantastickými postavičkami a tvory v droberích jako by se neslučovala s představou „husitské bible“ a byla tak spíše dozvukem kulturní atmosféry doby Václava IV. Snad jen alegorie čtyř věků může podle Viktora Kubíka být echem chiliastického vyšínutí mysli v počátcích Tábora. Položíme-li si otázku, zda v první polovině třicátých let 15. století nějaké výtvarně zdobené „husitské“ bible existovaly a zda tak mohly případně být pro objednavatele či iluminátory vzorem, pak odpověď na základě dosavadního bádání zní negativně. Naopak dvě současně vznikající bible, Martinická a Táborská z roku 1434 jsou rovněž obdobně zdobené a nebyť scény Husa na hranici s postavičkou údajně Petra z Malenovic, která mohla být připojena dodatečně, nic by nenaznačovalo jejich vzniku v době vrcholícího husitského radikalismu.

Mravní puritanismus s obrazoboreckými tendencemi na Táboře ještě dlouho přežívaly, o čemž svědčí zdanlivě podružná epizoda, kterou ve svém dopisu z 21. srpna 1451 kardinálu Juanu Carvajalovi škodolibě a pobaveně zároveň vylíčil Eneáš Silvius Piccolomini. Při své první návštěvě Tábora mu hostitel, u něhož přenocoval, ukázal *imagines* Panny Marie a Krista Spasitele, které tajně skrýval uvnitř či vespod manželské postele. Nepochybně muselo jít o zámožného majitele jednoho z výstavných domů, nebo dokonce o čelného představitele obce. Naproti tomu Tábor podle téhož očitého svědka dával vyobrazením adorace kalicha a slepého válečníka Žižky na štítech vnější strany vstupní věže barbakánu všem příchozím najevo svoji husitskou minulost i přítomnost.³⁷ Navenek v tom zásadní rozpor nebyl, neboť dokonce i chiliastické články povolovaly „na korúhvi neb pečeti obraz lva, orla, beránka, husi neb podobenství koruny nebo kalicha“.³⁸

Jelikož tábořský dřevěný kostel se ještě v době Silviovy návštěvy podobal venkovské stodole, musíme připustit, že objednávka iluminované bible byla Filipovou privátní potřebou, která konec konců mohla souviset i s tužbou z jeho mladistvých let. Zcela jeho záměr utajit možné nebylo, protože o písaři Janovi z Prahy věděl na Ostromeči kdekterý člen posádky. Mnohé také naznačuje, že nejméně v případě ornamentální dekorace Filip z Padařova nechal iluminátorům volnou ruku. Zda tomu tak bylo i u iniciál, je obtížné říci. Také sami iluminátoři totiž mohli do jisté míry vycházet objednavateli vstříc. Pozoruhodné např. je také vyobrazení sv. Pavla s mečem v ruce na fol. 414r, které předjímá pozdější atributy reformačního kazatele.³⁹

pražské, Praha 1870, s. 44 a Bohdan ZILYNSKYJ, *Poznámky k vývoji vztahu pražských měst a husitských polních vojsk*, Documenta Pragensia 6–1/ 1986, s. 116.

37 List vydal Rudolf WOLKAN, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini III. Briefe als Bischof von Siena*. 1. Privatbriefe, Wien 1918, č. 12, s. 23: „in exteriori civitatis porta duo fuerunt scuta: in altero pictura erat angeli calicem tenentis quasi communionem sub specie vini suaderet populo, in altero Zischa pictus fuit, homo senex et utroque lumine cassus.“ Epizoda s hostitelem se čte na s. 27: „(hospes) habebat in penitiori thalamo beate Marie virginis et Christi salvatoris imagines, quas occulte colebat.“

38 Viz Articuli et errores Thaboritarum, ed. Jaroslav BOUBÍN, *Jan z Příbramě, Život kněží tábořských*, Příbram 2000, s. 98.

39 Svätý Pavel je v Padeřovské bibli překvapivě často zobrazován pouze s mečem, jednou dokonce se svatozářím (fol. 407v), která v této památce jinde přísluší jen Bohu. Viz V. Kubík, cit. dílo, s. 72.

Kdyby si Filip z Padařova chtěl pořídit jakoukoli bibli, mohl by ji získat velmi levně, neboť k máni byly bible a knihy z rozkradených klášterních a jiných knihoven. Knihy za dvě kopy grošů si krátce po Lipanech na Karlštejně pořídil i mistr Jan Rokycana.⁴⁰ Také zmíněný již Eneáš Silvius se doslechl, že se v Čechách dají levně získat bible, a proto se obrátil na svého bývalého kolegu z Fridrichovy kanceláře, aby mu jednu obstaral. Ten tak učinil a Silvius si pochvaloval, že její cena byla skutečně nižší než jinde. Jen pro orientaci dodávám, že za papírovou bibli Silvius nabízel 8 florinů, za pergamenovou pak dvojnásobek, což zhruba odpovídalo čtyřem a osmi kopám grošů.⁴¹ Podle důvtipného výpočtu Antonína Matějčka náklad na Padeřovskou bibli činil nejméně 881 gr., tj. téměř 15 kop grošů, což by odpovídalo její skvostné podobě.⁴²

Pozornosti si zaslouží i velikost Padeřovské bible 464 x 309 mm. V tomto ohledu se jí blíží pouze bible Boskovská (417 x 297 mm) a bible Sixta z Ottersdorfu, jiné bible z třicátých i čtyřicátých let byly výrazně menší. Rozhodně tu nelze mluvit o jakémsi standardním formátu, což bylo u pergamenových biblí dáno i dostupností a cenou psací látky. Třeba vzít v úvahu, že apertura (rozevřené folio) Padeřovské bible má velikost 469 x 618 mm. Těchto dvojitů enormní velikosti bylo třeba pro 443 folií opatřit nejméně 224. Kdo se neseznámil s výrobou pergamenu, sotva si může představit, o jak velkou a nákladnou zakázku u některého z pražských pergameníků šlo. Výroba se zjevně ani ve válečných letech nezastavila, třebaže počet doložených pergameníků oproti předchozí době asi poklesl.⁴³ Vzhledem k velikosti pergamenového listu Matějček zjevně jeho prodejní cenu podcenil, neboť tak velký formát by bylo možné použít pro desítku ne-li více běžných listů. K velikosti formátu se musí přihlížet i při práci písaře, který k tomu potřeboval rozlehlý stůl, a to zejména v době, kdy pracoval na hradu Ostromeči. A jelikož se dílčím způsobem uplatnil i při dotváření iluminací (doplňování písmen) a kaligrafické výzdoby (zejména v případech tzv. kadel) musel mít s sebou i sadu barev a potřebného náčiní.⁴⁴

Práci písaře lze zhruba sledovat. Na svátek sv. Valentina 14. února 1432 dokončil folio 35r na konci knihy Exodus. Proč právě tu cítil potřebu uvést datum, nevíme. Další časový údaj se nalézá před textem Nehemiáše na fol. 161v a tím i na konci 16. složky: Skonaly se knihy Ezdrašovy první. Počínají se knihy Neemiášovy léta božího M^oCCCC^oXXXIII^o v tu

S oběma atributy je sv. Pavel zpodoběn na fol. 414r. Dřevořez s postavou kazatele s knihou a mečem v ruce v tisku *Processus consistorialis martyrii Johannis Hus* (Strassburg 1525) jsem přetiskl v *Husitské revoluci II*, 2. vyd. Praha 1996, obr. 66.

40 Josef PELIKÁN (ed.), *Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434*, Praha 1948, s. 161 (stalo se tak 16. černa 1434!).

41 Tyto a další údaje uvádím ve studii *Ceny rukopisných knih v Čechách do roku 1500*, Sborník historický 14, Praha 1966, s. 20–22. Cenné doplňky a poznatky k širšímu tématu uvádí Ivan HLAVÁČEK, *Několik poznámek a úvah k dějinám českých knihoven za husitství*, in: Týž, *Knihy a knihovny v českém středověku* (Studie k jejich dějinám do husitství), Praha 2005, zvl. s. 349–358.

42 A. MATĚJČEK, *Bible Filipa z Padařova*, s. 155.

43 F. ŠMAHEL, *Ceny rukopisných knih*, s. 10–11.

44 Aniž bych jakkoli zpochybňoval výsledky autora uměnovědného rozboru, stojí v této souvislosti za připomenutí domněnka o totožnosti kaligrafa a iluminátora. Srov. k tomu recenzované dílo, s. 15–16, kde jsou odkazy na práce Karla Chytila, Zikmunda Wintra a Karla Stejskala.

středu před středopostím [18. března 1433] na Ostromeči. Práce na 126 foliích mu podle toho trvala 398 dní. Další časový údaj se čte na foliu 334r, a to na konci pravé kolumny, kde končí předmluva sv. Jeronýma ke knihám Makabejským. Za 454 dní, které uplynuly od 18. března 1433 ke zde uvedenému datu 16. června 1434, písař vyhotovil 173 folií. Závěrečný tah pera na fol. 443r s výše uvedeným kolofonem nese datum 28. června 1435. Když už počítáme jeho pracovní výkonnost, tak od posledního data přepsal za 378 dní 108 folií. Porovnáme-li všechny tři úseky, pak pro první vycházejí zhruba tři dny na jedno folio, pro druhý o něco více než dva a půl dne a pro třetí zhruba tři a půl dne. Kdybychom odečetli neděle a svátky výkonnost by se zvýšila, takže na jeden pracovní den by připadaly přibližně dva sloupce.⁴⁵ Výkonnost byla poměrně stálá, nesmíme zapomínat, že jedno folio představovalo čtyři sloupce o 57 řádcích, a že část této doby Aliapars strávil na cestách, nemocí nebo jiným zaneprázdněním.

Zdržení u posledního úseku si lze vysvětlit. Pokud Alliapars i na jaře roku 1435 pracoval na Ostromeči, musel nejpozději 22. května hrad spolu s posádkou opustit. Svou zakázku dokončil 28. června 1435 nejspíše na Táboře, kam se po evakuaci z hradu uchýlil. K dokončení přepisu mu zbývala pouze 45. složka (fol. 438–443), která již zůstala bez iluminací. Z toho by plynulo, že druhý iluminátor, pokud vůbec byl v květnu 1435 na Ostromeči, se vrátil přímo do Prahy. Víme-li, že na opis jednoho folia připadaly zhruba tři dny, pak by Jan z Prahy, řečený Aliapars, mohl práci na Padeřovské bibli zahájit někdy v říjnu roku 1431. Zda setrval na Táboře, nebo se vrátil do Prahy, nelze spolehlivě zjistit. Nabízela by se sice domněnka, že se Jan mohl na Táboře uplatnit jako písař městské rady nebo rychtáře, záznamy nejstarší městské knihy trhové však tuto možnost nepotvrzují. Žádný ze tří písařů se jménem Jan / Janek to být nemůže, neboť nikdo z nich nepoužíval diakritický pravopis, nemluvě o jiných okolnostech.⁴⁶ V případě jiných soudobých biblí vzniklých v Čechách si zatím nebylo třeba klást otázku o sídlo iluminátorské dílny nebo o místo vzniku nákladné výtvarné výzdoby. Mlčky se myslelo na Prahu. Neodvažují se uvažovat o možnosti, že by oba mistři Padeřovské bible, anebo alespoň jeden z nich, jak připouštěl i Josef Krása, rovněž nějaký čas působili na Ostromeči. Nebo snad pracovali v Praze a písař Jan řeč. Aliapars jim napsané složky po více částech posílal? Jak je zřejmé, bádání v tomto směru se zcela neuzavřelo.

Shrnuji: Inspirace z četby znamenité monografie Viktora Kubíka vynesla na povrch vedle několika drobných doplňků a domněnek kulturně historické povahy jedno závažnější zjištění pro posuzování role zadavatele zkoumané bible. Filip z Padařova získal v mládí základní a snad i vyšší latinské vzdělání. Pokud miniatura opevněné lokality na pravém okraji folia 286r měla skutečně evokovat dvě válcové věže hradu Kotnova a fortifikace

45 K výpočtu pracovních dnů stavebních a jiných manuálně pracujících námezdníků Jaroslav ČECHURA, *Počet pracovních dnů v pozdním středověku*, Časopis Národního muzea 155, 1989, s. 157–170.

46 K písařům (Jan, Janek Simonák, Janek Písařík) a jejich osobitému způsobu psaní a jazykovým zvláštostem A. M. ČERNÁ – F. ŠMAHEL, *Nejstarší městská kniha, Úvodní pojednání*, s. XIX–XXI a XXXIII–XLIII.

vstupního barbakánu Hradiště, pak by město Tábor v roce šestistého výročí svého založení získalo své nejstarší vyobrazení.

Post scriptum

Neuvěřitelné se stává pomalu pravidlem. Když k tomu dozrává čas, poznání některých dějinných činů, jevů a souvislostí z ničeho nic vyplouvá na povrch ve více badatelských dílnách. Krátce předtím, než toto číslo ČČH mělo jít do tisku, se mi dostala do rukou rozprava Michala Šronka a Kateřiny Horníčkové, *K dvěma málo známým motivům v Bibli Filipa z Padeřova*.⁴⁷ Ze shodného roku vydání s Kubíkovou prací plyne, že jejich autoři neměli možnost výsledky svého zkoumání porovnat. V přístupu k dosavadnímu bádání nejsou rozdíly příliš výrazné, nové je však upozornění na dosud nepublikované zpracování rukopisu (ÖNB cod. 1175) z pera Marie Theisen. Vzhledem k tomu, že i tato specializovaná badatelka rozlišila při výzdobě Padeřovské bible účast více iluminátorů, bude zajímavé porovnat její zjištění s charakteristikami obou Kubíkem předpokládaných Mistrů.

Pokud Michal Šroněk a Kateřina Horníčková v dosavadní literatuře postrádají rozbor marginální rostlinné výzdoby a drolerii, Viktor Kubík jim v tom vyšel, jak již víme, vstříc. Zčásti to platí i obou figurálních motivech s možnými narážkami na politickou situaci v Čechách. Jestliže Viktor Kubík je považuje za možnou odezvu eschatologické vlny na počátku revoluce, dvojice autorů dává přednost reflexi události krátce po Lipanech. Zatímco okrajové zobrazení opevněné lokality by v jejich pojetí mělo evokovat hrad Ostromeč, figura s alegorickým kontextem čtyř věků spolu s výjevem jejího zničení padajícím balvanem by mohly jinotajně zpodobovat konec jedné a nástup nové, snad již Zikmundovy dějinné éry.

Bez ohledu na nosnost naznačených kontextů velice oceňuji výsledování obou motivů hluboko do minulosti knižní malby. Potěšilo mne, že nezávisle na této studii jsem vytušil možnou spojitost miniatury na fol. 286r s hradem, jež Filip z Padeřova spolu s posádkou bránil a v jehož zdech písař Jan z Prahy řečený Aliapars opsal většiči menšiči část nejnovějšího českého překladu bible. Z důvodů, které jsem naznačil výše, dávám i nadále přednost aluzi tábořského barbakánu a dvou válcových věží městského hradu Kotnova.

47 Michal ŠRONĚK – Kateřina HORNÍČKOVÁ, *K dvěma málo známým motivům v Bibli Filipa z Padeřova*, in: Umění a revoluce. Pro Milenu Bartlovou, edd. Johana Lomová – Jindřich Vybíral, Praha 2018, s. 148–170.

RECENZE

Pavel KALINA

Hluboké město. Moderní metropole jako Druhý Řím

Praha, Academia 2019, 506 s., ISBN 978-80-200-2939-3.

„Každé město je v nějaké míře novým Římem,“ napsal programově historik umění a architektury Pavel Kalina (1965), profesor Českého vysokého učení technického v Praze, ve své nejnovější monografii. Jako badatel o dějinách středověkého, renesančního, v poslední době zvláště barokního, ale zároveň také moderního umění má předpoklady pro celistvé uchopení městského prostoru a vystižení jeho charakteristických stránek ve velmi dlouhé vývojové vlně. I když se ocitá v různých etapách minulosti, klade si zároveň otázku po „dobrém“ městě pro 21. století. Ono dobro shledává v prostředí, které „umožňuje maximum sémantických událostí pro své obyvatele či návštěvníky“. Rozlišuje město ploché, které minimalizuje sémantické kolize, a město hluboké, jež „disponuje velkým

sémantickým bohatstvím, vyplývajícím z neustálého prolínání různých významových vrstev i z četnosti individuálních symbolů“. Řím při těchto úvahách zůstává určitým měřítkem, archetypem, „vzorem skutečného města“ (s. 19–20).

Kalinovým metodologickým východiskem je výzkum synchronního a diachronního střetání různých sémantických vrstev, inspirovaný mj. tartuskou školou Jurije Lotmana. Nepohybuje se však pouze v teorii, ale využívá autopsie, osobního pozorování a prožívání různých městských prostředí, kde se v interpretaci nevyhýbá ani využití autobiografických prvků. Tento tón zaznívá zvláště při posuzování dynamického a v čase proměnlivého vztahu mezi hloubkou a plochostí měst, která jsou v současnosti ochuzována o své významy nivelizujícím tlakem developerských projektů a turistického byznysu.

Při charakteristice Říma Pavel Kalina odmítá floskule o „Věčném městě“ a „geniu loci“ a hledá zdroje jeho naprosté mimořádnosti v jedinečných sociálních dějinách, které vedly ke strukturování krajiny mezi mořem a horami cílevědomými i bezděčnými zásahy do podoby města. Uvádí řadu příkladů od antiky do současnosti, s nimiž lze v jednotlivinách souhlasit. Vymezení sociálních dějin se však jeví jako příliš úzké, neboť právě Řím je extrémní ukázkou tlaků imperiální politiky a náboženského univerzalizmu, jež od antiky do 20. století působily leckdy silněji než podněty vycházející ze samotné římské společnosti. Jde tedy také o unikátní politické a církevní dějiny, z nichž ostatně Kalina bere řadu dokladů pro svou charakteristiku sémantické hloubky Říma.

S důkladnou znalostí historické topografie vysvětluje Kalina systém a smysl prostorového uspořádání města; činí tak se zřetelem k respektování jeho historické paměti a stále obnovovaného optického řádu. I když se změny už dříve mnohdy děly nahodile a bez celkového plánu, teprve překotná modernizační regulace po sjednocení Itálie a za fašistického režimu vedly nejen k dalekosáhlé redukci historického Říma, ale také k trvalému sémantickému ochuzení, zploštění metropole. Podle autora nynější stav „už není starý Řím, ale jeho preparát“ (s. 51). Výklad o proměnách Říma od konce 19. do počátku 21. století do značné míry osciluje mezi asanací, devastacemi a chaotickým rozrůstáním předměstí, popřípadě dílčími prvky reurbanizace, nesené mimoevropskými imigranty.

Kalinův závěr výkladu o metropoli západního křesťanstva je značně pesimistický: „Řím je jediné evropské město, jehož současnost je neodmyslitelně spjatá s ruinami, dochovanými v obrovském měřítku. Tyto ruiny lze chápat i jako krajní výkřik minulosti, který nepřipomíná jen antiku, ale také války a zemětřesení dvacátého století...“ (s. 61). Tento soud odpovídá kritickému nazírání na ekonomickou stagnaci Itálie a na nízkou efektivnost římské městské správy. Situaci však poněkud zjednodušuje a – řečeno slovem autora – bezděky „zplošťuje“.

K základním charakteristikám Říma totiž patří, že míru jeho sémantické hloubky neurčují pouze trvale usedlé obyvatelstvo na jedné straně a zástupy povrchních turistů na straně druhé. Co do počtu osob výrazně minoritním, nikoli však nevýznamným elementem se už dávno stali ti, kdo do usedlé římské společnosti patří jen částečně nebo dočasně. Jsou to mnozí veřejně činní příslušníci „hostujícího“ duchovenstva, sdružení kolem „národních kostelů“, a osazenstvo s nimi spjatých kulturně-společenských center, jsou to početní studenti a stipendisté, kteří se do Říma sjíždějí z celého světa, a konečně i vědci, kteří mají v Římě své instituty a Mezinárodní unii archeologických, historických a uměleckohistorických ústavů. Naprosto unikátní církevní centrum a světově největší soustředění humanitních ústavů z mnoha zemí euroamerického prostoru k Římu neodmyslitelně patří nejen svým posláním a zhmotněním vlastních sídel, ale i tím, že zvýrazňují – jakkoli vývojem narušenou – sémantickou hloubku této metropole.

Oproti celkové populaci novodobého Říma jde o poměrně malou menšinu, ale tito lidé a jejich instituce už od konce 19. století (duchovní zahraničního původu ovšem mnohem déle) významně obohacují spirituální a intelektuální život metropole, a to dokonce i v uměleckém a architektonickém smyslu. Oni utvářejí „Řím ve světě a svět v Římě“,¹ především z jejich činnosti vzešla symbolická galerie světových velikanů ve Ville Borghese a Valle Giulia, jejich rezidence – počínaje výstavními pavilony ze světové výstavy roku 1911 a konče budovami vědeckých ústavů – dotvářejí podobu Říma a dodávají mu nové znaky, vzpírající se fádnímu zplošťování. Kdyby byly tyto jevy zahrnuty do Kalinova výkladu, možná by se stal ještě o něco hlubším a barvitějším.

Po velmi rozsáhlém výkladu o Římu následuje dalších deset převážně kratších kapitol, věnovaných vybraným městům: uspořádanému Milánu (v porovnání s relativní

1 Srov. alespoň Peter RIETBERGEN, *Rome and the World – The World in Rome. The Politics of International Culture, 1911–2011*, Dordrecht – St. Louis, MO, 2012.

neuspořádaností Říma), Benátkám (městu výjimečně ušetřenému pustošících asanací, ale zároveň permanentně ohroženému zánikem), Vídni, Mnichovu, Berlínu, Istanbulu, Washingtonu, New Yorku a Praze; vedle těchto metropolí se objevují zcela odlišné Mariánské Lázně jako ukázka jednoho z měst, která „mají vyjadřovat sama sebe, být svou vlastní ikonou“ (s. 337). Zbývajících pět kapitol pojednává o vybraných typech staveb novodobého města – nákupním centru, stadionu, muzeu, knihovně a kostelu – a jejich znacích z hlediska plochosti či hloubky urbánního prostoru. I tam hledá autor „touhu po významu, která by nakonec měla dát městu smysl“ (s. 111) či lidský rozměr, řád věcí, lidskou paměť a přesah mezi materiálním a nemateriálním světem.

Výklad o jednotlivých městech a vybraných segmentech jejich zástavby vyúsťuje do kapitoly „Třetí Řím a digitální město“. Autor konstatuje, že pro vývoj zkoumaných metropolí nebyla určující determinantou topografie, nýbrž propojení několika základních, historicky utvářených kódů, mezi nimiž uvádí „kód imperiální nebo koloniální metropole, usilující o status Nového Říma“ (s. 371). Sleduje nápodobu základní dispozice nebo jednotlivých prvků Říma v městech antických, renesančních, koloniálních (zvláště v americké části španělského impéria), v budování Paříže Ludvíka XIV. jako Nového Říma, ve snahách vnést antický geometrický řád do dalších francouzských měst, v osvícenských projektech, poté v neoklasicismu 20. století, a to jak v Sovětském svazu (s připomenutím ruských a moskevských ambicí reprezentovat Třetí Řím), tak i v Německu, Spojených státech či dokonce v britské Indii.

Pro monumentální neoklasicismus se stala příznačným rysem kombinace forem antického Říma s tradičními prvky místní architektury. Kalina uvádí římské inspirace na místech, jež s dvoutisíciletým odstupem paradoxně plnila obdobné funkce, zejména kulturní (například projekt Velkého sálu Paláce sovětů v Moskvě a interiér římského Pantheonu). V nejnovější době obrací pozornost k Blízkému východu, kde je mu Dubaj – i se svou smysl postrádající megalomanskou zástavbou – „skutečným Římem dneška, metropolí neviditelného impéria, které lze vidět všude“ (s. 414).

Kritický pohled na současná města shrnuje Kalina ještě radikálněji skeptickým závěrem, že už nejde o fyzicky existující, nýbrž o digitální města, že „skutečným Římem třetího tisíciletí je tato dynamická, dematerializovaná polis, protože právě na síti dnes dochází k zásadní výměně a skladování informací, tedy k tomu, k čemu byla založena města“ (s. 419). Na jedné straně tedy město mizí, na druhé straně se prvky města Říma objevují v rozmanitých částech světa a ve zcela protichůdných situacích – v případě Dubaje jako výraz imperiálních ambicí kapitálu, v případě Detroitu jako ukázka úpadku měst v důsledku zanikající industriální civilizace, neboť někdejší ekonomický gigant Michiganu svými ruinami rovněž vystupuje jako „nový Řím“. Italská metropole se tak mění v polyvalentní symbol, připomínající, že „každé obydlené místo představuje zhmotnění kolektivní paměti, bez které nemůžeme být“ (s. 422). Zároveň je setrvalým podnětem k úvahám o tom, jak najít rovnováhu mezi chaotickým vývojem velkých měst a potřebou propojit rozporuplné procesy, které se v městském prostoru odehrávají.

Kniha Pavla Kaliny je vícevrstevnatým dílem, které je ve svém ideovém vyznění manifestem proti „neomezované hrabivosti globálního neoliberalismu“ (s. 425) a náznakem,

že přece jen existují i pozitivní možnosti vývoje měst, pokud za městskou obcí stojí občanská aktivity a lidská pospolitost. Je také vyzrálým literárním dílem, jež se vyznačuje nápaditou kompozicí, krásným jazykem a osobitým literárním stylem; osciluje mezi analytickým přístupem, úsilím o jasné definování pojmů, shrnujícími pohledy a znalecky kultivovaným vyjádřením emocí; k tomu patří názorné propojení výkladu s vhodně volenou obrazovou a kartografickou dokumentací. Především je to však vědecká monografie, která vnáší do české kulturní historiografie velmi rozsáhlé znalosti římské, evropské a severoamerické architektury, ale i nový pohled na vztah mezi společností a městským prostředím v dějinách. Je založena na reprezentativním souboru literatury, na komparativním pozorování a metodickém uvažování. Dílo, které vzniklo s využitím stipendijních pobytů v Českém historickém ústavu v Římě, představuje hluboce zasvěcený komentář k architektonickému vývoji a dědictví Říma jako východisko k přemýšlení o stavu a perspektivách měst naší doby.

Jaroslav Pánek

Karin HOFMEESTER – Marcel van der LINDEN (eds.)

Handbook Global History of Work

Berlin – Boston, De Gruyter Oldebourg 2018, 604 s., ISBN 978-3-11-042458-4.

Práce tvoří každodennost člověka. Je zdrojem příjmu, (sociálního) statusu i (kulturní) identity. Často je však také zdrojem útrap, celkového vyčerpání, životní nespokojenosti či deprese. Právě z tohoto napětí mezi prací-potěšením a prací-břemenem utvořil Georg Wilhelm Friedrich Hegel dialektiku odcizení a emancipace. Přitom však zdůrazňoval, že pouze práce umožňuje uskutečňování člověka.¹ Tohoto napětí si byli vědomi rovněž novináři, političtí myslitelé a sociální vědci, později historici popisující dopady industrializace. Dějiny práce a pracujících jsou již zhruba 150 let jedním z klasických směrů historiografie. Naproti tomu snahy o zachycení dějin v celosvětovém měřítku jsou staré jako historická kultura sama. Teprve tragédie 20. století a jejich vliv na sociální hnutí a myšlení umožnily, že (solidní) historiografie přistupuje k různým částem světa a jeho obyvatelům bez kulturního zaujetí.

Eseje o dějinách práce v globálním měřítku předkládá recenzovaná publikace. Svazek vznikl na půdě Mezinárodního institutu pro moderní sociální dějiny v Amsterdamu (založen 1935). Spolueditorem svazku je Marcel van der Linden, který má (spolu např. s Janem Lucassenem) hlavní zásluhu na vzniku, etablování a propagaci konceptu globálních dějin práce. Směr je starý zhruba dvacet let.²

Knihu otevírá obraz návštěvy supermarketu. V regálech se nachází zboží a suroviny z celého světa. Každý vystavený produkt je výsledkem činnosti lidí, kteří se navzájem neznají a ani neví o své existenci ve výrobním procesu. Na práci těchto dělníků a dělnic je

1 Andrea KOMLOSY, *Arbeit. Eine globalhistorische Perspektive. 13. bis 21. Jahrhundert*, Wien 2014, s. 17.

2 Průlomová a dodnes velmi citovaná je především práce Marcel van der LINDEN, *Workers of the World: Essays toward the Global Labor History*, Leiden 2008.

přítom čím dál tím více závislá globální ekonomika. Naše každodennost je tak pro autory jednou z legitimizací globálních dějin práce. Autoři jmenují tři hlavní důvody, které vedly k ustanovení konceptualizace globálních dějin práce. Prvním byl od konce čtyřicátých let dvacátého století proces dekolonizace. Tam se ukázala nemožnost plynulého navázání lokálních historiografií na knihy autorů, pocházející z bývalé koloniální země, jelikož ti své výzkumy vztahovali pouze k dějinám centra. Druhým faktorem byla vlna feminismu šedesátých let, která zpochybnila omezení pojmu práce pouze na výdělečnou aktivitu. Její protagonistky a protagonisté volali po opětovném rozšíření pojmu práce na činnosti, jež byly „zneviditelněny“ a marginalizovány kapitalistickou industrializací. Tyto úvahy se od sedmdesátých let začaly projevovat i v historiografické produkci. Třetím důvodem je pokračující globalizace posledních třiceti let, která nutí nejen sociální vědce, ale i politiky myslet stále více v celosvětové perspektivě.

Práce může mít nekonečně mnoho podob a forem. Autoři vyjmenovávají širokou škálu možností od fyzicky náročné práce (řidiči rikši, kopáči, horníci), přes vysoce kvalifikovanou práci (softwaroví inženýři, nukleární fyzičky) až například k práci symbolické (šaman, kněz). Práce může být svobodná i nesvobodná, placená nebo neplacená. Podle editorů donedávna metodologický nacionalismus a etnocentrismus bránil analyzovat tuto nepřehlednou škálu přístupů k práci.

Do ustavení konceptu *global history* reagovala světová historiografie na tyto problémy různě. Například ve Francii vznikl koncept *histoire croisée*, který vyzdvihoval mutualitu a reciproční transfer mezi národy, civilizacemi či regiony. Dnes jsou tematizovány také transnacionální dějiny – ty však podle van der Lindena a Hofmeester trpí problémem přirozenosti národa jako základního výchozího bodu. Vzhledem k tomu, že moderní národ je myšlenka moderní a evropská, lze pak koncept jen těžko roubovat na ostatní regiony a historická období. Koncept světových dějin zase autoři obviňují z exkluzivně diachronního chápání dějin a z tendencí k nahodilému sběru informací. Používají termín globální dějiny, který již ze své podstaty klade důraz na propojení napříč planetou.

Podle autorů je „globální historie“ chybně chápána jako přístup, který zkoumá dějiny pouze z makroperspektivy. Tedy pouze ty takzvané velké dějiny. V knize je naopak zdůrazněno, že v globální perspektivě se dá zkoumat i každodennost malé vesnice nebo vztah práce a rodiny. „Globální dějiny nejsou ‚historie všeho‘ [...]. Jde v nich o rozpoznávání velkého obrazu v malých detailech a na druhé straně také o studium mikro-reality v makroprocesech. Globální dějiny jsou tak na prvním místě otázkou mentalit“ (s. 7).

Dodejme, že autorům – jak nasvědčují odkazy v mnoha částech knihy – byly inspirací myšlenky britského marxistického historika Edwarda Palmera Thompsona, který kladl důraz na kulturu, každodennost a mentální svět historických aktérů. Jeho vliv se promítl například i v íránské nebo turecké historiografii dějin práce (s. 195–205).

Důraz na dějiny mentalit odlišuje svazek od knihy Andrey Komlosy o globálních dějinách práce,³ kde autorka sleduje především makroekonomické a strukturální ukazatele. Autorský kolektiv vědomě opustil paradigma starších dějin práce, kde byl hlavním objektem

3 Viz pozn. 1.

výzkumů industriální dělník mužského pohlaví, o což ostatně usilovala i Komlosy. Nyní se autoři věnovali mnoha jiným typům pracujících a práce (např. otrocké práci) i podnikání. Časovou osu tvoří roky 1500 a 2000.

Autoři nemají ambici předložit veřejnosti nový globální příběh dějin práce. Jednotlivé oddíly a texty v knize spolu příliš nekomunikují, avšak přínášejí zasvěcený vhled ze své perspektivy. Zároveň také upozorňují na mnoho zažitých klíšé o globálních dějinách práce, jejichž přežívání je způsobeno omezením dějinného výkladu na globální sever. Společným výsledkem činnosti je také typologie pracovněprávních vztahů napříč časem a prostorem.

První část knihy, nazvaná „Regiony“, se v devíti kapitolách zabývá jednotlivými částmi světa (Čína, Jižní Asie, Subsaharská Afrika, Latinská Amerika a Karibik, Kanada a USA, Východní Evropa, Západní Evropa, Írán, Osmanský Střední východ a moderní Turecko). Další část knihy se věnuje typům práce. Jsou zde kapitoly o zemědělství, hornictví, textilním průmyslu, o trojici obchod – doprava – služby a o pracujících v administrativě. V části o „pracovních vztazích“ nalezneme kapitoly, které probírají témata domácí práce, práce vězňů, nesvobodná smluvní práce (například učňů či nevolníků), otrocká práce a práce za mzdu. Samostatné jsou oddíly o přístupech k práci a pracovní migraci. Poslední oddíl se věnuje formám organizace a odporu pracujících. Jsou zde kapitoly o mutualismu, dezercích, stávkách a jiných formách resistance (typicky útoky otroků) a o odborovém hnutí. Autorský kolektiv tvoří 27 vědců a vědkyň.

Vydavatelé proklamují pluralitu přístupů. Výsledkem však je občasná nekonzistence obsahu. Zatímco někteří autoři a autorky se snaží o souvislý výklad problematiky (např. Rossana Barragán a David Mayer v kapitolách o Latinské Americe a Karibiku), jinde jde pouze o komentář k trendům v moderní historiografii oboru/prostoru. I když byla naplněna intence vydavatelů propojit největší odborníky a odbornice ve svých oborech (např. Andrea Komlosy o západní Evropě nebo Susan Zimmermann o Evropě východní), nelze se zbavit dojmu, že by knize slušela pečlivější editorská práce.

Publikace zůstává unikátní v tom, že zpracovává obrovské penzum historiografické produkce, přístupů, informací a srovnávacích analýz v jednom svazku. Mimo to poskytuje mnoho informací a tezí, které problematizují evropský (nebo severoatlantický) pohled na dějiny. Příkladem může být proces industrializace a vznik kapitalistického hospodářství. V našich geopolitických končinách se liberalizace hospodářství odehrávala souběžně se zrodem občanské společnosti a jistě přispívala k jejímu formování. Není to však model globálně univerzální. Například na Kubě nebo v Brazílii nebyl parní stroj přemožitelem starých pout. Industrializace těchto států byla přímo závislá na intenzifikaci otrocké práce.

Podobně otrokářství a trojúhelníkový mezinárodní obchod mezi Evropou, Afrikou a Amerikami byl podle mnoha historiků a historiček jedním z pilířů evropského hospodářského úspěchu. Ostatně na souvislost mezi trojúhelníkovým obchodem, plantážovou ekonomikou založenou na otrocké práci a procesem průmyslové revoluce ve Velké Británii poprvé upozornil jamajský historik Eric Williams v knize *Kapitalismus a otroctví* z roku 1944.⁴ Jiným příkladem jsou dějiny horníků, kteří mají v evropském

4 Eric Eustace WILLIAMS, *Capitalism & slavery*, Chapel Hill 1944.

a americkém historiografickém povědomí postavení archetypálních proletářů a anti-kapitalistů. Analýza však ukázala, že v globálním pohledu je tato představa ahistorická, jelikož ve stejném čase a prostoru existovalo více pracovněprávních forem vztahů. Příkladem mohou být největší stříbrné doly na světě v Potosí v dnešní Bolívii.

Knih neposkytuje nový souvislý příběh nebo revizi narativu dějin práce v globální perspektivě, který by mohl konkurovat například narativu evropskému, ve kterém se z práce jako původně odmítané a nečestné nutnosti (antické Řecko) stala díky protestantismu, industrializaci a kapitalistickému hospodářství jedna z hlavních individuálních a společenských hodnot. Publikace se řadí k pracím, jež obor představují a legitimizují. Dílčími texty a tezemi upozorňuje na nutnost chápání práce v globálním měřítku. Publikace je tak zásadní příručkou pro historiky, kteří se potřebují rychle zorientovat v tématech a historiografii například pro svůj vlastní výzkum. Je však dobré ji znát i pro pozorovatele veřejného dění. Složitý globalizovaný svět potřebuje globálně a kriticky zaměřenou historiografii. I ona může být odpovědí na kulturní války proti odlišnému. Knihu si nelze představit v současné podobě bez etablování postkoloniálních teorií v akademickém mainstreamu západní Evropy, která se vyrovnává se svým koloniálním dědictvím.

I země jako Česká republika, která nikdy nebyla koloniální velmocí, zažívají pomalý přesun postkoloniálních teorií z okrajových časopisů a univerzitních kateder do veřejného prostoru. Stáváme se svědkem zdánlivého paradoxu, který je ale ve svém důsledku logickou korelací. Postkoloniální teorie se ve střední Evropě objevuje ve větší míře právě v době, kdy zde probíhá celospolečenský příklon k nacionalismu a zdůrazňování evropanství či (žido)křesťanské tradice. Český politolog Pavel Barša upozornil v esaji, uveřejněné na portálu artalk.cz, že v Česku byl zatím především traktován osud českých zemí jako kolonizované oběti východu ve 20. století. Středoevropské postkomunistické státy se po roce 1989 snažily stát oním západem, z něhož byly násilně vyrvány. Přitom však odmítaly na sebe vzít břímě koloniálního dědictví západu.⁵

Recenzovaná kniha a vlastně celý obor globálních dějin práce zřejmě nebude ve střední Evropě a jejích historiografiích registrován ve větší míře. Předkládaná publikace a globální pohled na dějiny mohou ale sloužit i ve smyslu občanském pro uvědomění si společného osudu všech obyvatel planety.

Jakub Raška

Ivo ŠTEFAN

Čí je ta krajina? Rozhovory s Janem Klápště o středověku i našem světě

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 168 s., ISBN 978-80-7422-597-0.

Jan Klápště je dnes jedním z nejuznávanějších českých archeologů (což konec konců dotvrzuje i fakt, že je jen jedním z mála emeritních členů Učené společnosti ČR za humanitní vědy) a zároveň zůstává v povědomí širší veřejnosti i jako jeden z vytrvalých aktivistů v boji za vyrvání historické krajiny z rukou uhelné lobby. V loňském roce se navíc dožil významného životního výročí (je narozen v roce 1949), a tak se dalo očekávat, že se

5 Viz <https://artalk.cz/2020/01/20/nulovy-stupen-dekolonizace/> (28. 1. 2020).

k jeho osobě bude vázat i vydání nějaké gratulační publikace. Kniha Ivo Štefana, Klápštova mladšího kolegy z Filosofické fakulty UK, je však velkým a milým překvapením. Jejím jádrem jsou čtyři rozsáhlé a zasvěcené rozhovory s Janem Klápštěm a čtenáře potěší i četné pamětnické fotografie a relativně sličná typografická úprava publikace.

Kniha vychází pod titulem „Čí je ta krajina?“. Prolínání Klápštvých odborných osudů a jeho snah o záchranu krajinného dědictví je však v jejím rámci meritorně věnován jen první ze čtyř rozhovorů („Krajina navždy ztracená“, s. 7–55). Nalézáme v něm životní příběh mladého archeologa, který se záhy po studiích stal na začátku 70. let minulého století pracovníkem mostecké expozitury pražského Archeologického ústavu ČSAV – a ocitl se tak přímo uprostřed středověkého města likvidovaného tehdy komunistickým režimem; respektive uprostřed likvidovaného regionu, protože zánik Mostu byl již za menší pozornosti veřejnosti doprovázen zánikem desítek vesnic v jeho okolí.

Přiblížení horečné snahy o alespoň bazální dokumentaci toho, co na Mostecku tehdy nenávratně mizelo – to je spolu s připomenutím osobitého intelektuálního prostředí starého Mostu hlavní linie této pasáže knihy. Druhou linií, kolem které se pak první rozhovor točí, představuje pojem „historické krajiny“. Ukazuje se, jak si archeologie začala její význam postupně uvědomovat a jak na ni nahlíží dnes. Připomenuty tu jsou i Klápštvoy již polistopadové snahy o zachování obce Libkovic, které se bohužel nepotkaly s úspěchem, i jeho argumenty nabízené ve prospěch zachování další ohrožené lokality, Horního Jiřetína.

Klápštvovo krédo v této věci je jasné: „K půvabu české krajiny patří její pestrost, rozčlenění do poměrně malých regionů, které se vyznačují specifickou přírodní charakteristikou i historickým dědictvím. Naši povinností je tuto pestrost chránit, protože části, které kvůli nějakým krátkodobým zájmům zničíme, nelze nijak rekultivovat. Jsou pryč jednou provždy“ (s. 47). Klápštvě patří mezi ty osobnosti, jejichž společenské aktivity přímo vyvěrají z jejich odborné profese. To s sebou sice přináší řadu zejména argumentačních výhod, ale často také oslabenou pozici v celospolečenské diskusi.

V jiném, dnes již pět let starém rozhovoru k této otázce Klápštvě skepticky poznamenal: „Jedním z důvodů dnešní situace je i to, že se nám jako odborníkům nepodařilo do veřejného diskursu naplno vstoupit, náš impakt na této scéně zůstává minimální. [...] Asi příliš ve veřejné diskusi lpíme na odborných problémech, které jsou laikovi de facto nesdělné...“¹ Uvědomování si neschopnosti archeologie „vyprávět příběhy, jimiž lze oslovit širší veřejnost“ (s. 161) se táhne jako červená nit i Štefanovou knihou, a to už proto, že Klápštvě považuje komunikaci s veřejností spolu se získáváním primárních informací a vytyčováním výzkumných programů za jeden z předpokladů dlouhodobé existence oboru, jemuž se odborně věnuje (viz s. 95). Pochopíme proto i údiv spojený s jistou závistí v jeho výroku, kterým komentuje divácký úspěch nedávného televizního seriálu *Most!*: „Strhl neuvěřitelnou lavinu zájmu o starý Most, najednou se o zmizelé město a jeho okolí zajímal kdekdo, [...] měl i v tomto ohledu mnohem a mnohem větší ohlas než všechno učené sepisování dohromady“ (s. 33).

1 Viz Antonín KOSTLÁN, *Jan Klápštvě. Krajina jako součást dědictví a krajina paměti zbavená*, in: Dominika Grygarová – Tomáš Hermann – Antonín Kostlán – Tomáš Petráň (eds.), *Homines scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie*, Díl I, s. 233–263, citát na s. 246–247.

Druhý rozhovor zahrnutý do knihy („Cesty z ráje“, s. 57–87) se obrací přednostně ke krajině Klápštova dětství a mládí, tedy k Českému ráji a k jeho rodnému Turnovu. Seznamujeme se tu podrobně genealogicky s jeho rodinou. Obzvláště barvitě tu vystupuje postava Janova otce, malíře Jaroslava Klápště (1923–1999), jehož svérázné obrazy, zachycující namnoze i mostecké motivy, se v detailech prolínají celou knihou jako vhodně zvolený obrazový rámec publikace. Některé Klápštěm tlumočené historky o jeho otci či o rodinném příteli Josefu Jírovi (1929–2005) mají až pábitelský půvab (asi nikoli náhodou, když Bohumil Hrabal měl úzký vztah k nim oběma).

Jen povšechně jsou charakterizována Klápštěho středoškolská studia v Turnově i vysokoškolská studia v Praze (obor prehistorie – dějepis, 1967–1971), velká pozornost je oproti tomu věnována Klápštvým výjezdům do zahraničí – zejména jeho cestě na letní školu středověkých studií v Poitiers v roce 1984 (se všemi konotacemi první životní cesty „na Západ“) a šestiměsíčnímu pobytu na pařížské École des hautes études en sciences sociales v roce 1992, který Klápštvovi podle jeho slov napomohl ve správný čas „přestavět nábytek“ – tedy „radikálně změnit poznávací východiska a postupy“ (s. 80).

„Mezi archeology“ je nazván třetí rozhovor, zařazený do knihy (s. 89–127). Pozornost je v něm věnována především Klápštvě užší specializaci, kterou je archeologie (mladšího) středověku. Tento obor se u nás etabloval na sklonku padesátých a v šedesátých letech a Klápště tu především skládá hold jeho zakladatelům, tedy svému učiteli a celoživotnímu guru Zdeňkovi Smetánkovi (1931–2017), a dále Miroslavu Richterovi (1932–2011), který ustavování nové specializace kryl také politicky. Velká část rozhovoru je věnována podvazování oboru v období normalizace a v této souvislosti čtenář přivítá i připomenutí paralelního, ale co do možností a omezování často odlišného vývoje v tehdejšímu Polsku a Německé demokratické republice. Konec konců nikoli náhodou Klápště na jednom místě konstatuje, že archeologie je „malé pařeníště, v němž se dobře studují mechanismy příznačné pro totalitní režimy“ (s. 117).

Archeologii středověku Klápště vnímá především jako integrální součást medievalistiky, což úzce souvisí s jeho přesvědčením, že „archeologie jako poznávací obor nedělá objevy, ale řeší závažná dějinná témata“ (s. 95). Připomeňme na okraj, jak I. Štefan zhodnotil jeho přístup k oboru (již svými vlastními slovy) v závěru knihy: „Jan Klápště s jistotou sděloval, že velká část odpovědi, kterou od historických pramenů dostaneme, spočívá už v otázce, kterou jim položíme. Že náš vztah k dějinám většinou zrcadlí témata a problémy naší vlastní společnosti. A kdo se neptá, tomu nemůže být zodpovězeno“ (s. 165). K tomu mohu dodat jen to, že obdobný zdánlivě účelový klíč leží nepochybně i v pozadí většiny Klápštvých veřejných a společenských aktivit a souvisí s jeho názorem, že „prvotní je vůle společnosti, bez ní k žádným podstatným změnám nedojde“ (s. 143).

Rozhovor čtvrtý má název „Cesta do středověku a zase zpátky“ (s. 129–161). Klápštvovo pamětnické svědectví v něm ustupuje do pozadí a promlouvá zde především Klápště – historik a archeolog. To činil okrajově již v předchozích rozhovorech, kde nabídl hutné výklady o dnešním pohledu archeologie na vývoj některých lokalit ve středověku (samostatný exkurs představuje výklad o středověké Praze, Pražském hradu a Přípraží, dále i Most, Bedřichův Světec a Velebudice, Turnov, Černokostecko aj.), zde se pak

hovor obrací k obecnějším problémům. Štefan jej zahajuje nastolením otázky, do jaké míry jsou světy středověku a dneška srovnatelné a návazné. Klápště sice uznává didaktický a profylaktický význam prací na toto téma,² jeho stanovisko je však kromě jiného s odvoláním na Jacquese Le Goffa spíše skeptické – neboť „témata, které si vybíráme, byla součástí odlišných kulturních systémů“ (s. 132). Obdobně tu jsou probírány periodizační otázky týměž francouzským historikem prosazovaného „dlouhého středověku“ (jdoucího až do 18. století) a další více či méně příbuzná témata.

Hlavní pozornost si tu však získává velká civilizační změna, která v českých zemích proběhla ve 13. století – tedy téma zatím nenahraditelně shrnuté v Klápštvě knize z roku 2005.³ Klápště chápe tuto „modernizaci 13. století“ spolu s předcházející christianizací jako projev „europeizace“ a zdůrazňuje, že stejně jak u nás, tak i u ještě východněji položených evropských zemí jde o jev srovnatelný se západoevropským vývojem, jakkoli probíhající v rámci „koexistence asynchronismů“ (termín na s. 160). V hutné podobě tu jsou ohledávány vztahy tohoto jevu k přemyslovskému státu, k národnostní problematice (zejména s ohledem na tradiční označování tohoto fenoménu jako „německé kolonizace“), k církvi, k městům jakožto novému sídelnímu typu aj.

Své vzpomínání Jan Klápště prokládá epizodními vzpomínkami na desítky různých lidí, ať již z archeologických, historických či kulturních kruhů, s nimiž se osobně znal nebo na jejichž dřívější práci navazoval (v této souvislosti je třeba litovat, že publikace nemá rejstřík). Kniha je koncipována jako interview mezi dvěma kolegy – archeology (jejich vzájemný vztah osvětluje Štefan v závěrečné „Osobní poznámce tazatele“, s. 163–166). V tom spočívá její půvab – ale zároveň se tu díky tomu prosazuje i jistá nevyjasněnost spojená s rolí tazatele. Štefan sám přiznává, že kniha je pokračováním četných přátelských hovorů nad chutným mokem. Jako tazatel se tedy ani náhodou nesnaží o objektivizující odstup a spíše se tu empaticky proměňuje v hráče na druhé housle; místy sám v rámci otázky formuluje své vlastní postoje a postřehy (viz např. s. 130, 160 aj.). Na druhou stranu je zjevné, že Klápště sám do textu vstupoval při dolaďování a rozšiřování přepsaného interview, protože výsledný text obsahuje řadu detailů, které by se spatra těžko sdělovaly (mimo jiné přepisy básnických textů Evy Oubramové a Emila Juliše, s. 36–37 a 40). Jeho zásahy prokazuje místy i doprovodný aparát knihy: i když většina popisů fotografií je zde formulována objektivně („na obrázku Jan Klápště“ atd.), na s. 13 v popisce čteme: „pohlednici s Mostem [...] odeslal v roce 1915 můj prastrýc František Janoušek...“

Další jistou nevýhodou knihy pak je, že řada zde meritorně probíraných témat a jevů je nedostatečně dokumentovaná v poznámkovém aparátu. Jestliže například Klápště provádí principiální kritiku knihy Matěje Spurného, podle níž starý Most musel ustoupit dobové utopii (Spurný podle něj nedostatečně reflektoval totalitní povahu minulého režimu při zajišťování „nekonfliktní likvidace někdejšího královského města a desítek okolních vesnic“, s. 29), nemá snad čtenář právo dozvědět se alespoň základní bibliografické

2 Konkrétně je v této souvislosti zmiňována kniha Martin NODL, *Středověk v nás*, Praha 2015.

3 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005; 2. rozšířené vydání Praha 2012.

údaje o Spurného knize?⁴ Je-li na s. 80 připomínána kniha Zdeňka Vašíčka o archeologii z roku 1981, kterou jako propuštěný politický vězeň a disident mohl vydat jen pod jménem spoluautora, proč i zde chybí příslušný odkaz?⁵

Velmi spoře dokumentovanou osobou v knize je vlastně i Jan Klápště sám – očekával bych, že cenné subjektivní svědectví o jeho osobě bude v publikaci tohoto formátu doprovázeno hutnou „objektivizující“ studií shrnující jeho přínos archeologické vědě, alespoň výběrovou bibliografií jeho odborných děl a výběrem odkazů na jeho předchozí komunikaci s veřejností. Namísto toho se čtenář dočká jen několikařádkové informace na záložce obálky. Jako by si Ivo Štefan při psaní knihy nevěřil, že by mohla zajímat i někoho mimo rámec archeologické obce... Opak je pravdou, podařilo se mu připravit knihu zajímavou i pro širší veřejnost a nezařazení toho, „co my archeologové mezi sebou stejně dobře víme“ (to není citát, tak si jen sám pro sebe shrnuji pocit z knihy), poněkud podkopává její výpovědní hodnotu.

Antonín Kostlán

Xavier BARRAL I ALTET – Pál LŐVEI – Vinni LUCHERINI – Imre TAKÁCS (eds.)
The Art of Medieval Hungary
(= Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia, 7)
Roma, Viella 2018, 553 s., ISBN 978-8867286614.

Publikácia vychádza ako výsledok niekoľkoročnej vedeckej spolupráce. Bola to predovšetkým snaha maďarských kunsthistorikov a Maďarskej akadémie v Ríme priblížiť stredoveké uhorské umenie širokému obecnstvu vo svetovom jazyku. Menovite to boli Pál Lővei z Maďarskej Akadémie vied a Imre Takács, vedúci Ústavu dejín umenia, Univerzita Eötvösa Lóránda v Budapešti. Udialo sa tak v kooperácii s popredným európskym odborníkom na dejiny umenia, Xavierom Barral i Altet a talianskou historičkou Vinni Lucherini. Publikácia si kladie za cieľ chronologicky predostrieť umenie Uhorska od začiatku 11. storočia až po koniec stredoveku s prihliadnutím na stav bádania, mieru zachovanosti, ako aj prístupnosť jednotlivých artefaktov. Práca je rozdelená na 6 kapitol (celkovo 19 štúdií) a dva doplnky. Prvý doplnok jednotlivo predostiera niektoré významné umelecké diela a stavby, zatiaľ čo druhý hovorí o vývoji muzeálnych inštitúcií v Maďarsku a Rumunsku. Práca obsahuje bohatú obrazovú prílohu.

Ako však v úvode hovorí Barral i Altet, dôležité bolo definovať uhorské stredoveké umenie. Primárnu rolu tu zohráva geografické hľadisko. V úvode sa môžeme stretnúť s reflexiou výskumu v minulosti, kedy dejiny umenia neraz slúžili politickým záujmom, či už v 19. storočí alebo neskôr počas socializmu. Definovať uhorské umenie v dnešnej

4 Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

5 Jaroslav MALINA, *Archeologie včera a dnes aneb Mají archeologové šedé hmoty více za nehty než za ušima?*, Díl I–II, České Budějovice 1981.

modernej dobe je pomerne zložitá z pochopiteľných príčin. Problémom je geografické i terminologické hľadisko. Napriek tomu vznikla iniciatíva vedcov, priblížiť odborné problémy verejnosti, ale najmä ponúknuť najnovší kritický ohľad, ktorý rozšíri znalosť o uhorskom stredovekom umení i mimo Maďarska, či lepšie povedané bývalého Uhorska.

Prvá kapitola analyzuje stav bádania a výskum v minulosti. Poskytuje však prehľad o zdrojoch a prameňoch pre výskum danej problematiky. Ernő Marosi zhodnocuje stav bádania v danej oblasti, pričom hovorí o nutnosti zachovania si profesionálnej identity aj v súčasnej dobe. Kornel Szovák predostiera pramene k dejinám umenia v Uhorsku. Čitateľ sa dozvie, že uhorské stredoveké pramene boli postihnuté viacerými negatívnymi okolnosťami – predovšetkým to boli tatársky vpád a osmanská expanzia. Jednotný zoznam prameňov k uhorskému stredovekému umeniu stále absentuje. Zároveň však Szovák hovorí aj o prameňoch špecifickej povahy, ktoré k umeniu poskytujú častokrát chýbajúce informácie (napr. inventáre, registre či ojedinelé zmienky v kronikách a diplomatickom materiáli).

Druhá kapitola sa zameriava na mestá, vidiek a šľachtické sídla. Vývoj v mestách približuje Katalin Szende, odborníčka na uhorské stredoveké mestá. Urbánny vývoj v Uhorsku bol zložitý, autorka analyzuje i problém continuity, ktorá zrejme prebehla na rôznych úrovniach. Predovšetkým sa tak stalo v mestách, kde sa nachádzalo antické (rímske) osídlenie či štruktúry, napr. Ostrihom, Pátkostolie, Ráb či Alba Iulia. Niektoré uhorské mestá vznikli primárne na strategickej pozícii, antické osídlenie tu hralo iba sekundárnu úlohu. Takisto sa čitateľ dozvie, že Arpádovci „prehliadli“ starobylé kultové miesta (Szombathely – rodisko sv. Martina, Blatnohrad, Nitra atď.) Tu však možno oponovať, že nie je možné paušalizovať. Aj vznik uhorskej cirkevnej organizácie zrejme už musel byť podmienený istou úrovňou kresťanstva v novozaložených biskupstvách.

Premena starých sídiel na mestá v pravom slova zmysle začala až s príchodom tzv. hostí. Pál Lővei analyzuje urbánnu architektúru. Najstaršie uhorské mestá vznikli s využitím antických lokalít resp. ich materiálu. 13. storočie prináša i prvé výsady i zmeny v mestskej architektúre. Takisto v tom čase to bola i postupná profilácia Budína ako kráľovského sídla. Zsombor Jékely predostiera vývoj sakrálnej architektúry na vidieku. Jej rozvoj nastal až po upevnení kresťanstva v Uhorsku na začiatku 11. storočia, čo spočívalo vo vzniku biskupstiev a kláštorov. Hoci svoju úlohu tu zohrávali staršie štruktúry a osídlenie, medzi inými cella trichora v Pátkostolí alebo už spomenutý Blatnohrad. Z neskoršieho obdobia sa zachovalo viacero sakrálnych stavieb rôzneho typu, hoci iné výrazne postihol tatársky vpád. Autor spomína i kostol svätého Juraja v Kostolnoch pod Tribečom a tunajšie fresky. Výskum z posledného obdobia kladie vznik tohto kostola do 9. či 10. storočia.¹ 12. ale najmä 13. storočie zažilo nárast počtu sakrálnych stavieb, čo bolo späté s príchodom cudzincov, ktorí sa usadili na Spiši či v Transylvánii a taktiež s príchodom nových reholí.

Ako spomína Jékely, mimoriadne kľúčovým prameňom pre cirkevnú topografiu sú záznamy vyberačov pápežských desiatkov z rokov 1332–1337, ktoré pokrývajú 90 % Uhorska. Autor sa na základe tohto prameňa dopracoval k približnému počtu sakrálnych

1 Bibiana POMFYOVÁ et kol., *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, Bratislava 2015, s. 110–111.

stavieb v Uhorsku v prvej tretine 14. storočia (šesť či sedem tisíc, z ktorých dnes však stojí iba tisíc). Pozornosť je však venovaná aj freskám v dochovaných kostoloch. Významná časť sa nachádza Slovensku (Kostoľany pod Tribečom, Žehra, Veľká Lomnica, Druvce, Spišská kapitula) či v Transylvánii. Ako Jékely správne upozorňuje, najčastejším motívom na freskách bol svätý Ladislav, resp. vizuálne stvárnenie jeho legendy.

István Feld analyzuje vývoj hradov a šľachtických sídiel. V najstaršej fáze primárnu rolu zohrávali hrady v „medium regni“, teda v centrálnej časti Uhorska. Špeciálnu pozíciu mal Stoličný Belehrad (Székesfehérvár), počas éry Bela III. (1172–1196) sa opäť ako panovnícke sídlo profiluje Ostrihom a následné Budín. V tejto dobe však vznikajú aj ďalšie kráľovské rezidencie, medzi ktorými uvádza autor napríklad Spišský hrad.

Tretia kapitola je venovaná románskej architektúre so zreteľom na katedrály a kláštory. Autorom prvej štúdie je Béla Zsolt Szakács. Už na začiatku štúdie autor hovorí o tom, že znalosti o uhorskej románskej architektúre nie sú veľmi rozšírené v medzinárodnej vedeckej komunite. Napriek deštruktívnym elementom sa jedná o veľké množstvo materiálu zasluhujúceho si pozornosť. O prvých biskupských katedrálach však vieme pomerne málo, nakoľko prešli početnými stavebnými úpravami ešte v 11. storočí a neskôr v 12. či 13. storočí. Uhorsko samozrejme preberalo západné vzory: Napríklad pôdorys kláštora v Szekszárde (založený 1061) s najbližšou paralelou v Castello di Paderna. Autor na tomto priestore stručne mapuje jednotlivé katedrály a kláštorné kostoly.

Krisztina Havasi sa venuje románskemu sochárstvu, ktoré sa zachovalo často len fragmentárne. Viaceré katedrály prešli v 12. storočí výraznou prestavbou, v tomto čase vznikla v Ostrihomi *Porta Speciosa*, zachovaná len na obraze z 18. storočia. Okrem západných vzorov v Uhorsku bol pochopiteľne citelný aj byzantský vplyv. Ten autorka spomína v spojitosti so sarkofágom zo Stoličného Belehradu, tradične považovaným za hrobku prvého uhorského kráľa Štefana. Autorka stručne analyzuje byzantský vplyv na freske s Pannou Máriou v kláštore Pécsvárad. Na mieste bolo vhodné spomenúť i prítomnosť byzantských majstrov, ako o tom hovorí *Viedenská obrázková kronika* pri stavbe kostola v Starom Budíne.² Takisto prestavba sa udiala aj v bazilike Panny Márie v Stoličnom Belehrade počas éry kráľa Kolomana (1095–1116). Koniec 12. storočia už predznamenáva nástup gotiky. Autorka tu hovorí o Ostrihomskej katedrále a taktiež o katedrále v Alba Iulii a Jágri. Práve v Jágri sa našiel ranogotický fragment z hrobky kráľa Imricha (1196–1204) neobyčajnej kvality a umeleckého stvárnenia.

Imre Takács sa venuje nástupu gotiky v Uhorsku. Stalo sa tak počas obdobia Bela III., ako autor hovorí, prostredníctvom jeho sobášu s Margarétou Kapetovou. Prvé stavby v gotickom štýle sa objavujú v Ostrihomi. Takács mohol prípadne spomenúť tunajšiu kolegiálnu kapitolu svätého Tomáša Becketa, ktorú kráľovský pár založil len sotva niekoľko rokov po Tomášovej kanonizácii, čo už mohlo naznačovať nástup gotiky v Uhorsku. Samotná kráľovná Margaréta sa zrejme s Becketom poznala, nakoľko predtým bola manželkou mladšieho anglického kráľa Henricha.³

2 János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.), *Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth–Century Illuminated Codex*, Budapest – New York 2018, s. 120.

3 György GYÖRFFY, *Thomas à Becket and Hungary. Angol Filológiai Tanulmányok*, Hungarian Studies in English, 1969, č. 4, s. 50–51.

Autor tiež hovorí o cisterciackých kláštoroch v Uhorsku, z ktorých poslednú kráľovskú fundáciu kladie do roku 1208 (s. 166). Arpádovci však i v 13. storočí túto reholu podporovali. Belo IV., (zrejme ešte ako vojvoda) založil cisterciacký kláštor v Petrovaradíne (dnes Novi Sad, Srbsko), hoci jeho založenie historici kladú aj o niečo neskôr. Taktiež na Spiši vznikol kláštor cistercitov s výraznou podporou haličského kráľa Kolomana či prípadne priamo ako fundácia jeho otca Ondreja II.⁴ Takács spomína aj postupný nárast gotických prvkov v Ostrihomskej katedrále svätého Vojtecha. Výraznou gotizujúcou prestavbou v 13. storočí (zrejme i v dôsledku tatárskeho vpádu) prešla i katedrála v Alba Iulii v Transylvánii. Stalo sa tak i na konci tohto storočia (1287). Vtedy katedrála musela prejsť ďalšou opravou, tentokrát po útoku valónskych šľachticov namierenom voči biskupovi v roku 1277.⁵

Ďalšia štúdia (Pál Lóvei, Imre Takács) analyzuje uhorské „trecento“, teda uhorské umenie späté s Anjouovcami. Príchod a nástup potomkov sicílskeho kráľa Karola z Anjou priniesol v Uhorsku značné zmeny. Jednou z nich bolo zavedenie zlatej mince – florénu. S príchodom Anjouovcov pochopiteľne narastá taliansky vplyv v umení. Zmeny sa udiali v urbánnom a architektonickom vývoji. Spomeňme úpravy na bazilike v Stoličnom Belehrade, výstavby palácov na Visegráde či v Budíne. Gábor Endrődi vo svojej štúdii píše o retábloch, z ktorých sa prevažné množstvo zachovalo na Slovensku a čiastočne v Transylvánii. Autor tu analyzuje podobnosti, prípadne odkazuje na možný krakovský vplyv. Najvýznamnejším retáblom v priestore bývalého Uhorska je oltár majstra Pavla v Levoči, ktorý si autor podrobne všima.

Vo štvrtej kapitole venovanej náboženským kultom analyzuje Gábor Klaniczay, stav bádania v oblasti kultov svätcov v maďarskej historiografii. Zároveň aj uvádza aký význam mali pre spoločnosť jednotlivé kanonizácie či beatifikácie príslušníkov kráľovských rodov v 20. storočí. Výskum v tejto oblasti možno označiť za prosperujúci, nakoľko vznikli publikácie i vo svetových jazykoch a pracoviská zamerané na medzinárodnú spoluprácu.

Talianska kunsthistorička Vinni Lucherini si všima koncept kráľa (kráľovského postavenia) v umeleckom stvárnení v anjouovskom Uhorsku. Autorka načrtáva nástup Anjouovcov na uhorský trón, čo však neprebehlo hladko. Lucherini sa zameriava predovšetkým na dva kľúčové aspekty, svätú uhorskú korunu a jej politický význam a *Viedenskú obrázkovú kroniku* (tu ako *Uhorská iluminovaná kronika*), ktorá vznikla na anjouovskom dvore. Autorka zaujímavo uvádza okolnosti viacerých korunovácií Karola Róberta a pri jednej z týchto príležitostí vznikla aj náhradná koruna, ktorá mala substituovať svätoštefanskú korunu. I napriek snahám pápežského legáta, Karol Róbert musel byť ako legitímny panovník korunovaný svätoštefanskou korunou. Tu bola i akcentácia na

4 Beáta VIDA, *Fundačný proces rehole cistercitov v Uhorsku*. Kultúrne dejiny 2, 2011, č. 1, s. 24; Pavol JAKUBČIN, *Kláštor cistercitov v Spišskom Štiavniku*, Trnava 2017, s. 16–17.

5 Tudor SĂLĂGEAN, *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century. The Rise of the Congregational System*, Leiden – Boston 2016, s. 121. Organizátorom vzbury bol istý Gyan z Ocna Sibiului, ktorého autor považuje za Sasa. Meno Gyan je však maďarský zápis francúzskeho mena Jean. Aj keď sa v prameňoch hovorí o „Saxones“, odráža to iba ich právne postavenie, nie etnicitu. Taktiež: Miloš MAREK, *Románske obyvateľstvo na Slovensku v stredoveku (Valóni, Francúzi, Taliani, Španieli)*, *Historický časopis* 52, 2004, č. 4, s. 620.

ostrihomskeho arcibiskupa ako koronátora. Známa je v tomto smere malba v katedrále svätého Martina (Spišská kapitula). Autorka uvádza taktiež pečať ostrihomskej kapituly (zo začiatku 14. storočia), s motívom korunovácie. Miroslav Glejtek tvrdí, že táto pečať priamo zobrazuje akt korunovácie prvého uhorského kráľa Štefana. Celkovo teda malo ísť o dôraz na vzťah Anjouovcov k domácim patrónom.⁶

Pál Lóvei si v ďalšej štúdií všima epigrafiku a sochársku výzdobu hrobiek a náhrobkov. Autor sa zmieňuje aj o fragmentoch z Blatnohradu, ktorý veľmi neštandardne označuje ako panónske sídlo salzburskeho arcibiskupa. Ako také sa však inskripcie nevyskytujú len na kameni. Známy je uhorský korunovačný plášť s donačnou inskripciou. Značná pozornosť je venovaná kláštoru Piliš, kde bola pochovaná kráľovná Gertrúda (1213). Lóvei sa domnieva (na základe fragmentu erbu), že v tomto kláštore bol pochovaný aj švagor Ondreja II., Robert z Courtenay, latinský cisár.

Piata kapitola sa venuje použitiu umenia na pomedzí verejného a súkromného využitia. Evelin Wetter si všima použitie drahých kovov a textílií. Svoju pozornosť sústreďí najmä na dvor Mateja Korvína, kde gotické umenie v Uhorsku dosiahlo svoj vrchol. Známa bola produkcia zlatníckych majstrov z Transylvánie. Veľké množstvo liturgických predmetov v Transylvánii, vrátane relikviárov, predovšetkým zo striebra, však bolo zničených či roztavených počas náboženských nepokojov. Z pôvodného vybavenia kostolov sa zachovalo iba veľmi malé množstvo týchto predmetov. I napriek týmto okolnostiam sa zachoval relikviár svätého Ladislava zo začiatku 15. storočia, pôvodne umiestnený v katedrále vo Veľkom Varadíne (Oradea) a dnes sa nachádza v Rábe (Győr). Presunutie na iné miesto zrejme tak zachránilo aj niekoľko kalichov, z ktorých najvýznamnejšie sa nachádzajú v Ostrihome a Nitre, hoci pôvodne patrili k pokladu katedrály v Alba Iulii. Autorka analyzuje aj textílie, najmä ornáty (zachované z Košíc). Takisto vyjadruje svoj údiv k absencii zmienok ornátov benátskej proveniencie. Z Transylvánie sa dokonca zachovali ornáty ušité z osmanského zamatu či priamo prešité z kaftanu.

Anna Boreczky predostiera knižnú kultúru v Uhorsku. Autorka hovorí o ťažkostiach spoľahlivo identifikovať uhorské rukopisy, problém môže byť i v samotnom užití takéhoto termínu. Dodajme, že sa jedná v podstate o jazykový problém, nakoľko ani v angličtine, ani v maďarčine neexistuje termín „uhorský“, teda referujúci priamo na (stredoveké) Uhorské kráľovstvo. Autorka spomína najstaršie uhorské rukopisy, ktoré sa dnes nachádzajú najmä v Záhrebe. Historici kladú tento súbor rukopisov do súvisu so založením biskupstva (približne v roku 1091).

Pozornosť však Boreczky sústreďuje na rukopisy s ilumináciami, z toho dôvodu zrejme nespomína inak veľmi známy *Nitriansky kódex*. Čitateľ sa tu môže oboznámiť s Prayovým kódexom (známy pre najstarší ucelený text v maďarčine) z konca 12. storočia. V tomto kódexe sa nachádza niekoľko scén z Kristovho umučenia. Autorka hovorí o významom byzantskom vplyve najmä pri scéne snímania z Kríža. Byzantské umenie prenikalo do Uhorska pomerne často, autorka uvádza spodnú časť svätoštefanskej koruny

6 Miroslav GLEJTEK, *Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie*, Hradec Králové 2013, s. 122.

(*corona graeca*) a tzv. Ostrihomskú staurotéku s relikviou svätého Kríža, ktorá obsahuje takmer totožnú scénu snímania z Kríža ako Prayov kódex. Boreczky sa prikláňa k datovaniu staurotéky na koniec 12. storočia, hoci sa vyskytli aj iné domnienky.⁷ Z neskoršej doby, teda zo 14. storočia, sa už zachovalo veľké množstvo rozličných rukopisov. Veľká časť pochádza z prostredia Bratislavskej kapituly. Počas anjouovského obdobia vznikli i dva mimoriadne honosné iluminované rukopisy – *Viedenská obrázková kronika* a *Anjouovské legendárium*. Ako Boreczky hovorí, obe diela vznikli za účelom legitimizácie Anjouovcov prostredníctvom domácich svätcov a konštrukcie naratívu kontinuity.

Šiesta kapitola sa venuje záveru uhorského stredoveku. Imre Takács analyzuje umenie na dvore Žigmunda Luxemburského, ktorého považuje za jednu z najvýznamnejších persón neskorého stredoveku. Žigmund sa v Uhorsku zdržiaval už od roku 1379, čo ho výrazne ovplyvnilo. Podobne ako Ľudovít Veľký, i Žigmund sa upínal k svätému Ladislavovi ako k (nielen) panovníckemu vzoru. Z tohto dôvodu sa nechal pochovať v rovnakom chráme ako Ladislav – v katedrále vo Veľkom Varadíne. Autor spomína i niektoré Žigmundove kryptoportréty a taktiež jeho mecenášstvo v oblasti umenia. Umelecké diela Žigmundovej doby odrážajú vtedajšie zmeny a predznamenávajú príchod modernej doby.

Arpád Mikó analyzuje umenie na dvore Mateja Korvína. Mikó hovorí o tom, že politické záujmy spravili z kráľa Mateja prvého významného patróna renesancie mimo taliansky priestor. V tom čase však v Uhorsku doznievala gotika. Korvínovská renesancia sa pochopiteľne orientovala na antiku, spomeňme mýtus antickom pôvode Hunyadyovcov, záujem o antické inskripcie, prípadne niektoré umelecké diela (Heraklova socha v Budíne). S Matejom Korvínom je spojená kráľovská knižnica, z ktorej sa dnes zachovalo niekoľko rukopisov, hoci značná časť sa stratila zrejme už na začiatku 16. storočia.

Gábor György Papp predostiera medievalizmus, teda umelecké tendencie priblížiť sa stredoveku, v uhorskej architektúre 19. storočia. Autor hovorí o dvoch tradíciách, ktoré sa zrodili na začiatku 19. storočia, jedna z nich sa orientovala na antické umenie, zatiaľ čo druhá uprednostňovala stredovek. V tomto čase dominovala najmä neogotika. Autor tiež hovorí o významom vplyve nemeckého Rundbogenstil.

Prvý z doplnkov práce si v krátkosti všima jednotlivé významné umelecké diela. Ernő Marosi sa venuje uhorskému korunovačnému plášťu, ktorý pochádza z roku 1031 a pôvodne bol darom kráľa Štefana a kráľovnej Gizely pre Stoličnobelehradskú kapitolu. Marosi taktiež zhrňuje aktuálne poznatky o Svätej uhorskej „svätoštefanskej“ korune. Samotná koruna bola predmetom nespočetných polemík súvisiacich s jej pôvodom a datovaním. Jednoznačným zostávalo datovanie gréckej časti (*corona graeca*) do rokov 1074–1077. Grécku korunu zároveň považuje za ženský diadém. Hoci to autor nespomína, emailová platnička byzantského cisára Michala VII. Dukasa (1071–1078) nesie znaky neodborného pripevnenia na korunu.⁸

7 Martin HOMZA, *Mulieres suadentes. Presviedčajúce ženy*, Bratislava 2002, s. 139.

8 Marta RAJKOVÁ, *Teórie vzniku svätej koruny Uhorského kráľovstva*, Historia Nova, 2014, č. 7, s. 71; Ohľadom datácie latinskej koruny do polovice 11. storočia najnovšie tiež: Béla Zsolt SZAKÁCS, *What did Piroška see at Home? New Trends in Art and Architecture in the Kingdom of Hungary around 1100*, in: Marianne Sághy – Robert C. Ousterhout (eds.), *Piroška and the Pan-*

Marosi tvrdí, že horná časť koruny (*corona latina*) vznikla až v čase Bela III. (1172–1196) a dovtedy snáď mohla tvoriť súčasť relikviára svätého Štefana. V minulosti sa vyskytli i rôzne názory na samotnú datáciu latinskej časti koruny či otázky spojenia oboch častí v jeden celok. Tu Marosi odmieta, že by sa tak stalo v dobe Bela III., prikláňa sa k názoru Józsefa Deéra, že to bolo až koncom 13. storočia.

Ďalší autori venovali priestor významným katedrálam či kláštorom, napr. benediktínsky kláštor svätého Aniána v Tihany (založený v roku 1055) s intaktne zachovanou románskou kryptou. Krisztina Havasi píše o bazilike Panny Márie v Stoličnom Belehrade, ktorá bola kompletne zničená v roku 1601. Išlo o najrozsiahlejší a najvýznamnejší chrám v krajine. Autorka analyzuje niektoré zachované fragmenty, ktoré datuje do 12. storočia. Taktiež sa pristavuje pri jedinom kompletne zachovanom kráľovskom hrobe: s vysokou pravdepodobnosťou sa jedná o Bela III. a jeho manželku Agnešu z Antiochie, hoci ako sama hovorí, môže ísť aj o kráľa Kolomana (1095–1116). Pozornosť je venovaná i fragmentom z hrobiek zo 14. storočia, ktoré patrili Anjouovcov.

Havasi taktiež píše o katedrále v Pátkostolí, pričom nevynecháva ani otázky kontinuity tunajších ranokresťanských stavieb. Katedrála prešla rôznymi stavebnými úpravami v 11. aj v 12. storočí. Práve na konci tohto storočia bol postavený nový oltár, ktorý stál nad konkrétnou hrobovou komorou. Ako autorka hovorí, zrejme tu fungoval istý kult tejto osoby. Dodajme, že sa mohlo jednáť o kráľa Petra Orseola alebo svätého Maura, pátkostolského biskupa.

Imre Takács píše o stredovekej Ostrihomskej katedrále a tunajšej ikonograficky veľmi zaujímavej *Porte Speciose*, ktorá zobrazuje kráľa Bela III. a arcibiskupa Jóbá pre Pannou Máriou, svätým Štefanom a svätým Vojtechom. Ako Takács hovorí, takáto ikonografická konštelácia nemá žiadnu textovú (hagiografickú) podobu. Pozornosť je ďalej venovaná dielam z anjouovskej doby, ako boli napríklad *Anjouovské legendárium* a *Viedenská obrázková kronika*. Imre Takács ďalej píše o kráľovskom paláci na Visegráde, Zsombor Jékely sa venuje augustiniánskému kostolu v Siklósi. Jediný príspevok slovenského odborníka, v tomto prípade to je Ivan Gerát, sa venuje oltáru v košickom dóme svätej Alžbety. Neskorému stredoveku sú venované príspevky týkajúce sa Budínskeho paláca v čase Mateja Korvína a Jagelovcov a kaplnke Tomáša Bakócza v Ostrihomskej katedrále (Péter Farbaky).

Druhý doplnok stručne predostiera vývoj kľúčových muzeálnych inštitúcií. Piroksa Biczó hovorí o vývoji Maďarského (spočiatku Uhorského) národného múzea, ktoré dodnes uchováva jedinečné diela, napr. Monomachovu korunu či koruny z hrobov Bela III. a Žigmunda Luxemburského, ako aj početné neskorostredoveké artefakty (meče, tapisérie, kalichy). Györgyi Poszler píše o kolekcii starého sakrálneho uhorského umenia, ktoré sa od roku 1957 nachádza v Maďarskej národnej galérii. V celku sa zachovali početné retáble pochádzajúce prevažne zo Slovenska. Pozornosť je venovaná i inštitúciám v Ostrihome – Kresťanské múzeum (Emese Sarkadi Nagy) a klenotnica Ostrihomskej katedrály (Imre Takács), kde sa mimo iných nachádza vzácna korvínovská kalvária.

tokrator. *Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*, Budapest – New York 2019, s. 55–56.

Péter Farbaky predostiera vývoj Budapeštského historického múzea, ktoré od roku 1967 sídli v Budínskom hrade. Tu sa najmä v druhej polovici 20. storočia konali vykopávky a následne reštaurovanie stredovekých priestorov, kde sú dnes umiestnené trvalé výstavy. Zároveň, ako píše Farbaky, od roku 2000 sa tu uskutočnili i početné výstavy na základe medzinárodnej spolupráce. Ágnes Ziegler-Bálint hovorí o Brukenthalovom múzeu v Sibiu, založené v roku 1802. Toto múzeum je prevažne zamerané na produkciu z dielne transylvánskych Sasov. Autorka tiež spomína neľahké časy tejto inštitúcie počas komunistického režimu v Rumunsku. Posledný príspevok (Pál Lővei) sa venuje zbierkam sochárskym fragmentom, ktorých sa priestore bývalého Uhorska nachádza niekoľko desiatok tisíc. Ako však autor hovorí, maďarské inštitúcie dnes nie sú schopné zabezpečiť ich zachovanie a prezentáciu verejnosti.

Predložená práca si kladie za cieľ chronologicky priblížiť uhorské stredoveké umenie a jeho jednotlivé prvky širokému publiku. Čitateľ by však zrejme privítal poznámkový aparát. Takisto by bolo možno žiadúce prizvať aj ďalších odborníkov z krajín bývalého Uhorska, prípadne poukázať na ďalšie oblasti uhorského umenia, ktorým nebola venovaná dostatočná pozornosť (pečate, rukopisy atď.) K nedostatkom možno zaradiť i občas neštandardnú angličtinu. Napriek tomu, publikácia poskytuje aktuálny a erudovaný pohľad na problematiku.

Peter Bučko

János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)

Chronica de gestis Hungarorum e Codice Picto saec. XIV. The Illuminated Chronicle, Chronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex
Budapest, Central European University Press 2018, 410 s., ISBN 978-963-386-264-3.

János M. BAK – László VESZPRÉMY (eds.)

Studies on the Illuminated Chronicle

Budapest, Central European University Press 2018, 220 s., ISBN 978-963-386-261-2.

Stredoeurópska univerzita (CEU) ponúka ďalšiu bilingválnu pramennú edíciu, v poradí už deviaty zväzok, tentokrát v spolupráci s Maďarskou národnou knižnicou, kde sa kronika v súčasnosti nachádza. Kronika sa nazýva *Viedenská*, podľa miesta kde bola od 17. storočia až do roku 1933 uchovávaná. V historiografii je vďaka svojim ilumináciám známa pod označením *Iluminovaná* alebo *Obrázková kronika* (maď. *Képes kronika*) a na Slovensku aj ako *Viedenská obrázková kronika*.¹ Na vydaní kritickej edície a štúdiu sa editorsky podieľali profesor János M. Bak, doyen maďarskej medievistiky a ďalší maďarský medievista László Veszprémy, obidvaja v súčasnosti pôsobiaci na CEU.

1 Naposledy ako Viedenská maľovaná kronika s kompletným slovenským prekladom a faksimile: Július SOPKO – Tünde LENGYELOVÁ eds. *Viedenská maľovaná kronika. Chronica Picta – Marek z Káľtu*. Bratislava 2016.

K edícii z dôvodu veľkého rozsahu kroniky nie je pripojená úvodná štúdia o rukopise a texte. Editori sa rozhodli publikovať tieto štúdie v separátnom zväzku. Oba zväzky (edíciu a štúdie) dopĺňa ešte CD s faksimile kroniky.

Prvá štúdia od kunsthistoričky Orsoly Karsay obsahuje kodikologický popis a krátke dejiny rukopisu. Na základe titulného listu a honosného prevedenia je zrejmé, že objednávateľom bol uhorský kráľovský dvor. Autorka tvrdí, že hypotézy o „putovaní“ kroniky cez Srbsko či Francúzsko sa nedajú hodnoverne podložiť. Kronika sa načas ocitla v osmanských rukách pretože obsahuje maďarské marginálne poznámky písané v arabčine. Do Viedne sa kronika dostala na začiatku 17. storočia, nakoľko obsahuje signatúru od Sebastiana Tegnagela, prefekta dvorskej knižnice.

Nasledovná štúdia, ktorej autormi sú János M. Bak a poľský medievista Ryszard Grzesik (Poľská akadémia vied), analyzuje text, kompozíciu a zdroje predmetnej kroniky. Za autora textu *Illuminovanej kroniky* sa dodnes považuje Marek z Káltu, stoličnobelehradský kanonik a sriemsky prepoš. Pramene dosvedčujúce túto domnienku však neexistujú. Ako je zrejmé, autor musel využiť i staršie zdroje, za ten sa najčastejšie považujú *Gesta Hungarorum Vetera* z 11. storočia. Za povšimnutie stojí domnienka Jána Steinhübel, ktorý tvrdí, že autorom starých Gest na konci 11. storočia bol vesprímsky biskup Kopán.² Vhodné je i podotknúť, že sa objavili aj iné názory, ktoré hovoria, že takýto prameň vôbec nevznikol.³ Štúdia prehľade uvádza zmeny a vývoj kronikárskeho naratívu.

Obsiahla štúdia, ktorej autorom je Ernő Marosi, emeritný profesor Inštitútu dejín umenia Univerzity Eötvösa Lóránda v Budapešti, analyzuje iluminácie predmetnej kroniky. *Illuminovaná* kronika je najznámejším a najhonosnejším uhorským iluminovaným rukopisom. Marosi kladie dôraz na rukopis ako celok a chápe ho ako komplexnú záležitosť. Autor vyvracia názory kladúce vznik rukopisu po roku 1370 (korunovácia Ľudovíta za poľského kráľa). Poľské heraldické symboly sa totiž už pred týmto rokom objavovali v Uhorsku na základe dynastických väzieb. Nápadná je podobnosť iluminácii s oxfordským kódexom *Secretum secretorum*, ktorý musel vzniknúť v rovnakej uhorskej dielni, kde pôsobili talianski majstri. Nejasným zostáva interpretácia iluminácie litery A na titulnom liste, kde sa nachádza kráľovský pár pred svätou Katarínou. Marosi tvrdí, že ide o symbolické venovanie rukopisu svätej Kataríne, ktorej bola zasvätená anjouovská kaplnka v bazilike Panny Márie v Stoličnom Belehrade.

Medievista György Rác (Univerzita Petra Pázmaňa v Budapešti) rozoberá anjouovské heraldické prvky a ich použité v *Illuminovanej kronike*. Autor hovorí, anjouovský vek priniesol do Uhorska novú éru heraldiky. Uhorská heraldika sa začala vyvíjať v časoch Bela III., kedy sa prvýkrát objavuje dvojkríž (autorom označený ako lotrinský), ktorý sa sformoval do podoby štátneho znaku. S týmto panovníkom sa môže spájať byzantský relikviár, ktorý sa dostal do Uhorska v 70. rokoch 12. storočia. Na tomto mieste mohol autor spomenúť, že sa jedná o tzv. Ostrihomskú staurotéku, niekedy datovanú už na

2 Ján STEINHÜBEL, *Zánik Nitrianskeho kniežatstva*, Historický časopis 50, 2002, č. 3, s. 404–405.

3 Martin HOMZA, *Stredoveké korene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, in: Martin Homza et al., *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*, Bratislava 2013, s. 66–68.

začiatok 11. storočia.⁴ Autor načrtáva aj iné možnosti pôvodu uhorského štátneho znaku. Dynastické väzby s Anjouovcami priniesli i nové heraldické prvky.

Martyn Rady, historik z University College London, analyzuje tradíciu, spojenú s Attilom v uhorských kronikách. Autor predostiera stredovekú víziu o totožnosti Hunov a Maďarov, čo výrazne reflektovali ranostredoveké kroniky, ale i dotknutá *Illuminovaná kronika*. V kronikárskej tradícii je Attila zobrazený v dvoch variantoch – ako násilný korisťník ale aj ako ušľachtilý a hrdinský bojovník. Autor uvádza, že inovatívny prístup zvolil Šimon z Kézy, ktorý namiesto dynastického prepojenia Attilu s Arpádovcami vytvára akési mystické spojenie. Rady však hovorí o tom, že Attilov obraz v Uhorsku nadobudol v 15. storočí nový rozmer. Bol to Matej Korvín, ktorý bol kvôli svojim vojenským úspechom považovaný za „druhého Attilu“.

Nasledovná štúdia sa venuje zobrazeniu dynastických konfliktov 11. storočia v predmetnej kronike. Autorom je Daniel Bági, medievalista z Pátkostolskej univerzity. Sústreďuje sa na spor medzi uhorským kráľom Ondrejom I. a jeho bratom Belom, čo sa potom prenieslo na aj na ich synov (Šalamún proti Gejzovi a Ladislavovi). Autor sa domnieva, že najstaršie uhorské Gesta vznikli v časoch kráľa Kolomana (1095–1116) a mali obhajovať právo potomkov Bela I. na uhorský trón a to i na vzdory legitímnym panovníkom (Ondrej I., Šalamún). Autor vidí začiatok dynastických konfliktov v rozdelení krajiny v roku 1048 kedy prišlo k formálnemu obnoveniu vojvodského údelu. Najostrejší spor sa rozohrel medzi Kolomanom a jeho bratom Almóšom. Slovenskí medievalisti operovali i s teóriou, že Nitrianske biskupstvo, obnovené v prvom desaťročí 12. storočia, malo nejakým spôsobom substituovať vojvodstvo.⁵

Kornel Szovák, medievalista z Univerzity Petra Pázmáňa v Budapešti, sa venuje konceptu ideálneho panovníka v spojitosti s legendami svätého Ladislava. Autor sa sústreďí najmä na svätého Ladislava a na to aké bolo spojenie medzi ideálnym a reálnym obrazom kráľa v 12. storočí v Uhorsku. Práve Ladislav je výbornou ukážkou toho, ako sa z reálneho panovníka stáva zosobnenie ideálu. Tradíciu arpádovského písomníctva bolo poukazovať na starozákonného kráľa Dávida ako panovnícky vzor. To bol i prípad Ladislava a jeho legiend. Nepochybne je zaujímavé pozorovať reťaz týchto vzorcov, kde sa biblický Dávid stal vzorom pre Ladislava a sám Ladislav neskôr pre Bela III., ktorý ho nechal i kanonizovať.

Posledný príspevok, ktorého autorom je archivár Balázs Kertész, analyzuje uhorské kroniky anjouovskej doby a ich vzájomnú príbuznosť. Kertész prehľadne sumarizuje rukopis po rukopise. Tu je potrebné pristiaviť sa pri Telekiho kódexe, ktorý obsahuje text *Illuminovanej kroniky*. Podľa kolofónu bol odpis vytvorený v roku 1462 a darovaný francúzskym kráľom srbskému despotovi. Ferencz Toldy (1805–1875), prvý editor *Illuminovanej kroniky*, sa domnieval, že poznámka sa vzťahuje práve na známy iluminovaný rukopis, hoci ako píše Kertész, neexistuje priamy prameň podporujúci túto teóriu. Autor štúdie sleduje aj reflexiu kroník v uhorskom diplomatickom materiáli, ale taktiež i mimo Uhorska. Ako autor píše, keď Osmani dobyli Stoličný Belehrad v 40. rokoch 16. storočia,

4 Martin HOMZA, *Mulieres suadentes. Presvedčajúce ženy*, Bratislava 2002, s. 139; TÝŽ, *Mulieres suadentes – Persuasive Women. Female Royal Saints in Medieval East Central and Eastern Europe*, Leiden-Boston 2017, s. 59.

5 Ján STEINHÜBEL, *Zánik Nitrianskeho kniežatstva*, Historický časopis 50, 2002, č.3, s. 402.

je pravdepodobné, že vtedy sa *Illuminovaná kronika* ocitla v ich rukách a arabské marginálie môžu pochádzať od Sebolda z Pibrachu (pôvodom viedenský Žid), ktorý bol diplomatom sultána Sulejmana a takisto autorom arabskej verzie kroniky Jána z Turca.

Samotnú edíciu kroniky dopĺňa štúdia o kronikách a zvlášť iluminovaných kronikárskych dielach od nemeckého medievistu Norberta Kerskena. V štúdiu rozdeľuje iluminované kroniky do troch kategórií v závislosti na význame samotných iluminácií.

Text edície *Illuminovanej kroniky* ešte uvádza popis jednotlivých iluminácií. Editorická poznámka informuje o tom, že anglický preklad narazil na terminologické problémy spojené s uhorskou dvorskou a šľachtickou terminológiou (spomeňme termín *dux, comes* či *jobagio*).

Prolog kroniky je zo zjavných príčin zameraný na glorifikáciu uhorského a poľského kráľa Ľudovíta Veľkého. Starý zdroj kroniky zrejme obsahoval rôzne zakladateľské mýty. Možno spomenúť mýtus o Tróji a Attilovom meste Sicambria a s tým spojená štylizácia Maďarov ako Attilových dedičov. Mnohí kronikári prispôsobujú text svojmu zámeru, ani autor (či autori) *Illuminovanej kroniky* nebol výnimkou. Pri opise príchodu Maďarov do Transylvánie, hovorí o tom, že Maďari tu vybudovali sedem opevnení, preto tento kraj dostal meno Sedmohradsko/Siebenbürgen. Termín je zrejme odvodený od sústavy siedmich žúp/stolic tunajších Sasov.⁶ Vpád Maďarov do Karpatskej kotliny, prináša i vzácne iluminácie s veľkomoravským panovníkom Svätoplukom. Maďarov kronikár štylizuje do podoby Židov hľadajúcich zaslúbenú zem.

Kronika ilustruje boj budúceho uhorského kráľa Štefana so staromaďarským odbojom. Spomína i vojvodov Honta a Poznana, údajne nemeckého pôvodu, ktorí opásali Štefana pred rozhodujúcou bitkou. Editori považujú akt opásania za anachronistický, iného názoru je Ján Steinhübel, ktorý sa touto problematikou podrobne zaoberal.⁷ A takisto ďalší slovenský medievista Dušan Zupka.⁸ Bolo by vhodné, pri spomenutých veľmožoch doplniť aj informáciu, že mali slovanský pôvod, o čom sa už dnes v slovenskom medievistickom prostredí nepochybuje.⁹ Z pochopiteľných príčin je značný priestor venovaný práve prvému uhorskému kráľovi a tu sa nachádzajú aj informácie o jeho činnosti. Kronikár uvádza, že po náhlej smrti Imricha, sa jeho otec Štefan rozhodol viesť kontemplatívny život. Tu (s. 124) editori hovoria, že sa jedná o byzantský topos a ako najbližšiu paralelu uvádzajú srbského

6 Sedmohradsko označovalo iba administratívnu štruktúru tunajšieho germanofónneho obyvateľstva. Označenie Transylvánie je teda nadradený termín. Zo stredovekých prameňov je už zrejmy tento rozdiel. „...*ambassiatoribus fidelium Saxonum nostrorum Septemsedium partium Transylvanarum...*“ Mandát uhorského panovníka Ľudovíta I. mešťanom v Sibiu z roku 1370. Georgius FEJÉR ed., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX/4*, Budae 1834, s. 218, č. CXXIV; Taktiež Ioan-Aurel POP – Thomas NÄGLER (eds.), *The History of Transylvania*, Vol I. (Until 1541), Cluj – Napoca 2005, s. 256–257.

7 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Budmerice 2016, s. 329–330.

8 Dušan ZUPKA, *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under Arpád Dynasty (1000–1301)*. Leiden – Boston 2016, s. 53–54.

9 Ján LUKAČKA, *K otázke etnického pôvodu veľmožského rodu Hont-Poznanovcov*, Forum Historiae, 2010, roč. 4, č. 2, s. 1–13.

župana Štefana Nemanju (1165–1196, chybné uvedení rok 1065). Možno však oponovať, že motív kráľa-pustovníka nachádzame aj v Kosmovej kronike, konkrétne je to jeho známa relácia o zmiznutí veľkomoravského panovníka Svätopluka, ktorý sa uchýlil na Zobor.¹⁰

Značná časť starých gest vznikla zrejme za čias kráľa a neskoršieho svätca Ladislava (1077–1095). Výrazná zmena kronikárskeho naratívu prichádza začiatkom 12. storočia doprevádzaná vnútrodynastickým konfliktom medzi uhorským kráľom Kolomanom a jeho bratom Almóšom. Kronikár bol zrejme cirkevným predstaviteľom na strane Bela II., Almóšovho syna, ako to i vyplýva z nápadne negatívnej charakteristiky kráľa Kolomana. Zaujímavé je kronikárske rozprávanie z čias Štefana II. (1116–1131), ktorý viedol viaceré zahranično-politické konflikty, a to dokonca i s Byzanciou v čase, keď bola cisárovnou jeho príbuzná Piroška-Irena. Čitateľ sa tu (s. 294) dokonca dozvie aj o veľmožoch s väzbami arpádovskú dynastiu, ktorí vystupovali ako zvolení proti-králi.

Kronikári, ktorý potom zapísali udalosti 12. storočia, sklzávali skôr do záznamov analitickej povahy. Zmena prišla prakticky až s nástupom Ondreja II. (1205–1235). Na konci 13. storočia je potom už i v kronike badateľná snaha zo strany pápeža o nástup Anjouovcov – resp. potomkom Karola z Anjou, sicílskeho a neapolského kráľa na uhorský trón. Kronika končí svoje rozprávanie rokom 1330, kedy sa odohral uhorsko-valašský konflikt pri Posade. Dodatok kroniky obsahuje reláciu o pohrebe kráľa Karola Róberta a o korunovácii jeho syna Ľudovíta.

Edícia i štúdie obsahujú snáď iba drobné nedostatky, ktoré však zásadným spôsobom neubrali na odbornosti predmetných textov. Prezentovaná edícia *Illuminovanej* v bilingválnej verzii je vydareným dielom, ktoré môže výborne poslúžiť medievistom špecializujúcim sa na Uhorsko či celkovo na stredoeurópsky priestor

Peter Bučko

Pavel BRODSKÝ – Kateřina SPURNÁ – Marta VACULÍNOVÁ (edd.)

Liber viaticus Jana ze Středy

Svazek 1, Zmenšená reprodukce rukopisu XIII A 12 Knihovny Národního muzea;

Svazek 2, Komentářový svazek ke zmenšené fotografické reprodukci rukopisu

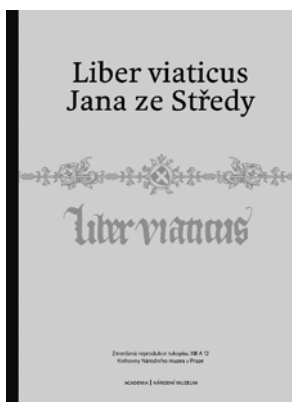
XIII A 12 Knihovny Národního muzea

Praha, Academia – Národní muzeum 2016, ISBN 978-80-200-2553-1 (Academia),

978-80-7036-480-2 (NM).

Faksimile *Liber viaticus* litomyšlského a posléze olomouckého biskupa Jana ze Středy navazuje na nedávno stejně skvostně vydaný Jenský kodex. Zda je vydávání takovýchto faksimile, v případě Viatiku ve zmenšeném formátu, luxusní akademickou záležitostí, nechme stranou, neboť nás bude zajímat výhradně badatelský přínos komentářového svazku.

10 Bertold BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, in: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum nova series, Tomus II., Berolini 1923, s. 32–33.

Jakým způsobem je konstruován sborník textů, které příliš netvoří jednotný celek, napovídá předmluva jednoho z editorů Pavla Brodského. Je plná superlativů, vznášených na tento rukopis. Brodský mluví o přelomovém významu Viatiku pro českou knižní malbu, o „klíčovém postavení“ (nadužívání adjektiva klíčový je dnes jedním z nejčastějších parazitických jevů českých společenských věd) v knižní malbě; Mistr Viatiku či spíše s ním spojená dílna patří podle Brodského k největším malířům gotické Evropy, je prý kongeniální Petru Parléřovi a vytyčuje směr české knižní malbě. Superlativy však nejsou vlastní pouze Brodského předmluvě, ale i jeho vlastnímu textu. A to samé platí i pro studii Viktora Kubíka.

Do prostředí knižní kultury začleňuje *Liber viaticus* v hutném přehledu dějin rukopisných knih a knihoven v Českém království 14. století Ivan Hlaváček. Důraz přitom klade na rozlišení knihoven soukromých a institucionálních a správně upozorňuje na nárůst jak počtu, tak i kvality knihoven soukromých. Tuto změnu v době vlády Václava IV. oproti časům jeho otce chápe jako důsledek reformního hnutí. Za další charakteristický prvek předhusitské i husitské doby považuje rozvoj opisování rukopisných textů podle dikrátu, což ale samozřejmě příliš nesouvisí s rukopisy typu *Liber viaticus*.

Na Hlaváčekův úvod navazuje biogram Jana ze Středy z pera Marie Bláhové. Autorka vychází ze staršího bádání a osvětluje církevní kariéru i Janovu činnost v panovnické kanceláři Karla IV. Velkou pozornost věnuje Janově korespondenci s Petrarkou, aniž by však do problematiky, nedávno podrobně zpracované Jiřím Špičkou, přinesla nové poznatky a interpretace. To samé platí i pro její až příliš stručné poznámky o Janově literární tvorbě, ať už šlo o adaptace starších latinských textů, například legendy o sv. Jeronýmovi, či překlady nábožensko-vzdělávací literatury do němčiny. Konstatování o vysoké literární úrovni jím skládaných modliteb je opět prázdným superlativem, bez hlubší komparace. Bez výhrad je však možné souhlasit s autorčiným konstatováním, že Jan ze Středy byl úspěšným autorem (kompilátorem), neboť některé jeho texty se dochovaly až v několika desítkách rukopisů.

Důkladný kodikologický rozbor rukopisu představil Michal Dragoun. Dospěl ke zjištění, že hlavní část rukopisu byla napsána mezi léty 1363–1364 a v následujících letech, tedy i po smrti Jana ze Středy, byl rukopis aktivně užíván v církevní praxi. K tomu samému dospěla i technologická analýza knižní vazby a textilních potahů desek, provedená Janou Tomšů. Technologickým otázkách se věnuje i precizní rozbor výzdoby rukopisu provedený Martinou Ohlídálovou a Janou Dřevíkovskou. Konstatovaly, že užití materiály měly vysoce kvalitní řemeslné provedení, že iluminátor pracoval s luxusními pigmenty a barvivy, stejně jako že si předem velmi pečlivě vybral nejkvalitnější pergamen.

Otázka datace, kterou nastoluje Dragoun, provází všechny následující texty. Jednotliví autoři předkládají mnohdy protichůdné názory a hypotézy. Svědčí to o tom, že kniha netvoří jednotlitou monografii, nýbrž zůstává souborem samostatných, navzájem ne zcela propojených příspěvků. K otázce datace se vyslovuje i drobná studie Jaromíra

Homolky, věnovaná vyobrazení Klanění Tří králů na f. 97r. Homolka v této souvislosti připomíná dnes bohužel nedochovanou výmalbu norimberského kostela sv. Sebalda, která zachycovala scény narození a křtu syna Karla IV. a Anny Svidnické Václava v roce 1361. V této souvislosti upozorňuje, že „osobní momenty ze života císařských manželů zde byly zobrazeny způsobem dosud vyhrazeným v severské malbě jen líčením příběhů ze života světců“. To podle jeho názoru „ukazuje stejně vysoký stupeň zesvětštění dvorského umění doby Karlovy jako zbožštění osoby císařovy i jeho rodiny“. V tomto konstatování se Homolka odvolává na názory Františka Kavky. S obojím je ale možné polemizovat, neboť vyobrazení scén ze života Karla, jeho manželky a jejich syna Václava v církevním prostoru sice může být označeno jako jistá forma zesvětštění, v žádném případě ho však není možné nazírat jako výraz Karlova zbožštění.

Karel IV. jistě sám sebe považoval za Bohem vyvoleného panovníka, za krále a císaře pod speciální ochranou samotného Boha, Krista, Panny Marie a některých světců, například sv. Kateřiny, jak o tom svědčí *Vita Caroli*, nic z toho nás ale neopravňuje takového myšlení a konání traktovat jako skutečné zbožštění císařovy osoby a jeho rodiny, například na způsob římských císařů. A rozhodně nelze souhlasit s Homolkovým tvrzením, že Karel IV. ve *Vita Caroli* sám sebe chápe a představuje jako „zástupce a obraz Krista“, tedy že se „prakticky s Kristem ztotožňuje“. Homolkův pohled je prostě přexponovaný.

Homolka rovněž, po vzoru většiny literatury, přeceňuje Karlův vztah k ceremoniálům a rituálům. Ano, Karel IV. během své vlády ceremoniálů a rituálů často využíval k propracované reprezentaci své moci, zároveň však, pokud bylo třeba, sahal i ke zjevným blasfemiím rituálu, jako v případě Václavovy korunovace českým králem v roce 1363, kdy císař záměrně porušil téměř všechny předpisy spojené s českou královskou korunovací, jež do značné míry sám formuloval. Karlův pragmatismus prostě občas vítězil nad Karlovým ceremonialismem a ritualismem. Homolkova ikonografická interpretace Klanění sv. Tří králů je samozřejmě pouze jednou z možných. Valoun zlata v rukou třetího krále může být ohlase Karlova daru surového zlata ve váze syna Václava během norimberského křtu, avšak již Karel Stejskal ukázal, že vyobrazení kusu zlata v rukou jednoho z tří králů je mnohem staršího data a vcelku obvyklé.

Nejrozsáhlejší část knihy tvoří ikonografický popis miniatur ve *Viatiku*, doplněný o bohatý srovnávací materiál z rukopisů české i zahraniční provenience 14. století, který předložila Hana Hlaváčková. Pro možné datování rukopisu jsou významné autorčiny postřehy ohledně dodatku, adligátů, jež byly do již funkčního církevního kodexu doplňovány po roce 1355 v souvislosti se zaváděním nových svátků, zejména kopí a hřebů Kristových. Autory tohoto doplnku byly podle Hlaváčkové iluminátoři, kteří pracovali pro pražské arcibiskupství a jejichž výrazivo bylo konzervativnější než *Mistra Viatiku*. Jedná se o vyobrazení *arma Christi* a zavraždění sv. Václava s odvoláním se na Karlem IV. sepsanou svatováclavskou legendu. Odlišnost autora adligátů a původních iluminací podpořil z hlediska barev a podkladu pod plátkovým zlacením i technologický rozbor Martiny Ohlídálové a Jany Dřevíkovské.

Pro ikonografii *Viatiku* je podnětné i autorčino srovnání s *Breviářem mistra Lva*. Na jeho základě Hlaváčková konstatuje, že *Liber viaticus* má blíže k italským vzorům,

kdežto Breviář mistra Lva ke vzorům francouzským. V temporálu Viatiku pak autorka shledává několik zcela originálních kompozic, i když samozřejmě ona originalita může být podmíněna dnešní neznalostí veškerého dobového italského materiálu, z něhož mohl iluminátor čerpat. Kapitulu Hany Hlaváčkové považují v knize za jednoznačně nejpřínosnější a nejpropracovanější, a to jak díky důrazu na skutečné analogie, tak uměřenosti v superlativech. Zarážející je pouze autorčino tvrzení, přexponované stejně jako Homolkovo, že Karel IV. patrně doufal v posmrtné svatořečení.

Viktor Kubík v ryze popisném pojednání o ornamentice rukopisu považuje (obdobně jako Pavel Brodský) Liber viaticus za zcela výjimečný. Jeho opakovaně zdůrazňovanou výjimečnost a originalitu však odkazuje do patřičných mezi Kubíkovo konstatování o – tvůrčím – přejímání motivů ornamentů především z italského prostředí. Spolu s tím autor soudí, že se Mistr Viatiku vrací k repertoáru ornamentů první poloviny 14. století. Dokonce v této souvislosti říká, že se jeví jako pokračovatel stylu, který v západní Evropě a v Itálii již ztratil dech. Snad až příliš nadneseně k tomu ale dodává, že Mistr Viatiku „zpoždění za vývojem hlavních center obrací v progresivní hodnoty, které otevírají budoucnost, a to nejen pro umění českých zemí“. Liber viaticus je podle něho nejskvělejším dílem knižní malby v Čechách i v celé Evropě. Tím ale autor opět sklouzává k superlativům, jež následně sám zpochybňuje konstatováním o silné vazbě Mistra Viatiku ke stylu Mistra vyšebrodského oltáře, stejně jako o využívání tvarosloví předešlých i soudobých dílen činných v Čechách. Kubíkova tvrzení jsou přitom pouze produktem výhradně stylové analýzy, založené na subjektivně pojímaných kvalitativních hodnoceních.

Z Kubíkovy stylové analýzy následně vychází a opakovaně se na ni odvolává v závěrečné studii Pavel Brodský. Ten ve stejném duchu jako v předmluvě považuje Liber viaticus za „klíčový rukopis ve vývoji české knižní malby“ s přelomovým významem, v němž česká knižní malba dosáhla evropského vrcholu. Pozoruhodné je, že i on ale nakonec zdůrazňuje zřetelné užívání starších domácích i cizích vzorů, jež slovům o originalitě po právu dávají pravý význam. Brodský na rozdíl od Hany Hlaváčkové přiřazuje adligát dílně Mistra Křižovnického breviáře. V návaznosti na to se pokouší o definitivní řešení datace rukopisu, kterou klade do doby po roce 1361, resp. mezi léta 1361–1364, a konstruuje skupinu rukopisů příbuzných s Viatikem, resp. shledává několik rukopisů z 15. století, v nichž nalézá jeho přímé ohlasy.

Ve studiích Hany Hlaváčkové, Viktora Kubíka a Pavla Brodského komentářový svazek velmi dobře odráží současné interpretační přístupy českých dějin umění v otázce knižní malby, a to jak s jeho přednostmi, tak s jeho výraznými limity.

Martin Nodl

Pavlna CERMANOVÁ – Pavel SOUKUP (ed.)

Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 378 s., ISBN 978-80-7422-730-1.

V roce šestistého výročí bitev na Vítkově a u Vyšehradu si zájemce o dějiny husitství musí položit otázku, co vlastně lze po monumentálních dílech Františka Šmahela a po největší nadílce knih z pera Petra Čorneje říci nového o husitství?¹ Odpověď zní, že přece jen mnohé, zejména vnímáme-li tuto epochu v širším kontextu, počínajícím českým reformním hnutím pozdního 14. století a končícím vnitřní krizí utrakvismu na přelomu 15. a 16. století. Elegantní sborník o proměnách kulturního kódu v převratné době přináší jednu podstatnou úvodní a jedenáct speciálních studií širokého tematického spektra.

Úvodní zamyšlení Pavlny Cermanové a Pavla Soukupa „Valde notabilis in hominibus mutacio?“ je motivováno formulací chiliastické kvestie, zaznamenané Vavřincem z Březové, totiž zda v husitské době proběhla vedle posunů politických a církevních také „velmi znatelná změna v lidech“? Pro chiliasty z roku 1420 končil věk zla a hříchu, přičemž o komplexní, vše prostupující změnu bylo třeba se ještě zasloužit. Autoři ovšem připomínají, jak to pak s utopisty dopadlo. Říkají, že husitství bylo specifickou – českou – odpovědí na výzvy, jimž čelila celá latinská církev. Má-li být zařazeno do evropského kontextu, je podle nich třeba prozkoumat proměny 15. století, mj. z kulturněhistorické perspektivy. A to je právě úkolem této publikace. Cermanová a Soukup otevírají své úvahy cennou rekapitulací způsobů české i mezinárodní konceptualizace husitství. Nezačínají od Adama, nýbrž – přirozeně – od Šmahela a jeho více než půlstoletého usilování o charakteristiku husitství v evropském kontextu. Konstatování „z narativů zachycujících evropské náboženské dějiny na přelomu středověku a novověku husitství často buď vyčnívá jako něco problematického, nebo je pominuto mlčením“ ukazuje náročnost takového úkolu.

Vzhledem k tomu, že „všechny seriózní pokusy o náboženskou reformu v pozdním středověku a raném novověku byly zároveň pokusem o kulturní re-formaci (přetváření)“, kladou si autoři následně otázku po vlivu proměn konceptu kulturních dějin na pojmání husitství od Seibtovy zásadní stati o „Husitství jako kulturní epoše“ z roku 1962 do dnes.² Připomínají nedávné zpochybnění pojmání reformace jako řetězce epochálních událostí a z toho plynoucí nutnost zkoumat pozvolnou proměnu kulturní percepcie. Ptají se, jak husitství změnilo dobový výklad světa, jak přeznačilo (některé) symboly, slova, obrazy, koncepty či praktiky? Jak se změnil kulturní kód, jehož pomocí byly znaky, sdílené soubory konvencí, kombinovány tak, aby lidé mohli svá sdělení navzájem komunikovat? Jak byl tento proměňující se kód – v sociálním kontextu – opakovaně vyjednáván, testován a modifikován? A jak se to projevilo či neprojevilo při tvorbě či vnímání (a dodejme i ničení) artefaktů různého druhu? Snad jen mohli autoři ještě dodat, že již od 30. let 20. století (Antonio Gramsci) je v politické filosofii i praxi etablováno vědomí o tom, že

1 Srovnej Petr ČORNEJ, *Husitství a husité*, Praha 2019; TÝŽ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha 2019.

2 Ferdinand SEIBT, *Die Hussitenzeit als Kulturepoche*, Historische Zeitschrift 195, 1962, s. 27–59.

podmínkou mocenského podřízení si společnosti je ovládnutí jejího kulturního diskursu a co nejdůkladněji eliminace autonomních kulturních prostorů.

Pavel Soukup, v posledních letech koncentrovaný na Husa a dobu bezprostředně předhusitskou,³ se pak zaměřuje na výklad biblických norem v postilách Husovy doby. Poukazuje na významný rozdíl ve výkladu perikop (biblických úryvků) mezi husitským kazatelstvím a standardní pozdně středověkou homiletikou v míře důvěry v institucionální církev. Husitští kazatelé nevěřili v samočisticí schopnost církve a ve vůdčí roli vyššího kléru, místo toho přenášeli iniciativu na kazatele v terénu a na laiky. Prosadilo se chápání skály, na níž stojí církev Krista, nikoliv Petra – a toto pojetí se stalo v Čechách obecně samozřejmým. S Husem dosáhla vrcholu homiletická tendence promítat do kázání živé kausy veřejného dění. Základní principy Husova myšlení se pak i po jeho smrti udržely v kazatelském diskursu jako interpretační kód. Kupodivu méně výrazně se v husitských postilách odráží program čtyř artikulů. „Když se po kompakrátech začala etablovat kališnická církev, staly se dřívější proticírkevní výklady evangelia dvousečnými,“ říká autor. Skutečnost, že v „postilách nastupuje v klíčových exegetických figurách namísto církevní hierarchie boží zákon“, trvale proměnila interpretační kód způsobu chápání biblických výroků, uzavírá pak Soukup své analýzy.

„Proroctví jsou texty o budoucnosti, ve kterých se zrcadlí přítomnost a minulost.“ Těmito – pro počátek 21. století stejně jako pro dobu o 600 let starší – trvale platnými slovy otevírá Pavlína Cermanová studii „Jiná Apokalypsa. Prorocké texty v husitství“.⁴ V husitské době se využívala řada profetických spisů a apokalyptické obrazy představovaly důležitou součást slovníku radikální reformy a spoluvytvářely husitský reformní diskurs. „Násilný zásah proti církvi, jak se objevuje ve vrcholné a pozdně středověkých proroctvích, byl chápán jako nutná a očekávaná součást reformy kléru před naplněním apokalyptických událostí.“ Apokalyptická proroctví se podle autorky stala integrální součástí husitského duchovního světa a klíčem k vysvětlování aktuálních událostí. Apokalyptické myšlení husitů se přitom přinejmenším dílem odlišovalo od apokalyptické vize, ztělesňované lucemburskou imperiální reprezentací.

Cermanová podrobně dokládá, že se tato proroctví stala běžnou součástí, ba výkladovou šablonou myšlení o okolním světě a pojmenování jeho součástí. Bylo tomu tak i proto, že husitská doba přinesla velkou oblibu četby a využití prorockých textů biblických i nebiblických jako prostředku popisu, vysvětlení a legitimizace změn ve společnosti. Odlišnost husitské apokalyptické exegeze nespočívala ve vymanění z augustinovské teleologie dějin. „Výkladový rámec zůstal zachován, husitští autoři ho však naplnili specifickým obsahem, v němž dominovala myšlenka řádného přijímání eucharistie, vyvolenosti, připravenosti k mučednictví a spravedlivé války.“ Tato situace ovšem nebyla záležitostí pouze první třetiny století. Autorka vysvětluje, že i většinový utrakvismus, který se koncem 15. století vrátil k radikálním myšlenkám a vymezování vůči katolicismu, se znovu obracel k šablonovitým apokalyptickým obrazům.

3 Srovnej zejména Pavel SOUKUP, *Jan Hus. Prediger – Reformator – Märtyrer*, Stuttgart 2014; české vydání: Pavel SOUKUP, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015.

4 Autorka zůstává na poli jí dobře známém. Srovnej Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*, Praha 2013.

Třetím profilovým příspěvkem sborníku, je studie Martina Nodla o „Staroměstské radnici jako místu volby českých králů a symbolu zemského majestátu“. Autor se zaměřuje na v podstatě pohusitskou dobu, ač připomíná, že titul „hlavy a stolice Českého království“ přiznal husitstvím enormně posílené Praze již Zikmund Lucemburský. Na straně 281 pak Nodl v pro něj charakteristické vyostřené podobě formuluje klíčové teze: „V poněkud nadnesené rovině můžeme dokonce tvrdit, že symbolické centrum zemské moci, tedy Českého království či dokonce zemí Koruny české, přeneslo v souvislosti s neobsazením českého královského trůnu po roce 1439 z Pražského hradu na staroměstskou radnici. (...) V žádném městě Římsko-německé říše, Polského či Uherského království si radnice nevydobyta tak výsadní postavení jako v Praze. Jeho vyjádřením bylo konání zemských sněmů v radničních prostorách a především volby příštích panovníků.“ V dalším textu pak autor soustavně, s oporou v bohaté literatuře, legislativních pramenech i dobových polemikách přináší doklady pro tyto závěry. Připomíná nadto, že z Hradu na Staré Město byly za husitství přeneseny i desky zemské, uložené a písaři vedené ve staroměstských domech. Z nich byly – přes opakované stížnosti šlechty – až do počátku 16. století jednotlivé kvatery pouze zapůjčovány k sezení zemského soudu.

Své teze o staroměstské všemoci pak autor ještě zesiluje připomenutím skutečnosti, že se po ovládnutí Prahy Jiřím z Poděbrad a po návratu voleného arcibiskupa Jana Rokycany do prostor staroměstské radnice dokonce přesunulo centrum utrakvistické duchovní správy z Karolina. Úřad „duchovních na rathuzích“ pak staroměstské radě sloužil k prosazování konfesionalizačních snah v pražském souměstí. Nodl připomíná také skutečnost, že Praha dosáhla vyčlenění z kompaktního *modu vivendi* a získala Zikmundovo privilegium na výhradně kališnické vyznání, tj. bez měšťanů, kteří z náboženských důvodů opustili město před rokem 1435. Tato utrakvisticko-ortodoxní exempce ze zemského náboženského míru byla obnovena usnesením staroměstské rady ještě před dobytím Prahy Jiřím roku 1448. Poněkud tázavě k tomu ovšem dodejme, že až do počátku 60. let, tedy do zavedení přísahy na kompakтата, např. na pražské universitě studovali také katoličtí studenti a působili katoličtí profesori.⁵

Jagellonská epocha byla ve všech zmíněných ohledech časem ústupu staroměstské radnice i rady s vrcholu moci a – mj. symbolicky prostřednictvím náročných výtvarných děl, jimž je v textu věnována náležitá pozornost, upevňované – prestiže. Počátek 16. století, kdy (posléze spojená) Praha stanula v čele boje městského stavu proti šlechtě, řadu zmíněných atributů špičkového politického i mocenského postavení Starého Města pražského v království aktualizoval a na krátkou dobu oživil. Nodl v souvislosti s dosažením de facto svobodné volby staroměstské rady hovoří dokonce o tom, že po roce 1514 „městským elitám se podařilo vymanit staroměstskou radnici z dohledu českého krále a českých zemských úředníků a učinit z ní zcela autonomní instituci“. O čase a okolnostech následné ztráty tohoto postavení autor již nemluví. Jako zlomový moment lze ale poměrně jednoznačně označit Hlavasův pokus o všestranné mocenské ovládnutí Prahy luterány roku 1523, resp.

5 K širším kontextům pražského katolictví sledované doby srovnej Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ, *Die Koexistenz zweier Konfessionen in Prag 1436 – ca. 1520*, in: Michael Diefenbacher – Olga Fejtová – Zdzislaw Noga (ed.), *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Reformation. Krakau, Nürnberg und Prag 1500–1618*, Praha – Červený Kostelec 2019, s. 65–88.

Paškův drsný staroutravistický protipřevrat o rok později. S účastí pražských zástupců provedená volba Ferdinanda I. Habsburského českým králem, pro současníky zřejmě jediné možné východisko z aktuální politické a nábožensko-mocenské krize, znamenala pak jednoznačný, byť ne okamžitý, konec staroměstských ambicí.

Připomenutí tří – podle mého mínění nejzávažnějších – studií recenzované publikace posloužilo nejen k tomu, doložit potenciál aplikace přístupu „nových kulturních dějin“ pro dobu husitskou, ale především ukázat ohromnou inspirační hodnotu této knihy i pro následující historická období. Je to další z důkazů, že podstatné koncepční inovace se (celoevropsky) dějí zejména na poli středověkých dějin.

Jiří Pešek

Lucie DOLEŽALOVÁ – Michal DRAGON (edd.)

Kříž z Telče (1434–1504). Pisář, sběratel a autor

Praha, Scriptorium 2020, 456 s., 50 obr., ISBN 978-80-880-13-98-3.

Dvě zdánlivé drobnosti mohou čtenáře zmást i zaujmout na první pohled. Škrtnuté jméno Oldřich před jménem Kříže z Telče na obálce a počet 250 přiznaných výtisků v tiráži na poslední straně. Nejprve k číslu pro každého autora zarmucující, avšak v dnešních poměrech reálné. Historiků i medievistů je mnohem více než kdykoli předtím, záplavu publikací je však i pro ně obtížné sledovat, natož si je pořádit a skladovat. Na vině je často roztržitost výzkumu na parciální sondy do méně prozkoumaných oblastí, neboť se tak lze snadněji přiblížit k pracovním pozicím i grantům. Skutečnost však není tak černá. Dříve, myslím tím před rokem 1989, si bylo možné o publikaci sebe lepšího výzkumu namnoze jen zdát. Dnes se zase nelze plně spolehnout na elektronické knihy, které si kdekdo bude moci vložit do nějakého cloudu. Kdo ví, co se může stát, zatím platí *littera scripta manet*, ovšem jen na papíru. A v tomto případě je to zvláště na místě, neboť, jak úvodem dodávám, jde o dílo, jež může být vzorem dalším týmovým výzkumům interdisciplinární povahy.

Zůstává vysvětlit, proč mne zaujalo proškrtnutí jména Oldřich, když každému, kdo kdy o Křížovi z Telče četl nebo slyšel, se vždy vybaví i jeho křestní jméno. Lucie Doležalová, *spiritus agens* a spolu s Michalem Dragounem odpovědná za vedení a publikaci grantového projektu, čtenáře trochu napíná, když teprve na s. 21 začíná objasňovat, jak k chybnému pojmenování došlo. Je vůbec pozoruhodné, proč takový odborný zájem o muže, který nad jiné soudobé *litterati*, jak se označovali středověcí vzdělanci znalí latiny, ničím nevyňikal, a který dříve, než se stal existenčně zajištěným kanovníkem treboňské augustiniánské kanonie, se živil jako kopista a školní správce bez univerzitního gradu. Poštěstilo se mu, co málokomu z jeho kolegů. Část knih, které přepsal pro sebe, nebo které objednavatelé nezaplatili, si sebou přinesl do treboňského kláštera, kde se spolu s jinými rukopisy, jež z různých složek sestavil, doplnil či glosoval, dochovaly až do našich dnů.

Je na čase uvést, že kniha by nemohla vzniknout, kdyby Michal Dragoun, Adéla Ebersonová a Lucie Doležalová nedali autorskému týmu k dispozici svůj do tisku připravený soupis rukopisů středověkých knihoven augustiniánských kanovníků v Třeboni

a v Borovanech. Z rozvrhu knihy nepřímo plyne, že úzká součinnost vydavatelů s autory předznamenala nejen vzájemnou provázanost řady kapitol, ale i dosažené poznatky, jež jsou částečně podány oběma vydavateli již v „Úvodu“ a shrnuty Lucií Doležalovou v „Závěru“. Prostřední, nejrozsáhlejší část, tvoří 24 dílčích pojednání rozčleněných do pěti oddílů.

Úvod začíná predběžným varováním Lucie Doležalové před očekáváním jednoznačných odpovědí na položené otázky. Ačkoli zkoumaný soubor činí 52 kodexů, v nichž Kříž z Telče popsal více než 4300 folií a nejméně dvojnásobný počet listů doplnil vlastními poznámkami, existují zřejmě další, dosud neidentifikované svazky z jeho rukou. Kontextualizaci a interpretaci tohoto korpusu stěžuje mimo jiné dnešní podoba rukopisných svazků, jež nemusí vždy odpovídat jejich původnímu stavu a složení. Proto je obtížné nalézt odpověď na otázku, zda Kříž do svých svazků záměrně zahrnoval i opisy jiných kopistů a do jaké míry se v opisech odrážejí jeho osobní zájmy. Právě tak není snadné zjistit, zda věřil či rozuměl všemu, co opisoval. U tak rozsáhlého a různorodého korpusu lze podle Lucie Doležalové s jistotou prohlásit jen velmi málo. Pochyby a neustálá snaha o verifikaci poznatků stále náležejí k etickému pozadí vědecké práce. Také však platí, že dosažené poznání má svou váhu do doby, než bude překonáno. A to může být, jak v tomto případě předvídám, v nedohlednu.

Úřední prameny vypovídají o Křížovi jen velmi málo, dokonce nefiguruje ani v univerzitních záznamech. Povědomí o sobě však dal ve více než 150 kolofonech a marginálních svých rukopisů. Díky tomu známe i datum jeho narození (24. 12. 1434), což je u jeho současníků velmi vzácné. Další zpráva o něm je až z března 1454, kdy už přepisoval texty nejen ve staré češtině, ale i v latině. Snad se tehdy živil i jako učitelský pomocník na školách v Telči a ve Žďáru. O rok později ho zastihujeme na škole v Soběslavi, v lednu 1457 je doložen na škole v Roudnici nad Labem. V roce 1458 se pravděpodobně dal zapsat na pražskou univerzitu, neboť jinak by mezi dubnem a listopadem následujícího roku nemohl v koleji Václava IV. přepsat tři rozsáhlé kodexy. Lucie Doležalová předpokládá, že se zde mohl zdržet i déle, nejspíše však jen do jara 1462, jak dodávám, neboť od té doby byla při zkouškách a jiných univerzitních aktech striktně požadována přísaha na kalich a kompakátata. Kříž jako katolík poslušný papeže tak jistě odmítl učinit a tím si uzavřel cestu k domácímu gradu.

Z Prahy však neodešel, obživu našel jako kněz při hradní katedrále a horní konsistoři, s níž se roce 1467 přemístil do katolické Plzně. Podle svědectví kolofonů všude, kde přebýval, ať to bylo v Nepomuku (1474–1475), v Soběslavi (1476–1478) nebo v Horšovském Týně (1478) opisoval knihy, i když se někde živil jako kazatel a jinde jako oltářník či učitel. Koncem listopadu 1478 je Kříž z Telče dosvědčen jako novic augustiniánské kanonie v Třeboni, v níž pak jako kanovník setrval až do 25. března 1504, kdy zemřel. Slušné životní zajištění a bohatá místní knihovna ho oprostily od neustálého opisování. Tu a tam něco ještě přepsal, zvláště náboženské polemiky, jinak jen knihy doplňoval o přidané obsahy, poznámky a doplňky.

Představu o pomyslné Křížově knihovně složené z rukopisů, které opsal nebo glosoval, důvtipně podal Michal Dragoun tím, že odlišil svazky s významným písarským podílem samotného Kříže (24), od rukopisů druhé skupiny s jeho menšími zásahy (15), dále od tří svazků s opisem bible a dalších čtyř rukopisů, které získal před příchodem do

Třeboň (7), nebo s nimiž se setkal až v tamější klášterní knihovně (8). Poslední třetí skupinu tvoří rukopisy s minimálními zásahy (13) a kodexy bez jeho zásahů, které buď získal před příchodem do kanonie (3) nebo až zde (10). K třeboňským inkunábulím Kříž zřejmě nepřilnul, neboť jeho vpisky se podařilo zjistit zatím jen v jedné z nich. Michal Dragoun u jednotlivých rukopisů orientačně udává obsah, upozorňuje na části psané samotným Křížem a uvádí místní i časové údaje obsažené v jeho kolofonech. Lze jen uvítat, že o spisech pojednaných v dalších kapitolách se čtenář dozví z odkazů poznámek.

V posledním oddíle Úvodu Lucie Doležalová shrnula poznatky vlastní i celého týmu do formulace, že Kříž z Telče byl bezesporu více písařem než autorem. Vedle dvou dopisů mu lze dosti spolehlivě připisat čtyři promluvy na vyšších školách a snad i některé autorské vklady do opisovaných děl. Také jeho překladatelská činnost se omezila na překlad *Pašije podle sedmi hodin kněžských* a snad i na *Hádání Milosrdenství a Spravedlnosti před Bohem v den súdný*. Naopak jako glosátor je Kříž ve zkoumaných rukopisech takřka všudypřítomný, a to často tam, kde mohl dát najevo své pevné katolictví. Nejvíce ze všeho se však uplatnil jako kopista a namnoze mu patří i zásluha za uchování odjinud neznámých děl naší i cizí literatury.

Většina textu knihy je věnována Křížovým opisům, jež vydavatelé rozčlenili do pěti skupin. Hned první z nich s názvem „Školské texty“ naznačuje dvojí přínos týmového výzkumu. Předně přibližuje školskou i literární činnost samotného Kříže z Telče, a to jak jejím výkladem, tak i edicemi děl, která tento zvědavý a pilný muž sám napsal nebo přetvořil. Za druhé tu čtenář získá poučení o některých žánrech a typech středověké učenosti, které je jinak nutno hledat ve specializované literatuře. Z první tematické skupiny lze v této souvislosti uvést drobné texty o pythagorejském písmenu Y, o hebrejských písmenech i o návodu, jak si zlepšit paměť. Autorkou těchto kapitol je Lucie Doležalová, která se rovněž zabývala opisy školských promluv. Na edici tří konceptů řeči při nástupu rektora školy se podílel Pavel Tříška, latinské texty přeložil Jan Ctibor, a to včetně několika desítek veršů převzatých ze skladby Jindřicha Septimellensis, *De diversitate Fortunaie et Philosophiae consolatione*, které zakončují promluvu rektora při jeho rozloučení se školou. Ani tímto textem Kříž neprozrazoval mimořádnou znalost literatury školského původu, jak dodávám, neboť v pražských knihovnách se dochoval v mnoha opisech, a kromě toho jej uvádí katalog knihovny Rečkovy koleje. V posledním příspěvku této skupiny Dominika Kecsovová uvedla a vydala Křížův seznam sedmdesáti dvou jazyků, který převážně vznikl kompilací více pramenů.

K druhému úseku, který zahrnuje odborné texty, spojily síly erudované a na slovo vzaté badatelky. Zuzana Silagiová uvedla, v příloze vydala a jistě i kontrolně propočítala deset úloh sbírky zábavné matematiky, kterou si Kříž pořídil v době svého působení na škole v Soběslavi. Ve stejné době a na stejné škole Kříž poměrně pečlivě a bez vlastních vsuvek či úprav opsál zdravotněnou část pseudo-aristotelovského spisu *Secretum secretorum*. Pavlína Cermanová zjistila, že Kříž našel předlohu v jednom z pražských rukopisů, a to ve verzi zaznamenané Tomášem z Cantimpré v *Liber de natura rerum*. Kříž z Telče měl všestranné zájmy, v případě souboru jeho opisů textů meteorologické povahy mohlo dokonce jít, jak naznačila Barbora Kocánová, o praktický zřetel předvídaní počasí. Totéž by se dalo říci

o opisech textů zdravotnědného zaměření, jež ve dvou kapitolkách podrobně prozkoumala Hana Floriánová. V první se zabývala texty k pouštění krve, v druhé spisy s lékařskou diagnostikou zaměřenou na zkoumání moči a pulsu.

Třetí oddíl s názvem Náboženská kontroverze zahrnuje i dva Křížovy dopisy, jediné texty, které je mu možné připsat jednoznačně. V prvním z počátku roku 1463 Kříž píše jinak neznámému svému podporovateli Janu Nosidlovi z Litoměřic o čtyřech důvodech pro zrušení kompaktát, jež na dvoře Jiřího z Poděbrad 13. srpna 1462 vyhlásil papežský legát Fantino della Valle. Lucie Doležalová vyložila i vydala také druhý list, který Kříž, tehdy kazatel v Soběslavi, zaslal v roce 1477 kališnickému faráři Tobiášovi do blízkého Tábora. List je poměrně rozsáhlý a vedle očekávané polemiky proti laickému přijímání pod obojí přináší dílčí průhled do soudobého života. Oba texty do češtiny přeložil Jan Ctibor. Dušan Coufal již před lety identifikoval v rukopise NK I F 18, který patřil Křížovi, pět traktátů Jana z Hradce. Průzkumem dalších textů uvedeného rukopisu autor důvodně rozeznal dvě interogatoria proti wyclifitům, jež rovněž pocházejí od tohoto dříve téměř neznámého pražského mistra. Tereza Kolmačková přispěla edicí Křížova výtahu z díla Václava z Krumlova *De signis hereticorum* z roku 1450. Jelikož zmíněný traktát dosud nebyl vydán, je tento výtah, zahrnující všech 31 poznávacích znaků kacířů, pro badatele postačující náhradou. Součástí toho oddílu jsou i tři drobné invektivy proti Rokycanovi, které jsou známy pouze z Křížova opisu. Vydala je a přeložila Anna Pavlíková.

Čtvrtý oddíl, věnovaný zbožnosti, začíná seznámením s biblí, jejíž celek si Kříž z Telče vytvořil ze tří jinak samostatných rukopisů, z nichž dva obsahovaly části Zákona starého a třetí Zákon nový. Adéla Ebersonová se zaměřila především na doplňky, opravy a poznámky psané Křížovou rukou. Rozdělila je do čtyř skupin, z nichž nejvíce mne zaujaly poznámky bez přímé souvislosti s biblickým textem. Je příznačné, že ani ony nebyly Křížovým autorským dílem. V další kapitole se Lucie Doležalová zabývá nedbalým opisem propedeutického spisu Tomáše z Irska *De tribus punctis essentialibus christianae religionis*, který mladého Kříže zaujal snad i proto, že jej arcibiskup Arnošt z Pardubic připojil ke svým Statutům z roku 1349. Tak jako ve všech ostatních příspěvcích i v tomto čtenář může získat řadu málo známých nebo vůbec neznámých poznatků. Vzhledem k zájmu, který Kříž projevoval o přijímání svátosti oltářní, nepřekvapí, že si krátce po zrušení kompaktát přepsal *Dialogus rationis et conscientiae de crebra coommunione*. Ani tento Křížův opis nevybočil z řady jiných, které jsou podle výstižné charakteristiky Michaela Lužného typické pro jeho „tvůrčí kompilování“. Oprávněně proto Lucie Doležalová hned v následující kapitole o variacích kázání s tématem novoročních dárků mluví o Křížově „tvůrčím opisu“ Johlína z Vodňan s pozoruhodným, odjinud zatím nedoloženým exemplarem. Pětici příspěvků této části uzavírá Dragounův soupis nekrologických záznamů, jež Kříž vlastní rukou v letech 1486–1491 porůznu vepsal do tří rukopisů.

Poslední část speciálních studií se zabývá českými texty. Překvapením pro mnohé může být hned úvodní pojednání Jakuba Sichálka o staročeské lyrice. Dominantní místo Kříže z Telče v recepci české poezie plyne z poznatku, že většinu ze souboru 105 dnes známých skladeb obsahují dva třeboňské rukopisy opsané jeho rukou. Kříž podle autora nebyl jen kopistou skladeb, ale i jejich kolektorem a pořadatelem. Zda mu šlo více o kumulaci

či selekci, zatím nelze spolehlivě říci. Význam kolofonů názorně dokládá studie Kateřiny Volekové o staročeských pašijových hodinkách, které Kříž podle vlastních slov excerpoval a přeložil z latinských pašijových meditací Jordana z Quedlinburgu pro neznámého boleslavského kanovníka Ondřeje z Plané. Nejde tu jen o pohled do Křížovy překladatelské dílny, neboť v jeho autografu se zrcadlí postupný proces vzniku české adaptace kněžských pašijových hodiněk.

Nedílnou částí textu je též edice, jak je tomu i u dvou dalších příspěvků, jejichž autorkou je Andrea Svobodová. Zatímco v prvním z nich se věnuje textové tradici staročeské modlitby Otčenáše na základě všech dochovaných verzí, v druhém se zabývá staročeskými výklady téže modlitby. Výklad v Křížově sborníku je jedinečný z hlediska textového dochování. Vzhledem k tomu, že Kříž ve svých sbornících nezřídka zachoval jediné znění staročeských literárních památek, je zářející jejich grafická podoba. Podle Kateřiny Volekové Křížův pravopisný systém sice během čtyřiceti let prošel jistým vývojem, nevykročil však z mezí mladšího typu spřežkového pravopisu. Nejspíše tomu tak bylo proto, že si Kříž ve svých opisech, z nichž většinu tvořily latinské texty, nenavykl užívat diakritická znaménka.

Po stručném závěru, v němž Lucie Doležalové mimo jiné připomněla, že Křížovy sborníky jsou dobově podmíněným jevem krátce před rozšířením knihtisku, následují informace o autorkách a autorech, dobře koncipované résumé, rejstřík citovaných rukopisů i tisků a spolehlivý rejstřík osob. Postrádat snad lze jen soupis děl, která Kříž opsal, ten však z větší části přinese soupis treboňských rukopisů. U skutečně přínosných děl mívám jako recenzent tíživý pocit, že nejsem s to postihnout vše, čím vším přispělo k dosavadnímu poznání. Je tomu tak i v tomto případě.

František Šmahel

Guy THEWES – Martin UHRMACHER (Hrsg.)

Extra muros. Vorstädtische Räume im Spätmittelalter und früher Neuzeit. Espaces suburbains au bas Moyen Âge et à l'époque moderne

(Städteforschung, Reihe A: Darstellungen, Bd. 91)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2019, 521 s., ISBN 978-3-412-22273-4.

Sabine von Heusinger – Susane WITTEKIND (Hrsg.)

Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit

(Städteforschung Reihe A: Darstellungen, Bd. 100)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2019, 256 s. (s. 121–136 barevné přílohy na křídě), ISBN 978-3-412-51612-3.

Už doslova několik běžných metrů čítající ediční řada byla obohacena o dva zajímavé sborníky, které je třeba stručně představit. Úvodem lze rovnou konstatovat, že se přes svůj rozsah (týká se zejména prvního z nich) ani zdaleka nemohly dotknout všech důležitých aspektů, ba řadu z nich ani naznačit. Nicméně i tak, ba možná právě proto, si zaslouží pozornost, aby se na ně navázalo. A zároveň si uvědomit, kde je „třeba přidat“.

Jako u značné části svazků uvedené řady jde u obou titulů o výstup ze zasedání různých typů. V prvním je to (poněkud opožděný) protokol z konference konané v roce 2013 Lucemburskou univerzitou. Pod egidou jejího profesora M. Paulyho se ujali organizace symposia muzejník M. Tewes s docentem místní univerzity M. Uhrmacherem, kteří také napsali úvodní slovo. Jemu předcházejí informativní medailonky 24 autorů, z celkem osmi zemí včetně Maďarska a Polska, s převahou Francie, Německa a ovšem Lucemburska, kteří se podíleli na 21 příspěvcích. Časový rozsah sahá od pozdního středověku až do konce 18. století a je členěn do celkem osmi skupin. Ty se jednak nutně musí překrývat, za druhé ovšem nemohou a ovšem ani nechtějí pokrýt celou variabilitu tematických možností. Pro bližší představu je třeba uvést názvy jednotlivých oddílů: I – *Kartographische Repräsentation vorstädtischer Räume*; II – *Festungstädte und vorstädtische Räume*; III – *Vorstädte*; IV – *Sozialtopographie vorstädtischer Räume*; V – *Inklusion, Exklusion, Kontrolle*; VI – *Städtische Einflussgebiete*; VII – *Vorstädtische Räume kleiner Städte*; VIII – *Im Fokus: zwei Fallstudien*.

Protože redaktoři vytyčují jako hlavní cíl sborníku přinášet monografické sondy – míní se tím především studie cílené na konkrétní městské subjekty – zůstává poslední skupina dost nepochopitelná, protože obě rozpravy lze velmi snadno přiřadit do předchozích oddílů. Tu od Jean Jacquese Schwiena a Katherine Xandry o štrasburských předměstích, resp. periferiích, od 13. do 18. století (s řadou mapek a plánek) do třetího. Tam je totiž jediný, francouzský, příspěvek Erica Hasslera o včleňování vídeňských předměstí do vlastního města v 18. století a v souvislosti s tím o jejich sociálních přeměnách (též s četnými diagramy). A obdobně příspěvek Kataliny Szende o kartografickém vyhodnocování umístění mlýnů v uherských městech předindustriálního období (s řadou skic a mapek) by dobře zapadl do prvního, kartografického oddílu. V něm zaujme zejména stať Colina Duponta a Brama Vannieuwenhuyze, rozebírající kartografické dílo Jacquese de Deventer z poloviny 16. století, které se věnovalo oblasti zhruba dnešní Belgie. Další dva příspěvky jsou tu věnovány konkrétním městům: Niels Petersen sleduje vytváření předměstského prostoru v dolnosaském Lüneburgu v 15. a 16. století, aby pak Ézechiel Jean-Corret ve své *Imago urbis* sledoval zevrubně předměstí Bordeaux od poloviny 16. do počátku 19. století s početným a názorným kartografickým materiálem.

V druhém oddílu Änder Bruns věnuje pozornost městu Lucemburk jako pevnosti: Vom Glacis zum strategischen Rayon (s mnoha kartografickými doklady). Glacis snad lze nejlépe laicky přeložit jako předprseň; odborně pak je to koliště. Věru by se sem hodil příklad Terezína či Josefova... Corentin Rousman pak věnuje pozornost městu Mons (Hennegau), jehož pevnostní charakter zanikl poté, co Josef II. přikázal hradby zbourat a město otevřít modernímu vývoji. Čtvrtou skupinu zahajuje toruňský Roman Czaja stručnou sociotopografií pozdně středověkých předměstských prostor v regionu středovýchodní Evropy na příkladu Toruně, Elbinku a Poznaň. Justus Nipperdey pak probírá historii mnichovského luhu v 17. století. Yannick Jambon sleduje integraci obyvatel předměstí do měst po zrušení fortifikací. V pátém oddílu se Lüneburg objevuje znovu, tentokrát v souvislosti s leprosáriem v pozdním středověku (Alexandra Druzinski v. Boetticher a Marie Ulrike Jaros). Fritz Dross sleduje pod poněkud zavádějícím hlavním titulkem norimberskou raně novověkou leprózní politiku a Catherine Denys organizaci policejního dohledu na bruselských předměstích v 18. století.

První dva příspěvky šesté skupiny jsou obecnějšího rázu. A to když Bernhard Kreutz sleduje hierarchizaci měst na příkladu porýnského městského svazu v době vlády Václava IV. v letech 1381–1389 (s třemi kartogramy) a Francesca Bocchi snad jako jediná podává syntetičtější pohled na předměstí střeidoitalských měst (s několika mapkami: Brescia, Ferrara, Lucca a Milán). Poslední příspěvek skupiny je z pera Dominique Adrian a probírá okolí Augsburgu jako města bez pozemkové držby v pozdním středověku.

A konečně poslední oddíl věnuje pozornost malým městům: Jean-Luc Frey se ve filologické stati zabývá víceznačným okcitánským pojmem *barri/barry*, jehož hlavní význam je blízký termínu předměstí (*faubourg*). V posledním příspěvku posléze Julien Foltran věnuje pozornost rozvoji a úpadku malého klášterního města Lagrasse v dept. Aude v pozdním středověku. Index místních jmen knihu uzavírá. Je nutno dodat, že ke všem článkům byly připojeny tři souhrny: německý, francouzský a anglický. K srovnávacímu studiu si lze bohatě vybírat.

Druhý z referovaných svazků je časově sevřenější a už jeho poloviční rozsah naznačuje skromnější nabídku. Jde o 45. jarní kolokvium Ústavu pro srovnávací městské dějiny v Münsteru z roku 2017, které přináší 11 příspěvků (jak vidno z následujícího, do dámské společnosti se vmísili dva muži). Redaktorky mluví o „*material turn*“, který dospěl též ke studiu městské problematiky, a vysloveně vyzdvihují předměty každodenní potřeby, knihy (na ty se ale nedostane), zbraně, jakož i nářadí. Uznávají, že jde o téma frekventované i v starší literatuře. Vyšší stupeň studia ale spatřují v tom, že jde o komplexní přístup k jednomu každému předmětu od jeho zrodu k příslušnému uplatnění, jenž nadto umožňuje i rekonstrukci takových předmětů, které zanikly (kdo by tu ale nevzpomněl na základní práce Josefa Petráně!). Editorky správně předpokládají, že středověk prakticky neznal neužitečné věci, neboť vše znovu a znovu předělával, takže řada jednoznačně předpokladatelných předmětů není vůbec k dispozici.

V té souvislosti se cituje poprvé a v podstatě naposled i jeden z nejdůležitějších pramenů, totiž staré inventáře resp. testamenty (jejich seznam by si zasloužil zevrubnější upozornění, a to tím spíš, že jim v dalším již není věnována pozornost). Zájemcům o konkrétní představu vycházejí redaktorky následně vstříc tím, že stručně charakterizují jednotlivé příspěvky. Budu postupovat jako u předchozí knihy a půjdu v jejich stopách: Julia A. Schmidt-Funke, prezentuje metodické úvahy o „mobilních předmětech“ městské proveniencí strukturovaně podle jednotlivých sociálních vrstev. Úvodní slovo redaktorek sice výslovně zmiňuje „kulturní kapitál“, tj. knihy, umělecké předměty a jejich sbírky (s řadou vyobrazení), nicméně ve stati samotné jsem ohlasy nenalezl. Práce Peškovy, Hojdovy a dalších by tu byly s prospěchem.

Elisabeth Gruber věnuje pozornost knihám městských počtů jako pramenu městské věcné kultury se zdůrazněním objektů městské komunikace a reprezentace. V rozsáhlé bibliografii postrádám základní práci M. Mersiowského z roku 2000, i když ta klade důraz zejména na neměstská prostředí). Susanne Wittekind v jakési aplikaci předchozího příspěvku interpretuje různorodost používaných erbů v městském prostředí jak jednotlivci, tak jednotlivými městskými společenstvími a u měst poddanských samozřejmě erbu pána města. Kirsten Lee Bierbaum rozebírá funkci a výzdobu holdovacího sálu goslaré radnice.

Olivier Richard věnuje detailní pozornost objektům, které byly užívány při přísahách a s nimi spojených rituálech.

Na křídovém papíře vložená dokumentace přináší zejména doklady k stati o Mariánském kostele v Gdaňsku. Julia Bruch interpretuje městské kroniky psané řemeslnickými mistry na příkladu dvou z poloviny 16. století: Sebastiana Fischera z Ulmu a Dionysia Dreytweina z Esslingen. Birgit Borkopp-Restle (s fotografiemi řady ornátů) rozebírá textilie pokladu Mariánského kostela v Gdaňsku včetně paramentů věnovaných tamními bratrstvy. Přitom dvakrát mluví o významu pražských textilních dílen v době kolem roku 1400 s odkazy na berlínskou disertaci Evelin Wetterové, *Böhmische Bildstickerei um 1400*, Berlin 2001. Anna Pawlik se věnuje interpretaci tzv. umrlčích štítů jako genealogickému pramenu norimberských patricijských rodů. Regula Schmid sleduje zbrojní výbavu měštanských domácností, zejména brnění, a všímá si jí i v kontextu se sociálním statutem u příslušného držitele. A konečně Jan Keupp podává stručné shrnutí shromážděných poznatků.

Třináctistránková výběrová bibliografie přináší řadu zajímavých titulů, vzhledem k výběrovosti však mnohé důležité chybí. Zejména česká produkce by tu mohla být k užítku. Jeden doplněk však třeba uvést, a to stať Julie Bruchové o ulmském řemeslnickém mistru ve sborníku *Documenta Pragensia* 38, 2018, který nese název *Historiografie s městem spojená* s anglickým podtitulkem *Historiography connected with cities*.

Ivan Hlaváček

Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ (Hg.)

Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität.

Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611

(= Geschichte: Forschung und Wissenschaft, Bd. 60)

Berlin – Münster, LIT Verlag Dr. W. Hopf 2019, 438 s., ISBN 978-3-643-14182-8.

Kvalitních edic pramenů z období raného novověku u nás rozhodně nevychází mnoho, zvýšenou měrou to platí o písemnostech ekonomické povahy. Proto je třeba každý podobný počín uvítat. Oba autoři mají za sebou řadu prací věnovaných dějinám vzdělanosti a pražské alma mater, i kolej Českého národa se ocitla v centru jejich zájmu už dříve.¹ Své znalosti a poznatky pak mohli plně zúročit i v této publikaci.

Do děje uvádí čtenáře ilustrace na obálce knihy, kde jsou zobrazeny budovy tří kolejí situovaných na Ovocném trhu v těsné blízkosti té nejslavnější – Karolina. Jedná se o kolej Českého národa, Litevskou kolej (neboli kolej Královny Hedviky) a kolej krále

1 Mlada HOLÁ, *Alumni koleje Českého národa na pražské univerzitě v letech 1542–1611*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (AUC–HUCP) 53, 2013, Fasc. 2, s. 41–80; Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Správa a každodenní provoz koleje Českého národa na pražské univerzitě v 16. století*, *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 115–123. Mlada Holá zkoumala i další studentské koleje pražské předbělohorské univerzity v syntetické práci: TÁŽ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a v raném novověku (do roku 1622)*. *Dějiny – správa – písemnosti*, Praha 2018 (zde jsou i četné odkazy na další literaturu).

Václava. Ačkoliv vyobrazení pochází až z první poloviny 18. století, budovy stále nesou jasné stopy svého dávného původu a usnadňují utvoření představy o někdejší výsostné doméně pražského obecného učení. Navzdory tomu, že v době, kdy na pražské univerzitě existovala de facto jediná (artistická) fakulta, škola byla už od roku 1409 ochuzena o většinu zahraničních studentů a byla solitérem i kvůli své konfesijní výlučnosti, fungovaly zde nerušeně veškeré výsady i zvyklosti. Nejinak tomu bylo i na starobylé koleji Českého národa.

Samotné edici předchází výstižný úvod, kde jsou na nevelkém prostoru předestřeny dějiny této důležité koleje (od samých počátků), její správa, informace o jejích obyvatelích. Autoři píšou o sídlu tohoto studentského domu, seznamují s osudy bibliotéky, která získala pro svou činnost další budovu přiléhající ke koleji v roce 1431. Dle všeho od počátků existence stáli v čele koleje direktori (directores nationis), kteří kromě vnitřních záležitostí měli na starosti i dohled nad vesnicemi příslušejícími k jejich instituci, včetně každoročního jmenování rychtářů atp. Přehled těchto direktorů je uveden v tabulce (s. 18–19), kde mezi nimi najdeme i jména slavných představitelů české humanistické vzdělanosti. Za jiné uvádím např. Tadeáše Hájka z Hájku, Marka Bydžovského z Florentina, Martina Bacháčka z Nauměřic, Adama Zalužanského ze Zalužan, či Vavřince Benedikta Nudožerského.

Další tabulky seznamují se jmény správců pokladny (fišku), počty alumnů a jejich původem. Zjištění, že většina alumnů koleje Českého národa pocházela z Čech, jistě neudiví, ovšem v kontextu celého vývoje pražské univerzity je patrné, že tento trend byl zachován i u všech studentů, jak před Bílou horou, tak po roce 1622. Stejně tak vždy převaha studujících byla z pražských měst, nejinak tomu bylo i mezi alumnými Českého národa. Co se týká místního původu, s velkým náskokem vedou opět rodáci z Prahy, následovaní mladými muži z Čáslavi a Klatov. Pomyslnou čtvrtou příčku zauímají společně studenti narození v Chrudimi, Hradci Králové a Táboře (přehledný graf na s. 35).

Velkou pozornost věnují autoři rozboru příjmů a výdajů, jak je eviduje kolejní účetní kniha. Největší část příjmů pocházela z poddanských úroků z vesnic, které spadaly pod kolejní správu. Podobně, jako v případě dalších univerzitních majetků, se jednalo o lokality rozptýlené po různých částech Čech. V bezprostředním pražském okolí to byly Holešovice a Bubny, v Poohří Semeč a Děčany, úroky plynuly i z Pardubic a několika vsí ve východočeském regionu: Obědovic, Ledče, Svinčan a jihočeských Kosmic. Menší příjmy měla kolej i z vinic a dalších drobností (*varia accepta*). Výdaje směřovaly na platy probošta, nebo kuchařky a samozřejmě na „technický provoz koleje“, nákup dříví, nutné opravy budovy, střechy, krovu, atp. Ke každodenním výdajům patřily pochopitelně nákupy potravin.

Vše je podrobně doloženo v obsáhlé edici, která je sestavena pečlivě a na základě běžných pravidel pro vydání raněnovověkých textů.² Příjmy a vydání jsou uspořádány velice přehledně v průběžných tabulkách. Položky jsou řazeny chronologicky, stejně jako původní rukopis. Jmenný rejstřík přináší jak osobní, tak místní jména ve všech podobách, jak se v rukopise vyskytují. U pomístních názvů je uvedena i jejich současná forma. Knihu doplňuje i obsáhlý soupis pramenů a literatury, domácí i zahraniční.

2 O vydavatelském přístupu informuje podrobně úvod k vlastní edici, který přináší i formální popis rukopisu, který je uložen v Národní knihovně ČR, sign. XXIII F 76.

Tato edice kolejních účtů je dalším hodnotným příspěvkem k prohloubení našich znalostí o dějinách pražské univerzity v 16. a na počátku 17. století. Příspěvkem o to cennějším, že dává hlouběji nahlédnout do epochy, která je v poslední syntetické práci o historii našeho nejstaršího obecného učení poněkud zanedbána.³ Německé vydání pak zpřístupní knihu i širšímu okruhu čtenářů. Právě německý výzkum dějin vysokých škol od nejstarších dob po současnost je, jak známo, na vynikající úrovni, a tak lze očekávat i větší množství ohlasů. Bylo by krásné, kdyby Mlada a Martin Holí ve svém studiu univerzitních kolejí dále zdárně pokračovali; pak bychom se třeba mohli dočkat nového souhrnného zpracování přehledu všech kolejí alma mater Pragensis. Vždyť ten poslední pochází z roku 1961!⁴

Ivana Čornejová

Táňa ŠIMKOVÁ

„Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury

(= Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae. Studia Historica 19)

Ústí nad Labem – Praha, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně – Scriptorium 2018, 333 s., ISBN 978-80-7414-644-2 (UJEP) – ISBN 978-80-88013-58-7 (Scriptorium).

Působení saské lutersky orientované šlechty v pohraničních regionech předbělohorských Čech patří mezi badatelsky dosud ne zcela vytěžená témata z pohledu dějin konfesijních i regionálních. Cenným příspěvkem je proto i knižně vydaná disertační práce Táni Šimkové. Autorka se zaměřila na analýzu náboženského života saských šlechtických rodů a jeho projevy v podobě dochované sakrální architektury na území Děčínska a Ústecka, které představuje geografickou sondu výzkumu. Zvolení této oblasti je odůvodněno nejen tím, že jde o tradiční příhraniční oblast, jež historicky vždy bezprostředně sousedila se Saskem, ale též přítomností saské šlechty jako důležité pozemkové vrchnosti v předbělohorských Čechách, stejně jako dochovanými doklady jejich stavební činnosti v oblasti církevních staveb.

V úvodní části se autorka poměrně široce zabývá historií regionu a zejména v souvislosti s Vartenberky tak dokumentuje starší období vzájemných styků se Saskem. V disertační práci je takový bohatý výklad pochopitelný jako snaha o předestření co nejúplnějšího kontextu v širokých souvislostech, v monografii by však mohl být stručnější a jasně směřovat k hlavnímu tématu, tedy k saské evangelické šlechtě. Časový rámec sondy do starších dějin navíc není jednotný, protože zatímco některé aspekty jsou popisovány od přelomu 14. a 15. století, u jiných jde Šimková až do éry pozdních Přemyslovců. Podobně je tomu i u problematiky udělování inkolátu a zejména v náboženských otázkách, kde výklad obsáhle rozebírá linii „velké diplomacie“ a celozemské politiky v Čechách, které přitom specifický vývoj v regionu výrazně neovlivňovaly. Stačilo by tedy více poukázat na další odbornou literaturu.

3 Michal SVATOŠ, ed., *Dějiny Univerzity Karlovy I, 1347/8 – 1622*, Praha 1995.

4 Alois KUBIČEK – Alena PETRÁŇOVÁ – JOSEF PETRÁŇ, *Karolinum a historické koleje Univerzity Karlovy v Praze*, Praha 1961.

K vlastnímu tématu se hlavní výklad dostává až na straně 132, ovšem přináší k němu celou řadu zajímavých informací. Autorka na konkrétních příkladech dokládá omezené rozšíření saských rodů v 16. století na úzký příhraniční pás, způsob nabývání pozemkové držby, stejně jako jejich fixaci na zakupovaná panství. Zabývá se i problematikou inkolátu, jehož získání se noví vlastníci snažili obcházet prostřednictvím sňatků či skrze měšťanské právo.

Nejvýraznější rody, s nimiž se také čtenář setká v textu nejčastěji, byli Salhausenové a rytíři z Bünau. Na jejich příkladech je dokumentována postupná konfesní proměna a její strategie. Ty šly od modelu soukromých kaplí, přes náboženskou toleranci až po vrchností nucené zavádění luterství, při němž nechybělo ani vypuzování farářů, kterým bylo i přes jmenování konsistoří znemožněno ujmout se správy farnosti. V řešení sporů se jak konsistoř, tak i důležití představitelé zemské správy včetně arcivévody Ferdinanda Tyrolského, dlouholetého místodržícího v Čechách, snažili zasazovat o dodržování náboženského statu quo podle kompaktát.

Popis událostí vychází primárně z množství dochovaných archivních dokumentů. Šimková dokládá např. strategii, kdy byl evangelický pastor pozván nejprve jako zámecký kaplan pro soukromé potřeby šlechty a později byl požádán o „výpomoc“ na uměle uprázdňené faře, čímž se udržovalo zdání legálně obsazované fary. Výjimkou však nebyly ani konflikty mezi evangelickou vrchností a katolickými poddanými, kteří požadovali zajištění duchovní správy podle dosavadních zvyklostí. A naopak při výkladu událostí po porážce stavovského povstání je zmíněn paradox, že během dvacátých let 17. století došlo k opačné situaci a obyvatelům, kteří se již plně identifikovali s augsburskou konfesí, bylo nuceno římskokatolické vyznání. Neméně zajímavé je zjištění, že zdejší šlechta se v povstání až na výjimky neangažovala a skutečná omezení tedy na ni dopadala až spolu s patenty, týkajícími se náboženských otázek.

V tomto výkladu se však objevují také některé otazníky. Při popisu reformačních událostí v Děčíně se v knize vůbec neobjeví jméno Balthasara Harzera (Resinaria), který se zde ještě jako katolický kněz dostával do sporů s protestantskými „predikanty“. Později, po své konverzi, pak patřil mezi významné duchovní a kulturní osobnosti evangelického směru v Čechách. Bez bližšího vysvětlení autorka ponechala zmínku o „skryté“ toleranci v krušnohorském a podkrušnohorském regionu po roce 1621 (s. 158), což by s ohledem na možná lokální specifika mohlo být zajímavé téma. Značně torzovité jsou rovněž informace k průběhu rekatolizace v Jáchymově, protože autorka ponechala stranou některé práce české¹ i zahraniční² provenience.

Důležitým tématem knihy je luterská sakrální architektura. Autorka nejprve shrnuje základní teze, které analogicky aplikuje i na tuto geografickou sondu. Správně uvádí, že evangelíci obvykle přejímali stávající kostely, což po nemalou část 16. století podstatně snižovalo potřebu nové výstavby. Na studovaném území dokládá významnější stavební činnost v tomto směru až k přelomu 16. a 17. století v souvislosti s dovršením reformační proměny zdejších panství. Celkem sleduje šest sakrálních objektů, o kterých

-
- 1 Např. Jaroslav FIALA, *Rekatolizace Loketska*, Sborník Muzea Karlovarského kraje 16, 2008, s. 27–93.
 - 2 Christopher Boyd BROWN, *Singing the Gospel. Lutheran Hymns and the Success of the Reformation*, Cambridge, MA, 2005.

je samostatně pojednáno v připojeném katalogu. V souvislosti s výstavbou kostelů se autorka znovu zastavuje i u sporů místních šlechticů se zemskými úřady a zajímavě shrnuje argumentaci, kterou používali pro svou obranu. Jednalo se jednak o odvolávání na horní řád města Jáchymova či na Maxmiliánem II. ústně potvrzenou Českou konfesi, ačkoliv ji saští ortodoxní luteráni jinak odmítali. Druhá linie argumentace vycházela z potřeby chrámu jako rodového pohřebiště a důležitého místa rodové paměti.

Šimková se zabývá též konkrétními architektonickými aspekty a řešeními a z uměleckohistorického hlediska sleduje obecnější vliv saského stavitelství. Vazby tohoto řemeslného vlivu spatřuje jak v saském původu a příbuzenských vazbách jednotlivých rodů, tak i v demografii, protože oblast byla tradičně silně osidlována německým obyvatelstvem. Naopak nesdílím obavu autorky, že by v dnešní době mělo být nějakým výraznějším problémem zužování saské renesance o pozdně gotické stavby. Badatelé naopak často pracují s prvky pozdně gotické architektury, které na našem území ze symbolických důvodů přetrvávají po celou renesanci např. i v některých stavbách utrakvistických či katolických kostelů.³ Stranou bohužel zůstává otázka vnitřního vybavení chrámů, která není pouze uměleckohistorickou otázkou, jak autorka uvádí, ale též teologickou a liturgickou. Autorčiny občasně teologické výklady však bohužel také nejsou zrovna přesné, přičemž teologie vyžaduje z terminologického hlediska mimořádnou pečlivost. Na straně 170 například uvádí, že při vysluhování večere Páně je na oltáři „víno a chléb proměňováno na krev a tělo“. Užitá česká terminologie je zavádějící, neboť základní tezí Lutherovy teologie je ztotožnění–konsubstanciacie, kdy oproti římskokatolickému proměnění–transsubstanciaci nedochází k fyzické proměně podstaty neboli k přepodstatnění, čemuž je termín „proměňování“ velice blízký.⁴

Knihu uzavírá již zmíněný katalog, který je jednou z cenných částí knihy. Představuje první soupis luterských sakrálních staveb v této oblasti. Přímou ze sondy je zde pět staveb (Jedlka, Benešov nad Ploučnicí, Valtířov, Svádov, Ústí nad Labem), které ještě vhodně doplňuje kostel sv. Anny v nedaleké Krupce. V jednotlivých heslech se autorka zabývá stavebně historickou analýzou objektů, kterou doprovázejí obrazové přílohy fotografií a půdorysných náčrtů, aktualizovaných podle zjištění autorky.

Knihla se bohužel potýká s některými terminologickými nepřesnostmi. Některé jsou spíše formálního rázu, neboť nejednotný přístup ke jménům saských šlechtických rodů, z nichž je část uváděna v německé a část v počestěné formě, neztěžuje zřejmost podstaty informace. Lehké zaváhání může způsobit užití varianty „Michalovci“ místo obvyklejšího „Michalovici“ u pánů z Michalovic. Terminologicky zásadnější je soustavné užívání různých variant slova „reformovaný“ v knize, jež se zabývá výhradně luterstvím. Zatímco pro wittenberskou školu

3 Zaznamenanou výjimkou v tomto ohledu byla přednáška Pavla Vlčka „Luteránská sakrální architektura v předbělohorských Čechách“, kterou uspořádala Lutherova společnost 17. února 2016 v prostorách Akademického konferenčního centra. V ní se Vlček nepřesvědčivě pokusil zpochybnit vědomé užívání některých pozdně gotických prvků v renesanční sakrální architektuře na českém území.

4 Viz např. Tom G. A. HARDT, *O svátosti oltářní. Kniha o luterském učení o večeri Páně*, Praha 2007, s. 37–41.

neboli augsburskou konfesi se v odborné literatuře používá termín Reformace (reformační učení atd.), jako reformované učení se označují až další protestantské směry, které se rozešly s Lutherem a jeho stoupenci, tedy učení Zwingliho, Kalvína či Münstera. V českém prostředí sice vlivem unionované Českobratrské církve evangelické dochází dlouhodobě ke stírání významu této difference, minimálně v odborné literatuře však má stále svůj dobrý význam, zejména věnuje-li se reformačním otázkám v 16. století.

Z hlediska formální vybavenosti je jednoznačně chybou, že kniha nemá rejstřík. Právě jeho doplnění může být dobrým důvodem, proč vydávat v knižní podobě disertační a jiné práce, které jsou dnes jinak snadno dostupné v elektronické podobě. Je to nepochybně omezující aspekt pro možnosti dalšího využití publikace. Ta totiž i přes uvedené připomínky nabízí řadu zajímavých zjištění, ale i podnětů, které by neměly zapadnout. Bližší pozornost si nepochybně zaslouží i některé z použitých archiválií. Např. hlubší zpracování náboženského řádu z listiny práv a privilegií udělených roku 1546 Benešovu nad Ploučnicí (zmíněn na s. 61) by mohlo vhodně rozšířit dosavadní zjištění k podobným typům dokumentů, jež byla naposledy shrnuta v knize *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620*.⁵

Lukáš M. Vytlačil

Adéla RÁDKOVÁ

Politické myšlení Davida Huma.

Základní otázky, východiska a inspirace pro americké otce zakladatele

Praha, Togga 2019, 201 s., ISBN 978-80-7476-169-0.

Dvacet let po první humovské monografii v novodobém českém bádání¹ vychází obdobně zaměřený počin, rozšířený zejména o odraz či využití politické filozofie Davida Huma (1711–1776) v myšlenkovém kvasu amerického (USA) revolučního a ústavního myšlení. Základem textu je disertace obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, upravená pro knižní vydání. Jak vyplývá již z podtitulu, autorka se zaměřila na dva tematické celky, které jsou co do rozsahu v knize zastoupeny vcelku rovnoměrně.

První část knihy je v duchu biografické konvence zasvěcena životu a dílu myslitele. V úvodu autorka představila osudy jeho odkazu filozofa a historika napříč staletími od současníků až do přítomnosti včetně častého „nepochopení“, nejednoznačné recepce či přímo opomíjení ze strany evropské vzdělanosti. Logicky se přitom nemohla vyhnout častému výkladu či reprodukci Humových názorů (zejména těch vzbuzujících kritiku či nesouhlas), jež se posléze znovu objeví v partii o učencově filozofii. Toto dobové tkanivo se

5 Josef HRDLIČKA, – Jiří JUST – Petr ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620. Prameny k českým dějinám 16.–18. století* (= Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia, řada B, sv. VIII), České Budějovice 2017.

1 Zdeněk NOVOTNÝ, *David Hume a jeho teorie vědění*, Olomouc 1999.

však organicky prolíná s pohledy interpretů zejména v rámci masivní humovské produkce v poválečné anglosaské vědě. Následuje dosti standardně pojaté kurikulum a po něm je zařazen podobně pojatý přehled „spisů“, líčící okolnosti vzniku jednotlivých traktátů a jejich dobovou reflexi. Nesnadného oříšku, jak v práci aspirující na vědecký přínos zopakovat životní a profesní data proslulých osobností za současného informačně-encyklopedického boomu, se nicméně autorka díky solidnímu znalostnímu vybavení zhostila vcelku se ctí.

Humův myšlenkový svět je v knize zpracován ve dvou oddílech, věnovaných jeho filozofii morální a politické. Smyslem recenze samozřejmě není zopakovat Humovy teoretické premisy a závěry ani z nich plynoucí konsekvence pro výkon politické moci, nýbrž podívat se na metodu, jakou autorka tento úkol uchočila. Na rozdíl od předchozích partií, spoléhajících na sekundární zdroje, se zde Rádková obrátila ad fontes a pro ty zájemce, kteří nechtějí ztrácet čas pročítáním náročných textů, avšak nespokojí se s wikipedií, prezentuje na cca čtyřiceti stranách destilát toho, co považuje za podstatné pro pochopení Humova místa a role v duchovní revoluci 18. století. V úvodu k morální filozofii ještě pracuje s „druhým životem“, který je dlužno říci silnou stránkou knihy, a znovu se vrací k otázce vývoje a příčin kontroverzních postojů evropských humanistů k fenoménu Hume.² Plody jeho přemýšlení v mnoha oblastech, kam vedle filozofie, historie, psychologie, etiky a politické vědy spadaly i další větve komplexního proudu tehdejšího sociálního myšlení, pak autorka čtenářům zpřístupňuje prostřednictvím autentických dobových textů, z nichž abstrahuje podstatná sdělení.

Toto „převyprávění“ Huma s převažujícími odkazy k jeho dílu jistě nepřináší průlom v dosavadním výzkumu, nicméně je provedeno kultivovaně a čtenář je přehledně informován o náplni a výkladu řady kategorií, s nimiž pracuje Humova teorie poznání a její sociopolitické aplikace a bez nichž nelze porozumět smyslu a souvztažnosti celku. Závěrečná stručná podkapitola se vrací k již dříve zmiňované záhadě Humovy politické afilace, již autorka ponechává bez odpovědi s tím, že filozof sám svůj postoj nikdy veřejně nemanifestoval, jakkoli poselství řady esejů vypovídají jasně a jeho *Dějiny Anglie* mohou sloužit přímo jako model tzv. whigovské koncepce historického vývoje.

Než přistoupíme k druhému tematickému bloku, totiž Humovi jako inspiraci pro Jamese Madisona a spol., považuji za nezbytné přičinit několik poznámek. Ve svědomitém výkladu postrádám kontextualizaci Humovy myšlenkové cesty, která by teprve umožnila její hlubší pochopení. Přes všechnu jedinečnost nebyl Hume solitérem odtrženým od současníků ani od evropských, zejména domácích filozofických tradic. Jeho poznávací skepse, odmítnutí „racionálních“ spekulací a přijetí zkušenosti (experimentu) jako jediného pravého nástroje poznání jasně odkazují k Francisu Baconovi ve staletí trvajícím dualitě evropského myšlení (přiřazení Descarta jen pro jeho užití pojmu „metoda“ považuji za lapsus, navíc kusý odkaz, s. 67/191).

Humovy republikánské sympatie, ale i některé politologické úvahy byly inspirovány revolučními radikály Jamesem Harringtonem a Algernonem Sydney. Dále připomeňme, že Skot Hume žil uprostřed ohromujícího intelektuálního potenciálu skotského osvícenství,

2 V soupisu zdrojů (i v odkazech) nepochopitelně chybí zcela zásadní sborník věnovaný recepci D. Huma napříč Evropou (včetně východní) s masivní mnohojazyčnou bibliografií pramenů i relevantní literatury (*The Reception of David Hume in Europe*, ed. Peter JONES, Londýn – New York 2005).

o němž je v knize jen okrajová zmínka, ač jeho vynikající představitelé, zakladatelé morální filozofie (zejm. Francis Hutcheson, ale i Adam Smith s jeho *Teorií mravních citů* a další) by si zasloužili samostatný výklad namísto nahodilých odkazů. Páteří skotského osvícenství, již byla filozofie mravního smyslu, jsou v knize věnovány dvě letmé stránky (s. 75–76), takže místo Huma v její myšlenkové síti zcela uniká. Více pozornosti si vymohl Thomas Reid, avšak pouze jako kritik Humovy otazníkové religiozity a nikoli jako vůdčí postava tohoto ideového vzepětí a zejména hlavní teoretik tzv. psychologie schopností (faculty psychology), jednoho z nosníků morální filozofie a velkého zdroje Madisonových úvah o vládě.

Hume je v knize vysvěcen z intelektuálních, ale i politických souvislostí, ač sám byl autorem bytostně politickým a jeho texty (zejména eseje) reagovaly na proměny klimatu hannoverské Anglie. Autorkou je tak do značné míry ochuzen o prostředí, v němž žil a tvořil, a stává se věšákem na zdánlivě podivné, extrémní a nezřídka rozporuplné názory. Co se pak týče v knize zdůrazňovaného Humova antiklerikalismu, nelze u něj zároveň přehlížet všepromikající vliv kalvínství. To skrze skotskou státní církev do velké míry formovalo východiska edinburghských intelektuálů a v Humově filozofii se jednoznačně manifestovalo právě onou fundamentální skepsí k vášněmi ovládané lidské psychice.

V druhém hlavním oddílu, pojednávajícím o „vlivu Humova politického myšlení na generaci amerických revolucionářů“, můžeme rozlišit dvě tematické roviny, totiž historickou a historiografickou. Do té první patří úvodní solidní sondy ke znalosti Humova díla v koloniích a odvozeně k předrevolučním knižním poměrům včetně dostupnosti různých titulů, knihovní sítě, trhu, distribuce a mechanismů oceánského transferu. Autorka se v nich opírá především o (citovanou) důkladnou studii Marka Spencera, připravenou k humovskému výročí (1711), příslušné pasáže knihy jsou zasvěcené a informativní. Uváděné (a v práci jakoby rektifikované) pochybnosti „některých historiků“ ohledně koloniální sečtělosti ovšem vzbuzují otazník vzhledem ke skutečnosti, že toto téma (bez humovského akcentu) bylo velmi důkladně zpracováno již před mnoha dekádami a výzkum doložil rozkvět knižní, knihovnické a sběratelské kultury v amerických koloniích přinejmenším od dvacátých let 18. století.³ S odhlédnutím od zbytečných, více než století vyvracených klišé („kolonisté... se potýkali s útlakem ze strany krále (sic!) a politiků“, s. 118)⁴ či věci obecně známých (neuvádění původních zdrojů v textových přejímkách) lze tuto partii hodnotit v rámci domácího bádání jako objevnou či přínosnou.

3 Srv. Louis B. WRIGHT, *The Cultural Life of the American Colonies, 1607–1763*, New York-London 1957, zvl. kap. Books, Libraries and Learning, s. 126–153 (paginace z reedice 1962). Zde také vyzdvížen význam univerzitních knihoven, zvl. Harvardu (5 tisíc svazků k 1750) a Yale, které v textu absentují.

4 Toto pojetí vyvraceli od počátku 20. století nejen tzv. pokrokáři (Carl Becker, Charles Beard), ale i konservativní zastánci imperiální školy (Charles McLean ANDREWS, *Colonial Background of the American Revolution: Four Essays in American Colonial History*, New Haven 1924), nemluvě o britském úhlu pohledu (ukázkově Richard C. SIMMONS, *The American Colonies: From Settlement to Independence*, New York-London 1976). Výbornou orientaci v hlavních směrech obšírné produkce poskytuje Edward COUNTRYMAN, *The American Revolution*, New York 1985, Bibliographical Essay s. 246–274. „Útlak krále“ byla vzhledem k britskému parlamentnímu systému čistě rétorická zbraň a v odborném textu by neměla mít místo.

Poněkud více rozpaků vzbuzuje autorčin ponor do vztahu Hume-Madison. Humovský element vnesl do diskursu o zdrojích amerického revolučního a ústavního myšlení Douglas Adair – jak autorka správně uvádí – již v průběhu padesátých let minulého století, nejedná se tedy o žádné novum. Nutno ale doložit, že proti tvrzení o následném opomíjení Humovy přítomnosti (s. 120) stojí skutečnost, že většina významných autorů jeho vliv ve větší či menší míře připomíná nejprve v souvislosti s kompeticí Locke-Hume a posléze v kontextu Bailynova „objevu“ radikálních whigů a vzniku tzv. velké republikánské syntézy (J. G. A. Pocock). Tento vývoj by si ve stručné (třístránkové) a víceméně klipovité podkapitole o „předchozích interpretacích“ zasloužil uvést a rozvést, neboť autorkou namátkou uvedení „zanedbávací“ (Bernard Bailyn, Morton White, Gordon Wood) sledovali jiné tematické či výkladové linie.⁵

O něco dále (s. 125n.) se Řádková sama vrací k pozdější reflexi Huma, aby ji využila jako můstek k Jamesi Madisonovi a zejména k jeho obhajobě teorie rozlehlé či složené republiky. O její blízkosti k některým Humovým názorům panuje mezi historiky vcelku shoda, nicméně autorčiným jednoznačným přínosem se mi jeví její důraz na roli *Dějin Anglie* a s ním související textová analýza, zatímco běžně je citováno právě jen pár explicitních esejů. Naproti tomu za zbytnou považují učebnicovou reprodukci obsahu klíčového Federalisty č. 10, k jehož výkladu dnes existují již stohy literatury (podstatné informace o Listech jsou kupodivu uvedeny až v samém závěru kapitoly, s. 178). Nabízely by se zajímavější pohledy: jednoznačně se jednalo o rétorické cvičení, určené k získání ústavního konsensu, nikoli o „objektivní“ popis sociopolitických procesů, čerstvější vzduch by přinesla sonda do původu tehdy dosti běžného negativního vnímání zájmových skupin (factions), který sahá k osobnosti a dílu („doktora“) Samuela Johnsona.⁶ Jako zcela průlomové se pak jeví Madisonovy argumenty na ochranu menšin, zatímco dosavadní osvícenské politické teorie hájily většinu (lid) proti elitám (šlechta, panovník).

Domnívám se ale, že hledání konkrétních „zdrojů“, tak populární od šedesátých let minulého století,⁷ bylo v recentní americké historiografii víceméně opuštěno, Řada revolučních a ústavních řešení a je legitimizujících ideologií se opírala o obecně sdílené rozsáhlé podloží skotského osvícenství a filozofie mravního smyslu, jejichž základy spočívaly na Kalvínovi a Francisi Baconovi. Z této intelektuální rhizomie pak vyrůstaly v dílech předních osobností výhonky, které byly podle potřeby přejímány a využívány,

5 Mezi autory, kteří uvádějí Humovo místo v diskursu intelektuálních zdrojů revoluce, jmenujme alespoň Martina Diamonda, Daniela Howe a zejména Garryho Willse, jenž se zvláště věnoval humovským inspiracím v Listech federalistů (Garry WILLS, *Explaining America: The Federalist*, New York 1981). Zaráží tvrzení, že neexistuje žádná textová evidence o inspiraci Lockem (s. 121, s odvoláním na renomovaného Lance Banninga), u vědomí řady studií, které přímou komparací dokazují opak včetně Prohlášení nezávislosti (parafráze z Druhého pojednání o vládě s často diskutovanou záměnou vlastnictví za „sledování štěstí“).

6 Původně se jednalo o dvorské kliky. Autorkou užívaný termín frakce byl při překladu Listů po konzultaci odmítnut jako neadekvátní, rezonující jen zvukovou podobou (frakce jsou odštěpek od celku, *factions* naopak sdružení); i pojem strany vzhledem k jeho novodobému obsahu působí ahistoricky.

7 První Christopher HILL, *The Ideological Origins of the English Revolution*, Cambridge 1965.

aniž by se uvažovalo o autorských právech. Tak byl Madison svým princetonským studiem disponován k výpůjčkám z Huma, ale i z Adama Fergusona (velká republika) stejně jako z Thomase Reida (zrcadlení lidské psychiky-společnosti-vlády) a dalších velikánů, řešících vztah mezi vášněmi, zájmy a rozumem a jejich projekcí do společnosti a politiky.

Vedle připomínek koncepčních a interpretačních, s nimiž autorka jistě může a nemusí souhlasit, se ale práce bohužel potýká s řadou nešvarů, za něž do značné míry „vděčí“ nepozorné (či absentující) redakci. Jde například o běžnou nectnost kvalifikačních prací, totiž ojedinělý „výstup“ osoby (většinou jen příjmení) bez bližší charakteristiky, takže uživatel, jemuž je spíše přehledově informativní kniha určena, spěchá na internet. Tato jména autorka nezařadila ani do dosti nedbalého rejstříku (kde chybí i nepoměrně známější osobnosti: Aristoteles, Harrington, Marie Terezie, Turgot, Helvétius, Voltaire, Samuel Adams, John Witherspoon, Catherine Macaulay...): námátkou Bolingbroke (Henry St. John, toryovský politik), Addison (Joseph, novinář), Horace Walpole (whigovský politik a spisovatel), lord Hertford (Francis Seymour Conway), baron Mur (?), Balguy (John, filozof), Robert Bell (knihař, tiskař, nakladatel).

Místo letmé zmínky by bylo žádoucí věnovat více místa též veledůležitému listu *Spectator* (1711), který stál u zrodu radikálního whigovství a inspiroval Huma stejně jako J. Madisona (s. 44); kritičtější *The Independent Whig* není zmíněn, ač byl prokazatelně subskribován americkými veřejnými knihovnami. Vyložit (a přeložit) by si zasloužil „Lord Provost of Edinburgh“ (s. 44) – úřad nejbližší starostensví – a málo známý směr psychologie „asocianismus“ (s. 48). Korekturní čtení by pomohlo odstranit nepozornosti (zástupce ministra – kterého? – s. 35), terminologické lapy (presbyteriánský kněz, Harvardská univerzita) či formulační zkratky (atmosféra nábožensky presbyteriánská a politicky whigovská, s. 27). Jazyková redakce by pak práci, jinak psanou kultivovaným a jasným stylem a gramaticky takřka bezchybnou (občas interpunkce), očistila od zbytečných přešlapů (že aby..., s. 40, 137).

Bibliografické vybavení knihy a citační disciplína z velké části odpovídají – pokud se podařilo vysledovat – odborným nárokům. Ve stručné zmlnce o starší humovské literatuře by v práci s odbornými aspiracemi neměl chybět úplný bibliografický záznam (Josef Tvrďý, *Problém skutečnosti u Davida Huma*, Brno 1925; Ferdinand Pelikán, *Fikcionalismus novověké filozofie, zvláště u Humea a Kanta*, Praha 1928); připojený odkaz k novější domácí produkci (pozn. 154) je zmatečný, repetitivní a zjevně kusý.⁸ Z obsáhlého seznamu literatury není patrné, zda jde o využití zdroje či o výběr z masivního (většinou poválečného) korpusu relevantních prací takřka výhradně euroamerické provenience. Profilové, dobou vzniku podmíněné a směr dalšího bádání modelující monografie by si právě kvůli jejich roli v proměnách výkladového pole zasloužily uvést rok prvního vydání.⁹ Recentní domácí studie k otázce Humova vlivu na myšlení amerických otců zakladatelů ve

8 V textu i v bibliografii chybí nedávné studie Josefa Mourala, korektní by bylo uvést též bakalářskou práci Kristiny MAZALOVÉ, *Humův skepticismus a agnosticismus a jeho důsledky* (PeF MU 2008), s níž se práce zčásti tematicky kryje.

9 Zejm. Trevor COLBOURN, *The Lamp of Experience* (1965) a Henry S. COMMAGER, *The Empire of Reason*, (1977, v pozn. 347 navíc chybný název).

světle historiografických diskusí autorka při svém výzkumu pominula, což zájemci umožní posoudit, kam se domácí věda o tomto tématu za dvacet let posunula. Přisoudit (spolu) autorství českého překladu Listů federalistů grafikovi obálky (úvod, bibliografie) je ovšem – již vzhledem k disertační a posléze nakladatelské revizi textu odborníky – kuriozita hodná záznamu v akademických análech.

Svatava Raková

Jiří HANUŠ – Vít HLOUŠEK

Předminulé století. Evropa v politice a kultuře 19. století

Brno, Books & Pipes – Masarykova univerzita 2019, 216 s., ISBN 978-80-7485-195-7 (B & P), ISBN 978-80-210-9347-8 (MU).

Název knihy historika Jiřího Hanuše a politologa Víta Hlouška má upozornit na zdánlivě banální skutečnost, že 19. století už není stoletím minulým, nýbrž předminulým. Pro mnohé badatele, kteří se tímto obdobím zabývají a byli dlouho zvyklí číst a psát o „minulém“ století, jde nepochybně o nezvyk. Jak ale autoři upozorňují, tato změna nemá pouze sémantický rozměr. Posun 19. století na pomyslné chronologické ose hlouběji do minulosti má i závažné praktické důsledky. Ještě více se tím posílí již tak převládající názor, že klíčovou dobou, jejíž poznání otevírá cestu k pochopení současného světa a jíž by měla být ve školách věnována zvýšená pozornost, je nedávno skončené 20. století. Hanuš a Hloušek ovšem připomínají, že mnohé jevy, které formovaly 20. století a působí často dodnes, mají ve skutečnosti kořeny v onom vzdálenějším „předminulém“ století. Smyslem knihy je tedy ukázat, že 19. století přes změnu přívlastku neztratilo nic ze své důležitosti (s. 213).

Publikace vychází z univerzitních přednášek, během kterých autoři diskutovali se studenty o různých problémech spojených s 19. stoletím. Právě studentům historie, politologie a příbuzných oborů je svazek primárně určen. Má však ambici oslovit i širší veřejnost. Výhodu při čtení představuje poměrně dobrá výchozí znalost daného období. Ta sice není nezbytná, nicméně čtenář díky ní pochopí více souvislostí a porozumí některým narážkám a vtípům (například zmínka o konstitučních rohlících a polce v souvislosti s rokem 1848, s. 150). Právě smysl pro humor, nadhled a barvitý jazyk dosvědčují, že nejde o klasickou učebnici nebo příručku. Cílem autorů není poučovat ani pronášet autoritativní soudy. Místo toho si kladou otázky, hledají různé perspektivy a souvislosti, pátrají po tom, co je z 19. století stále živé, a k tomu všemu se snaží vést i čtenáře. Člověka při čtení tematických kapitol, které mají formu úvah či esejů, skutečně napadá mnoho dalších příkladů a spojitostí, které by bylo možné zmínit a dále rozvést. Velkým kladem knihy je právě schopnost podněcovat k vlastnímu uvažování a dohledávání doplňujících informací. Zajímavé postřehy a objevná místa si v ní přitom jistě najde i profesionální historik.

Dílo je silně autorské, a to nejen pojetím a jazykem, ale i výběrem témat, která jsou autorům blízká z hlediska jejich odborných zájmů. Postupně je probírána věda a vzdělanost, sekularizace, nacionalismus, sionismus, zrod ideologií, problematika státu, demokratizace, diplomacie a kolonialismus. Jedná se tedy spíše o tradiční náměty (například ženská

otázka je zmíněna jen okrajově a výhradně v souvislosti s volebním právem žen). Výslovně deklarován je návrat k dnes často opomíjeným politickým dějinám (s. 214). Autoři se je však snaží pojmout moderně. Nejde jim ani tak o konkrétní události a letopočty, zajímají je především obecnější trendy a fenomény, přičemž kladou důraz na dějiny idejí a kulturní historii. Sledován je např. proces sekularizace a souběžně s ním schopnost křesťanského náboženství (zvláště katolické církve) neustále reagovat na proměny světa a společnosti. Velká pozornost je věnována vzniku různých „náhražek“, které vyplňovaly prostor uvolněný náboženstvím, například nacionalismu nebo víře v pokrok a moderní vědu, jíž bylo přisouzeno vyřešit problémy společnosti a pomoci pochopit zákonitosti jejího fungování (marxismus, darwinismus).

Důkladně je rozebrána tehdejší politická filozofie a různá pojetí státu, ústavy a moci. Myslitelé jako Kant, Hegel, Tocqueville či Mill se zabývali problémy politického života, které jsou relevantní dodnes. Zmínit lze např. otázku přímé a nepřímé demokracie, „tyranie většiny“ nebo nastavení systému brzd a protíváh. U Hegela (a Marxe) se můžeme setkat s pojetím státu, které předznamenalo totalitarismus 20. století. Jednalo se však o daleko rozšířenější způsob myšlení, na něž narazíme i ve vlivné knize Theodora Herzla *Židovský stát*. Také v politické praxi oné doby se objevily fenomény, které výrazně ovlivnily podobu následujícího století. Řeč je o politických stranách, masové politice a veřejném mínění, které již tehdy dokázalo výrazně ovlivňovat domácí i zahraniční politiku, a to ne vždy k lepšímu (s. 179n.).

Osobitost knihy se projevuje i v tom ohledu, že Hanuš a Hloušek nijak nezastírají svoje názory a na mnoha místech hodnotí sledované jevy, události a osobnosti. Objektivita díla tím však není dotčena. Autoři jsou badatelsky poctiví, všechny jevy se snaží posuzovat spravedlivě, ukazovat jejich „mnohotvárnost“, zvažovat klady i zápory, přičemž se nebojí jít proti převládajícímu veřejnému či odbornému diskursu. Kolonialismus tak není vylíčen jako jednoznačně „zlo“, které je třeba odsoudit, ale jako komplexní jev, který nelze hodnotit výhradně záporně (s. 208). Stejně tak nacionalismus přinesl přes všechna negativa výdobytek národního státu, který má podle autorů nezastupitelný význam pro demokratickou formu vlády (s. 162).

Přesvědčení autorů se projevuje rovněž při interpretaci hlavních ideologických proudů 19. století. Nejblíže je jim pragmatický konzervatismus, ale i klasický liberalismus, spojený s úsilím o demokratizaci. Inspirativní podněty nacházejí i v socialismu. Zcela negativně vnímají pouze komunismus. Správně upozorňují na vzájemné ovlivňování a průniky jednotlivých ideologií. Často je velmi obtížné určit, zda byl určitý politik konzervativce, nebo liberál, protože ve velké míře záleželo na konkrétním kontextu a situaci. Tento zájem o zrod ideologií je potřeba ocenit. Právě dnes, kdy liberalismus i konzervatismus v západním světě nabývají často poněkud bizarní podoby, která nemá mnoho společného s původní podstatou těchto myšlenkových systémů, není od věci poukázat na jejich kořeny, základní ideje a inspirativní představitele.

Záběr knihy je široký. Pojednává o dlouhém 19. století se značnými přesahy do 20., ale i 18. století, přičemž se snaží mapovat území celé Evropy. Pozornost je zaměřena zejména na její západní a střední část. Čtenáře nepochybně zaujmou pasáže, poukazující na české paralely celoevropských jevů. Provázání českých dějin s evropským kontextem může

nabídnout nečekané perspektivy, které nemusí být zřejmé při běžném výkladu národních dějin. Jedná se o zajímavý příspěvek k diskusi, co v české minulosti je specifické a co je přirozeným projevem obecnějších dobových tendencí.

Je třeba ocenit, že se autorům daří úspěšně balancovat mezi omezeným rozsahem, který měli k dispozici, srozumitelností výkladu a vysvětlením podstaty zkoumaných problémů. Samozřejmě bylo občas nutné zjednodušovat, ale v naprosté většině případů se tak dělo v rozumné míře a bez zkreslování složitých jevů. Faktické chyby se v knize objevují ojedinelé (např. Listy federalistů byly publikovány až po vzniku textu Ústavy Spojených států amerických, s. 102).

Vzhledem k výše řečenému by nebylo smysluplné kritizovat autory za to, že se nevěnovali rovněž tomu či onomu tématu, nebo že některé záležitosti nepojali více do hloubky. Kniha je vyvážená, kompaktní a dobře plní účel, který si předsevzala. Oprávněná kritika se může týkat jen těch případů, kdy autoři nedodrželi koncepci, kterou si předsevzali. S ohledem na jejich působíště je např. zarážející, že při snaze postihnout různé jevy v jejich „mnohotvárnosti“ nevěnovali vedle české perspektivy větší pozornost i té moravské. Morava se od Čech v některých aspektech výrazně lišila, například sekularizace nebo národnostní poměry (moravské vyrovnání z roku 1905) nabízejí zajímavé náměty ke komparaci obou prostředí v evropských souvislostech. V kapitole o sionismu a antisemitismu pak česká stopa absentuje úplně. Postoj vůdčích českých osobností (Havlíček, Palacký, Rieger, Masaryk) k židům přitom dobře ilustruje některé problémy, o kterých je v knize řeč. Stejně tak je možné litovat, že ve výčtu velkých autorů, kteří se zabývali problematikou nacionalismu a měli vazbu na české prostředí, nebyl vedle Ernesta Gellnera, Bedřicha Loewensteina, Miroslava Hrocha a Vladimíra Macury zmíněn též František Kutnar. Kapitola o diplomacii se pak na úkor plynulosti a přehlednosti textu až příliš soustřeďuje na konkrétní události, smlouvy a letopočty, tedy na to, čemu se autoři chtěli vyhnout.

Jiří Hanuš a Vít Hloušek v úvodu oprávněně kritizují současnou podobu vědy, která v důsledku tlaku na kvantitu a „výkon“ připomíná spíše „průmyslový provoz než kontemplativní bádání“ (s. 13). Je proto dobře, že se jejich práce snaží tento trend narušit a obrátit pozornost studentů i kolegů k hlubšímu a komplexnějšímu promyšlení povahy a odkazu „předminulého“ století.

Pavel Máša

Eva SEMOTANOVÁ – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ – Jitka MOČIČKOVÁ –
Jiří CAJTHAML – Pavel SEEMANN – Jan D. BLÁHA a kol.

Český historický atlas. Kapitoly z dějin 20. století

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 300 s., ISBN 978-80-7286-346-4.

Český historický atlas je další z dlouhé řady příspěvků interdisciplinárního kolektivu soustředěného kolem Evy Semotanové, jedné z vůdčích osobností současné historické kartografie. Monografie má sice v názvu slovo atlas, avšak kromě souboru mapových výstupů obsahuje velké množství fotografií a je doplněn textem a referencemi v každé ze 46 kapitol. Sympatický formát knihy, která se ještě vejde do knihovny, ale zároveň umožňuje

znázornit území Česka v měřítku přibližně 1:1,2 milionu, je vybaven všemi standardními prvky, nechybí anglické resumé, bibliografické odkazy a rejstříky. Na publikaci se podílelo 29 autorů včetně šesti studentů Fakulty stavební ČVUT.

Atlas vyšel jako 94. svazek řady Monographia Historického ústavu AV ČR. Tematickým obsahem i kvalitou zpracování patří nepochybně k zásadním publikacím, mapujícím pestré 20. století. Kniha počítá se širokým záběrem potenciálních uživatelů od akademické sféry, studentů humanitních a sociálních věd až po širokou veřejnost.

Struktura atlasu je koncipována do tří hlavních částí, kterým předchází ještě úvodní slovo a přehled dějepisných atlasů vydaných v minulosti v českých zemích. Tyto dvě kapitoly poskytují základní vysvětlení koncepce celého atlasu i jeho vztah k doposud vydaným historicko-kartografickým dílům. Následně je čtenář veden v rámci tří tematických bloků: PROSTOR, ČAS a SPOLEČNOST, které představují do značné míry samostatné knihy. Oddělení do tří částí je spíše praktické nebo analytické, když je autorům zřejmé, že společnost nemůže existovat odděleně od času ani prostoru. Samotnou podstatou většiny prezentovaných map je zachytit vývoj společnosti v prostoru a vlastně i trochu vynechat ty aspekty společenského vývoje, které nelze adekvátně kartograficky podchytit. Zatímco knihy PROSTOR a SPOLEČNOST sledují geografickou hierarchii, ČAS sleduje spíše historickou linku dějinných událostí.

První kniha se dále člení na kapitoly, zabývající se hranicemi (I a II), regiony (III) a krajinami (IV). První kapitola je tvořena jen jedním rozsáhlejším textem a diskutuje tradiční téma polohy českých zemí v rámci střední Evropy. Bohužel již zde se projevuje určitý funkční deficit, kterým je absence citací přímo u převzatých map. Zatímco všechny reprodukce jsou pečlivě popsány v seznamu vyobrazení včetně místa uložení a signatur, u převzatých map není uvedeno jejich autorství. Poznání metodiky a formy provedení, které je k dispozici v původních pracích, by přitom bylo pro čtenáře užitečné.

Druhá kapitola, věnující se hranicím, obsahuje začlenění Československa a Česka v mezinárodních strukturách. Je dobře, že se zde autoři pustili za časový horizont 20. století a mapují i současný stav rozsahu například Evropské unie. Kromě map převzatých z Akademického atlasu¹ kapitola profituje ze zajímavých pohlednic a dalších materiálů z archívu Tomáše Grima nebo rukopisných map německých územních požadavků.

Kapitola III, nazvaná Regiony, se stále dotýká spíše problematiky hranic a správy. Kromě krajských hranic se Tomáš Burda s kolegy věnují i soudní a církevní správě a zajímavá je mapa stability měst jako center územně správních celků. Čtenáře upoutá i nebývalá proměnlivost správy v období protektorátu. Trochu mimo 20. století se dostává text v kapitole III.5 a také škoda, že chybí datace u mapy III.6.

Dvě vstupní části kapitoly IV, věnující se průmyslu a land use, působí trochu nedotaženě – zejména v konfrontaci s Akademickým atlasem českých dějin nebo Atlasem krajiny,² kde je těmto tématům věnována zevrubná pozornost na několika stranách s mnoha analytickými mapami. Ekonomická témata zůstávají v tomto ohledu v atlasu

1 Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014.

2 Tatiana HRNČIAROVÁ – Peter MACKOVČIN – Ivan ZVARA a kol., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009.

podhodnocená, a to i v případě jejich významných dopadů na krajinu i společnost. Zbytek kapitoly o přehradách, rozhlednách, volném čase a ochraně krajiny působí jako promyšlený ucelený blok s množstvím původní práce a zdařilou kombinací vlastních velkoformátových fotografií s pěti jednotně zpracovanými mapami Česka, které zatím nebyly v tomto rozsahu publikovány.

Prostřední kniha s označením ČAS – politické mezníky, konflikty a události, je do značné míry odlišně koncipovaným samostatným celkem. To dokládá např. 37 výborně vybraných dobových fotografií. Na všech kromě poslední jsou neuvěřitelně ostře vyobrazení lidé, kteří jsou i podstatnými hybateli a tvůrci dějinných událostí. Porovnejme 17 fotografií v předchozí kapitole, ale i další snímky s autory-geografy dále v publikaci, kde se lidé v krajině vyskytují spíše jako nepodstatné součásti dokumentační hodnoty snímků. Ačkoliv jsou i snímky kostelů nebo přehrad velmi pěkné, život zachycený na dobových snímcích má mnohem větší náboj.

Rozsáhlá první kapitola založená na velkém počtu referencí je velmi zdařilým samostatným článkem s vyprávěným příběhem o zajatcích v první světové válce, které je vybaveno osmi originálními mapami a řadou fotografií. Celá druhá kniha následně využívá mapy, které důvěrně známe z dějepisných atlasů. Jejich charakteristickými znaky jsou pohybové čary zachycující postupy armád, symbolické značky bitev nebo dalších dějinných událostí apod.

Z koncepčního hlediska je u atlasů, zaměřených na Česko nebo české země vždy důležitým rozhodnutím, zda zařadit také území Slovenska, které po většinu 20. století s námi tvořilo společný stát. Editorský kolektiv tuto otázku vyřešil velmi dobře a na všech místech, kde je zařazení slovenského území potřebné, se objevují relevantní informace. To se týká například zajímavého textu o Slovenské republice rad nebo průběhu Slovenského národního povstání. Vynikajícím syntetickým výstupem je mapa V.4c, která nabízí podrobné informace o osvobození Československa v roce 1945.

Většina kapitol v rámci knihy ČAS je převzata z Akademického atlasu, ve kterém překvapivě zcela schází jakýkoliv pokus o kartografické vyjádření komunistického převratu z února 1948, ale i Sametové revoluce 1989. Právě proto je tu velmi podnětným příspěvkem vykreslení role Sboru národní bezpečnosti při únorovém obsazení Prahy a tři mapky, věnující se roku 1989 v Praze ale i odporu proti komunistickému režimu na území celého Československa.

Kapitola o volbách tvoří most mezi Událostmi a Společností. Volební výsledky jsou zpracovány ve větších územních jednotkách, v první polovině 20. století ve volebních obvodech po roce 1900 v hranicích krajů. Za zajímavé znázornění lze považovat mapu V.9a o volbách v roce 1920, kde jsou vidět i v českých zemích župy, které nebyly nikdy ke správě využity, a nebo exklávy volebních obvodů na jižním Slovensku.

Pokud se ještě chvíli zastavíme u časového rámce, ke kterému se vztahují prezentované texty a mapy, můžeme se ptát, proč vlastně autoři vybrali jako tento rámeček 20. století. Většina kapitol totiž nezačíná na jeho počátku, ale až se vznikem Československa nebo s počátkem první světové války. To je samozřejmě pochopitelné při nutně selektivním charakteru jednotlivých témat. Na druhou stranu mohl atlas pokrýt i prvních patnáct nebo osmnáct let 21. století. To ostatně některé texty i mapové výstupy také využívají, zejména

v geografických tématech. Naproti tomu právě kapitola V tuto umělou bariéru nepřekročila ani v případě voleb, kde by se zobrazení aktuálního stavu politické reprezentace nabízelo, stejně jako je to učiněno v případě migrace, struktury obyvatelstva nebo rozmístění rozhleden. Na druhou stranu je opatrnost při zobrazování těch nejvíce aktuálních témat a událostí příležitostí, kterou nechávají historici jako otevřené okno spolupráce právě například sociálním geografům.

To je dobře patrné v poslední knize s titulem SPOLEČNOST, která obsahuje tři kapitoly o migraci, strukturách obyvatelstva a také českých stopách ve světě. Mnoho map i textů vlastně poskytuje informace o zrcadlení historických událostí a procesů v dnešním Česku, ale i daleko v zahraničí.

Kapitola VI je věnována různým typům migrace v průběhu 20. století. Většina map vyžadovala velkou dávku znalostí, studium množství pramenů ale i odvahy při generalizaci. Z vlastní zkušenosti vím, jak nesnadné je získat relevantní data pro současné migrační pohyby, natož sesbírat informace z dob, které se vyznačovaly nejen nejistotou ve společnosti, ale také nedokonalostmi ve statistické evidenci stěhování. Po vstupní informaci o migračním saldu v Česku se největší pozornost autorů soustřeďuje na důsledky druhé světové války a migrační pohyby židovského a německého obyvatelstva u nás i v Evropě. Kapitola je uzavřena stručnou zmínkou o československém exilu a emigraci v letech 1968–1989. Stranou pozornosti byla ponechána mezinárodní imigrace, která je však jedním z nejpodstatnějších diferenciacních procesů společnosti v prostoru v současnosti.

Sedmá kapitola se snaží o zachycení národnostní, náboženské a vzdělanostní diverzity Česka. Daří se jí to však jen s částečným úspěchem. To je do značné míry ovlivněno snižující se validitou statistických dat v posledních českých populačních cenzech, ale možná i omezeným prostorem pro kritické hodnocení datové základny, které je diskutováno ve specializovaných samostatných atlasech.³ Mapa znázorňující národnostní strukturu České republiky bohužel využívá jeden z nejméně vhodných datových zdrojů, totiž Sčítání lidu z roku 2011. Následně zejména ve srovnání s mapou z předchozího listu (která zobrazuje data ze Sčítání 1930 a nikoliv 1935, jak je uvedeno) podává zavádějící informaci, když většina území státu vykazuje pouze 30–50 % zastoupení české, moravské a slezské národnosti v populaci. To je ovšem dáno velkou mírou nevyplněných formulářů u této dobrovolné otázky ve sčítání (celkově 25 % ale s velkými regionálními odlišnostmi).

Naopak jedním z nejlepších kartografických počinů je mapa na s. 226–227 zobrazující konání poutí v Česku, za jejíž sestavením bylo jistě velké množství empirické práce. Zvědavý čtenář by uvítal snad jen popis konkrétních míst poutí přímo v mapě. Vzdělanostní diverzita není dokumentována daty o vzdělání obyvatelstva ale mapou lokalizací ústředí a poboček vysokých škol a výzkumných institucí.

Poslední kapitola s názvem Český stát a svět je uvedena opět rozsáhlejším textem, hodnotícím vývoj diplomatického zastoupení Československa ve světě. Mnohé mapy by

3 Tomáš HAVLÍČEK – Kamila KLINGOROVÁ – Jakub LYSÁK a kol., *Atlas náboženství Česka*, Praha 2017; Martin OUŘEDNÍČEK – Jana TEMELOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ (eds.), *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*, Praha 2011; Martin OUŘEDNÍČEK – Jana JÍCHOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ (eds.), *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*, Praha 2017.

mohly sloužit jako vzorový příklad specifické kategorie aplikovaného výzkumu, která je výzkumníkům v oboru dobře známá pod zkratkou Nmap. Jedná se například o sérii map Diplomatického zastoupení Československa ve světě, České stopy ve světě i v Evropě a Češi v Banátu. Všechny zmíněné mapy vyžadovaly náročný sběr dat a po čtenáři ovšem následně i dosti pozornosti při studiu těchto map.

V kartografickém zpracování je zřetelný rukopis zkušených profesionálů z nakladatelství Kartografie. Jako datový podklad je pražské nakladatelství přímo uvedeno u několika map malých měřítek v VIII. kapitole, ale rukopis je zřejmý ze čtení celého díla. Kartografické vyjadřovací prostředky, popis i práce s barvami a tvorba legend jednoznačně profitují z této inspirace. Čtenář je na tento typ vyjadřování zvyklý ze zeměpisných i dějepisných (symboly pro bitvy, dynamické čáry postupu vojsk) atlasů vlastně již od základní školy. Na několika místech by mohl být dán mapě větší prostor na stránce, aby soustavy legend nemusely překrývat tak velký díl plochy uvnitř rámu mapy. Pěkně je tento problém řešen například na mapě V.4b Slovenské národní povstání nebo obecně v první polovině atlasu, zatímco na několika místech jsou mapy příliš zaplněny legendami, které mohly být vyvedeny vně rámu (V.6, VIII.1c, VIII.3).

Určitým nedostatkem atlasu je nedostatek pečlivější práce s převzatými zdroji. Editoři atlasu sice v úvodním slovu ozřejmují využití některých dříve vydaných prací, převzetí zdrojových dat nebo celých map mělo být u jednotlivých map uvedeno. Tento nedostatek lze omluvit u vlastních převzatých map, ale je závažnější u některých mapových výstupů s odlišnými autory v původní publikaci (například z Akademického atlasu) a v hodnoceném díle.

Ve srovnání s dalšími díly, vydanými pod vedením Evy Semotanové, je v *Českém historickém atlase* mnohem významnější podíl nově vytvořených kartografických prvků na úkor reprodukcí starých map. Vyvážená struktura archívních materiálů, včetně málo známých fotografií a nových kartografických i fotografických pohledů na současnou krajinu vytváří z knihy velmi atraktivní vizuální dílo s velkorysým prostorem pro většinu vizuálních prvků.

Atlas se nesnaží o souvislé pokrytí všeho, co se na našem území událo v průběhu 20. století, nepředstavuje úplnou kroniku všech událostí ani nepřináší vyčerpávající mapování všech dostupných zdrojů dat. Je to spíše vhodný výběr tradičních, již publikovaných, ale také zcela nově uchopených témat, která dohromady nabízí významný příspěvek k mapování nedávné historie Česka. Dílo zároveň dokazuje užitečnost spolupráce odborníků z různých vědních oborů, která vyústila ve vynikající publikační výstup.

Martin Ouředníček

Marek ŠMÍD

Vatikán a německý nacismus 1923–1945

Praha, Stanislav Juhaňák – Triton 2019, 331 s., ISBN 978-80-7553-668-6.

Když v 1963 mladý německý dramatik Rolf Hochhuth zveřejnil drama *Náměstek*, obviňující papeže Pia XII. z mlčení tváří v tvář hrůzám holocaustu a genocidy židovského národa, otevřel tím před širší veřejností diskuzi o roli římského biskupa v době druhé světové války. Výrazně tak přispěl k proměně do té doby převážně kladného obrazu hlavy katolické církve, jejíž skryté působení ve prospěch Židů i dalších pronásledovaných bylo všeobecně uznávané. Polemika o vztahu katolické církve k totalitním režimům 20. století, která dala na jedné straně vyrůst „černé legendě“ o hluboké kolaboraci církve s nacistickým režimem a na straně druhé vedla k nekritické apologetice působení církevních představitelů, tak dávno přerostla úzce vymezené pole odborné historické práce. Promítá se do ní pestré spektrum světonázorových, ideologických i pragmaticky politických vlivů.

Na toto výbušné pole vstoupil v loňském roce český církevní historik Marek Šmíd s monografií *Vatikán a německý nacismus 1923–1945*. Předkládaná studie je výsledkem Šmídova dlouhodobého zájmu o vatikánskou zahraniční politiku a diplomacii ve 20. století, z něhož již výtěžil celou řadu odborných knih.¹ Publikaci věnované vztahu Vatikánu a německého nacismu přímo předcházela kniha o vztahu Vatikánu k italskému fašismu.²

Monografie *Vatikán a německý nacismus* není věnována pouze postavě papeže Pia XII. (1876–1958, pontifikát 1939–1958), ale pokrývá období od počátku dvacátých let – rok 1923 odkazuje na Hitlerův pivnicový puč z podzimu téhož roku – do konce druhé světové války. Je prvním česky psaným pokusem o syntetické uchopení dané problematiky. Není ale úplně prvním českým příspěvkem do diskuze o postojích katolické církve a jejích nejvyšších představitelů vůči nacistické diktatuře. Připomenout můžeme zásadní práci historika a velvyslance u Svatého stolce Františka X. Halase *Fenomén Vatikán*³ nebo tematické číslo teologické a kulturní revue *Salve* věnované právě postavě Pia XII.⁴ Před několika lety se českému čtenáři dostaly do rukou i aktuální překlady antitotalitních encyklik, v nichž se papež Pius XI. (1857–1939, pontifikát 1922–1939) systematicky vyjádřil k italskému fašismu, německému nacismu a sovětskému komunismu.⁵

1 Marek ŠMÍD, *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*, Praha 2015; TÝŽ, *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Brno 2016. Marek Šmíd se také editorský podílel na vydání dokumentů k diplomatickým stykům mezi Československem a Vatikánem: Marek ŠMÍD a kol. (eds.), *Československo a Svatý stolec III. Diplomatická korespondence a další dokumenty (1917–1928)*, Praha 2015.

2 Marek ŠMÍD, *Vatikán a italský fašismus 1922–1945*, Praha 2018.

3 František X. HALAS, *Fenomén Vatikán: idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*, 1. vyd., Brno 2004, s. 378–413.

4 *Salve* 18, 2008, č. 3.

5 PIUS XI., *Antitotalitní encykliky*, edice a překlad Ctirad Václav Pospíšil, Praha 2015.

Francouzský církevní historik Philippe Chenaux rozděluje bádání o postavě Pia XII. do tří hlavních proudů: *kritického*, radikalizujícího se směrem k vytváření obrazu Pia XII. jako germanofila, antikomunisty a antisemity, dále *apologetického*, usilujícího o obhajobu papežovy památky a jeho postoje osobní svatosti a moudrosti zodpovědného pastýře a konečně třetí linie *problematické*, která zasazuje celou problematiku do širšího historického kontextu. Šmíd se jednoznačně hlásí ke třetímu z proudů historického bádání: „Předkládaná kniha [...] místo subjektivních závěrů, emocí a pasáží vytržených z kontextu snáší detaily k rekonstruování vzájemných vztahů, aniž by zakrývala chyby a selhání jedné či druhé strany“ (s. 17).

V takto vytyčeném cíli spatřujeme hlavní přednost, ale zároveň i slabinu knihy. Text je založen na vlastním pečlivém archivním výzkumu a přehledu aktuálních výsledků historického bádání a podává plastický obraz vzájemných vatikánsko-německých vztahů v meziválečném a válečném období. Snaha o nezájatost a odstup od zkoumané problematiky ale v klíčových otázkách (uzavření konkordátu s Německem v roce 1933, odsouzení totalitních režimů, nasazení Pia XII. ve prospěch Židů v období druhé světové války) oslabuje interpretační sílu knihy. Úsilí o maximální neutralitu a objektivitu výkladu jde v těchto případech na úkor jasné a jednoznačně vyvozeným závěrům. Vzhledem ke zmiňované rozporuplnosti a nejednoznačnosti odborné i veřejné diskuze by lepšimu pochopení tématu prospěl také detailnější rozbor aktuální odborné literatury. V knize sice nacházíme přehled nejdůležitějších zahraničních děl i nástin hlavních interpretačních linií (s. 14–17), pro konceptualizaci a hlubší porozumění by si ale celá problematika zasloužovala důslednější teoretické ukotvení a jasnější vymezení vůči dosavadnímu bádání.

Výklad je v knize řazen chronologicky a rozdělen do tří hlavních částí: Svatý stolec a německý nacismus před rokem 1933, Svatý stolec a německý nacismus od nástupu Adolfa Hitlera k moci do vypuknutí druhé světové války a Svatý stolec a německý nacismus v období druhé světové války. Vzhledem k vytyčenému cíli přinést komplexní syntetickou práci, která by přístupnou formou uváděla do velmi složité a mnohohrstevnaté problematiky, stál autor při zpracovávání své látky před velmi náročným úkolem. Na jedné straně bylo nutné pečlivě zvážit a zanalyzovat jemné detaily složitých diplomatických jednání mezi Vatikánem a Německem, na druhé straně představit čtenáři nutný historický kontext. Můžeme říci, že z tohoto hlediska byl daný cíl naplněn: kniha poskytuje srozumitelný a ucelený úvod do problematiky vztahu církve a totalitních režimů i vnitřního vývoje katolické církve a nacismu a nadto nabízí detailnější sondy do neuralgických bodů vzájemných vztahů.

Šmíd podává na rovině obecného historického kontextu přehled základních mezníků vývoje katolické církve v první polovině 20. století. Věnuje se problematice tzv. katolického modernismu a protimodernistického boje, které zásadním způsobem poznamenaly vnitřní církevní vývoj, i postavám jednotlivých papežů (kapitola II.1). Dále v textu upozorňuje na obtíže vyrovnávání se katolicismu s moderní dobou a s ním spojené vnitřní paradoxy. Katolická církev zažívala v období po první světové válce v Německu mohutný rozvoj (kapitola II.5), kdy se početně rozrůstala a vnitřně, duchovně se prohluboval její život (zde můžeme připomenout zásadní význam teologa a filozofa Romana Guardiniho).

Ostražitost a podezřívavost značné části katolických věřících i vedoucích osobností církve nejen vůči radikálně levicovým ideologiím, ale i vůči středopróudému liberalismu

je činila málo citlivou pro tenkou hranici, která se vine mezi konzervativní a extrémně pravicovou nacistickou ideologií. Díky tomu bylo mnoho katolíků ochotných přistupovat na kompromisy s vládnoucím nacistickým režimem, aniž by to nutně muselo znamenat přímo kolaboraci, jak to Šmíd dokládá např. na postavě rakouského biskupa a rektora německé koleje v Římě Aloise Hudala (srov. s. 134 a průběžně v textu).

Celou knihou se tak vine otázka, kam až mohou zajít křesťané, žijící ve stínu totalitního režimu, ve spolupráci s vládnoucí mocí. Dobře to vidíme na německém episkopátu. Ten se v průběhu třicátých let několikrát kriticky vymezil vůči režimu (kupříkladu před parlamentními volbami v roce 1932 německá biskupská konference – kvůli programu neslučitelnému s křesťanstvím – zakázala katolíkům vstupovat do nacistické strany a volit ji), ale v důsledku vnitřního názorového rozštěpení nepřistoupil na ostrou konfrontaci s režimem.

Spektrum postojů jednotlivých křesťanských osobností, sahající od otevřené ochoty ke kompromisu a spolupráci s režimem přes snahu o uhájení minimálního prostoru pro působení církve skrze právní nástroje a diplomatické prostředky, doplňují postavy, které odmítly opatrný přístup k nacistické diktatuře a jednoznačně se postavily na stranu utlačovaných a pronásledovaných. Jako příklad tu slouží berlínský dómský katedrální probošt Bernhard Lichtenberg. Ten byl v listopadu 1943 za veřejnou podporu židovských obyvatel Berlína poslán do koncentračního tábora v Dachau a již cestou zemřel v důsledku celkového vyčerpání.

Je škoda, že Marek Šmíd nepřišel s ucelenou a soustředěnou interpretací jednotlivých přístupů k nacistické moci a snahou o jejich vnitřní pochopení, spojenou s pokusem o stanovení přesvědčivých mravních kritérií pro jejich posouzení. Různé osudy křesťanů, čelících náporu nacismu jsou v knize zachyceny plasticky a živě. Možná, že ale v pokusu o souhrnné vysvětlení může ležet odpověď na v úvodu zmiňované obviňování církve z mlčení vůči totalitarismu.

Co bylo řečeno o místní německé církvi a jejích představitelích, platí i pro zhodnocení strategií Vatikánu vůči nacismu. Opět zde nenalzáme černobílý obrázek, ale spíše širokou škálu různě osobně odstíněných postojů. Marek Šmíd příhodně upozorňuje, že papež Pius XII. byl v postoji vůči Německu ovlivněn svým dvanáctiletým diplomatickým působením nejprve v Bavorsku a poté v Berlíně, ale i jednoznačným odmítáním komunistické ideologie a důvěrou v řešení sporů pomocí právních a diplomatických nástrojů. Přitom si byl ale jasně vědom jak neslučitelnosti nacismu se základními principy křesťanské víry, tak oblundnosti a drtivého dopadu, který má totalitní režim na německou společnost. K těmto faktorům se navíc přidružovalo vědomí odpovědnosti, kterou s sebou přináší papežský úřad a která Pia XII. vedla k jisté ostražitosti v projevech, učiněných během druhé světové války na podporu pronásledovaných a v kritice nacismu.

Tyto rysy můžeme vyzorovat ve všech klíčových událostech, do nichž vstupoval Pius XII., do března roku 1939 jako státní sekretář Eugenio Pacelli. Diplomatičtí opatrností a snahou nezpřetrhat alespoň minimální legální garance byl veden při vyjednávání o konkordátu s Německou říší v roce 1933 i při přípravě encykliky *S palčivou starostlivostí* (*Mit brennender Sorge*) v roce 1937. Smutná zkušenost holandských biskupů, jejichž rozhodné odsouzení deportací k do koncentračních táborů v roce 1942 vyvolalo

tvrdou odvetnou reakci ze strany nacistických úřadů, vedla Pia XII. k opatrnosti a k mlčení (kapitola IV.4). Jak měl sám papež údajně prohlásit: „Mnohokrát jsem pomýšlel nad odsouzením nacismu, abych denuncioval světu zvěrstva o vyvražďování Židů... Avšak po mnohých slzách a mnohých modlitbách jsem došel k závěru, že jeden můj protest by nejen neposloužil nikomu, ale naopak podnítil ještě více hořký hněv proti Židům“ (s. 249).

Nejvýraznějšími projevy Pia XII. z období války tak zůstávají jeho vánoční rozhlasové promluvy, v nichž v roce 1942 v náznaku odsoudil pronásledování Židů a v roce 1944 jednoznačně podpořil mravní hodnotu demokracie.

Kniha Marka Šmída představuje cenný příspěvek do české diskuze o vztahu katolické církve k totalitním režimům především pro svůj syntetizující charakter. Podává ucelený pohled na všechny klíčové otázky spojené se vztahem Vatikánu a německého nacismu a při tom je zasazuje do odpovídajícího historického kontextu. Tím činí knihu přístupnou i široké veřejnosti se zájmem o tuto mnohvrstevnatou a komplikovanou problematiku.

Další světlo do působení církve v době druhé světové války přinese zpřístupnění vatikánských archivních fondů, vztahujících se k pontifikátu Pia XII. v letech 1939–1958, o němž papež František rozhodl v březnu 2020.

Petr Macek

Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK

In the Shadow of the Fasces I.

Italy and the Destruction of Czechoslovakia 1938/1939

Rome – Prague, Istituto Storico Ceco di Roma – Historický ústav AV ČR 2019, 260 s., ISBN 978-80-7286-351-8.

Prvý svazek monografie *Ve stínu fasces* tandemem dvou předních českých historiků Jana Kuklíka a Jana Němečka, kteří mají za sebou řadu kvalitních edic i odborných studií z oblasti mezinárodních vztahů 20. století, se zabývá postojem Mussoliniho fašistické Itálie k Československu v období závěru první Československé republiky, mnichovské krize, druhé republiky a vzniku protektorátu v letech 1938–1939.

Ve skutečnosti však kniha tento bilaterální rámec politických a diplomatických vztahů překračuje a stává se hlubokou sondou do dramatického příběhu mezinárodního pnutí v předvečer druhé světové války, kdy Československo představuje významné dějiště evropské politiky, jeho podrobení nepřehlédnutelný mezník na cestě ke světovému konfliktu a Itálie významného hráče na tomto diplomatickém poli. Mussoliniho Itálie se v daném období snažila hrát roli supervelmoci, jejíž zájmy se rovněž dotýkaly střední Evropy, zejména s ohledem na jemu blízké Rakousko, Maďarsko a Německo. Monografie představuje první část rozsáhlejšího pojednání autorů o vztazích Československa a Itálie v letech 1938–1945.

Kniha je rozdělena do osmi tematicky uspořádaných kapitol, které se v převážně chronologické linii podrobně věnují událostem let 1938–1939. Jak jsme již naznačili, Itálie je v nich jedním z hlavních aktérů, který měl vliv na podobu střední Evropy, čímž fakticky určoval i budoucnost Československa. Před čtenářem se tak postupně odhaluje finále příběhu československo-italského stýkání a potýkání i potvrzení, že diplomatické styky Československa a Itálie nebylo možné v meziválečném období považovat za srdečné a přátelské. S postupující dobou se totiž stále výrazněji projevovaly rozdíly mezi oběma zeměmi, jež vyvrcholily právě v závěru 30. let mezinárodním ponížením Československa.

Více než dvoustupadesátistránkový text rozhodně nechce analyzované téma redukovat do bilaterálního vztahu dvou zemí, které spolu navíc nesousedily. Spíše je do určité míry vnímá jako opačné tábory, póly, které se zásadně lišily již samotným přístupem k Versailleskému mírovému uspořádání let 1919–1920: Československo bylo do značné míry jeho produktem, Itálie z vlastního pohledu obětí. Obě země tak dělil nejen odlišný přístup ke smlouvám z Paříže, ale též rozdílné sféry zájmu zahraniční politiky i systém státního zřízení.

Za mezník ve zhoršujících se vztazích lze považovat rok 1929, kdy nebyla navzdory přání Československa prodloužena československo-italská smlouva o srdečné spolupráci z roku 1924. Vztah fašistické země k Československu, jak autoři ukazují, byl spíše součástí složitějšího a dynamického vztahu Itálie ke střední Evropě, kde se daleko větší pozornosti Říma těšily Vídeň a Budapešť. Jejich úzkou spolupráci stvrdilo podepsání Římských protokolů (březen 1934), jejichž cílem bylo oslabit státy Malé dohody. Pro budoucnost této iniciativy byl nicméně klíčový postoj Německa, jehož vliv ve střední Evropě nemohl být v polovině 30. let již přehlížen.

Československo-italské vztahy byly ve 30. letech ovlivňovány především zahraniční politikou Francie, jak na jaře 1934 naznačila cesta ministra zahraničí Louise Barthoua do Prahy. Na druhé straně právě na podzim tohoto roku ožil plán na uzavření československo-italské bilaterální smlouvy, již měla provázet úzká ekonomická spolupráce obou zemí.

Ve snaze učinit z neklidného Rakouska evropský, nikoliv jen středoevropský problém či vnitřní záležitost Němců, podporovala Praha projekt tzv. Dunajského paktu, vzešlého z dočasného sblížení Itálie a Francie na přelomu let 1934/1935, a snažila se pro něj získat podporu i malodohodových spojenců. Itálie prozatím podporovala nezávislost Rakouska proti snaze o anšlus ze strany Německa.

Byly to jednotlivé kroky, ať se již jednalo o neúspěch Streské fronty, italskou podporu maďarských revizionistických snah, postoj Itálie k německému antibolševismu či podepsání Osy Berlín-Řím, jež signalizovaly politické změny ve střední Evropě a zrcadlily krůček po krůčku německo-italské sblížování, které ještě prohloubila španělská občanská válka. Fašistická Itálie nakonec Rakousko obětovala výměnou za přátelství s nacistickým Německem. Sblížení autoritativní a totalitní mocnosti navíc potvrdilo jmenování Hitlerova obdivovatele Galeazza Ciana ministrem zahraničí Itálie a jeho následná cesta do Berlína v říjnu 1936. Vrcholem fašisticko-nacistické spolupráce se poté stala Mussoliniho cesta do Berlína na podzim 1937 a Hitlerova návštěva Říma na jaře následujícího roku.

Italský postoj k Československu byl ve druhé polovině třicátých let formován jeho zájmem o národnostní menšiny ve středoevropském prostoru, kde jeho sympatie

patřily především Maďarům a Němcům. Postupně si Řím uvědomoval, že otázka vztahu Československa k menšinám představuje klíč k československo-německým vztahům. Italská podpora národnostních menšin včetně vyslovení sympatií ve prospěch slovenského volání po autonomii pak umožňovala Římu oslabovat postavení Prahy na mezinárodním poli.

Oficiálně však byly bilaterální vztahy s Itálií považovány za korektní, kdy se společnému zájmu těšil především zahraniční obchod. Nad ekonomickým sblížením však převážil aspekt dvou odlišných politických ideologií, přičemž Řím odmítal být prostřednictvím národnostních menšin vtahován do vnitřních záležitostí Československa, jež nebyly prioritou jeho zahraniční politiky.

Cesty Prahy a Říma se rozešly zejména po prosinci 1937, kdy Itálie opustila Společnost národů. Ministr zahraničí Itálie Galeazzo Ciano československému vyslanci v Římě Františku Chvalkovskému naznačoval, že ke zlepšení vzájemných vztahů může dojít teprve po prohloubení vztahů Prahy k Berlínu, Budapešti a Varšavě, což nebylo reálné. Zhoršení československo-italských vztahů navíc přicházelo v době, kdy se relace Prahy s Berlínem nacházely v těžké krizi.

Monografie s tímto rozvržením mocenských sil dále pracuje a navazuje na ně na jaře 1938, kdy italský vyslanec v Praze Domenico de Facendis reflektoval důsledky anšlusu Rakouska rovněž pro německou menšinu v Československu a následně analyzoval Henleinovy nacionalistické požadavky z Karlových Varů.

V září 1938 byla Itálie vtažena do jednání ohledně nové podoby střední Evropy. Britský premiér Neville Chamberlain usiloval, aby právě Hitlerův spojenec Benito Mussolini vyvinul tlak na říšského kancléře a přesvědčil jej o nevhodnosti radikálního řešení československé otázky. Za stanovisko Velké Británie se tehdy postavil rovněž papež Pius XI., který tajnými instrukcemi duceho požádal, aby se v Mnichově angažoval ve prospěch spravedlivého řešení česko-německého pnutí, rozumějme za mír v Evropě.

Itálie se tak ocitla v kleštích dvou odlišných zájmů, kdy usilovala prosadit na úkor Československa především maďarské zájmy. Ještě před Mnichovskou konferencí hovořil Benito Mussolini o situaci v Československu a 18. září před italskou veřejností prohlásil, že Československo není schopné další existence, a proto musí zaniknout. O týden později se dokonce vyslovil, že je absurdní, aby miliony osob bojovaly za záchranu Benešova státu, jenž sám usiluje o ovládnutí osmi různých národností. Dne 30. září v Mnichově svá slova italský vůdce písemně stvrdil, čímž se zcela postavil na stanovisko Adolfa Hitlera, jak dokládá rovněž poznámka v Goebbelsově deníku.

Řím i dále pokračoval v podpoře maďarského kurzu, přičemž se stal jedním z arbitru československo-maďarského sporu o územní nároky. Budapešti tato podpora natolik zvýšila sebevědomí, že odmítla akceptovat nové uspořádání poměrů podle německého návrhu ze dne 22. října, ale prosazovala svůj radikálnější návrh ze dne 2. listopadu. Po arbitrážním jednání o československo-maďarské hranici ve Vídni postoupilo Československo Maďarsku rozsáhlé území na Slovensku o rozloze 10 390 km² s téměř milionem obyvatel a Podkarpatské Rusi rozloze 1 523 km² s více než sto sedmdesáti tisíci obyvateli.

Okupace českých zemí dne 15. března 1939 odhalila před evropskou veřejností agresivní německé ambice, jež usilovaly o likvidaci demokratického Československa. Pro Itálii byl

zmíněný krok bezpochyby překvapením, protože o něm byla od svého spojence informována až se zpožděním. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byla všechna vyslanectví Československa likvidována, což se dotklo rovněž Itálie, kde byl československý vyslanec v Římě Vlastimil Čermák vyzván, aby svůj post co nejdříve opustil a odcestoval do Prahy.

Ke čtivosti hutného textu přispívá značné množství pramenů k mezinárodním vztahům přelomu 30. a 40. let 20. století, jež byly autory prostudovány. Oba historici umně využívají dostupných archivů, edic diplomatických zpráv, deníků a pamětí, které konfrontují s početnou literaturou české i zahraniční proveniencí. Zajímavé obohacení tématu by představovalo snad jen větší využití dobových periodik, vycházejících zejména v metropolích zúčastněných států; jsou ostatně dnes již většinou digitalizovány.

Ačkoliv je monografie *In the Shadow of the Fasces I* primárně určena pro zahraničního čtenáře, který má možnost proniknout jejím prostřednictvím do složitých otázek mezinárodní politiky v hodině ohrožení Československa, čtenářský zážitek i bohatou faktografií si z ní odnese rovněž český čtenář. Již nyní se můžeme těšit na její pokračování pro období let 1939–1945.

Marek Šmíd

Jan KOURA

Rozdělený ostrov. Studená válka a kyperská otázka v letech 1960–1974

(= Studená válka – nové dějiny, sv. 1)

Praha, Nakladatelství Epocha 2019, 324 s., ISBN 978-80-7557-199-1.

Kyperský konflikt, probíhající v otevřené či latentní formě bezmála od konce druhé světové války až dodnes, se z větší části odehrával na pozadí studené války. V širším, možná ještě více určujícím pojetí byl zasazen do procesu dekolonizace, který v kyperském případě předpokládal dosažení nezávislosti na britské koloniální správě a následné vyrovnání se s jejím odkazem. Obě tyto okolnosti předznamenaly složitost a mnohvrstevnost tzv. kyperské otázky, tedy mezinárodněpolitických snah o nastolení trvale udržitelného mírového uspořádání na tomto národnostními rozpory zmítaném středomořském ostrově. Nalezení funkčního řešení nekomplikovala pouze nestabilní vnitropolitická situace na Kypru, ale především její mezinárodní kontext. Mezi aktéry, kteří se v rámci kyperské otázky pokoušeli prosadit své zájmy, se řadily jednak kyperské garanční mocnosti (Velká Británie, Řecko a Turecko), další zainteresované velmoci (v tomto případě Spojené státy americké a Sovětský svaz), samotná Kyperská republika, a též obě hlavní kyperské komunity – kyperští Řekové a kyperští Turci. Z mezinárodního hlediska pak nelze nezmínit angažmá Organizace spojených národů jak v diplomatických jednáních, tak při nasazení Mírových sil OSN na Kypru (UNFICYP).

Kyperská otázka byla v průběhu desetiletí předmětem mimořádného badatelského zájmu. Vyjmenovávat na tomto místě byt jen nejzásadnější díla historiků, politologů, teoretiků mezinárodního práva, sociologů nebo antropologů je tedy značně obtížné. Pokud bychom měli zmínit alespoň několik jmen současných autorů, můžeme mezi

ně zařadit Jamese Ker-Lindsaye, Rebeccu Bryant, Olgu Demetriou či Meteho Hataye.¹ V českém prostředí rozsáhlejší vědecký výzkum na téma kyperského konfliktu doposud chyběl. V omezené míře byl reflektován v dílech Pavla Hradečného, Konstantina Tsivose, Vladimíra Nálevky, nebo Jana Wannera.²

Nejnovějším příspěvkem ke studiu kyperské otázky je recenzovaná kniha Jana Koury. Její autor působí jako vedoucí „Skupiny pro výzkum studené války“ na Institutu pro studium strategických regionů Univerzity Karlovy. Kyperskou problematikou se zabývá již delší dobu.³ Ambicí jeho nové knihy, poskytující mimo jiné podrobný přehled vývoje kyperského konfliktu v období jeho vrcholné fáze, není pouze snaha vyplnit mezeru v rámci české literatury. Autor reaguje na aktuální vývoj na poli výzkumu studené války, v jehož rámci se badatelé pokoušejí o revizi bipolárního paradigmatu, který donedávna této disciplíně dominoval. Hlásí se k historiografickým trendům tzv. nových dějin studené války (*New Cold War History*), které o studenoválečném konfliktu uvažují v globálním i lokálním měřítku a berou v úvahu postoje dosud opomíjených aktérů systému mezinárodních vztahů, zejména menších států.⁴ Tento přístup jde ruku v ruce s obecnými trendy současného výzkumu mezinárodních vztahů.⁵ Důležitost a svébytnost rolí těchto aktérů v dějinách mezinárodních vztahů obecně, a v dějinách studené války a kyperského konfliktu konkrétně, byla doposud většinou zastíněna reflexí velmocenské politiky či tzv. diplomatickou historií (*diplomatic history*).

Úvodní kapitoly knihy se zabývají kořeny národnostního konfliktu na Kypru, důsledky britské koloniální správy pro politické uspořádání ostrova a konečně zahraniční politikou USA vůči východnímu Středomoří po vyhlášení Trumanovy doktríny (1947).

-
- 1 Kupříkladu James KER-LINDSAY, *Britain and the Cyprus Crises, 1963–1964*, Mannheim 2004; Olga DEMETRIOU, *Refugeehood and the Post Conflict Subject: Reconsidering Minor Losses*, New York 2018; Rebecca BRYANT – Mete HATAY, *Sovereignty Suspended. Building the So-Called State*, Philadelphia 2020.
 - 2 Srov. Pavel HRADEČNÝ, *Řekové a Turci: nepřátelé nebo spojenci?*, Praha 2000; Pavel HRADEČNÝ – Konstantinos TSIVOS, *Česko-kyperské vztahy*, in: Ladislav Hladký (ed.), *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*, Praha 2010; Vladimír NÁLEVKA, *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*, Praha 2004.
 - 3 Jan KOURA, *Zápas o východní Středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945–1953*, Praha 2013; Jan KOURA, *Řecko mezi Východem a Západem: Spojené státy americké a řecká otázka v letech 1945–1947*, *Slovanský přehled* 100, 1, 2014, s. 71–93; Jan KOURA, *Greek-Turkish Struggle for Cyprus. United States Foreign Policy towards the „Cyprus Question“ during the 1960s*, *The Twentieth Century* 1, 2, 2009, s. 13–40.
 - 4 Viz kupříkladu Odd Arne WESTAD, *The New International History of the Cold War: Three (Possible) Paradigms*, *Diplomatic History* 24, 4, 2000, s. 551–565; Frederico ROMERO, *Cold War Historiography at the Crossroads*, *Cold War History* 14, 4, 2014, s. 685–703.
 - 5 Srov. Robert O. KEOHANE, *Lilliputians' Dilemmas*, *International Organization* 23, 2, 1969, s. 291–310; Maurice A. EAST, *Size and Foreign Policy Behavior*, *World Politics* 25, 4, 1973, 556–576; Baldur THORHALLSSON, *The Role of Small States in the European Union*, Aldershot 2000; Clive ARCHER – Neill NUGENT, *Introduction: Small States and EU*, *Current Politics and Economics of Europe* 11, 2002, s. 1–10.

Koura se zaměřuje na historicky proměnlivou strategickou úlohu Kypru při naplňování zahraničněpolitických a geopolitických cílů Velké Británie a USA a při hledání způsobů vojenského a ekonomického využití ostrova. Autor poukazuje na nezanedbatelný podíl britské správy na prohlubování nevráživosti mezi oběma kyperskými národnostními komunitami. Brity zaštitěné zavedení vysoce rigidní a komplikované kyperské ústavy z roku 1960 pak označuje za jednu z příčin eskalace kyperského konfliktu.

Spíše než přímým objektem britských a amerických zájmů se Kypr stal prostředkem velmocí k dosažení mocenské převahy ve východním Středomoří a k uplatňování politických, ekonomických a bezpečnostních cílů v regionu Blízkého východu. Po získání nezávislosti v roce 1960 se o nově vzniklou Kyperskou republiku stále více zajímal též Sovětský svaz, potažmo socialistické země východního bloku. V podpoře kyperské nezávislosti spatřovaly příležitost k oslabení amerického vlivu v oblasti a narušení soudržnosti států NATO. Nutno dodat, že „mateřské země“ kyperských komunit, Řecko a Turecko, dokázaly vyvolat hluboký rozkol uvnitř NATO i bez sovětského přispění.

Koura upozorňuje, že přílišný důraz na bipolarismus a velmocenské soupeření, charakteristický pro dřívější přístupy ke zkoumání studené války, vedl k přehlížení role aktérů, kteří nebyli v postavení velmocí. Dělo se tak až do té míry, že politika Kyperské republiky byla mnohdy ztotožňována s postoji kapitalistického Západu. V Kourově interpretaci Kyperská republika, především díky svému dlouholetému charismatickému prezidentovi arcibiskupovi Makariosovi, dokázala vystupovat jako sebevědomý stát, bojující za svou nezávislost a suverenitu a prosazující svébytnou zahraniční politiku. I proto se Kyperská republika dokázala po jistý čas bránit zasahování velmocí i opakované hrozbě turecké invaze. Pro Makariosovu snahu zajistit Kypru vyvážené mezinárodní postavení, bylo charakteristické jeho angažmá v Hnutí nezúčastněných a politické spojenectví s egyptským vůdcem Gamálem Násirem. Prostřednictvím kyperské komunistické strany, Pokrokové strany pracujícího lidu (AKEL), pak Makarios utvářel a prohluboval vztahy se zeměmi východního bloku.

Ze všech socialistických zemí přitom právě Československo sehrálo významnou, byť epizodní úlohu v kyperské otázce. Tím podle autora zasáhlo nejen do vnitropolitického vývoje ostrova, ale i do velmocenské „hry“ o něj. Československá angažovanost v kyperských záležitostech prokázala, že i socialistický stát, závislý na následování sovětské politické linie, mohl v určitých momentech vést vlastní zahraniční politiku. Československo udržovalo kontakty s kyperskou komunistickou stranou AKEL již od padesátých let. Do kyperského vývoje Československo poprvé zásadněji zasáhlo z pozice nestálého člena Rady bezpečnosti OSN hlasováním pro rezoluci č. 186 z března 1964, vyzývající k ukončení násilí na Kypru a potvrzující kyperskou nezávislost a legitimitu Makariosovy vlády.

Výraznější československou intervencí do vnitřních záležitostí Kypru, která vyvolala nemalý mezinárodní skandál, byla bilaterální smlouva z roku 1966 o československých dodávkách zbraní, které Makariosův režim hodlal použít k zajištění kyperské nezávislosti. Následné požadavky kyperské vlády z konce šedesátých let na další dodávky již nebyly československou vládou vyslyšeny navzdory opačnému postoji Sovětského svazu. Nový obchod se tak uskutečnil až v polovině roku 1971. Skončil sice zabavením dovezeného

vojenského materiálu mírovými silami UNFICYP, podle některých interpretací však údajně pomohl udržet Makariosovu vládu u moci. I tak se kyperskému vůdci nepodařilo zabránit dalšímu neblahému vývoji, který v roce 1974 završila turecká invaze na ostrov.

Díky Kourově zaměření na širší škálu aktérů, zapojených do jednání o kyperské otázce a jeho snaze reflektovat dynamiku lokálního vývoje i globální kontext, je jeho analýza barvitá a čtivá. Na příkladu Kypru ukazuje, že se malé státy v době studené války sice často ocitaly ve vleku velmocenské politiky, dokázaly však svého závislého postavení mnohdy využít ve svůj prospěch. V rámci studenoválečného systému mezinárodních vztahů, na který bylo donedávna stereotypně nahlíženo jako na absolutně bipolární, se tak malé státy projevovaly též jako aktivní „hráči“, nikoli pouze jako jeho pasivní oběti.

Nikola Karasová

Petra BAŠTOVÁ

Třetí pilíř zahraniční politiky? Západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století

Praha, Academia 2018, 453 s., ISBN 978-80-200-2797-9.

Kniha Petry Baštové je zajímavým počinem hned v několika směrech. Jednak jde o jednu ze vzácných prací na téma kulturní diplomacie, resp. zahraniční kulturní politiky; zároveň jde o první českou knižní publikaci zabývající se německou zahraniční kulturní politikou; a jde také o mimořádně důkladnou analýzu tématu s důsledky i pro dnešek.

Diskuse o této knize je zároveň rozpravou o přístupu ke zkoumání kulturní diplomacie¹ – oblasti, která láká výzkumníky z různých oborů zejména od devadesátých let 20. století, kdy vyšla vlivná práce Josepha Nye o „měkké moci“,² tedy kapacitě státu kultivovat svou atraktivitu na mezinárodní scéně. Kulturní diplomacie je jedním z jejích prostředků. Ačkoli vědecká obec zdaleka nedospěla ke konsenzu ohledně definice kulturní diplomacie, v zásadě jde o snahu státu naklonit si zahraniční veřejnost prostřednictvím kultury.³ V českém jazyce není na toto téma mnoho publikací – systematicky se jím zabývá Eliška Tomalová z perspektivy

1 Budu používat v mezinárodní literatuře běžnější termín kulturní diplomacie. Termín „zahraniční kulturní politika“ je specifický pro německý kulturní okruh.

2 Joseph S. NYE, *Soft Power*, Foreign Policy 80, 1990, č. 3, s. 153–171.

3 Pro různé definice viz např. Jessica C. E. GIENOW-HECHT – Marc C. DONFRIED, *Searching for a Cultural Diplomacy*, New York 2010. Důležité je, že se pojetí kultury v různých materiálech může významně lišit, jak uvidíme i níže v této recenzi. Baštová definuje zahraniční kulturní politiku jako „tu část mezinárodních státních i společenských vztahů v oblasti kultury, vzdělávání, vědy a v sociální oblasti, která je podporována státem jakožto záměrně užívaný nástroj zahraniční politiky.“ Srovnej: P. BAŠTOVÁ, *Třetí pilíř zahraniční politiky*, s. 44. Podrobnější diskuse o vztahu k pojmu kulturní diplomacie tamtéž, s. 49.

mezinárodních vztahů,⁴ autorka této recenze z perspektivy mezinárodních vztahů a politické antropologie⁵ a v nedávné době také Ondřej Klimeš v rámci studia současné Číny.⁶ Petra Baštová je historička. Už z tohoto výčtu je zřejmé, že nejde o téma ponechané jednomu vědnímu oboru. Ze zahraniční literatury bychom mohli uvést četné studie zabývající se kulturní diplomacií a úzce souvisejícími pojmy (veřejná diplomacie, měkká moc, nation branding) z pohledu filosofie,⁷ studií kultury a managementu umění,⁸ brandingu či public relations.⁹

Vzhledem k různosti pojetí se liší i perspektivy zkoumání. Zatímco politologické studie a práce z oblasti mezinárodních vztahů mají sklony se zabývat spíše strukturální stránkou věci – aktéry a strategickými dokumenty, studie z oblasti kulturologie a antropologie zdůrazňují implicitní mocenské mechanismy či narativy a často berou v potaz širší spektrum aktérů než jen ty státní. Kniha Petry Baštové se řadí do prvního proudu. Je analyticky důkladná, ačkoli do jisté míry na úkor komplexnosti. Svůj výzkumný záměr ovšem autorka definuje přesně a do značné míry mu vyhovuje.

Autorka určuje cíl knihy jako „komplexní představení a nové zhodnocení koncepčních změn v zahraniční kulturní politice Spolkové republiky Německo v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století“ (s. 24). Především ověřuje tezi, zda německá zahraniční kulturní politika, která byla ve zkoumaném období označována jako „třetí pilíř zahraniční politiky“ – vedle klasické diplomacie a ekonomických vztahů – tuto roli skutečně hrála. Výzkumné období je ohraničeno lety 1959, kdy do čela kulturního oddělení Ministerstva zahraničních věcí Spolkové republiky nastoupil vlivný úředník Dieter Sattler, který stál za nárůstem významu zahraniční kulturní politiky, a rokem 1977, kdy vznikla první koncepce zahraniční kulturní politiky. To je také období, kdy zahraniční kulturní politika Spolkové republiky Německo (SRN) procházela důležitými změnami.

V úvodní kapitole autorka vymezuje základní teoretický perimetr své práce. Zajímavé je její použití Luhmannova konceptu politické moci jako cyklické dynamiky, tj. s důrazem na provázanost mezi individuálními a kolektivními aktéry (s. 39). Je otázkou, jestli je tento koncept v práci dostatečně vytěžen – individuální aktéři ve skutečnosti nejsou v knize systematicky pojednáni, ale pro ukotvení se jeví jako originální a zároveň zcela pertinentní.

Následující dvě kapitoly se věnují „situačnímu rámci“ německé zahraniční kulturní politiky. Již první z nich je čtivě psaným přehledem historického vývoje německé zahraniční kulturní politiky – který je fascinující a ukazuje jeden z největších rozkmitů

4 Eliška TOMALOVÁ, *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost*, Praha 2008.

5 Např. Jitka PÁNEK JURKOVÁ, *Strategies of Israeli Musicians as National Representatives*, *Urban People* 17, 2015, č. 2, s. 339–352.

6 Ondřej KLIMEŠ (ed.), *Kulturní diplomacie Číny a její regionální variace*, Praha 2019.

7 Nicolas K. LAOS, *Foundations of Cultural Diplomacy: Politics among cultures and the moral autonomy of men*, New York 2011.

8 Natalia GRINCHEVA, *U.S. Arts and Cultural Diplomacy: Post-Cold War Decline and the Twenty-First Century Debate*, *The Journal of Arts Management, Law, and Society* 40, 2010, č. 3, s. 169–183.

9 Gyorgy SZONDI, *Discussion Papers in Diplomacy: Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, The Hague 2008.

v pojetí této praxe v rámci jedné země. Německo si v rámci své několikanásobné redefinice identity prošlo kompletními přestavbami i v kulturní diplomacii: na počátku 20. století byla německá kultura jednoznačně spjata s vojenským duchem a později i válečným úsilím, z první světové války však Německo vyšlo ekonomicky zlomené a kultura se tak stala jednou z mála oblastí, kde mohla země ještě projevit zahraniční ambice. Heslem se stalo: „Od světové mocnosti k duchovní veličině“ (s. 90). Výmar se měl stát mezinárodním symbolem velikosti německého ducha. S nástupem národního socialismu a za druhé světové války se úloha kultury znovu změnila: měla změkčovat často drsné působení nacistických zastupitelských úřadů a vyvolávat dojem normálního dění, zatímco se pokrytecky proklamovaná apolitičnost kultury stala tím, co dnes aktivisté často nazývají „whitewashingem“ brutální a expanzivní politiky. Kultura tedy odváděla pozornost od nacistické zahraniční agrese.

Po druhé světové válce musela být kultura zcela depolitizována. Po prvních rozpačitých letech, kdy se Německo zdráhalo projevit mezinárodní ambice, se pozvolna ale zřetelně vzrůstající se zahraniční kulturní politika stala signálem pro zahraničí, že nové Německo je civilní, přátelskou mocností, jak popsali i jiní autoři.¹⁰ V tomto zájmu byla posílena decentralizace, tedy svěření zahraničních kulturních aktivit orgánům horizontálně i vertikálně diverzifikovaným, a kultura byla důsledně oddělena od politiky (tentokrát nejen rétoricky, ale i strukturálně). Vzniklá dynamika zde zajímavě souvisela s rozdělením Německa – zahraniční kulturní politika SRN měla podpiřat jeho nárok na výhradní zastupování státu a připravovat půdu pro pozdější znovusjednocení. Právě v této etapě vznikl prostor pro určení zahraniční kulturní politiky jako „třetího pilíře zahraniční politiky“. Už tento stručný historický exkurz je účinnou demonstrací toho, jak různé role může hrát kultura v zahraniční politice – v tomto případě dokonce v rámci jednoho území.

Ještě před analýzou zmíněné změny se autorka věnuje ve třetí kapitole společensko-politickému kontextu SRN ve zkoumaném období – východní politice Willyho Brandta, mezinárodnímu soupeření s Německou demokratickou republikou (NDR), a demokratizaci řady oblastí života včetně kultury a médií. Kontext je zásadní: jak autorka zdůrazňuje, úspěch a trvalost popsané změny koncepce zahraniční kulturní politiky byl založen na tom, že vycházel z „dlouhodobě akceptovaných myšlenek“ (s. 21).

Jaké jsou tedy ústřední teze knihy? V šedesátých a sedmdesátých letech se v souladu s rostoucími ambicemi zahraniční politiky SRN, která odpovídala rostoucímu hospodářskému významu země, organicky rozšiřovaly způsoby prezentace německé kultury v zahraničí (více aktérů, širší škála aktivit). Tomuto procesu odpovídalo po druhé linii také rozšiřování pojetí zahraniční kulturní politiky v důsledku (západoevropské) změny ve vnímání kultury. Od klasické kultury se pozornost obracela jednak ke kultuře současné a angažované, kritické vůči vlastní minulosti, ale také ke kultuře v širokém pojetí různých projevů společenských hodnot a vztahů, tedy včetně sportu, turistiky, urbanistiky aj. S tím rostla i ambice zahraniční kulturní politiky, která již nechtěla zasahovat jen elity ale také masy.

10 Johannes, PAULMANN, *Representation without Emulation: German Cultural Diplomacy in Search of Integration and Self-Assurance during the Adenauer Era*, German Politics and Society 25, 2007, č. 2, s. 168–206.

Baštová upozorňuje, že nešlo jen o reakci na mezinárodní děje, ale také na domácí debatu – kultura byla nově definována jako „sociální“, „dynamická“ a „relativní“ (s. 189). Logickým důsledkem demokratizace pojetí byl odvrát od vnímání zahraniční kulturní politiky jako jednostranné prezentace „národní kultury“ směrem k reciprocitě: začalo zvaní zahraničních souborů do Německa, zapojení aktérů v dialogích, změna formátů na interaktivnější (tj. méně koncertů, více debat). Ústředním narativem se stala prezentace Spolkové republiky jako „moderního, demokratického, vysoce industrializovaného státu“ s dlouhou tradicí, poučeného z minulosti a usilujícího o udržení míru (s. 189). Tyto principy byly v roce 1970 zakotveny ve vůbec prvním koncepčním dokumentu „Zásadách zahraniční kulturní politiky“ (s. 231) a následně v Koncepci zahraniční kulturní politiky z roku 1977.

V této kapitole je pro čtenáře z praxe kulturní diplomacie možná překvapivé, jak aktuální jsou principy postulované v šedesátých a sedmdesátých letech. Také v dnešní (zejména evropské) kulturně-diplomatické praxi se považuje za dobrý standard zdůrazňovat principy dialogu a inkluze, pojímat kulturu široce (běžné jsou například různé kulinářské iniciativy) a nebát se kritičnosti k vlastní společnosti. Pouhé vystavování vlastních kulturních výtvarků se považuje za „démodé“, či přímo za nebezpečně národovecké. Z Baštově studie je zřetelné, že v Německu proběhl tento obrat (vedle těsně kulturně i historicky spřízněného Rakouska) v rámci Evropy nejdůrazněji. Komparativní kapitola v závěru knihy ukazuje, že např. Francie a Itálie se v daném období k těmto principům hlásily mnohem váhavěji. Nabízí se tedy otázka, zda Německo udalo trend v kulturní diplomacii, či zda se „jen“ rychleji a důsledněji přihlásilo k již probíhajícím změnám v evropském společenském smýšlení i ve své zahraničně-politické praxi. Goetheho instituty jsou dodnes známé svým progresivním přístupem k tématům i formám a nejradikálnějším „odnárodněním“ své činnosti – často prezentují umělce jiné než německé proveniencie (velký důraz lze vysledovat například na Blízký východ), a to i v rámci rozpočtově náročných programů, nejde tedy jen o drobné doplnění oficiální kulturní linie. Pro zkoumání současné kulturní diplomacie je rozhodně přínosné poznat genezi tohoto postoje.

Knihy Petry Baštové dobře zachycuje úskalí této změny. Postihuje celou řadu symptomatických potíží kulturní diplomacie, dobře známých z praxe: zaprvé, pro veřejnost atraktivní oblast kultury v praxi málokdy přitahuje vlivné hráče na ministerstvech, jelikož jde o méně prestižní oblast činnosti v porovnání s bezpečnostní či ekonomickou politikou. Příslušné pozice podléhají nadprůměrné personální fluktuaci a důsledné naplňování koncepcí je proto obtížné (s. 181). Druhým, také univerzálním problémem je dlouhodobost cílů kulturní diplomacie – neslučují se často s volebními cykly ani s obdobími rotace kariérních diplomatů. Za třetí je to hybridní oblast zahraniční politiky, která je často atraktivnější pro aktéry zabývající se profesně domácí kulturou spíše než zahraniční politikou, své zastánce v relevantních kruzích si tak kultura hledá obtížně. Čtvrtým významným faktorem je často přílišná obecnost proklamovaných ambicí (v případě Spolkové republiky v daném období nejen ideová, ale také geografická: soupeření s NDR vedlo k příliš širokému regionálnímu rozptylu, který nakonec neumožňoval určit skutečné priority). Ačkoli v německém případě měla ambice za zahraniční kulturní politikou vzácnou oporu v elitách, médiích i důležitých ústavních činitelích, její cíle byly do praxe převedeny jen částečně.

Studie dobře analyzuje řadu aspektů kulturní diplomacie obecně na konkrétním příkladu. Má však i několik limitů: Její důraz na koncepcce a dokumenty vede k jistému deficitu plasticity výsledného obrazu. V podstatě tu chybí konkrétní příklady kulturních iniciativ, které by čtenáře vedly k přesnější představě o celém úsilí. V důsledku jejich absence se ztrácí ze zřetele řada faktorů, které výrazně tvarují kulturní diplomacii: osobní angažmá diplomatů a ředitelů institutů v terénu (tedy nejen v ústředním aparátu ministerstva), interakce s místními hráči a komunitami, zapojení expatriantů a krajanských komunit, kulturní determinanty v cílové zemi, role konkrétních umělců.

Bařtová sice říká (s. 14), že jí jde o doplnění existujícího výzkumu o koncepční hledisko a že souvislost mezi koncepcí a praxí je pro její výzkum až druhořadá (s. 20), je však zřejmé, že tento přístup má své limity. Ty, jak autorka vzápětí připouští, vystupují na povrch napříč knihou: narážíme na osobnostní předpoklady zastánců zahraniční kulturní politiky, na ideové pozadí jednotlivých zprostředkujících organizací, na reakce publika na místě i v tisku – ale děje se tak jen útržkovitě, převážně bez zahrnutí do analýzy. Nedá se zkrátka vyhnout tomu, že kulturní diplomacie je činnost, která nabývá své reálné podoby v málo strukturovaném terénu, a jejíž dopad závisí na determinantech v oficiálních dokumentech většinou nezachycených. Za obzvláště důležitý aspekt zkoumání kulturní diplomacie považují reakce publika, neboť ty jsou zejména pro kulturní diplomacii s ambicí dialogu s cílovou zemí (kterou Spolková republika ve zkoumaném období měla) nezbytnou polovinou procesu.

Tento rozměr je možné účinně zachytit i v rámci historické studie: například Danielle Fosler-Lussier v knize o studenoválečné kulturní diplomacii USA¹¹ ilustruje velmi efektivně obecné teze na konkrétních příkladech (tedy např. ukazuje „kulturní diplomacii jako prestižní dar“ v kontextu angažmá amerických dirigentů v rozvojových zemích či demonstruje otázku kulturní inkluзивity na turné afroamerických hudebníků). Fosler-Lussier dokumentuje celý proces od vzniku koncepcce na ministerstvu až po koncert na místě a jeho přijetí publikem a daří se jí tak lépe postihnout řadu významných faktorů. Pro zkoumané období by, podobně jako u Bařtové, bylo již jen těžko možné využít rozhovory s přímými účastníky, ale Fosler-Lussier používá ve svém výzkumu jako neméně cenný zdroj diplomatické depeše, což Bařtová nedělá.

Na dříve položenou otázku, co je nejproduktivnější perspektiva výzkumu kulturní diplomacie, by tedy autorka recenze odpověděla, že výzkum, který nespouští ze zřetele praxi, ať už v jakémkoli teoretickém či disciplinárním rámci.

Možná poněkud nadbytečné jsou v knize kapitoly věnované srovnání s dalšími zeměmi. Analýza jejich kulturních diplomacií je poměrně povrchní, stačilo by shrnout výrazné odlišnosti v kratší stati s referencemi na zdroje. Oproti tomu přínosné je načrtnutí dalšího vývoje německé zahraniční kulturní politiky po roce 1977, které ukazuje, jak základní principy přetrvaly a nadále se odrážejí v koncepčních dokumentech. (A naopak jak se změnilly některé parciální aspekty, dané zejména soupeřením s NDR: například geografické ambice.)

Poslední výtkou vůči knize je omezení okruhu zdrojů převážně na germafonní literaturu, které má občas za důsledek omezenou perspektivu. Např. na s. 27 tvrdí autorka,

11 Danielle FOSLER-LUSSIER, *Music in America's Cold War Diplomacy*, Oakland 2015.

že „[o]tázka hranice mezi ‚politickým‘ a ‚nepolitickým‘ je tak jedním z ústředních bodů nejnovějších teoretických (především politologických) pojednání o zahraniční kulturní politice“. To může být pravda pro německý okruh, ale v současné anglofonní literatuře ke kulturní diplomacii jsou dominantními tématy aktéři,¹² regionální variace¹³ a částečně i kulturní diplomacie Evropské unie.¹⁴

V každém případě však jde o dobře a čtivě napsanou, důkladně podloženou a bezpochyby přínosnou knihu, kterou ocení ten, kdo postrádá v rámci výzkumu na poli kulturní diplomacie, resp. zahraniční kulturní politiky, více skutečně hloubkových případových studií. Zajímavé, a pro každého badatele úlevné, je, že tyto vzácné důkladně zpracované studie docházejí přes různé výchozí pozice k podobným závěrům: kulturní diplomacie je obtížně uchopitelná disciplína v důsledku své hybridity, dlouhodobosti a poněkud efemérní podstaty jejího ústředního komponentu, tedy kultury, jejíž definice výrazně fluktuje. Zároveň je ale sférou zahraniční politiky, která má při bližším pohledu značnou vypovídací hodnotu, co se týče mnoha os zahraniční politiky daného státu – ať už jsou to identitární a normativní témata či organizační rovina. Petra Baštová dokázala osvětlit řadu těchto jevů v německé oblasti. Lépe tak rozumíme například i tomu, proč německé Ministerstvo zahraničních věcí i dnes veřejně proklamuje, že nenechá padnout Goethe Instituty, výrazně finančně oslabené epidemií koronaviru v důsledku výpadku jazykových kurzů.¹⁵

Jitka Pánek Jurková

-
- 12 Melissa NISBETT, *New Perspectives on Instrumentalism: An Empirical Study of Cultural Diplomacy*, *International Journal of Cultural Policy* 19 2013, č. 5, s. 557–575.2013; J. C. E. GIENOW-HECHT – M. C. DONFRIED, *Searching for a Cultural Diplomacy*; Ien ANG, et al., *Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?*, *International Journal of Cultural Policy* 21, 2015, č. 4, s. 365–381; David CLARKE, *Theorising the Role of Cultural Products in Cultural Diplomacy from a Cultural Studies Perspective*, *International Journal of Cultural Policy* 22, 2016, č. 2, s. 147–163.
 - 13 Algis JUNEVIČUS – Mindaugas PUIDOKAS, *The Importance of Strategy for Forming State Image: Comparative Analysis of Lithuanian, Estonian and Finnish Cases*, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 213, 2015, s. 86–91; Ondřej KLIMEŠ, *Kulturní diplomacie Číny a její regionální variace*.
 - 14 Neil COLLINS – Kristina BEKENOVA, *European cultural diplomacy: diaspora relations with Kazakhstan*, *International Journal of Cultural Policy* 23, 2017, č. 6, s. 732–750; *Yudhishtbir Raj ISAR, Culture in EU External Relations: An Idea Whose Time Has Come?*, *International Journal of Cultural Policy* 21, 2014, č. 4, s. 494–508.
 - 15 Corona: Maas will Goethe-Institut vor Einschnitt bewahren, *Süddeutsche Zeitung*, 10. dubna 2020. Dostupné na <https://www.sueddeutsche.de/gesundheit/gesundheitsberlin-corona-maas-will-goethe-institut-vor-einschnitt-bewahren-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-200409-99-647625?fbclid=IwAR2GI7ad9HiD2KDP7534ycaAarlf7jIHRxKjNFG-nzJhwUus6wLYQVti7uA> (5. 5. 2020).

Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK a kol.

Dubček

Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied –
Historický ústav SAV 2018, 532 s., ISBN 978-80-224-1651-1.

Kolektivní monografie devatenácti slovenských a českých historiků a politologů je dalším příspěvkem k pracím o Alexandru Dubčekovi, symbolu „Pražského jara“ 1968. Kniha vyšla také v anglické verzi.¹ Ačkoliv se editoři maximálně snažili, aby kniha byla skutečně kolektivní monografií a nikoliv sborníkem, tj. aby měla ucelený charakter a mapovala celý Dubčekův život, přeci jen jsou příspěvky značně disparátní; pokud výsledkem měla být ucelená Dubčekova biografie, pak se tento záměr povedl jen zčásti. O některých obdobích života Alexandra Dubčeka, jako např. o jeho pobytu v SSSR v dětství a mládí toho totiž víme velmi málo, resp. víme jen to, co o sobě Dubček sám řekl ve svých pamětech, které vyšly v roce 1993.² Autoři jednotlivých kapitol v tomto případě sáhli k jedinému možnému řešení, totiž k popisu příslušné doby a důležitých politických událostí v ní. Možná by knize lépe slušel název „Alexander Dubček a jeho doba“.

Úvod tvoří studie Vlasty Jaksicové „Spor o Dubčeka“ (s. 9–23). Autorka se vyjadřuje k dvěma zásadním postojům historiků a publicistů: na jedné straně stojí kritici, kteří s ohledem na to, že pokus o „socialismus s lidskou tváří selhal“, Dubčeka odmítají, na druhé straně skupina jeho obdivovatelů, podle kterých právě on ukázal celé jedné generaci, „že se to dá dělat i jinak“ a dal tak smysl jejich dalšímu životu. Ale pravda, jak už to bývá, se nachází někde mezi oběma krajnostmi. Autorka se na závěr ztotožňuje s Dubčekovými slovy z interview pro hamburský časopis „Merian“ z roku 1992: „Člověk nemůže jít jen do takového boje, o němž dopředu ví, že jej vyhraje“ (s. 22).

Kapitola s názvem „Hľadanie zaslúbenej zeme. Migračný a politický kompas Štefana Dubčeka“ od Juraje Benka, se týká Dubčekových rodičů, jmenovitě pak jeho otce Štefana Dubčeka, který odešel za prací do USA, kde se seznámil se socialistickým a později komunistickým hnutím, s nímž se ztotožnil (v Americe se narodil Alexandrův starší bratr Július; při návratu do Evropy byla manželka Pavlína Dubčeková, se kterou se Štefan oženil v USA, znovu těhotná, ale Alexander se narodil až na Slovensku). Autor se zmiňuje také o slovenském krajském hnutí v Chicagu a jeho vazbách na socialismus. To je skutečnost, o které se dnes málo mluví; pochybnosti ale vzbuzuje Benkovo tvrzení, že ustavujícího kongresu Slovenské ligy v Americe v Clevelandu se zúčastnilo 10 000 Slováků (s. 36). Kam by se tolik lidí naráz vešlo? Kapitola je přínosná také tím, že připomíná málo známou okolnost, na kterou před lety poukázal Mark Stolarik, kanadský historik slovenského

1 Miroslav LONDÁK – Slavomír MICHÁLEK (eds.), *Dubček. The Symbol of Spring*, Bratislava, Veda – Peter Lang 2019, 556 s.

2 Jiri HOCHMAN (ed.), *Hope dies Last. The Autobiography of Alexander Dubček*, New York, Kodansha International, 1993, 339 s.; Jiří HOCHMAN – Alexander DUBČEK, *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*, Praha, Svoboda-Libertas 1993, 296 s.; slovenská verze: *Nádej zomiera posledná. Z pamäti Alexandra Dubčeka*, Bratislava, Národná obroda 1993. Kniha byla přeložena i do dalších jazyků.

původu, působící na univerzitě v Ottawě: myšlenky komunismu se na Slovensko nedostaly primárně z Ruska, ale po vzniku Československa je přinesli navrátilci z USA, kde komunistická strana vznikla už v roce 1919.

Kapitola „Rodina Dubčekovcov v Sovietskom zväze“ z pera Ludovíta Hallona a Zdeňka Jiráka pojednává spíše o akci „Interhelpe“, než o Dubčekovi. Chybí v ní především odpověď na otázku, jak Dubčekova rodina reagovala na čistky v letech 1936–1938, při kterých byl každý cizinec apriorně podezřelý, a jak je dokázala ve zdraví přežít. Bez prostudování ruských archivů lze ovšem o tomto období Dubčekova života těžko říci něco bližšího, takže také Halon a Jirásek jen parafrázuji jeho paměti. Z nich víme, že Štefan Dubček, pravověrný komunista, který dobrovolně odešel s rodinou do SSSR, byl uvědomělým Slovákem a odmítl požádat o sovětské občanství. Dá se předpokládat, že jako občan státu, který byl od roku 1935 spojencem SSSR, byli Dubčekovi do určité míry chráněni. Zesnulý historik Mečislav Borák však přesvědčivě ukázal, že v obecné rovině samotný fakt cizího občanství nechránil (např. na Volyni skončila řada Čechů bez ohledu na své československé občanství v „gulagu“ anebo rovnou v masových hrobech). Československé pasy však Štefanovi a Alexandrovi umožnily na podzim 1938 odcestovat zpět na Slovensko, kam se Pavlína a starší syn Július vrátili již v roce 1935.

Třetí kapitolu Martin Mocko pojmenoval výstižně „Otec a syn v odboji“. Je to především výklad o komunistickém odboji na Slovensku a o činnosti třetího ilegálního výboru Komunistické strany Slovenska (KSS), jehož členem se v dubnu 1942 stal Štefan Dubček. O jeho odbojové činnosti se dozvíme mnoho, o činnosti Alexandra jen málo, vlastně jen to, že se zapojil do činnosti stranické buňky v továrně v Dubnici, kde pracoval. Také se dobrovolně zúčastnil Slovenského národního povstání. Július v něm padl, Alexander byl raněn. V kapitole jsou dvě věcné nepřesnosti: gestapo nemohlo v roce 1941 zatýkat a postřelit člena druhého ilegálního vedení KSS Ludovíta Benadu (s. 74), protože na Slovensku oficiálně nepůsobilo – zatýkání mohly provádět jen slovenské bezpečnostní orgány. V tomto případě zřejmě šlo o detektivy slovenské politické policie – Ústředny státní bezpečnosti (UŠB). V květnu 1941 ještě Židé na Slovensku nebyli podrobeni zásadním omezením pohybu a i když opatření proti nim se již od podzimu 1940 neustále zpřísňovala, nebyli masově zatýkáni – to přišlo až po vydání tzv. židovského kodexu 9. září 1941. Deportace Židů ze Slovenska tehdy ještě neprobíhaly (s. 78), byly zahájeny až 25. března 1942.

Následující kapitoly popisují Dubčekův vzestup jako placeného profesionálního komunistického funkcionáře (Jan Pešek, „Z robotníka politický profesionál“), který se v relativně krátké době stal z okresního tajemníka v Trenčíně tajemníkem ÚV KSČ pro průmysl a členem předsednictva ÚV KSČ (Miloslav Londák, „Dubček ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel“) a nakonec v září 1963 prvním tajemníkem ÚV KSS (Stanislav Sikora, „Alexander Dubček, prvý tajomník ÚV KSS“, s. 119–144). Londák je autorem i sedmé kapitoly: „Problémy slovenskej ekonomiky v období predjaria a ich vnímanie Alexandrom Dubčekom“. Tyto kapitoly ve skutečnosti pojednávají o hospodářském vývoji Slovenska, nikoliv o Alexandru Dubčekovi. Přesto je kapitola něčím cenná: autor ukazuje, jak byla na Slovensku kritizována Šikova ekonomická reforma, protože nebrala ohled na specifika Slovenska (s. 152n.). Už v šedesátých letech se tedy objevila stejná kritika, s jakou se o třicet

let později setkal Václav Klaus při své koncepci radikální ekonomické reformy, tj. restaurace kapitalismu. Není ostatně asi náhoda, že slovenští ekonomové, jako byli Viktor Pavlenda či Hvezdoň Kočtúch, požadující po Šikovi jinou podobu reformy, se v devadesátých letech vynořili se stejným programem v rámci neformálního sdružení NEZES (Nezávislé združenie ekonómov Slovenska).

Stanislav Sikora v další kapitole popisuje dopad rehabilitací obětí politických procesů padesátých let, především důsledky rehabilitace Husáka a spol. a zkoumá Dubčekovy postoje v oné době. Dubček nebyl federalistou, ale nestavěl se proti větší pravomoci slovenských národních orgánů (s. 136–137). Polemizoval bych zde se Sikorovým tvrzením, že přesun Dubčeka z funkce tajemníka ÚV KSČ pro průmysl do funkce prvního tajemníka ÚV KSS byl jeho politickou degradací (s. 120n.). Dubček neměl žádné ekonomické anebo manažerské vzdělání, průmyslu po odborné stránce nerozuměl a těžko jej mohl úspěšně řídit. Jako první tajemník ÚV KSS zůstal z titulu své funkce členem předsednictva ÚV KSČ, tedy skutečného centra moci, a navíc se stal nejvyšším pánem na Slovensku. To nelze považovat za degradaci. Jinak v Sikorově příspěvku je na s. 138, pozn. 54, malá chyba: jak vyplývá z kontextu, o postavení Bratislavy jako hlavního města Slovenska se zřejmě jednalo na zasedání ÚV KSČ 3.–5. ledna 1967, a nikoliv až roku 1968. Tehdy měl už totiž ÚV KSČ jak známo úplně jiné starosti.

Kapitola Eleny Londákové, nazvaná „Kultúrne elity na Slovensku v období predjaria a ich vnímanie Alexandra Dubčeka“ (s. 159–175) opět říká hodně o kultuře v době předjaří a málo o Dubčekovi. Od roku 1963 docházelo na Slovensku k uvolnění v oblasti kulturní politiky, ale nedá se dokázat, že by se tak dělo díky Dubčekovi. Pokud měl na této situaci nějaké zásluhy, pak spočívaly v tom, že různé směrnice či přímé příkazy a zákazy, přicházející z Prahy od Antonína Novotného, na Slovensku neprováděl a snažil se je zahrát do ztracena. Není však jasné, zda tak činil vědomě, nebo si prostě se situací nevěděl rady. Autorka uvádí několik jmen umělců, s kterými se Dubček stýkal a kteří se stali jeho osobními přáteli. Nic to ale nevypovídá o tom, jak Dubčeka jako nejvyššího stranického funkcionáře vnímala umělecká obec jako celek. Platí to i obráceně: nevíme vlastně nic o tom, jaký měl Dubček vztah ke kultuře, či měl nějaké oblíbené spisovatele, hudební skladatele apod.

Ústřední část knihy tvoří kapitoly, týkající se činnosti Alexandra Dubčeka v době „Pražského jara“ 1968 od Stanislava Sikory a Miroslava Londáka („Alexander Dubček a „socializmus s ľudskou tvárou““, s. 177–220) a texty, týkající se Dubčkova postupného politického pádu po sovětské okupaci – kapitola Michala Štefanského „Z internácie na rokovania s Moskvou“, resp. Zdeňka Doskočila „Dubček na počátku normalizace, jeho politický pád v dubnu 1969 a následný odchod z vrcholné politiky“ (s. 277–310). Autoři přesvědčivě ukazují, jak se Dubček pokoušel lavírovat a ustát silící tlak Moskvy. Situace ale neměla žádné rozumné řešení ani před okupací, a tím méně po ní. S tím nezbývá než souhlasit, ale je třeba dodat, že Dubček nemusel skončit tak trapným způsobem, jakým skončil: nikdo jej nenutil, aby v dubnu 1969, na počátku normalizace přijal funkci předsedy Federálního shromáždění a v této funkci pak podepsal tzv. pendrekový zákon (s. 303–305).

K výkladu o Dubčekovi v letech 1968–1969 se přimykají kapitoly Slavomíra Michálka o reakcích Západu na Dubčkovu politiku a na sovětskou invazi: „Obrodný proces

a Alexander Dubček očami USA a Západu“ (s. 221–238), a „Invázia 1968 a platonické sympatie Západu voči Československu pod krídlami Washingtonu“ (s. 239–260). Autor na základě dokumentů ze zahraničních archívů ukazuje, že přes veškeré sympatie k obrodnému procesu neměl Washington v úmyslu zasahovat do československých záležitostí. Podobný postoj zaujala i Velká Británie, Francie a Spolková republika Německo. Lživá jsou tedy tehdejší tvrzení sovětské propagandy o tom, že bez sovětského zásahu by Československo vypadlo z Varšavské smlouvy a zemí by nakonec obsadila vojska NATO, což bohužel dodnes opakuje část ruské historiografie a publicistiky.³

Malé intermezzo představuje krátká kapitolka Jerгуše Sivoše o Dubčekovi jako velvyslanci v Turecku, kde Dubček krátce působil: od 25. ledna do 30. května 1970. Přínosné na kapitole je, že autor uvedl na pravou míru Dubčekovu verzi o „dobrodružném“ útěku z Turecka zpět do Československa, kterou nekriticky převzali domácí i zahraniční publicisté. Dubček v pamětech uvádí, že mu Husákovo vedení bránilo v návratu do Československa a doufalo, že požádá v některém západním státě o azyl (ten mu byl skutečně z několika zemí diskrétně nabízen). Proto prý tajně odešel v noci z velvyslanectví, odjel vlakem do Istanbulu a odtud odletěl maďarskou společností MALÉV do Budapešti s cílem dostat se do Bratislavy; protože ale o jeho letu maďarské orgány informovaly československé úřady, očekával jej na letišti v Budapešti bývalý tajemník KV KSS Západoslovenského kraje František Dvorský, který jej odvezl autem do Prahy.⁴ Ve skutečnosti Dubček z Ankary neutekl, ale byl normálně odvolán; cestoval skutečně s maďarskou leteckou společností přes Budapešť a potom dále služebním autem do Prahy, ale jen proto, že pravidelný let ČSA z Istanbulu do Prahy byl 29. května 1970 pro technickou závadu letadla zrušen (s. 320).

Elena Londáková je též autorkou kapitoly „Slovenská spoločnosť v období normalizácie“ (s. 323–337). Dočteme se zde zajímavé věci o slovenské kultuře a společnosti za normalizace, ale o Dubčekovi zde není pochopitelně nic, protože ten tehdy na kulturu žádný vliv neměl. V této kapitole je malá nepřesnost: na počátku sociálních nepokojů v Polsku nebyla „banická revolta“ (s. 336), ale stávka železničářů v Lublinu a bezprostředně na to stávka dělníků v gdaňských loděnicích – horníci z hornoslezského uhelného revíru se zapojili do stávky až později. Nešlo o revoltu, stávky měly pokojný průběh. Nedá se také říci, že to bylo na „prelome 70. a 80. rokov“, protože stávka vypukla až v létě 1980.

Kapitola Ivana Laluhy a již nežijícího Jozefa Žatkuliaka „Ani počas normalizácie Dubček nemlčal“ patří k slabým částem knihy. Laluha, osobní Dubčekův přítel, se snaží ukázat, jak Dubček po celých dvacet let vystupoval proti normalizaci, ale měl svou vlastní formu boje, která spočívala v psaní protestních listů stranickým a státním představitelům. To je sice pravda, ale je nutně otevřeně říci, že u člověka s tak silnou mezinárodní reputací to bylo málo. Dubček žil pod neustálým policejním dohledem a byl různým způsobem omezován ve styku se svými přáteli a známými, ale tako postiženi byli i ostatní protagonisté reformního hnutí z roku 1968. Mnozí z nich se přesto zapojili do protirežimních aktivit.

3 Měl jsem možnost se o tom přesvědčit na konferenci o roce 1968 v Moskvě na podzim předminulého roku (2018).

4 Jiří HOCHMAN – Alexander DUBČEK, *Naděje umírá poslední*, Praha 1993, s. 253–254.

Dubčekova politická reaktivizace nastala až v roce 1988, kdy získal čestný doktorát univerzity v Bologni, kam mu Jakešovo stranické vedení dovolilo vycestovat, a kde přednesl projev mající velký mezinárodní ohlas (s. 357). Do širších opozičních aktivit se vlastně zapojil pouze jednou, když na podzim 1989 připojil svůj podpis k protestu proti stíhání tzv. bratislavské pětky (s. 367). Na počátku roku 1989 navázal kontakty s klubem „Obroda“, která mu byla blízká svým socialistickým zaměřením, avšak členem se nestal. Text kapitoly, v níž je poměrně podrobně popisována činnost opozice a disentu na Slovensku, dokazuje v rozporu s názvem stati, že Dubček po většinu času mlčel.

Jozef Suk v kapitole „Prezidentské drama 1989: Alexander Dubček nebo Václav Havel?“ (s. 339–370) podrobně popisuje okolnosti Dubčekovy kandidatury na úřad prezidenta, jeho soubor s Václavem Havlem a nakonec návrat do křesla předsedy Federálního shromáždění, tedy do funkce, ve které již byl v roce 1969; jde vlastně o rozvinutí Sukovy starší studie o okolnostech zvolení Václava Havla prezidentem.⁵ Autor přináší některé nové skutečnosti především ohledně způsobu, jakým byli komunističtí poslanci ve Federálním shromáždění vedením vlastní strany donuceni hlasovat při prezidentské volbě 29. prosince 1989 pro Václava Havla (s. 384n.).

Peter Weiss, někdejší předseda Strany demokratické levice (SDL) a nyníjší (2020) velvyslanec Slovenské republiky v Praze, podává v kapitole „Cesta Alexandra Dubčeka k sociální demokracii“ (s. 387–428) doposud neznámé skutečnosti o okolnostech, za kterých se Dubček na jaře 1992 stal předsedou Sociálně-demokratické strany na Slovensku (SDSS). Na její kandidátní listině byl pak v červnových volbách 1992 zvolen poslancem Sněmovny národů. Weiss ukazuje, že Dubčekovy popularity se na jaře 1992 snažilo nejprve využít Mečiarovo Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), které mu nabízel první místo na své kandidátce v Západoslovenském kraji, avšak Dubček odmítl. Finančně Dubčekovu předvolební kampaň SDSS a jmenovitě Dubčeka jako jejího nového předsedu podpořila česká sociální demokracie (ČSSD). Její předseda Jiří Horák si ale stanovil podmínku, že slovenští sociální demokraté neuzavřou volební koalici s postkomunistickou Weissovou SDL (s. 409n.). Zde malá osobní vzpomínka: měl jsem možnost hovořit s Dubčkem koncem srpna 1992, krátce před jeho tragickou autohavárií. Na dotaz, proč si vybral na Slovensku okrajovou SDSS a nikoliv HZDS, sdělil, že se tak rozhodl i kvůli jejímu státoprávnímu programu, kterým bylo udržení společného československého státu.

Stať Adély Gjuričové „Trest bez zločinu? Alexander Dubček jako předseda federálního parlamentu“ (s. 429–443) ukazuje, jak se Dubček coby předseda Federálního shromáždění v letech 1990–1992 stal velmi rychle terčem útoků české pravice. Byl pro ni jen „člověkem věřejška“, „levičákem“, který už nemá dnešku, stojícímu na „trhu bez přívlastků“ co říci. Dubček byl ve volbách v roce 1990 zvolen na kandidátce VPN, avšak když se toto hnutí na jaře 1991 rozpadlo, ztratil politickou podporu. Ačkoli vždy obhajoval československý stát, musel Dubček v listopadu 1991 ustoupit v osobním konfliktu s Pavlem Tigridem (ten prohlásil „buď Dubček, nebo já“) a neměl možnost promluvit na velkém mítinku na Václavském

5 Jiří SUK, *K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví*, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 2–3, s. 346–369.

náměstí na podporu společného státu (s. 443). A to přesto, že Dubček funkci předsedy FS vykonával až do konce volebního období dle nejlepšího vědomí a svědomí.

Adam Hudek, který se specializuje na dějiny slovenského dějepisectví, přispěl do knihy kapitolou „Alexander Dubček v historiografii“ (s. 445–460). Rozebírá tu především práce zahraničních autorů, jako jsou William Shawcross, Harold Gordon Skilling, Vladimír Kusin či Mary Heimann. Dubček se v jejich pracích zpravidla jeví jako čestný a sympatický, ale i naivní člověk, který nebral v úvahu limity komunistického režimu, ani geopolitické souvislosti doby. Autoři buď tvrdí, že Dubček žádnou vlastní politickou koncepci neměl, anebo zdůrazňují, že jeho koncepce kombinující socialismus s občanskými a politickými svobodami byla od počátku pochybná.

Hudek si všímá i postoje slovenské ľudácké publicistiky ze sedmdesátých a osmdesátých let: Analyzuje např. práce historizujících politologů Jozefa Kirschbauma, Štefana Glejdury a Jozefa Mikuše. V jejich pojetí byl Dubček, ačkoliv komunista, především uvědomělý Slovák, který prosazoval federalizaci a slovenský národ tak díky němu v roce 1968 učinil důležitý krok na cestě k vlastnímu státu (toto tvrzení je nepravdivé: Dubček před rokem 1968 federalistou nebyl, v roce 1968 se za vznik federace výrazněji neangažoval a po listopadu 1989 hnutí za samostatnost Slovenska nepodporoval). Demokratizační proces se podle těchto autorů za Dubčeka slibně rozvíjel, ale Češi nakonec sami tento proces pohřbili, protože svými radikálními demokratickými požadavky vyvolali sovětskou okupaci (s. 456n.). Podobné názory neoludáckých historiků, politologů a publicistů nemohou nikoho překvapit: v pojetí neoludáků je totiž vše české a z českého prostředí pocházející už z principu věci špatné a pro Slovensko a Slováky škodlivé.

Hudek je spolu s Jurajem Benkem také autorem závěru knihy: „Miesto Alexandra Dubčeka v našich dejinách“ (s. 461–468). Autoři znovu rekapituluji Dubčkův život, který byl jistě dynamický a střídaly se v něm vzestupy i pády, různá mohou být i hodnocení jeho postojů a činů. Nicméně bez ohledu na to Dubček má a vždy bude mít pevné místo ve slovenských dějinách. A nejenom slovenských.

Jan Rychlík

Benedicta HÜBNEROVÁ – David VÁLKA

České stopy v Římě

Praha, Knižní klub 2018, 144 s., ISBN 978-80-242-6054-9.

Pokusy o ucelené vystižení české přítomnosti v Římě se pravidelně objevují v souhrnných publikacích od šedesátých let 20. století. U zrodu tohoto typu prací stálo náboženské středisko Velehrad, které vzniklo v Římě roku 1968 a za jehož rozmachem stál exilový kardinál Josef Beran. Velehrad se ostatně stal vydavatelem dosud nejrozšířenější příručky *Cesty po Římě*, zpracované kolektivem, který vedl Jiří Hájek a v němž vynikal přední církevní historik Jaroslav V. Polc. První vydání z roku 1968 se postupně rozšiřovalo, autorský tým se obměňoval a hlavním autorem se stal Jaromír Ryska; ve třetím a čtvrtém vydání (Řím 1991 a 2003) šlo již o propracovanou kombinaci encyklopedicky pojatého průvodce po Věčném městě s chronologicky pojatým

přehledem „České reminiscence v Římě“ a se stručnými údaji o obou českých duchovních centrech – Velehradu a Nepomucenu.¹

Zatímco v „Cestách po Římě“ byl přirozeně položen hlavní důraz na církevní dějiny a instituce, kniha publicisty památkářského zaměření Václava Fialy *Umělecký Řím* (2015)² položila větší důraz na umělecké výtvořky všeho druhu, respektive na jejich deskriptivní a ikonografickou prezentaci; k výkladu o některých mimořádných památkách byly připojeny stručné exkursy do římských dějin. Výrazně menšinová bohemikální tematika byla do knihy poněkud uceleněji zahrnuta především ve vztahu k českým umělcům, kteří studovali nebo dočasně působili v Římě.

Snaha o vyváženost církevní a světské (včetně umělecké) tematiky je příznačná pro útlejší knížku Jany Koudelkové *Česká zastavení v Římě* (2000), která je vybavena velmi kvalitním obrazovým doprovodem.³ Významnou inovací se stalo zaměření na nejnovější dějiny a rozšíření spektra zájmu o kontakty českého prostředí s Římem a Vatikánem v oblasti politiky, diplomacie a dokonce i sportu. Ačkoli také zde zůstalo zachováno sepětí s Českým poutním domem Velehrad, velmi pozitivně se projevila podpora Velvyslanectví České republiky v Římě, které je právě pro heuristiku k soudobým dějinám česko-italských vztahů nejhodnějším zdrojem informací. Tato publikace, zejména její oddíl „Česká kronika“ (stručný chronologický přehled událostí kontaktního rázu), by si zasloužila aktualizované vydání, které by zachytilo české vztahy k Římu také v posledním dvacetiletí.

Nejnovější kniha *České stopy v Římě* je dílem historičky řeholní sestry Benedicty Hübnerové a pedagoga Davida Války; oba Řím dobře poznali za dlouhodobého pobytu, z čehož vyplývá jejich solidní přístup k místním realitám. Od výše uvedených – systematicky pojatých – prací se „České stopy“ zřetelně odlišují svým narativním pojetím. První polovina knihy, zpracovaná B. Hübnerovou, podává výklad o vybraných bohemikálních místech paměti v Římě. Tento výklad je založen na příbězích zaměření osobnostního (Cyril a Metoděj, abatyše Mlada Přemyslovna, biskup Vojtěch Slavíkovec, Anežka Česká, sázavský opat Božetěch, blahosladený Hroznata, Karel IV., pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, skladatel Josef Mysliveček, arcibiskup Josef Beran, kardinál Tomáš Špidlík), skupinového (barokní kavalerie přijíždějící do Věčného města, čeští umělci v Palazzo Venezia) nebo událostního (tažení českého vojska k Římu roku 1083, česká výprava ke kanonizaci Anežky České v listopadu 1989).

Zvolený přístup poskytl autorce příležitost k obecným výkladům o některých stránkách církevních dějin nebo o širších historických souvislostech; u osobností jde často spíše o biograficky pojatý portrét než o soustředění na vztah k Římu. Je zjevné, že B. Hübnerová částečně vzala v úvahu novější českou (výjimečně i do češtiny přeloženou)

1 *Cesty po Římě*, sestavil Jiří HÁJEK za spolupráce Vladimíra Koudelky, Jaroslava V. Polce a Závěše Zupského, Řím, Velehrad ¹1968, 207 s.; *Cesty po Římě*, sestavil Jaromír RYSKA za spolupráce Vojtěcha Hrubého a Jaroslava V. Polce, Řím, Velehrad ⁴2003, 331 s.

2 Václav FIALA, *Umělecký Řím. Průvodce městem antickým, papežským a současným po stopách umělců a jejich děl*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 419 s.

3 Jana KOUDELKOVÁ, *Česká zastavení v Římě*, Řím – Praha, Český poutní dům Velehrad – Velvyslanectví České republiky v Itálii – Portál 2000, 80 s.

historiografii; nepokládala však za nutné přihlédnout k italské či jiné zahraniční literatuře, která nastavuje české přítomnosti v Římě potřebné srovnávací zrcadlo. Ačkoli je text psán lehkým popularizačním stylem, přináší značné množství faktografických údajů. Je třeba ocenit, že tam, kde autorka věnuje pozornost legendám a ostatkům, spjatým s dějinami římských chrámů, snaží se o kritický historický nadhled. Co do vymezeného prostoru, zřetelná převaha středověkých poutníků nad osobnostmi z novější doby (s výjimkou poměrně rozsáhlého medailonu kardinála Berana) zvýrazňuje autorčin zájem o starší dějiny, nesvědčí však o vyváženém pohledu na české stopy v Římě.

Druhou část knihy uvádí zasvěcený pohled na úlohu Papežské koleje Nepomucenum, jehož autorem je Petr Šikula, bývalý rektor Nepomucena. Kolej, která byla oficiálně zřízena papežem Piem XI. roku 1930, se stala centrem českého života v Římě, a to nejen pro tamní duchovenstvo a studující bohoslovce, ale po roce 1989 také pro krajany sdružené v Asociaci Praha, pro žáky České školy Řím a zvláště pro historiky a další badatele v humanitních oborech, kteří přijíždějí pracovat do zde sídlícího Českého historického ústavu v Římě. Lze dodat, že Nepomucenum se svou rozlehlou kaplí, společenskými sály a pietně uchovávaným pokojem kardinála Berana se stalo víc než plnohodnotným pokračovatelem někdejšího českého hospicu založeného Karlem IV. a pozdější malé koleje Bohemicum; vytvořilo důstojný český protějšek „národních kostelů“ a na ně napojených duchovních center, která mají v Římě jiné evropské státy a regiony.

Další stati, napsané vždy zástupci dané instituce, podávají charakteristiku a stručný nástin vývoje ostatních českých institucí v Římě – Poutního domu a duchovního centra Velehrad, obou velvyslanectví (u Italské republiky a při Svatém stolci), Associazione Praga a České školy Řím; pro badatele o soudobých dějinách je užitečná kapitola věnovaná České sekci Rádia Vatikán (působí od roku 1947), kterou napsal její vedoucí redaktor Milan Glaser. Texty Davida Války mají charakter osobních reminiscencí a římským prostředím inspirovaných úvah. Spíše než jako zpracování bohemikální tematiky je lze přijmout v rovině pramene svědčícího o římské každodennosti na počátku 21. století; širší dosah mají útržky vzpomínek na dvě mimořádně vlivné postavy česko-římského prostředí – Tomáše Špidlíka a Giovannio Coppu, po roce 1989 prvního nuncia v Československu a v České republice.

Knihy B. Hübnerové a D. Války je dalším pokusem o vystižení dlouhotrvající české recepce Říma a jeho kulturního dědictví. Z hlediska vyčerpání tématu nepředstihuje své předchůdce, ale nabízí jiný – subjektivnější – úhel pohledu. Jeho cena pro historika spočívá především v charakteristice sítě českých institucí v Římě a v naznačení jejich významu pro novodobé česko-italské vztahy v kulturní, společenské a politické oblasti. Rovněž některá vyobrazení mají pramennou hodnotu.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Pavel MARŠÁLEK

*Příběh moderního práva*Praha, Auditorium 2018, 304 s.,
ISBN 978-80-87284-66-7.

Autor na počátku úvodu knihy tvrdí, že tato práce se „zabývá soudobými proměnami práva“. V principu ale jde o soubor vzájemně provázaných esejí, zkoumajících metodami dějin, sociologie a také filosofie práva „teoretické základy práva, jeho strukturu, obsah a fungování“, a to v perspektivě od středověku po dnešek. Autor v knize – kriticky – reaguje na postmoderní obrat v sociálních vědách a ukazuje právo v jeho vazbách na společensko-historický kontext, ve kterém se tento normativní systém utváří a zároveň samozřejmě i zpětně ovlivňuje společnost, v níž působí.

Dobře čitelná kniha, při jejíž četbě dokonce i laický čtenář dostane pocit, že plně rozumí tomu, co autor vysvětluje, se opírá o rozsáhlou právní aktuální i historickou literaturu. Ve dvanácti kapitolách, dále dělených na tematické podkapitoly, autor čtenáře provází od otázky po vztahu společnosti a práva až po témata legality a legitimacy. Maršálek sleduje problémy právní regulace a deregulace, vztah fakticity a normativity práva, vytváření právní kultury a její vztah k multikulturálním výzvám, mechanismy právní regulace, pojetí lidských práv, strukturální proměny soudobého práva, otázku, zda nadále platí tradiční právní dualismus nebo zda se již přežil. Velmi podstatná je kapitola

o vztahu historicky etablované představy spravedlnosti práva a právní jistoty v soudobém právu. Každá kapitola má vlastní shrnutí. Závěr celé knihy (s. 265–282) je samostatná cenná esej, kterou lze doporučit do jakéhokoliv úvodu do studia historie, včetně studia postgraduálního. Knihu uzavírá anglický souhrn a seznam literatury. Hodil by se i přinejmenším osobní rejstřík. Kniha napsaná s pozoruhodným nadhledem a s imponující kompetencí je velkým – nadoborovým – výkonem.

Jiří Pešek

Milan SKŘIVÁNEK

*Růžový palouček. Pojednání o proměnách historického vědomí*Litomyšl, Město Litomyšl 2019, 132 s.,
ISBN 978-80-905821-7-0 (ML),
ISBN 978-906805-5-5 (RML).

V loňském roce byl splacen dluh čtenářské i badatelské obci a došlo ke knižnímu vydání studie archiváře, badatele a především litomyšlského patriota Milana Skřivánka o jednom z českých „míst paměti“, o takzvaném Růžovém paloučku. Původní rukopis pochází z roku 1991, kdy jej autor předložil členům Spolku přátel Růžového paloučku. Přijetí bylo tehdy spíše rozpačité, až odmítavé, dokonce došlo na výhrušné dopisy. Je nutné ovšem zdůraznit, že důvodem nebyla nízká kvalita textu z hlediska odborné akribie, spíše naopak. Skřivánek následně základní teze textu publikoval

v revui Dějiny a současnost.¹ Po několika letech naléhání nakonec autor souhlasil s publikováním celého textu v litomyšlském muzejně-archivním sborníku.²

Nyní se dostává čtenáři do rukou první knižní vydání tohoto diskursu vzbuzujícího spisu, jehož komplikovaná geneze svědčí o svérázném autorově náhledu na téměř sakrální motiv, jaký představuje Růžový palouček. Místo opředené hned několika pověstmi, o jehož popularizaci se zasloužil především Alois Jirásek prostřednictvím svého spektakulárního díla Staré pověsti české. Loučící se čeští bratři před cestou do emigrace zde měli zakopat zlatý kalich a z jejich slz zde také měly vykvést bílé růže. Oproti starším vydáním je v publikaci k původnímu textu připojena příloha v podobě přehledu slavností, konajících se na Růžovém paloučku, a také osobně pojatý životopis Milana Skřivánka, jehož autorem je jeho litomyšlský kolega Martin Boštik. Ve vlastním textu studie se Skřivánek pokouší kriticky vypořádat s historií místa a současně i s pověstmi a mýty, se kterými je spojeno. Jak autor deklaruje v úvodu textu, snaží se „ukázat jeho [Růžového paloučku, V. K.] funkci jako historického symbolu a v neposlední řadě i to, jak se ‚dělal‘ určitý druh historiografie“. V tomto jeho závazku se však skrývá obtíž, kterou se mu, při veškeré úctě, odstranit nepodařilo. O tom ale až v závěru.

Úvodní kapitola je věnována cílům práce a užitým pramenům. Autor, metodicky postupující minuciozní heuristik a především precizní kritik pramenů, nepovažoval za nutné publikaci uvést předmlouvou, či

- 1 Milan SKŘIVÁNEK, *Růžový palouček*, Dějiny a současnost 14, 1992, č. 6, s. 34–36.
- 2 *Pomezí Čech, Moravy a Slezska*, sv. 12, Litomyšl 2011, s. 48–131.

„úvodem“. Následují tři drobnější kapitoly („Počátek literárního zájmu“, „Svědectví pramenů“, „Růžový palouček v krásné literatuře“), které spojuje představení literatury a pramenů k tématu. Další kapitola tematizuje veřejné festivity, spojené s Růžovým paloučkem. Skřivánek si všímá jejich ideologizací a hodnotí je velmi kriticky. Jako by se jednalo, stejně jako v případě reflexe pramenů a literatury v předchozích kapitolách, o nešvar, něco, co je apriori nesprávné, nepatřičné. Příští kapitola je lemována ustavením Výboru pro postavení pomníku na Růžovém paloučku v osmdesátých letech 19. století a odhalením pomníku s názvem „Památník českým bratřím“ v roce 1921. Již tento posun v dedikaci by mohl být zajímavých interpretačním polem, na němž by bylo možné sledovat dynamiky mýtu o Růžovém paloučku. Narativní linie provází celou následující kapitolu „Růžový palouček po odhalení památníku“. Zaznamenány jsou peripetie finančních obtíží v rámci údržby Památníku v období první republiky, „přežítí“ Památníku v letech protektorátu i zapsání Památníku do Ústředního seznamu kulturních památek ČSSR v roce 1989. Tyto pasáže, stejně jako kapitola následující („Úpravy růžového paloučku“), jsou vhodně doplněny unikátními fotografiemi či reprodukcemi plánů úpravy areálu Památníku.

V kapitole „Propagace, agitace, rétorika“ autor podrobuje kritice nejrůznější instrumentalizace mýtu a s ním spojeného Památníku. Zejména v této části vystupuje zřetelně do popředí náboženský světonázor autora. Jako katolík v nich demaskuje „ideologickou rétoriku evangelického zabarvení“. Nejdlejší kapitola se nazývá „Historiografie o Růžovém paloučku“ a je paradoxně umístěna až do těchto míst, oddělena od úvodních částí, které rozebíraly spíše krásnou

literaturu a pramennou základnu. Skřivánek zde předvádí, v čem je jeho největší síla, tj. v pečlivé heuristice a interpretaci nasbíraného materiálu. Pasážím trochu uškodila příliš rozsáhlá partie věnovaná kritice studie Antonína Tomíčka, kde se Skřivánek pomocí ověřování metrických údajů úspěšně snaží vyvrátit Tomíčkovy závěry. Boj s mýtotvůrcem Tomíčkem pomocí fyzikálních a matematických tabulek by jistě nevedl, pokud by několikastránkové pasáže nebyly průběžně uvozovány obraty jako „nemá smysl vyvracet“, či „je zbytečné zkoumat“. Ontologii mýtu představuje autor publikace až v poslední kapitole s názvem „Historické jádro pověstí a botanická charakteristika růží“.

Celý text zakončuje zdařilá závěrečná úvaha, v níž autor připouští pluralitu recepce mýtu o Růžovém paloučku. Polemicky působí snad jen dělení symbolů na umělé a přirozené. Růžový palouček představuje kus regionální historie, zejména díky dílu Aloise Jíraska proniknuvšího nejen do širšího historického povědomí, však současně doslova vybízí k nejrůznějším ideologickým, politickým i náboženským instrumentalizacím. Milan Skřivánek se tak, vyzbrojen svým světonázorem, skepticismem a inklinací k přírodním vědám a exaktnosti, pustil do velmi obtížného boje s mýtem. Tento boj svým textem bezesporu vyhrál, neboť snesl na stůl přesvědčivé důkazy o nepravdivosti argumentů protistrany. Pečlivostí při sběru materiálů k tématu se mu v budoucnu také ztěží kdo vyrovná.

Autor se však paradoxně zapletl do vlastních sítí. Mýtus jako takový není „pravdivý“ ve své ontologii, ale ve své „účinnosti“. Vzpomeňme na způsob, jakým se s českými národními mýty vypořádával kupříkladu

du Jiří Rak.³ Není nutné je „verifikovat“, vhodnější bude, pokusíme-li se je pochopit. Existují dva dobré důvody, proč číst přes všechny recenzentovy výtky zdařilou knihu Milana Skřivánka. Zaprvé jako integrální a nyní již také nezbytný střípek k onomu pochopení mýtu o Růžovém paloučku. Zadruhé jako poctu člověku, který ovlivnil několik generací studentů, badatelů a kolegů, který jim v obtížných časech dodával svým svérázným – v nejpозitivnějším slova smyslu – postojem k životu odvahu k poctivé a upřímné práci, a který tento svůj svérázný postoj promítl do boje s mýtem, do recenzované publikace.

Vojtěch Kessler

Středověk

Martin NODL – František ŠMAHEL (eds.)
Pohané a křesťané. Christianizace českých zemí ve středověku
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019,
244 s., ISBN 978-80-7422-729-5.

Úhledná knížka přináší třináct příspěvků k problematice christianizace české, potažmo šíře evropské společnosti středověku. Jak to u podobných projektů bývá, nejlépe se se zadaným konceptem vyrovnali iniciátoři a editoři svazku. František Šmahel se podjal úkolu nadmíru těžkého: ve studii „Christianizace v duši a mysli? Interiorizace křesťanské víry v lucemburských Čechách“ (s. 69–100) si položil obtížně uchopitelnou otázku, jak postihnout „celou škálu skutků, postojů, projevů a emocionální zbožnosti na jedné a netečné nenábožnosti na straně druhé“. Stranou přitom vyčlenil skutečnost,

3 Jiří RAK, *Bývali Čechové...*, Jinočany 1994.

že „nejryzejším projevem vnitřní christianizace bylo kacírství a reformní návraty k zásadám evangelia a prvotní církve“, tedy téma jím samým již opakovaně zpracované. Na základě série pramenných sond, zaměřených zejména k otázce skutečné zbožnosti kléru, pak dospěl k závěru, že vnitřní christianizace v Čechách pozdního středověku značně postoupila – jasně o tom mj. svědčí obrovské vzepětí pietismu před výbuchem husitské revoluce. V širokých vrstvách i mezi duchovními však zároveň přežívaly formální vnějškové projevy víry, namnoze promíšené s dávnými lidovými pověrami a magickými praktikami. Skutečná interiorizace víry byla stále ještě záležitostí menšiny, ovšem „ti, co nejvíce věřili, se dostávali na okraj herezí nebo jim zcela podlehli“.

Pavel Soukup na příkladu legend o sv. Ludmile a sv. Václavu tematizoval „Úsvit křesťanství v Čechách očima husitských kazatelů“ (s. 153–170), tedy polemický boj o to, „kdo se symbolicky zmocní christianizace Čechů. Znalosti dějin v tomto směru nechyběly Husovi ani jeho následovníkům...“ Tématem se tak stával jednak starý utrakvismus svatováclavské éry, za druhé pak „přemožené pohanství“. V očích Husa a husitských kazatelů nepostrádal úsvit křesťanství v Čechách aktuálnost. Tak, jak od Husovy a Jakoubkovy doby postupně sláblo sociálně radikální zacílení kazatelské exegese, stávalo se v prostředí etablované kališnické církve stále přijatelnější vyjadřovat zásadní myšlenky pomocí příběhů svatých a posilovat tak utrakvistickou identitu. Asociace mezi dějinami raného křesťanství v Čechách a polemikou o kalich přežila až do 16. století.

Pavína Cermanová zdánlivě z bohemicální linie knihy vybočila, když se rozepsala o „Křesťanském vyprávění o arabském ta-

jemství“ (s. 171–189). Jejím tématem se stal z arabštiny do latiny přeložený spis *Secretum secretorum*, tedy pseudoaristotelský traktát se sumou klíčových moudrostí o vládě nad světem. V reálu šlo o umájjovské knížecí zrcadlo z 8. století, které nastoupilo staletou cestu po muslimských i křesťanských dvorech. Roku 1411 je použil v kázání v Betlémě i Jan Hus, který se odvolával na Aristotelovo učení o dobrém a špatném andělu každého člověka, které mělo být obsaženo v tomto spisku. Cermanová upozorňuje, že však učení o špatných andělech nalezneme až v komentáři Rogera Bacona k *Secretum secretorum* a že Hus je zřejmě převzal z *Knih sentencí* Petra Lombardského. Aristotelem ovšem bylo možno pokrýt takřka vše. „Původně pohanský spis... se tak stal v pozdně středověkých Čechách součástí vytvářeného obrazu moudrého křesťanského panovníka, který vládne spravedlivě, podporuje rozkvět země a jednotu církve, kterou brání před jakýmkoliv rozvratem.“

Provokativní, nicméně důkladná Nodlova studie „Husitská reformace mezi zrozením nové zbožnosti, (ne)reformovatelností staré víry a ‚dechristianizací‘“ (s. 191–216) vyšla od rekapitulace rasantně modernizačních christianizačních procesů v Čechách od poloviny 13. století a jejich badatelského uchopení v posledních desetiletích. Poté autor, podobně jako F. Šmahel, obrátil pozornost k postupu vnitřní christianizace české společnosti. Vysvětlil, že reformní snažení spjaté s pražskou univerzitou v osmdesátých a devadesátých letech 14. století směřovalo především ke zlepšení náboženské vzdělanosti farního kléru, ovšem spolu s tím se v pražském prostředí objevily i představy o nutnosti vnitřní christianizace celé laické společnosti. Součástí důrazu na vnitřní christianizaci se stal i boj

proti pověřeným a magickým praktikám, a to i těm, které církev tak či onak integrovala do svých rituálů. Diskuse o falešném *sacru* v druhé dekádě 15. století koincidovaly s viklefskou teologií ovlivněnými diskusemi o reálné přítomnosti Krista ve svátosti oltářní. Náboženská reforma Husa a jeho okruhu „měla podobu christianizace lidského srdce“.

Nikdo z radikálů si však neuvědomoval, že vědomé odmítání vnějších projevů víry v podobě magicko-rituálních praktik může v laickém prostředí vést ke zpochybnění víry jako takové. „Nikdo si nekladl otázku, zda je laická společnost, většinou jen povrchně christianizovaná, na takto radikální reformu vnějších projevů víry připravena,“ tedy zda odmítnutí zakotvených rituálních praktik nepovede k nezamyšlené „dechristianizaci“. Na základě dobových polemik, kritických kázání umírněně kališnických i katolických teologů i s oporou v kronikách pak Nodl soustavně zdokumentoval rychlé odbourávání většiny rituálního substrátu křesťanství. Ve třicátých letech 15. století se napříč umírněným až konzervativním spektrem autorů etabloval topos rozvratu církevní správy i praktikování křesťanství v důsledku „odvržení starých náboženských rituálních praktik, jež tvoří podstatu křesťanské víry“. Nodlova studie je cíleně vyhrocená (nedefinuje jasně, kde leží meze „dechristianizace“), má však potenciál iniciovat závažnou diskusi o podstatných, nejen věroučných, ale především šíře sociokulturních aspektech české husitské reformace a husitství jako historické situace.

Šmahelem a Nodlem invenčně koncipovaný sborník, k jehož vydání se impulsem staly sedmdesátiny předního badatele o christianizaci v Čechách a Evropě, dlouholetého ředitele CMS Petra Sommera, by neměl

být čten pouze medievisty. Připomeňme na okraj, že dovršení christianizace Evropy, tedy plnou katechizaci evropského obyvatelstva napříč konfesemi, položila už v 80. a 90. letech 20. století mezinárodní debata o konfesionalizaci až do závěru 17. století. Je tedy zřejmé, že dobře, srozumitelně a přítomně psané studie knihy o pohanech a křesťanech v českých zemích mají inspirační potenciál i pro badatele o evropské reformaci raného novověku a řadou zobecnitelných aspektů zřejmě i dále pro dobu moderní.

Jiří Pešek

Kateřina CHARVÁTOVÁ
Dějiny cisterciáckého řádu 1142–1420.
**Svazek III. Kláštery na hranicích
a za hranicemi Čech**

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018,
352 s., ISBN 978-80-246-3807-2.

Práce je doplněným a podstatně rozšířeným vydáním úspěšné publikace z roku 2000. Ta byla přijata jako významný příspěvek k dějinám církevních řádů v Čechách, kam přišli cisterciáci ve čtyřicátých letech dvanáctého století. Založili zde několik klášterů, které se nestaly jen centry náboženského života, ale důležitým faktorem života kulturního. První svazek díla je věnován právě klášterům z dvanáctého století – Sedlec, Plasy, Pomuk, Hradiště nad Jizerou a Osek – druhý svazek pak dalším klášterům z první poloviny století třináctého a čtrnáctého – mužských klášterů ve Vyšším Brodě, Zlaté Koruně, Svatém Poli, Zbraslavi a Skalici a ženských v Pohledu a Sezemicích.

Do třetího svazku byly zařazeny kláštery a klášterní majetky, které se od výše jmenovaných institucí odlišovaly. První dvě kapitoly tak mapují osudy dvou klášterů,

vybudovaných na území, které patřilo ve středověku Českému království, pozdější změnou hranice se však ocitlo mimo území Čech. Prvním je klášter v Marienthalu v Sasku, druhý klášter ve Žďáru nad Sázavou na Moravě. Klášter v Marienthalu byl založen ve třicátých letech 13. století českou královnou Kunhutou Štaufskou na severní hranici Českého království, podle datace zachované darovací listiny v roce 1234. V klášteře se usadila ženská řehole, která žila podle řádu sv. Benedikta až do roku 1427. Tehdy se stala lokalita cílem útoku husitů a řádové sestry hledaly útočiště ve Zhořelci.

O dvě desetiletí později než klášter v Marienthalu byl založen mužský klášter ve Žďáru nad Sázavou. Prostředky poskytl ve svém odkazu Přibyslav z Křižanova, jeho vůli však naplnil až zeť donátora Boček z Obořan. Potom, co místo ve Žďáru navštívili opati cisterciáckých klášterů z Velehradu a Sedlce, založil zde Boček v roce 1251 za přítomnosti pražského biskupa Mikuláše z Újezda klášter Fons Mariae Virginis. Mateřským klášterem se mu stal klášter v Pomuku, odkud sem přišla první skupina mnichů už na počátku února 1252, další řeholníci přicházeli z českého Velehradu, ale i klášterů Valdsasy v Bavorsku a Heiligenkreuz v Dolním Rakousku. Klášter prosperoval až do husitských válek, kdy byl zničen.

Další kapitoly jsou věnovány kontaktům cisterciáků v Čechách s cisterciáckými opatstvími v sousedních zemích, tedy na území dnešního Německa a Rakouska, odkud přicházela do Čech iniciativa k zakládání klášterů. Do této části práce zahrnuje autorka ve formě zvláštního exkurzu také informace o pohřbech členů vládnoucích rodů v cisterciáckých domech.

Poslední čtyři kapitoly zaměřila Kateřina Charvátová na pozemkový majetek čtyř

rakouských a německých klášterů v Čechách – tedy opatství Zwettl, Grünhein, Altzelle a Waldsassen – přičemž se neomezuje na správu tohoto majetku, ale i na další aktivity, které byly s tímto majetkem spojeny, zejména na vztahy klášterů a českých panovníků.

Josef Opatrný

Jean-Patrice BOUDET – Monica BRÛNZEI – Fabrice DELIVRÉ – Helène MILLET – Jacques VERGER – Michel ZINK (éd.)

Pierre d'Ailly. Un esprit universel à l'aube du XVe siècle

Paris, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 2019, 420 s. s řadou vyobrazení, ISBN 978-2-87754-380-4.

Máme před sebou sborník s šestnácti příspěvky ze symposia, konaného v Paříži v březnu 2017. Bylo věnováno osobě, která vedle kancléře pařížské Sorbonny Jeana Gersona,¹ jenž byl d'Aillyho žákem, se hrála v českých dějinách, řekněme rovnou v příběhu Husova historického procesu v Kostnici, významnou roli. Ovšem tato role nebyla v Petrově kariéře ta jediná, která si zaslouží připomenutí. Šlo o muže i jinak významného, a to nejen proto, že dosáhl na titul kardinála. Byl to nejen politik, ale také intelektuál s širokým polem působnosti, i když v české myslí a historii zůstává jen Husovým soudcem. V článku v Lexikon des Mittelalters, který psal přední znalec pozdně středověké francouzské kultury Gilbert

1 Tu snad lze aspoň zmínit zajímavou knihu, kterou o něm napsal americký historik Daniel HOBBS, *Autorship and Publicity. Jean Gerson and the Transformation of Late Medieval Learning*, Philadelphia 2009.

Ouy, ovšem nacházíme v jeho životopisu pouze zmínku o tom, že se účastnil kostnického koncilu.

Pierru d'Ailly byly věnovány už čtyři monografie (moderní z roku 1987 od Bernarda Guenéeho; poslední z roku 2015 pochází od spolueditorky tohoto sborníku Hélène Millet spolu s Monique Maillard-Luyper). Nic z toho se nenachází v generálním katalogu Národní knihovny ČR, což je více než zarmocující tím spíš, že ona sama vlastní nejméně osm rukopisů s d'Aillyho texty.² Autoři sborníku proto necítili potřebu věnovat pozornost životopisu, raději soustředili pozornost na řadu detailních otázek. A těch je mnoho. Vždyť Petr byl autorem zhruba 180 textů kolísavého rozsahu z nejrůznějších oborů tehdejších „exaktních“ věd i teologie, dochovaných v latině, ale také ve francouzštině. Ty jsou ale buď nevydané vůbec, či se tak dělo jen nedostatečně. Nadto byl Petr i vlastníkem rozsáhlé knihovny, dle Gilberta Ouye z valné míry dochované dodnes, i když dle jeho testamentu měly být knihy rozdány jeho bližním.

V úvodu podává Jacques Verger základní charakteristiku díla Bernarda Guenéeho a představuje, rovněž stručně, průběh symposia. Následuje 16 příspěvků, které jsou rozděleny do čtyř oddílů. Třeba podat stručný obsah. První tři příspěvky mají souhrnný název „Důležitost či zvládnání nebo vnímání (Maîtrice) času a prostoru“ a přinášejí rozborů několika Petrových děl: Nathalie Bouloux rozebírá jeho *Imago mundi*, čili *Compendium cosmographiae*,

2 Třeba ovšem dodat, že v rejstříku Truhlářova katalogu rukopisů, jehož autorem je Vlastimil Kybal, Petrovo jméno přichází buď pod latinským *de Alliaco*, nebo bylo z anonymity osvozeno teprve J. Korolcem.

C. Philipp E. Nothaft nabízí rozbor a edici stručného dílka *Tractatus de vero cyclo lunari* a konečně Christopher Schabel předatovává některé Petrovy rané spisy, aby provedl revizi jeho názorů na nutnost v minulosti a v budoucnu.

Druhý oddíl se d'Aillymu věnuje jako teologovi (*entre doxa et praxis*). Joëlu Biardovi jde o teorii poznání. Olivier Ribordy podává rozbor Petrova traktátu o duši a jeho komentáře k Boetiově *Útěše z filozofie*. John T. Slotemaker se věnuje rozboru Sentencí Mikuláše z Lyry. Monique Maillard-Luyper sleduje jeho názory na eucharistii. Ludovic Nys pak podává kritiku dosavadních (zejména v knize obou výše zmiňovaných autorek) interpretací jeho náhrobníku, který vznikl ještě za d'Aillyho života okolo roku 1402.

Návazný oddíl je věnován Petrově ekklesiologii Fabrice Delivré načrtává Petrův obraz jako kanonisty. Bénédicte Sère, *Pierre d'Ailly fut-il un conciliariste? Les effets d'optique de l'état archivistique* sleduje vývoj jeho názorů a obrací se diskusně proti W. Brandmüllerovi, zastávajícímu kuriální názory. Emilie Rosenblieh, *Pierre d'Ailly au concile de Bâle. Une réception ekklesiologique diffractée* charakterizuje recepci jeho ekklesiologických názorů jako velmi slabou. Olivier Marin, který se jako jeden z mála francouzských medievistů věnuje mimořádně kvalifikovaně českým dějinám pozdního středověku, konkrétně husitství, a to v širokém historickém kontextu, přispěl studii *Le cardinal aux deux visages. La mémoire de Pierre d'Ailly en Bohême au XV siècle*. Na základě znalosti českých pramenů a ovšem i literatury charakterizuje Petrův obraz v tehdejší českém prostředí – utrakvistickém a katolickém – trefně jako janusovský. Významné jsou i Marinovy postřehy o rukopisném

dochování Petrových prací v českých knihovnách. Vedle pražské Národní knihovny je to i pražská kapitulní či olomoucká Vědecká knihovna nebo Státní oblastní archiv Litoměřice. A k Marinovi snad ještě jedno upozornění: autor má v tisku rozpravu *La patience ou le zèle. Les Français devant le husitisme (années 1400 – années 1510)*.

Poslední oddíl věnuje pozornost Petrovu „posmrtnému životu“. Monica Brinzei (s řadou vyobrazení včetně jeho autografických podpisů) podává přehled rukopisné tradice jeho děl až k prvním tiskům a příkládá – dle vlastních slov neúplný – soupis rukopisů s jeho díly „převážně z německých a polských knihoven“. V soupise vidíme však hojně i knihovny francouzské (ale překvapivě nic z pařížské Bibliothèque Nationale, což signalizuje výraznou neúplnost dokladů), švýcarské a další, zatím co z polských tu figuruje jen knihovna Jagellonské univerzity v Krakově. Táž autorka poněkud nelogicky a bez bližšího zdůvodnění přináší v anexu knihy stručný popis několika rukopisů z pařížské knihovny kardinála Mazari-
na (opět s řadou vyobrazení).

Laura Ackermann Smoller věnuje pozornost reflexi d'Aillyho prorocství. Jacob Schmutz, *De Paris à Harvard: Pierre d'Ailly et l'éthique du commendement divin* podává dosti nepřehledný rozbor božího přikázání „dle Pierra d'Ailly“, počínaje B. Franklinem a americkou revolucí (!) v různých prostředích a ovšem i časech, „kde si každý může vybrat, co mu libo“. Závěrečné shrnutí napsal Jean-Patrice Boudet, který tu ale přináší výrazně více, než bylo možno očekávat. Pokouší se totiž rozčlenit ono obrovské množství Petrových malých i větších prací do systému osmi věcných skupin, které se poté snaží charakterizovat.

Zejména se to týká Petrových schopností kazatelských. Užitečný seznam literatury a soupis citovaných rukopisů s biogramy autorů tohoto sborníku knihu uzavírají.

Ivan Hlaváček

Petr ELBEL – Libor JAN –
Jiří JUROK a kol.

***Z počátků husitské revoluce.
K výročí svěcení husitských kněží
na Lipnici v roce 1417***

(= Knížnice Matice moravské, sv. 47)
Brno, Matice moravská 2019, 384 s. –
ilustrace a mapy v textu,
ISBN 978-80-87709-22-1.

Kněžské svěcení přívrženců Jana Husa, zorganizované roku 1417 Čeňkem z Vartenberka na východočeském hradě Lipnici, slouží jako symbolický odkaz k počátečnímu období husitství. Odkazuje také k roli šlechty v husitském hnutí. Sledovaná monografie se v patnácti kapitolách, časově pokrývajících období sklonku 14. až čtyřicátých let 15. století, zaměřuje převážně na tuto společenskou vrstvu. Jde ovšem o téma značně mnohotvárné, a přístupy autorů jsou také velmi různorodé, od detailních rekonstrukcí společenských a rodových vazeb po archeologické průzkumy hradů. Kniha je rozčleněna do pěti tematických bloků řazených přibližně chronologicky. Samotného lipnického svěcení se tak blíže týká až ten třetí: Jan Rokyta sleduje svěcení z hlediska vztahu k obecné církvi, a eventuální možnosti reformního hnutí vyjít za hranice vymezené principem apoštolské posloupnosti biskupů. Pavel Rous se zaměřuje na ohlas této události v soudobých pramenech a konstatuje důležitost pramenů literární povahy, především protihusitských

skladeb; ty dokládají dobový ohlas Vartenberkovy akce daleko výrazněji než prameny úřední povahy.

První okruh je věnován neklidné době sklonku 14. a počátku 15. století. Tři kapitoly jsou obsahově i metodickým přístupem velmi rozdílné. Miroslav Plaček navazuje na předchozí studie o výrazném válečníkovi kondotierského typu Janu Sokolovi z Lamberka; kromě dílčích upřesnění a nových zjištění je přínosem i nápaditý úhel pohledu, sledující Lamberka prostřednictvím lokalit, ve kterých pobýval, i těch, které dobýval. Jiří Jurok rozšiřuje a zpřesňuje svůj předchozí prosopografický výzkum stoupenců moravských markrabat Jošta a Prokopa z hlediska jejich aktivity v husitském období a jejich podpory reformního hnutí. Mj. identifikuje poněkud záhadnou postavu údajného polského šlechtice Kycolta, vůdce lupičů ve Šlapanicích u Brna počátkem 15. století.

Třetí kapitola je spíše archeologická. Na základě průzkumu hradu Strádov na Chrudimsku formuluje Jan Musil hypotézu, že tento hrad mohl být základnou bojové družiny. Bližší vztah k Janu Husovi, jeho působení a smrti mají kapitoly Jana Krško. Ten sleduje ohlas husitství na Rakovnicku a nachází další argumenty pro velmi slabou odezvu v tomto regionu i velmi slabé doklady o Husově pobytu zde, ačkoli v pozdější tradici vstoupil mistr Jan na Krakovci do všeobecného povědomí. Tomáš Baletka sleduje klienty tří významných moravských panských rodů mezi signatáři protestních listů proti Husovu upálení. Ve světě vyšší i nižší šlechty a jejich vztahových sítí zůstává i čtvrtý blok. Studie zaměřené na rody pánů z Boskovic (Karel Mlateček) a pánů z Kunštátu (Peter Futák), ačkoli koncepčně odlišné, se informačně doplňují s Baletko-

vou kapitolou v předchozím bloku a rozšiřují poznatky o chování vlivných rodů v předhusitském a husitském období.

Tematicky i metodicky odlišná, ale přínosná je kapitola Martina Musílka (Hertvíkové z Rušinova). Jde o minuciózní sledování jedné rodiny drobných šlechticů z Chrudimska, jejich sociálního zázemí, kontaktů i chování v době husitských válek i v následující době „dvojvěří“, i cesty k majetkovému a mocenskému vzestupu. Musílek na základě skrovných pramenů rozplétá údaje vztahující se k osobám otce a dvou bratrů dříve, než se Jan Hertvík z Rušinova stal hejtmánem časlavského kraje a vlivným mužem polipanských Čech, a dovozuje významnou aktivitu jeho staršího bratra Hertvíka ze Spačic jako sirotčího hejtmána. I v tomto bloku je zařazena „archeologická“ kapitola. Ludvík Belcredi sleduje vývoj hradu Skály u Nového Jimramova s důrazem na jeho obléhání a zničení roku 1440. Nálezy přinášejí mimořádné množství poznatků o pozdně středověkém válečnictví a vojenské technice, především o využívání střelných a palných zbraní a o proměnách opevnění v reakci na nové technické možnosti obléhatelů.

Poslední blok obsahuje čtyři kapitoly. Libor Jan sleduje řád johanitů a německých rytířů prostřednictvím osudů jejich statků, a to již od sklonku předhusitského období; již tehdy se majetek obou řádů ocital ve velké míře v zástavě; rozvrácení ekonomické základny obou řádů tedy nebylo převážně důsledkem válečné destrukce. Důležité pro další badatele jsou také údaje o osudu archivu českomoravské baillie německých rytířů a dnešním uložením dochovaných pramenů. Kapitola Stanislava Bárty o zástavách Zikmunda Lucemburského pracuje s několika modelovými příklady zástav pro české šlechtice. Autor

na nich může demonstrovat různé funkce tohoto institutu: od prostého umoření dluhu po vytváření a stabilizaci politických vazeb. Petr Elbel navazuje na svou novou monografii o tzv. příměří v komparativní studii, srovnávající situaci na Moravě se situací v jižních Čechách. Sleduje, jak se postupně rozšiřovala komunikace mezi nepřátelskými stranami, ustupoval vliv ideového fanatismu a vytvářel se prostor pro oslabení a ukončení válečného konfliktu.

Texty vesměs vycházejí z dlouhodobějšího výzkumu badatelů, přinášejí však nové poznatky i aktualizace starších výsledků. Autorům se zdařilo sdělit odborný obsah srozumitelně a přehledně, takže kniha zaujme i nespécialistu. Texty jsou doprovázeny bohatým ilustračním doprovodem, monografie je vybavena anglickým souhrnem, seznamem pramenů a literatury a základními údaji o autorech.

Hana Pátková

Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ –
Markéta KLOSOVÁ (edd.)

*Staré letopisy české (východočeská
větve a některé související texty)*

Fontes rerum Bohemicarum.

Series nova, tomus III.

Prameny dějin českých, Nová řada, III. díl.

Praha, Filosofia 2018, XLVIII + 683 s.,
ISBN 978-80-7007-555-5.

Patrně žádné kronikářské dílo končícího středověku nepřitahuje takovou pozornost českých historiků jako impozantní soubor textů, pro něž se od dob Palackého vžilo označení *Staré letopisy české* (SLČ), respektive v původnější variantě *Starší letopisové čeští*. Příčinou není jen ohromná a stěží docenitelná masa informací, kterou SLČ

přinášejí zejména o českých dějinách 15. století, ale i velmi specifický rys jejich dochování. V celé české středověké historiografii neexistuje dílo, které by se vyznačovalo podobně komplikovanou a v mnoha ohledech takřka nerozšifrovatelnou genezí a jež by se i následkem této skutečnosti s takovou úporností vzpíralo všem běžným možnostem edičního zpřístupnění. Není proto divu, že editoři dlouho stávali, respektive dodnes stávají před takovýmto fenoménem v rozpacích. O to více je pak nutno ocenit výkon malého, ovšem mimořádně renomovaného týmu, který se odvážil přistoupit k realizaci dávného desiderata české mediévistiky a SLČ zatím ne sice v úplnosti, ale aspoň ve vybraných podstatných částech edičně zpracovat.

Vlastní edice přitom navazuje na dlouhodobý výzkum SLČ, jemuž se v řadě pronikavých studií věnoval již od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století Petr Čornej. K němu se při přípravě edice přidružila přední znalkyně staré češtiny Alena M. Černá a tento tým doplnila ještě Markéta Klosová, známá především pracemi a edicemi, dotýkajícími se v různé míře osoby a díla Jana Amose Komenského. Jejich společným přičiněním tak v roce 2003 vyšel úvodní svazek pod názvem *Staré letopisy české (texty nejstarší vrstvy)*.

Se stejným autorským obsazením byl nedávno vydán druhý díl, věnovaný tentokrát východočeské větvi SLČ. Petru Čornejovi v něm připadlo napsání úvodní studie a historického komentáře, Aleně M. Černé edice českých textů a vytvoření jejich textově kritického komentáře a Markétě Klosové totéž pro početně méně zastoupené texty latinské; všichni tři autoři se však podíleli i na dalších částech knihy. Nepominutelným doplňkem publikace je i připojené

CD, obsahující transliteraci nejobsáhlejšího ze zde vydávaných textů, a to letopisu T, jejíž českou část pořídila Marcela Koupilová a latinskou Markéta Klosová.

Nový svazek reflektuje jeden z nejpozoruhodnějších rysů SLČ, kterým je skutečnost, že v rámci těchto letopisů lze rozpoznat různé regionální větve. U většiny jejich textů se sice silně uplatňuje pragocentrické hledisko, u jiných však vystupuje do popředí zejména východočeský akcent, přičemž minimálně zrod této větve lze zřejmě lokalizovat do Hradce Králové. Vzhledem k tomu, jak silně je tato oblast spjata s působením Jana Žižky, sirotčího bratrstva atd., nemůže překvapit, že zmíněná větev posilovala v rámci SLČ hlas rozhodného husitství. Právě jí je také nový svazek věnován. V důsledku velmi komplikovaného formování SLČ a četných transmisí mezi jednotlivými texty nebylo snadné ani rozhodnout, které ze známých rukopisů by měly být do připravované edice pojaty a které naopak pomínuty. Volba editorů nakonec padla na texty označované tradičně siglami B, b, S₁, T, C a spolu s nimi i na latinskou tzv. *Kroniku Starého pražského kolegiáta (Chronicon Veteris collegiati Pragensis)*.

Výsledná publikace je dílem, které vyvolá všeobecný respekt, neboť překonává všechna běžnější očekávání. O kvalitách transkripce vydávaných textů i jejich doprovodných analýz z pera obou renomovaných editorek jistě netřeba pochybovat. Co však člověka již při pouhém listování objemnou knihou asi nejvíce udeří do očí, je neobvykle rozsáhlý historický komentář, do něhož Petr Čornej uložil tak neuvěřitelné množství různých vysvětlivek a upřesňujících poznámek, že se tato kniha stává až jakýmsi specifickým průvodcem českými dějinami zejména první poloviny 15. století. Za

zmínku stojí tato skutečnost zejména proto, že svým způsobem dokresluje onu velikou péči a důkladnost, s níž byl celý svazek připravován.

Autoři přitom usilovali o maximální využitelnost vydávaných textů, k níž mají přispět i rejstříky osobní a místní, které společně zaplňují více než 140 stran (!), či cenný diferenční slovníček českých slov a slovních spojení (odkazující navíc na příslušná místa v textu), která by mohla působit uživatelům interpretační potíže. Dostáváme tak do rukou dílo vysoce nadprůměrných kvalit. Vzhledem k obrovské a hluboké respekt vzbuzující vynaložené práci však lze těžko pochybovat o tom, že dokončení zpřístupňování celého korpusu SLČ zůstává v nedohlednu, zvláště kdyby nemělo dojít k poklesu kvalitativní úrovně, na které byly oba první svazky vytvořeny.

Jaroslav Boubín

Raný novověk

Benjamin MÜSEGADES –
Ingo RUNDE (Hg.)

*Universitäten und ihr Umfeld. Südwesten
und Reich in Mittelalter und Früher
Neuzeit. Beiträge zur Tagung im
Universitätsarchiv Heidelberg
am 6. und 7. Oktober 2016*

Heidelberg, Universitätsverlag Winter
2019, ISBN 978-3-8253-6846-3.

Publikace, vycházející z konference v archivu heidelberské univerzity, se zařadila mezi početnou produkci prací k dějinám evropských obecných učení i akademií v pozdním středověku a v raném novověku, z níž se nemalá část váže k významným výročním spojením s jejich založením, případně pak

také zrušením či přeložením, což platí zejména pro napoleonské období, respektive první decenia 19. století.

Posuzovaná kniha představuje pokus o komparativní pohled na univerzitní dějiny v německojazyčné oblasti Svaté říše římské, zejména pak v její jihozápadní části od 14. do počátku 19. století. Hlavním svorníkem je přitom vztah, respektive institucionální, sociální i kulturní vazby, pojící jednotlivé univerzity k jejich bezprostřednímu okolí. Ačkoli se nejedná o ideu nikterak inovativní, pro zkoumaný prostor nebyl podobný přístup dosud výrazněji aplikován. Práci předchází jen velmi stručná předmluva, nikoli klasický úvod, který by detailněji objasňoval záměr knihy stejně jako i její strukturu, což je v německém prostředí poněkud nezvyklé. Pouze částečně je taková absence nahrazena nerozsáhlou studií jednoho z editorů, Benjamin Müsegadese, která se soustředí na témata a vývojové tendence výzkumu pozdně středověkých a raně novověkých univerzit. Ačkoli to z názvu článku přímo neplyne, jedná se o univerzity v Říši.

První oddíl knihy se třemi rozsáhlejšími příspěvky zaměřuje na studia generalia na ose „Landesherrschaft-Territorium“. Zatímco Nina Gallion se koncentruje na univerzitu v Tubinkách založenou v roce 1477 a její vztah k městu a Virtembersku, zkoumá Ingo Runde reformy na heidelberské univerzitě od jejích počátků (1386) až do závěru 16. století. Základem pro jeho sondu jsou především postupně upravovaná statuta, stejně jako i některé další úřední prameny. Sledovaný vývoj autor na některých místech srovnává s dalšími vysokými učenými (například s Paříží), přičemž konstatuje některé odlišnosti, například v počtu studentů i vyučujících, organizační strukturu

univerzity (otázka univerzitních národů) apod.

Dieter Speck uzavírá tuto část knihy článkem, soustředěným na univerzitu ve Freiburgu zřízenou rovněž v pozdním středověku (1457) a pozitivně se rozvíjející zejména díky podpoře Maxmiliána I., a to navzdory narůstající konkurenci dalších obecných učení. Předložená analýza není však zaměřena na počátky univerzity, nýbrž na období osvícenství, které do jejího chodu výrazně zasáhlo řadou reforem, a následně na dobu napoleonskou, byt' ta již nespadá do chronologického vymezení konference. Právě ona však vnesla do zkoumaného milieu novou, výraznou dynamiku.

Další část knihy je věnována úzkému propojení pozdně středověkých a raně novověkých univerzit s městským prostředím. Otevírá ji článek Andree Büttnera, sledující násilné kolektivní konflikty vyvolané studenty v Heidelbergu. Sleduje jejich příčiny, částečně též průběh a dopady, a to především pro období pozdního 14. a raného 15. století. Na jiný aspekt zkoumaného vztahu se soustředí Jana Madlen Schütte. Srovnává uplatnění a modely chování univerzitně i řemeslně (tj. mimoškolně, „handwerklich“) vzdělaných lékařů v pozdním středověku a v 16. století. Příležitostí pro spolupráci i konflikty shledává v urbánním milieu celou řadu. Studie je založena především na několika zvolených příkladech, je otázkou, do jaké míry lze některé závěry zobecnovat. Dle mého soudu jen částečně zapadá do druhého oddílu knihy jinak pozoruhodný text, zaměřený na curriculum vitae Theophrasta z Hohenheimu, zvaného Paracelsus (1493–1541), z pera Manuela Kamenzina.

Třetí, poslední, a ne zcela sourodý oddíl sborníku obsahuje čtyři studie. V první

z nich analyzuje Heike Hawiks detailně roli církve a jejich reprezentantů ve vztahu k heidelberské univerzitě ve středověku, a to především v oblasti vrchního dozoru (wormský biskup jako její kancléř). Hawiks ovšem zároveň sleduje také další církevní hodnostáře, spojené s univerzitou („conservatores et iudices“). V neposlední řadě upozorňuje na klíčový význam církevních obročí pro hmotné zajištění vyučujících.

Atraktivní, ovšem zcela odlišné téma přibližuje Wolfgang Eric Wagner. Zaměřuje se na pozdně středověká heidelberská akademická *calendaria*. Analyzuje je přitom nejen v souvislosti s průběhem církevního i akademického roku, ale také jako specifické médium paměti rýnských falckrabat. Následuje studie Maximilana Schuha přibližující vztahy ingolstadtské univerzity s jihozápadními oblastmi Říše, a to jak na rovině individuální, tak institucionální. Soustředí se přitom na necelých třicet let od zřízení studia generale (1472). Oddíl uzavírá Elisabeth Heigl komparací finanční správy univerzity v Heidelbergu a Greifswaldu v raném novověku. Ukazuje přitom různé, dosud málo zkoumané aspekty obstarávání kapitálu i nakládání s ním.

Vydavatelé posuzované knihy, která přinejmenším v některých případech přináší inovativní studie, nabízející nové perspektivy a tvořící bázi pro další komparativní i jinak zaměřené bádání, bohužel zcela rezignovali na jakýkoli shrnující závěr. Ten mohl rovněž naznačit východiska příštího výzkumu. Kniha obsahuje kromě nečetných ilustrací a map již pouze jmenný a místní rejstřík a soupis autorů. Bohužel chybí obvyklý seznam pramenů a literatury, což nejen ztěžuje práci s jednotlivými texty, ale do jisté míry také limituje možnosti další recepce jinak cenné knihy.

Martin Holý

Václav ČERNÝ – Jiří PELÁN (eds.),
Italská renesanční literatura.

Antologie, I–II

Praha, Nakladatelství Karolinum 2020,
456 + 804 s., ISBN 978-80-246-4343-4.

Literární historik Václav Černý chystal v letech 1956–1959 reprezentativní antologii italské renesanční literatury, jejíž nejvýznamnější díla byla sice již dříve do češtiny přeložena, ale celkové panorama chybělo. Černý přizval ke spolupráci řadu významných překladatelů, ale v tehdejších politických poměrech nemohl své dílo dokončit a vydání se nedočkal. Rukopis zachovaný v pozůstalosti V. Černého (v Památníku národního písemnictví v Praze) objevil a prozkoumal italský znalec české literatury a dějin italsko-českých vztahů Alessandro Catalano, který si získal velké zásluhy nejen o interpretaci české literatury a její překládání do italštiny, ale také o poznání českých dějin 17. století. Vlastní edice antologie se ujal s odstupem půlstoletí přední český italianista Jiří Pelán, profesor románských literatur na pražské filozofické fakultě a mj. editor a hlavní autor obsažného *Slovníku italských spisovatelů* z roku 2004. Podstatným rozšířením a novým zpracováním původního záměru V. Černého vzniklo recenzované dílo.

Není to pouhé pietní vydání staršího rukopisu. Naopak, Pelán přistoupil k antologii tvůrčím a inspirativním způsobem. Navázal na Černého koncepci, ale v mnoha ohledech dílo doplnil těmi tematickými okruhy, jimž se jeho předchůdce věnoval nedostatečně nebo je opomíjel (filosofické myšlení Quattrocenta, filologické práce, autobiografie, klasický aristotelismus a další); přizval rovněž ke spolupráci překladatele z mladších generací. Vznikla tak vlastně

nová, ucelenější a na aktuálních poznatcích založená antologie, která podává obraz italské renesance na základě velmi širokého spektra literárních žánrů a témat.

Rozsáhlá a mnohotvárná látka je rozdělena do čtyř chronologicky vymezených oddílů – jsou to Trecento, Quattrocento, Cinquecento a závěrečné „Vyznívání renesance a její proměna“, tj. nástup baroka v potridentském období až po první třetinu 17. století. Vnitřní členění jednotlivých period je dáno žánrově a tematicky. Zatímco v „úvodu k renesanci“ ve 14. století jsou to ukázky „sladkého nového stylu“, komicko-realistická poezie, lyrika, morální meditace a protohumanistický list, dále román, novela a biografie, historická próza a náboženská próza, v dalších obdobích jsou již zastoupeny kromě různých podob lyriky (jazykově italské i latinské), výpravné prózy a divadelních her (tragédie, komedie, commedia dell'arte) také humanistická filologie, epistolografie, filosofie, estetika, etika, historie, biografie a autobiografie, politická věda a utopie, náboženství a konečně přírodní vědy jako vyznění renesančního racionalismu na přelomu 16. a 17. století. Právě v tomto mnohotvárném panoramatu vyniká komplexní charakter italské literární renesance v porovnání s formálním a obsahovým vymezením ostatních evropských literatur.

Velká i méně známá jména literátů a učenců tu nevystupují sama o sobě (už proto, že jde o poměrně krátké ukázky z jejich díla), nýbrž v dobovém, tematickém a stylovém kontextu. K tomu velmi dobře slouží zařazení do oddílů a pododdílů, ale také uvedení každé tematické skupiny zasvěceným komentářem. Ačkoli výsledná podoba antologie vznikla teprve úsilím Jiřího Pelána, tento editor plně respektoval svého před-

chůdce a jeho textům (úvodu a doslovu) zajistil důstojné postavení. Tím vyniklo i pojetí renesance v myšlení Václava Černého, který svůj vztah k tématu vyjádřil příznačně patetickým způsobem: „Celý náš moderní svět svými kořeny pevně tkví v renesanci...“ (I, s. 13). Promyšlená koncepce renesance, kterou Černý postavil na osvobození člověka, racionalitě, pozemském zakořenění a vědě, odpovídala poznatkům 19. a první poloviny 20. století a dnes je ukázkou kulturněhistorického myšlení své doby. Pelánova závěrečná studie o konceptech renesance zařazuje Černého pojetí do prostoru mezi západoevropskými klasiky Jacobem Burckhardtem a Johanem Huizingou.

Pelánovo zpracování antologie se vyznačuje neobyčejnou precizností nejen v uspořádání a komentářích, ale také v doprovodném aparátu. Pozoruhodný ediční komentář se rozrostl do studie o obtížném vznikání díla, které ve svých počátcích naráželo na dobové politické problémy, ale i později, po změně režimu, bylo limitováno složitými mezilidskými a právními vztahy. Tím spíše je záslužné, že Jiří Pelán dokázal dovést antologii do konečné podoby, opatřené synoptickými tabulkami, bibliografickými přehledy a jmenným rejstříkem. To vše je spolu s klasickými texty z přelomu středověku a novověku vtěleno do dvojice knih, vyznačujících se skvostnou typografickou úpravou. Antologie představuje panorama italské literatury v rozpětí od 14. do počátku 17. století a zároveň pramenně podložený obraz renesance, původně nazíraný z jejího italského ohniska a nyní nově komentovaný pohledem ze střední Evropy.

Jaroslav Pánek

Pavel BOČEK a kol.

Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu

Praha, NLN – Nakladatelství Lidové

noviny 2019, 352 s.,

ISBN 978-80-7422-582-6.

Publikace *Moskva – Třetí Řím* je zaměřena na podrobné osvětlení duchovně-politické myšlenky, která od poloviny 16. století významně ovlivňovala způsob, jímž špičky ruské společnosti nahlížely na postavení své země v Evropě. Aby bylo možné postihnout různé aspekty této představy o vyvolenosti pravoslavné církve a výlučné pozici ruské metropole, přizval brněnský historik Pavel Boček ke spolupráci celou řadu historiků z Ruska i dalších zemí. Část z nich se zaměřila na myšlenky a osudy významných představitelů pravoslavné církve, další demonstrovali vývoj náboženských představ také na ikonografii pozoruhodných nástěnných maleb a ikon, ilustracích v mešních knihách, proměnách chrámové architektury či symbolice některých carských korun a miter moskevských patriarchů. Díky tomuto mezioborovému přístupu se autorům publikace podařilo přesvědčivě doložit, jak se v ruské společnosti postupně prosazovala myšlenka, že se pravoslavná Moskva má právem stát duchovním i politickým centrem celého světa.

Ačkoliv je soustředění příspěvků k rozmanitým aspektům dějin pravoslavné církve nesporným pozitivem, nese s sebou také problém, jak je vhodně uspořádat a propojit, aby vznikla soudržná monografie a ne roztržitý sborník. Pavlu Bočkovi se to podařilo: kapitoly seřadil podle jednotlivých etap ruských dějin, přičemž ke každému oddílu napsal úvod, v němž stručně objasnil, jaké významné události v daném období ovlivňovaly vývoj ruské církve a její

ho vztahu k carovi. Kromě důležitého sjednocení celé publikace tím poskytl potřebná vysvětlení těm čtenářům, kteří postrádají hlubší znalosti ruských dějin.

Další vhodnou podporou, kterou mohou ocenit zvláště studenti historie, představují přehledy významných jmen a reálií v závěru publikace. Každé osobnosti a také mnoha odborným termínům byl věnován odstavec o deseti až patnácti řádcích, v němž autoři výstižně shrnuli nejdůležitější fakta. Je škoda, že podobné medailony nebyly vypracovány také pro autory samotné, neboť někteří jsou dobře známi ve své vlasti, ale ne v České republice.

Vývoj ideje třetího Říma sledovali autoři od 14. století, v němž se utvářelo klášterní prostředí a myšlenky, které ve dvacátých letech 16. století dále rozvinul mnich pskovského kláštera Filofej. Ten v *Poselství proti hvězdopřeměňovatelům a latiníkům* zformuloval slavnou tezi o tom, že dvě centra duchovní moci – Řím a Konstantinopol – padla, ale „Třetí Řím“, jímž je Moskva, vytrvá až do konce časů. Všechny souvislosti Filofejovy teze a jejího přijetí představiteli pravoslavné církve i carem Borisem Godunovem jasně představil rostovský historik Andrej V. Koreněvskij. Také další dvě kapitoly byly věnovány významným duchovním. Galina A. Nazarova se zabývala vlivem metropolitě Alexeje za jeho života ve druhé polovině 14. století i v následujících staletích, kdy byly jeho činy tradovány jeho nástupci. Pavel Boček představil mnicha Josifa Volockije, jenž se stal jedním z klíčových obhájců samoděržaví.

Odraz vzrůstajícího sebevědomí ruské pravoslavné církve v umění zkoumal Dmitrij O. Švidkovskij, který vyslovil zajímavé teze o možné inspiraci a stavitelích význačných ruských chrámů z přelomu 15. a 16. století.

S rozletem Švidkovského poněkud kontrastuje poslední kapitola tohoto oddílu, v níž se Gennadij V. Popov soustředil na ilustrace v Buslajevském žaltáři. Pojal ji velmi stručně, přičemž víceméně jen citoval závěry svých předchůdců a čtenáře ani neseznámil s jinými bohoslužebnými díly z konce 15. století či se souvislostmi, za nichž daný žaltář vznikl.

Oddíl zaměřený na vývoj ideje Třetího Říma v 16. století poněkud překvapuje svou stručností. Zahrnuje pouze tři kapitoly, mezi nimiž jednoznačně vyniká rozbor pravděpodobného vzhledu carských rezidencí v 16. století od Andreje L. Batalova. Ten formuloval zajímavé teze o podobě a vzorech, podle nichž nechával Ivan IV. Hrozný stavět paláce a pevnosti, v nichž přebýval, a poukázal i na vzdálenou podobu s rezidencemi evropské renesanční šlechty. Carskými příbýtky se zabývala též Nina V. Kvilidze, která interpretovala ikonografii nástěnných maleb v moskevském carském paláci a jejich inspiraci v díle teologa Josifa Volockije.

Archimandrita Makarij se soustředil na politické dějiny. Vyložil osudy svého jmenovce moskevského metropolity Makarije a významný projekt, který prosadil. Šlo o systematické shromáždění starších písemných památek a jejich utřídění, na jehož základě vznikl známý soubor *Miněji Četji*. Výklad o roli tohoto souboru i aktivitách jeho původce je pro české historiky jistě podnětný, jeho nedostatkem je však nedostatečná kritičnost. Archimandrita Makarij ke svému dávnému jmenovci očividně vzhlíží, a proto z jeho líčení vystupuje moskevský metropolita jako osobnost, jež se nikdy nedopustila žádného zakolísání. Hlubší pohled by jistě vedl k plastičtějšímu pohledu na tuto postavu i její dobu. Ostatně metropolita Makarij

zažil první desetiletí vlády Ivana IV. Hrozného, tedy velmi zajímavé období ruských dějin.

Největší prostor v knize zaujímá část o 17. století. To je z hlediska českého čtenáře jen dobře, neboť zatímco osobnosti Ivana IV. a Petra Velikého přitahují četné badatele, obdobím mezi nimi se historikové ze střední Evropy zabývají podstatně méně. Zmíněný oddíl ukazuje, že se v době prvních Romanovců událo mnoho pro další vývoj Ruska podstatného. Pozornost je přitom soustředěna zvláště na architekturu, výtvarné a užité umění. Podnětné jsou zvláště kapitoly z pera Xenie A. Ščedriny a Leonida A. Beljajeva, kteří se zaměřili na přejímání zahraničních vzorů při budování církevních staveb iniciovaných významným patriarchou Nikonem. X. A. Ščedrina dokazuje, že významné kláštery, vznikající v polovině 17. století, byly sice samozřejmě inspirovány Athosem, jejich definitivní vzhled však do značné míry ovlivnily metochy z Moldávie, u nichž Rusy zaujala například působivá poloha na ostrově.

Beljajev opět představil vytváření kopií svatých míst, jež se nacházela v Palestině. Dokládal, při jakých kontaktech se vysocí ruští duchovní mohli seznámit s budováním kalvárií a kopií Božího hrobu, jež bylo ve střední Evropě s velkým úspěchem šířeno především františkánským řádem a posléze i dalšími řeholními komunitami. Následně autor ukázal, jakým způsobem byly podobné projekty realizovány v pravoslavném ruském prostředí. Studii obou historiků, kteří se dotkli méně známých souvislostí stavitelské inspirace, lze vytknout pouze jistou stručnost. Téma je natolik nosné, že kapitoly mohly být i dvojnásobně dlouhé.

Na Beljajevův příspěvek úzce navazuje kapitola o Šumajevském kříži. Svetlana Javorskaja

v ní dokazuje, že tato výjimečná práce ze dřeva i litých kovů a četných drahých materiálů byla původně určena pro některý z chrámů, ztělesňující Nový Jeruzalém. Autorka následně analyzovala ikonografii kříže, který demonstroval myšlenku, že Moskvě náleží pozice centra celého východního křesťanství. Tamara A. Ostrovskaja napsala podnětnou kapitolu o ikonografii korun, jež byly v 17. století vytvořeny pro cary i patriarchu Nikona. Přesvědčivě doložila snahu navazovat na Byzanc, zvláště na dobu Konstantina Velikého. Vedle korun samotných se zabývala i jejich vyobrazením na jiných předmětech, zvláště na některých ikonostasech. V závěru textu osvětlila, proč baldachýn v Soloveckém klášteře dostal podobu carské koruny.

V závěrečné části dospěli autoři k tezi, že v 18. a 19. století původní idea Třetího Říma postupně slábla. Ruští carové si pravoslavnou církev dokonale podrobili a nepotřebovali, aby se její pozice opět posílila za pomoci nějaké duchovně politické myšlenky. Tu ostatně již nijak výrazně nepotřebovali ani v zahraniční politice, neboť jejich impérium dosáhlo takové moci, že ho panovníci jiných zemí respektovali, aniž by k tomu potřebovali jakékoli filozofické zdůvodnění. Například carevna Kateřina II. nepřipomínala v politické rovině Filofejevu ideu Třetího Říma a z ní plynoucí nároky na ochranu pravoslavných dokonce ani v okamžiku, kdy Rusku hrozil velký střet s Osmanskou říší. Přesto tato myšlenka pravoslavnou církev nadále prostupovala, což se projevovalo zvláště v umění určeném pro duchovní účely.

Přetrvávající fascinaci byzantským uměním a jeho podporu carem Mikulášem I. doložili manželé Foletti. Analyzovali styl, v němž byla postavena moskevská katedrála Krista

Spasitele. Na jejich kapitolu navázala Jevgenija I. Kiričenko, která ukazovala, že rusifikace Dálného východu, probíhající ve druhé polovině 19. století mimo jiné za pomoci šíření pravoslaví, se zviditelňovala budováním řady chrámů, stavených podle starobyle působících rusko-byzantských vzorů. Byla jim též vybírána imperiálně vhodná zasvěcení, velmi často svatě Sofii. Snahou vtisknout klíčovým kulturním počinům „ruský styl“ se zabývala také Iněssa N. Sljuňkova. Její pozornost však nepatřila architektuře, nýbrž korunovačnímu ceremonálu. Tomu chtěli carové 19. století vtisknout svěbytnou „ruskou“ podobu, avšak současně vyžadovali zohlednění starých byzantských tradic. Tím práce Sljuňkové celou publikaci vhodně uzavřela.

Převážná část autorů líčila rozšiřování a proměny duchovně politické myšlenky „Moskvy – Třetího Říma“ na základě analýzy uměleckých předmětů a stavebních počinů, které ji vyjadřovaly. Je proto dobře, že texty provází množství barevných fotografií. Zachycují podobu celých chrámů, jejich inventáře, jednotlivých architektonických článků, ikon a výjevů z nástěnných či knižních maleb. Řada těchto památek je česky mluvícímu čtenáři představena vůbec poprvé. Publikace je proto významná nejen svým přínosem k pochopení vývoje ideje Třetího Říma, nýbrž také díky představení duchovní a umělecké kultury Ruska od 14. do 19. století.

Kateřina Pražáková

Kryštof HARANT Z POLŽIC
A BEZDRUŽIC

*Putování aneb cesta z Království českého
do města Benátek a odtud po moři do
země Svaté, země Jüdské a dále do Egypta
a velikého města Kairu, I–II*

(= Česká knižnice, sv. 91–I, 91–II)

Praha – Brno, Nadační fond Česká
knižnice – Ústav pro českou literaturu
AV ČR – Host 2017, 680 s. + 628 s.,
ISBN 978-80-88183-07-5 (NFČK),
ISBN 978-80-88069-31-7 (ÚPČL),
ISBN 978-80-7491-942-8 (Host).

Edice pozdně humanistického cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic (1564–1621) vychází z jeho původního tisku vydaného ve Starém Městě pražském u dědice Daniela Adama z Veleslavína roku 1608. Renesanční šlechtic z Království českého v něm vylíčil průběh své cesty z Benátek do Svaté země a Egypta, již vykonal společně s Heřmanem Černínem z Chudenic od dubna do prosince 1598. Převažující českou část cestopisu připravila k vydání v nové edici Hana Bočková. Ediční přípravě latinských a řeckých pasáží věnovala pozornost Markéta Melounová. Společně s Lucií Storchovou se obě editorky podílely na komentářích připojených k edici.

Čtenářský charakter předložené edice podtrhuje transkripce textu podrobně a srozumitelně vysvětlená v edičních zásadách. Edici doplňuje řada užitečných rejstříků, vysvětlivek bez odkazů na bibliografické zdroje, slovníček a velmi stručné komentáře. V nich však editorky pouze zopakovaly bez kritické reflexe dříve publikované poznatky o osobnosti Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic a jeho cestě na Blízký Východ, které převážně na základě analogií a konstrukcí hypotéz shromáždila v jeho

biografii vydané roku 2004 Marie Koldinská. Některé její úvahy by ovšem ve světle současných badatelských poznatků vyžadovaly revizi. Jde ku příkladu o Harantovo dětství, o pážečí pobyt u Ferdinanda Tyrolského na Ambrasu nebo o působení mezi dvořany na rudolfinském dvoře (blíže srov. mou recenzi v Českém časopisu historickém 103, 2005, s. 407–414).

Naopak metodologicky cenné postřehy o biblické imaginaci v Harantově pohledu na islámský Orient obsahuje zasvěcený komentář Lucie Storchové, vycházející z jejích dříve zveřejněných badatelských poznatků o výkladovém rámci raně novověkých cestopisů o Blízkém východě. Lze litovat, že komentář Markéty Melounové o citačních autoritách Kryštofa Haranta, na něž se šlechtic odvolává ve svém cestopisu, je na pouhých čtyřech stránkách textu knihy příliš povšechný a velmi povrchní. Skutečný vědecký rozbor citačních autorit může naznačit badatelům další cestu k poznání myšlenkového světa Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic. Všem komentářům v edici by ovšem prospělo více srovnávacího kontextu a odkazů na odbornou literaturu přinejmenším k cestování urozených osob v renesanční době a vytváření obrazu blízkých i vzdálených světů v jejich očích. To by vedlo nejen k důkladnějšímu zařazení Harantova spisu mezi pozdně humanistická literární díla, ale současně by takový přístup k textu prohloubil poznání dalších projevů jeho sebe prezentace, které promlouvají z pojetí celého cestopisu.

Rozpaky vyvolává chybějící bibliografie v závěru edice. Editorky odkazují pouze na několik použitých slovníků a základních encyklopedických prací. Petr Daněk ve stručné poznámce o Harantově motetu *Qui confidunt in Domino*, které je otištěno

jako příloha první části jeho cestopisu, bez širšího hudebně historického kontextu uvádí bibliografii o čtyřech položkách, jež zahrnuje dosud vydané edice této skladby. Absence bibliografie ve vydaném cestopisu podtrhuje zmiňovaný nedostatek interpretačního kontextu, který patří k očekávaným standardům moderních edičních podniků literárních, vyprávěcích, osobních i úředních pramenů z období raného novověku, zvláště ve vysvětlivkách, edičních poznámkách a komentářích. Tento osvědčený přístup uvedl do moderní ediční praxe Jaroslav Pánek již roku 1985 v kritickém zpřístupnění Březanových *Životů posledních Rožmberků*, v nichž zdařile spojil nároky na vědecké a popularizační pojetí díla, které je čtenářsky velmi přístupné.

Václav Bůžek

Václav MATOUŠEK a kol.

Rozvadov 1621.

Výzkum bojiště třicetileté války

České Budějovice, Veduta 2018, 206 s.,
ISBN 978-80-880-3033-1.

Václav Matoušek etabloval komplexní výzkum raně novověkých bojišť jako svého druhu samostatnou disciplínu v rámci historické archeologie.¹ Aktuální publikace, kterou připravil se spoluautory Pavlem Hrnčířkem a Zdeňkem Šámalem, se zaměřila na archeologické pozůstatky spíše dlouhodobých bojů než jedné velké bitvy u Rozvadova. Tam se na česko-falckém

pomezí v červenci a srpnu 1621 opakovaně střetl zbytek česko-falcké armády pod vedením hraběte Mansfelda s ligistickými, převážně bavorskými oddíly, jimž velel hrabě Tilly. Graficky bohatě vybavená kniha je rozdělena do devíti kapitol, po nichž následuje soupis pramenů a literatury a osobní i zeměpisný rejstřík. V druhé části knihy (s. 147–205) se kompletní text práce opakuje – již bez obrazového doprovodu – v angličtině.

Zájem autorů patřil po Matouškově přehledném úvodu o historii archeologických výzkumů bojišť třicetileté války na území ČR a Hrnčířkově kapitole o historických souvislostech a průběhu „bitvy“ u Rozvadova nejprve důkladnému, bohatě ilustrovanému zpracování podkladů na základě nedatovaného vyobrazení bojiště na letáku, vydaném Rafaelem Sadelerem a návazně podle kartografických podkladů ze 17. a 18. století. Staré grafiky a kartografické prameny byly tu konfrontovány s moderními mapami. Poté Matoušek s Hrnčířkem přešli nejprve ke geodetickému zaměření (dlouhodobě) lesnatém terénu unikátně dochovaných reliktních opevnění. Cenná je kapitola, v níž Matoušek prezentoval výsledky archeologických sond a nálezy dochovaných pozůstatků vojenských střetů. Šámál velmi názorně seznámil čtenáře s metodami i výsledky detektorového průzkumu bojiště.

Závěr knihy staví před čtenáře otázku, co vlastně to dlouholeté, velmi komplexní, technologicky náročné a sofistikované zkoumání bojiště přineslo? Odpověď bude rozdílná, zformuluje-li ji obecný historik nebo historický archeolog. Letní válčení u Rozvadova v roce 1621 v podstatě nemělo zásadní vojenský a návazně politický význam. Na tom výsledky výzkumu nic nemění. Pro historickou archeologii bojišť

1 Srovnej zejména: Václav MATOUŠEK – Tomáš JANATA – Jan CHLÍBEC – Roman URBANI – Růžena ZIMOVÁ, Třebel 1647. *A battlefield of the Thirty Years' War from the perspective of history, archeology, art-history, geoinformatics, and ethnology*, Praha 2017.

a návazně dějiny raně novověkého vojenství však kniha přináší řadu metodologických podnětů a množství příkladně zpřístupněného pramenného materiálu.

Jiří Pešek

Tomáš MALÝ

Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 324 s., ISBN 978-80-7422-691-5.

Výzkum barokní kultury má na brněnské filozofické fakultě úctyhodnou tradici, která ve druhé polovině 20. století vyvrcholila díly Josefa Války. V současné době se této tematice věnuje několik mladších badatelů, mezi nimi Tomáš Malý, který vhodně propojil domácí bádání s výzkumem prováděným v Českém historickém ústavu v Římě. Jako východisko pro vlastní výklad některých stránek barokní – v jeho pojetí potridentské – kultury si zvolil velkolepé slavnosti „římských“ korunovaci Madon v letech 1732–1736, spojené s jejich rituálním ozdobením zlatými korunkami zaslanými z Říma.

Předmětem korunovace se stala sochařská či malířská zobrazení Madony, umístěná na nejvýznamnějších poutních místech v Čechách (jezuitská Svatá Hora u Příbrami) a na Moravě (premonstrátský Svatý Kopeček u Olomouce) a v augustiniánském klášteře a kostele sv. Tomáše v Brně. Rituální korunovační slavnosti probíhaly podle předpisů vatikánské kapituly a v osmidenním programu vedle úzce liturgické části a kázání zahrnovaly také procesí s korunovaným artefaktem, ohňostroje, vojenské salvy a hudební doprovod. Tyto monumentální slavnosti, k nimž povolení z Říma zprostředkoval

vždy příslušný diecézní biskup, byly dosud pojmány především jako forma teatrálních inscenací a projev emocionálně vypjaté barokní mentality. Tomáš Malý se rozhodl překročit hranice oborů, využít metod historické antropologie a ukázat komplexní, tudíž i „profánní“, charakter těchto slavností.

Autor přistoupil ke zpracování tématu po důkladné heuristice v archívech a historických knihovnách na Moravě, v Čechách a samozřejmě ve Vatikánu, kde prozkoumal archiválie kapituly sv. Petra, uložené ve Vatikánské knihovně. Zároveň prostudoval rozsáhlý soubor evropské literatury, takže získal přehled o širokém badatelském spektru nové kulturní historie. Svou monografii rozdělil na dvě hlavní části; v první pojednal o interpretačních možnostech při uchopení korunovace Madon jakožto historického fenoménu, ve druhé o průběhu, sociálním zázemí, významu a prezentaci tohoto rituálu. Závěrem pak shrnul výsledky své analýzy se zřetelem k celkové charakteristice barokní kultury.

Z hlediska vztahu mezi českým a italským prostředím je důležité Malého pojetí „implementace specifického římského rituálu do zaalpského prostoru“ (s. 21). Autorovi nešlo o jakoukoli korunovaci Madony (obrazy a sošky Panny Marie s korunou byly obvyklé i jinde, a to již ve středověku), nýbrž o upravený římský ritus. Ten se v 18. století uplatnil (kromě Itálie) na území habsburské monarchie a ještě výrazněji v polsko-litevské unii. Malý důmyslně argumentuje proti rozšíření tezi o *pietas Austriaca*, která je v novější literatuře pokládána za kult sjednocující a vyznařující z habsburského centra do ostatních dynastií ovládaných zemí.

Malý naopak zdůrazňuje, že mariánské korunovační slavnosti vycházely v jednotlivých zemích z iniciativy místních řeholních

představitelů a biskupů, kteří se obraceli na jinou – totiž římskou – autoritu. Tou byla nadace, kterou roku 1637 založil hrabě Alessandro Sforza Pallavicini a kterou spravovala vatikánská kapitula sv. Petra; tato nadace poskytovala žadatelům zlaté korunky, jimiž byly pak ozdobeny vybrané mariánské symboly. Potridentská římská kultura se tak prosazovala ve středoevropských zemích, které si v rámci katolického univerzalizmu zachovávaly své vlastní pojetí zbožnosti – v Čechách a na Moravě to byla *pietas Bohemica*.

Autor tuto skutečnost ilustruje mj. na osobnosti olomouckého biskupa Wolfganga Hannibala ze Schrattenbachu, který stál za slavnostní korunovací Madony v Brně roku 1736. Právě on přijímal silné podněty italské kultury za mnohaletého pobytu v Římě jako student, poté císařský vyslanec u papežského stolce a nakonec jako kardinál a volitel papeže. Bezprostřední italské podněty přispěly k tomu, že se stal zprostředkovatelem transferu římské ceremoniální kultury směrem na Moravu.

Analytický výklad Tomáše Malého je veden v intencích symbolické antropologie, sociologie prostoru (projevy korunovačních slavností ve vztahu k posvátným horám, prostoru města či interiéru chrámů) a s respektem k náboženské i sociální stránce těchto událostí. Autor zkoumá mnohotvárné motivy a formy jednání inspirátorů, organizátorů a účastníků těchto slavností, přičemž je nepokládá za pouhé barokní divadlo, ani za programové popírání skutečného stavu věcí: „korunovace mariánských obrazů nebyly divadlem odpoutávajícím člověka od kruté reality, ale spíše souborem událostí, které člověku poskytovaly jistotu a pocit řádu, ukazovaly jeho „reálné“ místo ve společnosti, nabízely mu „reálnou“ pomoc a záruku spásy“ (s. 211–212). Při tom se uplatnily silné vlivy Říma (předem určený rámec rituálu,

delegovaný korunátor, darovaná koruna), ale i zpětné signály dané potřebou reprezentovat se vůči centru katolického křesťanstva (odkazy na papeže, kardinály a vatikánskou kapitulou ve slavnostních tiscích, na slavobránách apod.). Postoj rekatolizovaného českého prostředí, v první polovině 18. století již téměř zbaveného „heretiků“, k papežství se ve výkladu T. Malého dostává do nového světla.

Monografie opatřená obrazovou a kartografickou dokumentací, obsažnou bibliografií a důkladným anglickým souhrnem zpracovává méně obvyklé a ne zcela jednoduché téma. Přesto je to kniha čtivá a vyznačuje se určitým napětím, neboť je napsána diskusní formou. Autor své hlavní poznatky důsledně vztahuje k pracím autorů starších i současných, ale činí tak neagresivně a věcně. Klade dosavadní literatuře podnětné otázky a snaží se na ně odpovědět s dobře podloženou argumentací. Kniha v řadě aspektů posunuje poznání barokní kultury ve střední Evropě. Zároveň je podstatným příspěvkem k osvětlení vzájemných vztahů mezi českými zeměmi, habsburským dvorem a papežským Římem.

Jaroslav Pánek

19. a 20. století

Robert ADAM – František
MARTÍNEK – Petr PÍŠA –
Magdalena POKORNÁ – Lucie
RYCHNOVSKÁ (edd.)

**Karel Havlíček. Korespondence II,
1843–1844**

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018,
486 s., ISBN 978-80-7422-475-1.

Druhý svazek edice dopisů jedné z nejvýraznějších osobností české kultury poloviny devatenáctého století Karla Havlíčka

Borovského je opět příkladným nakladatelským počinem.¹²Ocení ho nejen literární vědci specializující se na literaturu devatenáctého století, ale také odborníci na myšlenkový svět českých elit a zejména na jejich názory na Rusko. K užítku bude i té části historické obce, která se zabývá podobou české vlastenecké společnosti čtyřicátých a padesátých let devatenáctého století a vzájemnými vztahy jejích protagonistů. 228 dopisů v překladech do češtiny i v německých, ruských či francouzských originálech doprovází kalendárium Havlíčkova života a díla a obsáhla úvodní studie „Chci být Čechem a budu jím. Ruská léta Karla Havlíčka v zrcadle korespondence“ Petra Piši (s. 7–30).

Její autor se nezabývá jen konkrétními údaji z Havlíčkova pobytu na Rusi, sleduje také okrajové momenty, dokreslující ovšem atmosféru doby. Sem patří nepochybně pasáže věnované technické stránce poštovního styku, tedy času, který potřebovala poštovní zásilka k cestě mezi střední Evropou a Moskvou, kde působil Havlíček jako vychovatel v rodině Štěpána Petroviče Ševyrjova, ale také cena (vysoká), jíž musel pisatel za dopravu své korespondence platit. Tady byl autorovi oporou přehled výdajů za poštovní služby samotného Havlíčka, uváděný v kompletní podobě na s. 13 a 14. Autor úvodní studie věnuje pozornost i problematice cenzurního dohledu pro poštu do ciziny, jehož si byl Havlíček i jeho přátelé dobře vědomi a obcházel ho posíláním dopisů prostřednictvím přátel, byť se tak někdy dalo za cenu velké časové prodlevy mezi odesláním a doručením listu. Narážky na cenzuru

1 První svazek (Robert ADAM a kol., *Karel Havlíček, Korespondence I, 1831–1842*, Praha 2016) anotován v ČČH 116, 2018, s. 606.

se pak objevují v různé podobě i listech publikovaných v edici (srov. např. dopis Václava Šulce z 15. 5. 1843 na s. 44nn, kde pisatel výslovně rezignoval na psaní dopisů a Havlíčka nabádal, aby učinil stejně). Z korespondence je pak patrná proměna Havlíčkova vztahu k Rusku, kde počáteční obdiv pozvolna vystřídal kritický přístup vůči autokratickým poměrům vládnoucím v zemi a ambicím přinejmenším části kulturní elity prosadit ve slovanském světě ruskou hegemonii. Jasně je to patrné zejména v dopise Karlovi Vladislavovi Zapovi z 30. dubna 1844 (s. 188nn). Do jaké míry byla tato ztráta iluzí ovlivněna zhoršujícím se Havlíčkovým vztahem k jeho zaměstnavateli, i tento fenomén se v korespondenci objevuje, zůstává pak samozřejmě otázkou. V dokonale připravené edici nemůže samozřejmě chybět jmenný rejstřík s anotacemi a badatelé i veřejnost tak dostávají do rukou práci, která jen potvrzuje fakt, výslovně konstatovaný editory prvního svazku Havlíčkovy korespondence na s. 36: „Korespondence je mimořádně cenným historickým pramenem soukromé povahy.“

Josef Opatrný

Eva GREGOROVÍČOVÁ (ed.)
Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození
Praha, Národní archiv 2018, 404 s.,
ISBN 978-80-7469-085-3.

Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), čtvrtý syn posledního toskánského velkovévody Leopolda II., patří mezi nejsvéráznější osobnosti habsburské dynastie, přičemž jako jeden z mála Habsburků nenese rysy politické kontroverznosti. Život cestovatele, vědce a filantropa je naopak předmětem

badatelského zájmu, který je vlastní nejen zemím ležícím na teritoriu někdejší středoevropské monarchie, ale také Itálii a Španělsku. Jelikož je v České republice zachována podstatná část arcivévodovy pozůstalosti a také množství dalších památek, stala se profilující osobností výzkumu pracovnice Národního archivu v Praze Eva Gregorovičová, která již vydala řadu prací o této tematice. Zásluhou Gregorovičové byla také v říjnu 2017 uspořádána mezinárodní konference o Ludvíku Salvátoru Toskánském, jejíž výsledky přináší rozsáhlá recenzovaná publikace.

V několika svých příspěvcích představuje editorka sborníku Ludvíka Salvátora jako člověka mimořádného nadání, který si zásluhou vynikajících učitelů a vědců osvojil všestranné vzdělání v řadě přírodovědných i humanitních oborů a zvládl plynně čtrnáct jazyků. Narodil se sice ve florentském paláci Pitti a jeho mateřtinou se stala italština, ale od roku 1859 pobýval ve Vyhnanství; po krátkém pobytu ve Vídni se usadil na panství Ostrov nad Ohří a poté v Brandýse nad Labem; od roku 1872 byl majitelem tamního zámku a prosperujícího velkostatku, jehož výnos mu umožňoval financovat nákladné cesty, zakupování zahraničních nemovitostí a vydávání vlastních děl; v Brandýse byly uloženy jeho sbírky, které se po zaboru habsburského majetku dostaly do centrálních pražských institucí – dnešního Národního muzea, Národní galerie, Národní knihovny a Národního archivu, kde je též uložen Rodinný archiv toskánských Habsburků. Z hlavního sídla v Čechách Ludvík Salvátor, který v Praze soukromě studoval u profesorů Karlo-Ferdinandovy univerzity a Akademie krásných umění, cestoval po Evropě a podnikal badatelské cesty na Balkán a do oblasti Středo-

zemního moře, do severní Afriky, na Přední východ, ale i do Británie, USA a Austrálie. Cestovatelská pozorování a mnohostranné poznatky z přírodních věd, ale i historie a filologie vtělil do více než 50 svazků v rozsahu zhruba 14 000 stran (o arcivévodových publikačních strategiích a vydávání spisů v knize pojednává Jan Kahuda).

Za vědeckou činnost, především v oboru geografie a věd o přírodě, sklídl Ludvík Salvátor ve světě řadu uznání, a to i ve svém rodišti, když byl roku 1872 zvolen čestným členem Italské entomologické společnosti ve Florencii; poté následovalo řádné nebo čestné členství v mnoha dalších učených společnostech. Poct se dočkal i v Čechách; už roku 1865 byl jmenován čestným členem Společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze a stal se rovněž čestným členem České akademie pro vědy, slovesnost a umění. Praha ostatně byla místem vydání podstatné části jeho spisů. V Brandýse nad Labem také 12. října 1915 zemřel. V posledním roce první světové války, v březnu 1918, byly pak jeho ostatky převezeny do Kapucínských hrobky ve Vídni.

Čtyři desítky studií o učeném arcivévodovi jsou rozčleněny do sedmi oddílů; jsou věnovány pramenům, příslušnosti k habsburskému rodu, vědecké činnosti, cestování, kulturnímu odkazu, spolupracovníkům, biografii a soupisu literárního díla. Promyšlenou kompozici této knihy dokládá už první oddíl, v němž je obsažen analytický pohled na soubory archiválií k osobnosti Ludvíka Salvátora v Česku, Rakousku a na Mallorce, a to vždy pohledem znalce z dané země. Vzájemná komplementarita statí je však patrná i v dalších oddílech, jež se týkají vývoje toskánské sekundogenitury a působení jejích příslušníků, arcivévodových vědeckých expedic, publikační činnosti, správy a výnosu

brandýského panství či přestavby tamního zámku, mecenáské a sběratelské činnosti. Samostatných článků se dočkaly rovněž vybrané osobnosti z okolí Ludvíka Salvátora, na prvním místě jeho celoživotní pobočník, učitel a otcovský rádce Eugenio Sforza. Pro začlenění do českého prostředí, k němuž měl arcivévoda velmi blízko, jsou důležité mj. studie pojednávající o jeho vztahu k pražské univerzitě, o kontaktech s tamními přírodovědci a s českými ilustrátory spisů Ludvíka Salvátora.

Dlouhodobá kurátorka toskánského rodinného archivu Eva Gregorovičová předvedla svým způsobem vzorový přístup k přípravě konference. Jelikož perfektně zná archivní prameny k tématu, podala jejich úvodní charakteristiku, analýzu a zhodnocení literatury domácí i zahraniční, zejména také španělské (vzhledem k aktivitám Ludvíka Salvátora na Baleárech). Rozbor dosavadních poznatků je naprosto věcný, neboť ukazuje, že nejméně znalosti se dosud týkaly způsobu vzdělávání a obecně formativního období arcivévodova života; a právě prameny k tomuto období jsou dostupné v Čechách. Editorka svazku nastínila projekt směřující ke zpracování prvního českého životopisu této pozoruhodné osobnosti. Vytěžení opomíjených pramenů se tu stává východiskem k osvětlení jak života Ludvíka Salvátora, tak jeho sepětí s českým prostředím, mj. s umělci a tiskaři pracujícími na vydávání početných arcivévodových spisů. V tomto smyslu je přístup Evy Gregorovičové podnětný i při obecnějším uvažování o biografické práci.

Publikace, opatřená ikonografickou přílohou, leč bohužel bez žádoucího rejstříku, podává mnohostranný pohled na osobnost Ludvíka Salvátora Toskánského. Obsahuje články v několika jazycích (vedle převažují-

cí češtiny jsou to také angličtina, italština, němčina a španělština). Všechny texty jsou však opatřeny dostatečným anglickým souhrnem, popřípadě přeloženy do angličtiny. Celé dílo je tak dobře dostupné mezinárodní badatelské veřejnosti.

Jaroslav Pánek

Josef OPATRŇÝ (ed.)

Caribe hispano y Europeo.

Siglos XIX y XX. Dos siglos de relaciones

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018,

246 s., ISBN 978-80-246-3816-4.

Sborník devatenácti studií z mezinárodní konference, mj. oslavující padesáté výročí existence Centra Ibero-amerických studií Univerzity Karlovy, se soustřeďuje na vztahy mezi španělsky mluvícími zeměmi karibské oblasti a Evropou od 18. do konce 20. století. V popředí přitom stojí Kuba jako centrum zájmu a bezmála sto let trvající velké téma pražských iberoamerikanistů. Nejstarší tematiku nahlíží optikou německého lékaře a kováře Daniele Botefeyra studie Michaela Zeuske, pojednávající o obchodu otroky mezi Senegalem a USA, na němž se na přelomu 18. a 19. století podílelo také Království hannoverské. I studie Imilcy Balboa Navarro má bohužel téma: Podvod a zdanění, konfiskace, subvence a kontrola koloniálního hospodaření na Kubě v letech 1836–1839. Amparo Sánchez Cobos se věnuje dějinám karibského anarchistického hnutí: na Kubě ve srovnání s ostatními karibskými zeměmi. Další příspěvky tematizují pěstování tabáku stejně jako počátky kubánské litografické produkce, případně francouzského pokusu Luise Napoleona Bonaparte o vybudování středoamerického průplavu v Nikaragui.

Lukáš Drvota se věnuje roli Velké Británie ve válce mezi USA a Španělskem v roce 1898.

Zajímavá je skupina příspěvků (Yopane Thiao a zejména Alvar de la Llosa) o francouzské linii kubánských kontaktů: V Paříži sídlila již od poloviny 19. století početná kubánská literární kolonie, po Castrově revoluci byla dokonce založena neoficiální Asociace France-Cuba. Etienne Morales vysvětluje, že bylo značně obtížné cestovat přímo z Francie na porevoluční Kubu. To hrálo do noty Československým aeroliniím, které jako první otevřely roku 1962 přímé letecké spojení na „ostrov svobody“. Za československým angažmá se skrývala širší koncepční představa, že se Kuba stane odrazovým můstkem pro intenzivní hospodářské i kulturní styky s dalšími karibskými a středoamerickými státy.

Z bohemikálních příspěvků vyniká studie Josefa Opatrného o Československu a Kubě v padesátých a šedesátých letech 20. století (s. 169–185). Autor tu staví téma československých aktivit (včetně badatelských: v kubánských archivech s úspěchem a mezinárodním ohlasem pracoval v šedesátých letech Bohumil Baďura) do širšího kontextu sovětského zájmu o Karibskou oblast a konkrétně o Castrův režim. Sborník uzavírá studie Lukáše Perutky o středoamerické misi českého historika a diplomata Vlastimila Kybala v roce 1936, při které s cílem sondovat možnosti rozšíření obchodních styků navštívil Guatemalu, Salvador, Honduras a Nikaraguu.

Jiří Pešek

Nikita ODNITSOV

Geopolitika ropy

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 282 s., ISBN 978-80-246-3818-8.

Historicko-politologická monografie, vyvinuvší se z úspěšné magisterské práce, je zaměřena na geopolitický rozměr těžby a zejména obchodu ropou jako strategickým zdrojem a na v podstatě globální důsledky regionálních a zejména velmocenských snah o ovládnutí či kontrolu tohoto trhu. Autor zkoumá tyto skutečnosti a děje pro poválečné období (1945–2008), tedy pro epochu dekolonizace a hlavně desetiletí studené války. Kniha je rozdělena na koncepční úvod, čtyři části a závěr, po němž následuje anglický souhrn, obsáhlá bibliografie, smíšený (velmi neúplný!) rejstřík a početné tabelární i grafické přílohy.

V prvé, metodologické části autor staví proti sobě neoliberalistickou teorii interdependence a geoeconomické pojmání ropy jako – ve zkoumaném období – základní strategické suroviny. Druhá část knihy je v podstatě (i přes opakované politologicko–systémové vstupy) historická a sleduje mocenský zápas o ovládnutí ropných polí v Iránu, Saudské Arábii a na středním východě, jakož i o kontrolu ropovodů a plavebních tras tankerů v této oblasti v poválečném období až do vzniku OPEC, resp. také ustavování nových poměrů v šedesátých letech 20. století. Pro tuto epochu bylo charakteristické postupné (nepřímé) vytlačení dosavadních hegemonů Velké Británie a Francie z pozice velmocí, kontrolujících ropné zdroje a dodávky. Profitovaly Spojené státy, které využívaly rozporů mezi „anarchickou politickou strukturou a hierarchickou strukturou ekonomickou“. USA po celé studenovělečné období velmi

komplexně kooperovaly s lokálními mocnostmi a odstavováním konkurentů z vlastního tábora postupně „zjednodušovaly“ postkoloniální situaci směrem k etablování (podle autora) dobře kontrolovatelného bipolarismu se Sovětským svazem jako jejich jediným respektovaným „partnerem“. Třetí a nejobsáhlejší část práce (s. 99–165) sleduje vývoj (s některými retrospektivními pohledy zpět až do doby meziválečné) v podstatě od války Jom kipur 1973 až do „třetího ropného šoku a změny technologického řádu“ v letech světové finanční krize po roce 2008. V Epilogu pak autor do tématu vtaňuje Čínu jako velmoc, usilující od konce první dekády 21. století o nezávislou ropnou politiku.

Autor velmi dovedně kombinuje faktograficky důkladně zvládnutý historický přístup, výše zmíněné politologické interpretační vzorce (důraz klade na asymetrii mezi postavením exportérů a hlavních uživatelů) a makroekonomii. Ukazuje vazbu tvorby cen ropy nejen na relaci nabídky a poptávky, ale též na významové posuny dominance světově klíčových rezervních měn, připomíná ne vždy přímou závislost proměn cen ropy na změnách cyklu světové nebo té které velmocenské ekonomiky. Do centra líčení vždy staví USA a jejich zájmy politického, ekonomického i obecně mocenského charakteru.

Je obdivuhodné, že mladý autor zvládl soustavně vytěžit a v práci uplatnit až nepředstavitelně bohatou světovou literaturu rozsáhlého tématu. Jistým problémem je, že při výkladu historických souvislostí a obecněji při historických argumentech Odintsov interpretačně zůstává na rovině velmocenského „mocenského pokeru“, tedy výkladu hraničícího mnohdy až s teorií spiknutí. Historické děje neopouštějí nejvyšší mo-

cestnou rovinu a autor je líčí nejčastěji podle vyprávění předních účastníků nebo na základě publikovaných záznamů porad, konferencí, diplomatických telefonátů atp. Občas čtenář žasne: kupříkladu představa, že válku Jom kipur v podstatě zorganizoval (a posléze zas telefonicky zastavil: viz s. 116–121) Henry Kissinger, aby dosáhl optimálních podmínek pro jednání o blízko-východní politice, je samozřejmě velkolepá, ale – přes všechny vzpomínky na to, co který státník řekl při opuštění toho kterého jednacího salonku – přece jen podstatně vzdálená „špinavé“ realitě dějin.

Je to ovšem práce – nezapomínejme – přednostně politologická. Nesmí nás tedy zaskočit závěr: „výzkum dokázal, že teorie interdependence vysvětluje pouze částečně kauzalitu mezi asymetrií a konsolidací energetického sektoru“ (s. 201). To jsme možná věděli již před otevřením knihy. A z perspektivy jara roku 2020 je možno se tázat, zda a jak do tohoto konceptu zapadá aktuální zhroucení ropných trhů? Přes zmíněné „mladické hříchy“ pokládám Odnitsovovu práci, usilující o co možná komplexní propojení politické, ekonomické a dějově historické roviny za jednoznačně inspirativní.

Jiří Pešek

Pavel HLUBUČEK a kol.

Sto let Pedagogické knihovny

J. A. Komenského 1919–2019

Praha, Národní pedagogické muzeum

a knihovna J. A. Komenského 2020, 120 s.,

ISBN 978-80-86935-48-5.

V rámci projektu „Národní oslavy výročí J. A. Komenského“ na léta 2020–2022 vyšla jako jeden z prvních publikačních výsledků výpravná kniha věnovaná největší sbírce

pedagogické literatury v České republice. Svým obsahem přesahuje jubilejní posláni a poskytuje mnoho podstatných údajů o instituci, která postupně vytvořila základní heuristické východisko ke studiu dějin školství (především základního a středního), didaktiky a pedagogického myšlení.

Třebaže se snahy o vytvoření ústřední pedagogické knihovny v Čechách projeví již na počátku 20. století, její založení se mohlo uskutečnit až po vzniku samostatného státu; usnesením ministerské rady z 15. března 1919 byl založen Československý pedagogický ústav J. A. Komenského, mezi jehož úkoly patřilo také vybudování pedagogického muzea a knihovny. U zrodu těchto institucí stály významné osobnosti oboru Otakar Kádner, první ředitel ústavu, a Jan Maurer, zakladatel knihovny. Historický výklad sleduje organizační peripetie, v nichž se knihovna dočasně osamostatnila jako dokumentační a studijní instituce, postupně rozšiřující svůj akviziční záběr na řadu specializací (mj. komeniologie). V různých organizačních podobách sdílela knihovna i temné stránky vývoje českých zemí, jakými byl útlum činnosti za německé okupace, zatčení a odsouzení ředitele Karla J. Beneše za protinacistickou činnost (1941) či uzavření dobově nežádoucí literatury do tzv. zvláštního fondu za sovětské okupace a „normalizačního“ režimu. Přes všechny politické překážky se knihovna rozrůstala a po začlenění do Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského (2011) získala samostatnou budovu a moderní vybavení pro fond o více než půlmilionu svazků.

Pro historické bádání má tato instituce význam především jako základní soubor literatury k dějinám moderní vzdělanosti. Zvláštní zmínku si zaslouží fond monogra-

fií a periodik k vývoji školství, pedagogiky, výchovy a vzdělávání, dále soubor slabikářů (od roku 1547), učebnic všech oborů a vysokoškolských skript (od 19. století), badatelsky velmi potřebných výročních zpráv středních škol z let 1811–1949, sbírka komeňán, komplex komeňologické literatury a inkorporovaná Sukova studijní knihovna literatury pro děti a mládež (největší soubor tohoto zaměření v Česku).

Pojednání o institucionálních dějinách doplňují medailony významných osobností, které působily v této knihovně. Byli to mj. jeden ze zakladatelů české speciální pedagogiky Jan Maurer (1878–1937), teoretik a historik literatury pro mládež Václav František Suk (1883–1934), spisovatel Karel Josef Beneš (1896–1969) a komeňoložka evropského věhlasu Dagmar Čapková (1925–2016). Publikace doplněná popisem fondů a projektů knihovny, podrobnou bibliografií a desítkami dokumentárních vyobrazení dobře poslouží zájemcům o dějiny vzdělávání od 19. století do současnosti.

Jaroslav Pánek

Ivan JAKUBEC – Jan ŠTEMBERK

Cestovní ruch pod dohledem říše

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 309 s., ISBN 978-80-246-4127-0.

Práce autorské dvojice Jakubec Štemberk patří k publikacím, které se v posledních letech pokoušejí prezentovat období protektorátu jinak než prostřednictvím počtu pronásledovaných z politických či rasových důvodů. Pro část veřejnosti je tento úhel pohledu sice předmětem silné kritiky, je však zcela legitimní a dokonce nutný. Pokud mají historikové nabízet reálný obraz minulosti, nemohou v něm informace

o denním životě protektorátu chybět, samozřejmě s vědomím širšího kontextu. Autoři zmiňují tuto skutečnost už v prvních větách úvodu práce, když konstatují: „I v dobách zuřících bojů na všech frontách stále lidé žili své běžné životy více či méně zasažené válkou“ (s. 7).

Jakubec a Štemberk věnovali pozornost segmentu protektorátní reality, která dosud zůstávala celkem pochopitelně zcela stranou zájmu. Turistika a cestovní ruch totiž svým způsobem symbolizují bezstarostný život v klidu a dostatku a také proto se mohly stát ve dvacátých a třicátých letech důležitým fenoménem života československé společnosti. Navazovaly na starší tradici v celém regionu a od roku 1939 se jim dostávalo v některých oblastech silné podpory ze strany protektorátních úřadů. Tady měly odvracet pozornost od politických a kulturních problémů a v některých případech sloužit dokonce jako prostředek získávání sympatií vybraných vrstev české společnosti. Autoři zmiňují tuto stránku cestovního ruchu v souvislosti s lázeňstvím, kde pak docházejí k jednoznačnému závěru: „Úkolem lázní bylo ‚vyrábět nové zdraví a novou pracovní sílu k prospěchu velkého díla i všedních malých úkolů‘. Programově měla být společenská smetánka vystřídaná ‚pracujícími lidmi‘. Sociální tendence lázeňského cestovního ruchu se nejvíc projevovala v největších protektorátních lázních – Luhačovicích, kde byla zřízena dělnická ozdravovna pro program státní odborové rekreace (Heydrichův odkaz)“ (s. 216).

Třebaže tak měl cestovní ruch v Československu silnou tradici z meziválečného období, politika protektorátních úřadů vycházející z německé praxe znamenala další impuls k jeho rozmachu. Jeho nezbytnou součástí představovala dobře vybudovaná

organizační struktura, jíž věnovali autoři první část práce a pak se soustředili na další stránky fenoménu – dopravu a ubytování. Vzhledem k podmínkám panujícím ve střední Evropě v době války následují poté kapitoly popisující domácí cestovní ruch, který byl rozhodujícím segmentem této části ekonomických a společenských aktivit české společnosti za druhé světové války. Významově marginálnímu zahraničnímu cestovnímu ruchu ve výjezdové i příjezdové oblasti je věnována jediná kapitola, v níž sledují autoři zvláště Říši a Slovensko, na necelé stránce pojednávají problematiku jiných částí Evropy. I tady se opírají, stejně jako v celém textu, téměř výlučně o prameny české i zahraniční provenience (Slovensko, Rakousko a Německo), memoáry, dobový tisk, fotografie a prospekty, využitě potom také jako ilustrace.

Josef Opatrný

David BRABEC (ed.)

Josef kardinál Beran:

Milostí Boží jsem, co jsem

Plzeň, Statutární město Plzeň 2019,

88 s., bez ISBN.

Kardinál Josef Beran (1888–1969), arcibiskup pražský a metropolita český, bezpochyby patří mezi nejvýznamnější osobnosti v moderních dějinách katolické církve v českých zemích. Přiměřeně tomu je a jistě bude věnována badatelská pozornost jeho životu a působení. Pramennou základnu k tomuto výzkumu dotváří rozsáhlý soubor fotografické dokumentace, který vznikl v průběhu Beranova působení nejen doma, ale také v Itálii a v zemích západní Evropy a Severní Ameriky v době jeho exilu v letech 1965–1969. K evidenci této

dokumentace přispělo rovněž kardinálovo rodné město Plzeň, které při příležitosti přenesení jeho ostatků ze Svatopetrské baziliky v Římě do Svatovítské katedrály v Praze uspořádalo výstavu a poté vydalo obrazovou publikaci. Nespokojilo se pouze s fotografiemi z roku 2018, ale soubor rozšířilo na celý Beranův život. Editorem knihy se stal kardinálův praprasynovec David Brabec, kromě něho přispěli stručnými texty primátor Plzně Martin Baxa a plzeňský biskup Tomáš Holub.

Obrazová dokumentace je rozdělena do tří částí, které jsou věnovány životu Josefa Berana, jeho vztahu k rodné Plzni a návratu do vlasti. Ne všechny mají stejnou vypovídací hodnotu, proto lze upozornit alespoň na vybrané příklady. Z druhé poloviny šedesátých let pochází pozoruhodný dvojportrét s papežem Pavlem VI., svědčící o mimořádně důvěrném vztahu těchto dvou teologů; je doplněn snímkem Pavla VI. nad Beranovým úmrtním ložem v Nepomucenu a nad jeho rakví v bazilice sv. Petra. K témuž prostředí se váže portrét mladého bohoslovce Josefa

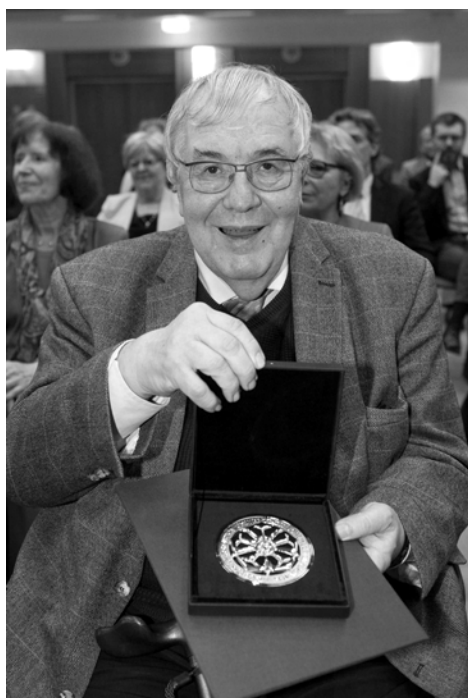
Berana z doby jeho studií (1907–1912), částečně zachycující prostředí někdejší římské koleje Bohemicum. Významné historické souvislosti navozují snímky z doby krátce po Beranově návratu z koncentračního tábora Dachau a z návštěvy vyvražděných Lidic roku 1947. K častěji publikovaným záběrům patří seriál fotografií z Beranovy pastorační cesty do USA; daleko rozsáhlejší soubor obrazových dokumentů k tomuto tématu přináší ovšem soukromý tisk *Novým světem. Cesta kardinála Josefa Berana do Spojených států amerických a Kanady*, vydaný Beranovým sekretariátem v Římě roku 1967, ale tam jsou reprodukce na podstatně nižší, technickým možností té doby přiměřené úrovni.

Badatelsky využitelné ikonografie přináší plzeňská edice daleko víc. Výběr je poměrně reprezentativní a reprodukce převážně kvalitní. Je však škoda, že některé z nejdůležitějších snímků nejsou přesněji datovány a lokalizovány. S tím by si však odborní zájemci o Beranovu osobnost měli poradit.

Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Anton Schindling

(20. ledna 1947 Frankfurt nad Mohanem-Höchst –
4. ledna 2020 Tübingen)

Zdravotní stav Antona Schindlinga nevykazoval v posledních třech letech jeho života navzdory nepřetržité lékařské, rehabilitační a sociální péči projevy výraznějšího zlepšení trvalého rázu. Přesto byla zpráva o úmrtí vynikajícího německého historika raně novověkých politických, náboženských a kulturních dějin, velmi oblíbeného a neobvykle inspirativního vysokoškolského učitele, aktivního účastníka mnoha odborných diskusí

a neúnavného organizátora vědeckého života pro jeho přátele, kolegy a žáky překvapivě bolestná. Mnozí z jeho nejbližších spolupracovníků a bývalých doktorandů ho pravidelně navštěvovali v jednom z hospiců v Tübingenu, kde trávil poslední měsíce svého života v klidu malého pokoje, vyzdobeného několika fotografiemi přátel a vlastním portrétem, který obdržel k sedmdesátým narozeninám. V policích se hromadily zásilky knih, na jejichž vydání se podílel ještě v posledních letech svého života.

Důstojné poslední rozloučení s Antonem Schindlingem se konalo za početné účasti domácích a zahraničních smutečních hostů 22. ledna 2020 v katolickém kostele svatého Jana v Tübingenu. Obsáhlou smuteční řeč pronesl profesor Manfred Rudersdorf, který ocenil především mezinárodní rozměr vědeckého díla Antona Schindlinga, jeho pedagogické zásluhy i tvůrčí schopnost nalézat nová badatelská témata a usilovat o jejich inovativní interpretaci. Ostatní řečníci vyzdvihovali Schindlingovo vědecko-organizační úsilí při výzkumu zemských dějin Bádenska-Württemberska, jeho snahy o interdisciplinární přístupy k badatelským tématům, spojujícím různé vědní obory na univerzitě v Tübingenu, v neposlední řadě také výsledky rozsáhlé zahraniční spolupráce zvláště s českými a maďarskými historiky. O devět dnů později byl Anton Schindling pohřben za účasti nejbližších přátel a žáků do rodinného hrobu ve Frankfurtu nad Mohanem-Höchstu. Autoři novinových nekrologů shodně vyjadřovali na stránkách celoněmeckých i zemských deníků názor, že základním rysem Schindlingovy osobnosti bylo přívětivé a přátelské jednání, hluboké znalosti a neutuchající nadšení dějinami, pro které žil celý svůj život.¹

Anton Schindling se narodil do rodiny truhlářského mistra ve Frankfurtu nad Mohanem-Höchstu, kde prožil šťastná léta dětství a dospívání. Během nich se utvářely jeho pevné pracovní návyky, smysl pro plnění povinností, silné sociální citění a vztah k četbě, které ho provázely po celý život. Po maturitě vystudoval historii, filozofii, dějiny umění a politologii na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem. Jeho vědecké směřování nejvíce ovlivnil předčasně tragicky zesnulý profesor Friedrich Hermann Schubert,² s nímž spolupracoval již během univerzitních studií na vydávání ediční řady *Deutsche Reichstagsakten*. Pod jeho vedením také Schindling napsal disertační práci o humanistické akademii ve Štrasburku, kterou roku 1974 obhájil s hodnocením summa cum laude.³ Poté odešel na univerzitu do Würzburgu, kde působil devět let v semináři raně novověkých dějin jako asistent profesora Petera Baumgarta.

1 Hans-Christof KRAUS, *Politik und Frieden. Konfessionsfragen: Zum Tod des Historikers Anton Schindling*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 7. 1. 2020; Franz BRENDLE, *Er lebte für die Geschichte. Nachruf: Der Historiker Anton Schindling ist gestorben*, Schwäbischer Tagblatt, 11. 1. 2020.

2 K němu srov. Nother HAMMERSTEIN, *Friedrich Hermann Schubert in Frankfurt am Main (1968 bis 1973)*. *Biographische Anmerkungen zum Schicksal eines deutschen Universitätsprofessors in schwieriger Zeit*, in: Friedrich Hermann Schubert, Ludwig Camerarius (1573–1651). Eine Biographie, Münster 2013, s. 723–735.

3 Anton SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt – Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538 bis 1621*, Wiesbaden 1977 (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Band 77).

Svůj původní vědecký zájem o humanistickou vzdělanost a školství Schindling rozšířil o politické a náboženské dějiny Římsko-německé říše v pozdním středověku a raném novověku. Záhy navázal odborné kontakty s předními německými znalci této problematiky, k nimž v sedmdesátých a osmdesátých let 20. století patřili především Karl Otmar von Aretin, Peter Moraw, Johannes Kunisch a Volker Press. Z Würzburgu často odjížděl do Vídně, kde systematicky po několik let studoval v Haus-, Hof- und Staatsarchivu písemnosti k politickým dějinám Římsko-německé říše v raném novověku. Pod vlivem svého staršího kolegy Volkera Presse se začal ve stejné době blíže zajímat o kulturu a politiku zemí, tvořících habsburskou monarchii, zvláště o Království české a Království uherské.

Schindling ještě po letech rád vzpomínal na poznávací cesty, které společně s Volkerem Pressem podnikal do Čech, na Moravu a na Slovensko. Při nich obdivovali zvláště renesanční a barokní památky. Tímto způsobem postupně do jeho badatelského povědomí vstupovala šlechta z raně novověkých českých, rakouských a uherských zemí, ačkoliv svou prvořadou vědeckou pozornost soustředil k dějinám Římsko-německé říše. Roku 1983 obhájil na univerzitě ve Würzburgu habilitační spis o počátcích trvale zasedajícího říšského sněmu v Řezně a o stavovské politické kultuře doby baroka a získal venia docendi pro nové a novější dějiny.⁴

Po ročním působení jako soukromý docent na univerzitě ve Würzburgu se Schindling úspěšně ucházel o místo profesora pro dějiny raného novověku na univerzitě v Osnabrücku. Tam působil do roku 1995 s krátkým přerušením v letech 1985 až 1987, kdy dočasně převzal profesuru novějších dějin na univerzitě v Eichstättu. Během akademické kariéry v Osnabrücku zaměřil pozornost především k dějinám reformace a konfesionalizace v jednotlivých zemích Římsko-německé říše. Společně s Walterem Zieglerem, profesorem raně novověkých dějin na univerzitě ve Würzburgu, koncepčně a redakčně připravili k tomuto tématu rozsáhlé srovnávací dílo, členěné do sedmi svazků, tvořící jeden z pilířů moderního pojetí náboženských dějin jednotlivých říšských území v 16. a první polovině 17. století.⁵

Ve stejné době Schindling s Zieglerem sestavili encyklopedicky pojatou knihu představující především politickou a náboženskou rovinu vlád jednotlivých římských císařů v letech 1519 až 1918.⁶ Hutné biogramy vládařů z pera vynikajících německých a rakouských znalců širšího interpretačního kontextu dějin Římsko-německé říše vysoce překonaly standardní posláné běžné příručky. Svým pojetím přispěly v devadesátých letech 20. století mezi středoevropskými historiky a historičkami k výraznému oživení badatelského zájmu

4 TÝŽ, *Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg. Ständevertretung und Staatskunst nach dem Westfälischen Frieden*, Mainz 1991 (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Band 143).

5 Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER (edd.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650*. Band 1: Der Südosten, Münster 1989; Band 2: Der Nordosten, Münster 1990; Band 3: Der Nordwesten, Münster 1991; Band 4: Mittleres Deutschland, Münster 1992; Band 5: Der Südwesten, Münster 1993; Band 6: Nachträge, Münster 1996; Band 7: Bilanz – Forschungsperspektiven – Register, Münster 1997.

6 TÝŽ (edd.), *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, München 1990 (ruský překlad vyšel v Rostově na Donu roku 1997).

o politické dějiny Habsburků a jejich monarchie, jenž pokračuje do současnosti.⁷ Svě rozsáhlé znalosti univerzitních dějin v raném novověku Anton Schindling autorsky uplatnil ve svazku věnovaném vzdělání a vědě v letech 1650 až 1800, který vyšel v prestižní ediční řadě *Enzyklopädie Deutscher Geschichte*.⁸

Univerzita v Osnabrücku poskytla Antonu Schindlingovi řadu nových intelektuálních podnětů k rozvoji interdisciplinárního bádání o zemských a kulturních dějinách raného novověku. Důraz kladl zvláště na sepětí historie s dějinami umění, náboženství, práva, literatury a jazyka. Jeho pohled souzněl s pojetím Klause Garbera, profesora germanistiky, jenž budoval v Osnabrücku výzkumné centrum zaměřené na regionální zvláštnosti evropských kulturních dějin. Přestože byl Anton Schindling v roce 1990 vyzván, aby se ucházel o místo profesora středověkých a raně novověkých dějin, které se uvolnilo po odchodu Konrada Repgena na univerzitu v Bonnu, zůstal v Osnabrücku až do konce letního semestru v roce 1995.

Zimní semestr akademického roku 1995/1996 zahájil Anton Schindling na univerzitě v Tübingen, kde nastoupil na místo profesora raně novověkých dějin, uvolněné po předčasně smrti svého přítele, vynikajícího znalce německých a českých dějin, Volkera Presse. Již brzy po příchodu do Tübingen se Schindling podílel na vydání výboru jeho vědeckých studií a přednášek k dějinám šlechty v raně novověké Římsko-německé říši.⁹ V úvodním zamyšlení nad životem a dílem Volkera Presse, jež napsal společně se svým žákem Franzem Brendlem, neopomněl zdůraznit jeho zásadní roli při navazování vědeckých kontaktů mezi univerzitou v Tübingen, českými a maďarskými historiky na přelomu osmdesátých a devadesátých let.¹⁰ To souviselo s jeho mimořádným badatelským zaujetím pro dějiny habsburské monarchie a zvláště šlechty v raném novověku. Mezi českými historiky sblížily vědecké zájmy Volkera Presse především s Jaroslavem Pánkem, jenž patřil v té době k průkopníkům spolupráce mezi Eberhard Karls Universität v Tübingen, Univerzitou Karlovou a Historickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze, jemuž Volker Press odkázal podstatnou část své bohaté knihovny.¹¹

Inspirativní prostředí Tübingen, středně velkého historického města v malebné krajině Bádenska-Württemberska s neobyčejně kvalitní univerzitou založenou roku 1477, Antona Schindlinga doslova očarovalo. Jeho pracovna ve druhém poschodí moderní

7 K tomu Jaroslav PÁNEK, „Tvůrcové“ habsburské monarchie v nové literatuře, ČČH 90, 1992, s. 399–412, zde s. 398; Václav BŮŽEK, *Die Habsburger in der frühneuzeitlichen tschechischen Geschichtsforschung*, Opera historica 20, 2019, s. 288–315, zde s. 291.

8 A. SCHINDLING, *Bildung und Wissenschaft 1650–1800*, München 1994, ²1999 (= Enzyklopädie Deutscher Geschichte, Band 30).

9 Franz BRENDLE und Anton SCHINDLING in Verbindung mit Manfred RUDERSDORF und Georg SCHMIDT (edd.), *Volker Press, Adel im Alten Reich. Gesammelte Vorträge und Aufsätze*, Tübingen 1998 (= Frühneuzeit-Forschungen, Band 4).

10 F. BRENDLE und A. SCHINDLING, *Volker Press (1939–1993). Ständeforscher und Historiker des Adels im Alten Reich*, in: tiž in Verbindung mit M. Rudersdorf und G. Schmidt (edd.), *Volker Press, Adel*, s. 9–40, zde s. 26.

11 Blíže včetně vzájemné korespondence J. PÁNEK, *Německý historik Volker Press a jeho vztah k českým dějinám raného novověku*, Folia Historica Bohemica 17, 1994, s. 375–423.

budovy zvané Hegelbau v univerzitním kampusu na Wilhelmstrasse se rychle proměnila v Schindlingův skutečný domov, kde trávil většinu svého času, protože vlastní rodinu nikdy nezaložil. V jeho blízkosti bylo vždycky vidět řadu studentů, kolegů, historiků a historiček z německých a mnoha zahraničních univerzit, s nimiž vášnivě diskutoval, předával jim zkušenosti, vedl jejich kvalifikační práce a nenápadně usměrňoval zaměření jejich vědeckých výzkumů. Ve večerních hodinách zpravidla pokračovaly odborné debaty v nedaleké restauraci Meteora, kde nechybělo řecké jídlo a dostatek rozmanitého pití. S blížící se půlnocí se Anton Schindling přesouval svým malým autem do bytu ve městě, který mu zřejmě sloužil pouze ke krátkému spánku, protože svou první ranní kávu již pil v pracovně na univerzitě.

Volbou témat svých přednášek z evropských dějin raného novověku a jejich obsahovým pojetím, které každý semestr obměňoval, i svým řečnickým uměním Schindling doslova plnil posluchárny. Jeho nadšení, laskavost a vstřícnost, které se snoubily s nároky na znalosti studentů a studentek, oceňovali účastníci jeho seminářů, diplomanti a doktorandi, jimž nikdy neodmítl podat pomocnou ruku při řešení odborných problémů a při hledání východisek z jejich osobních labyrintů.

Anton Schindling svůj profesní a osobní život vědomě spojil s univerzitní každodenností, jíž se dokázal věnovat naplno. V letech 1998 až 2006 vykonával v Tübingen dokonce ve čtyřech úředních obdobích funkci děkana historické, resp. filozoficko-historické fakulty. Svým koncepčním myšlením, metodologickými zkušenostmi, hlubokými znalostmi raně novověkých dějin v interdisciplinárních souvislostech, organizačními schopnostmi, pracovitostí a v neposlední řadě svou vědeckou i lidskou autoritou zásadním způsobem však neurčoval pojetí vědecké práce v historických oborech jen na své mateřské univerzitě. V roce 1999 stál u zrodu výzkumného centra zaměřeného na studium válečných zkušeností v raném novověku, jehož činnost trvala do roku 2009.¹² Anton Schindling a jeho nejbližší spolupracovníci, zvláště někdejší asistenti Matthias Asche a Franz Brendle, dnes profesoři v Postupimi a Tübingen, výrazně obohatili výzkum vojenských dějin v raně novověké Evropě o lidský, náboženský a kulturní rozměr. V jejich pojetí válek nezmizel ve víru bitev konkrétní člověk a jeho prožitky.

12 Výběrově srov. hlavní publikační výstupy Matthias ASCHE – Anton SCHINDLING (edd.), *Das Strafgericht Gottes. Kriegserfahrungen und Religion im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges*, Münster 2001; F. BRENDLE – A. SCHINDLING (edd.), *Religionskriege im Alten Reich und in Alteuropa*, Münster 2006, 2010; Matthias ASCHE – Michael HERRMANN – Ulrike LUDWIG – Anton SCHINDLING (edd.), *Krieg, Militär und Migration in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2008 (= Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit, Band 9); F. BRENDLE – A. SCHINDLING (edd.), *Geistliche im Krieg*, Münster 2009; Georg SCHILD – Anton SCHINDLING unter Mitarbeit von Alkmar von ALVENSLEBEN (edd.), *Kriegserfahrungen – Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit. Neue Horizonte der Forschung*, Paderborn 2009 (= Krieg in der Geschichte, Band 55); Albrecht ERNST – Anton SCHINDLING (edd.), *Union und Liga 1608/09. Konfessionelle Bündnisse im Reich – Weichenstellung zum Religionskrieg?*, Stuttgart 2010.

Trvalou badatelskou pozornost věnoval Anton Schindling náboženským dějinám raného novověku ve srovnávací perspektivě různých evropských zemí s těžištěm v Římsko-německé říši a sousedních regionech.¹³ Ve spolupráci s historičkou Mártou Fatou uspořádal velmi cenné publikace o složitých náboženských poměrech v raně novověkých Uhrách a Sedmíhradsku s důrazem na výklad o nekatolických konfesích.¹⁴ Samostatnou publikaci věnoval ve spolupráci se Sönke Lorenz a Wilfriedem Setzlerem slovinskému reformátorovi Primusu Truberovi resp. Primoži Trubarovi.¹⁵

Stranou Schindlingova vědeckého zájmu nezůstávaly ani v pozdějších letech dějiny vzdělanosti a univerzitního školství. To dokládá nejen publikace o vědeckých stycích mezi Římsko-německou říší a Královstvím uherským v renesanční době, ale také pozoruhodné dílo o studentech z uherských zemí na německých a rakouských vysokých školách od 16. do 20. století.¹⁶

Po roce 2011 se Anton Schindling zapojil do činnosti nového výzkumného centra na univerzitě v Tübingen zaměřeného na interdisciplinární studium ohrožených pořádků a společenských krizí v novějších dějinách Evropy. Přestože se zajímal také o pozadí politických vražd v evropských dějinách,¹⁷ soustředil svou badatelskou a zvláště pedagogickou pozornost k osvěcenství, náboženské toleranci a reformám osvěcenského absolutismu v habsburské monarchii. K soustředěnému výzkumu těchto témat vybízel také

-
- 13 Srov. jeho badatelský zájem o reformaci ve skandinávských a pobaltských zemích M. ASCHE – A. SCHINDLING unter Mitarbeit von Simone GIESE (edd.), *Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession (1500–1660)*, Münster 2002; Matthias ASCHE – Werner BUCHHOLZ – Anton SCHINDLING (edd.), *Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721 I–IV*, Münster 2009–2012.
 - 14 Márta FATA – Anton SCHINDLING (edd.), *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Münster 2009, 2011 (= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 155); TÍŽ (edd.), *Luther und die Evangelisch-Lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen. Augsbургisches Bekenntnis, Bildung, Sprache und Nation vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Münster 2017 (= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 167).
 - 15 Sönke LORENZ – Anton SCHINDLING – Wilfried SETZLER (edd.), *Primus Truber 1508–1586. Der slowenische Reformator und Württemberg*, Stuttgart 2011.
 - 16 Wilhelm KÜHLMANN – Anton SCHINDLING unter Mitarbeit von Wolfram HAUER (edd.), *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, Stuttgart 2004 (= Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Band 62); Márta FATA – Gyula KURUCZ – Anton SCHINDLING unter Mitarbeit von Alfred LUTZ und Ingomar SENZ (edd.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2006 (= Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Band 64).
 - 17 G. SCHILD – A. SCHINDLING (edd.), *Politische Morde in der Geschichte von der Antike bis zur Gegenwart*, Paderborn 2012.

své poslední doktorandy.¹⁸ Společně s Markusem Gerstmeierem připravil druhé vydání klíčového díla svého učitele Friedricha Hermanna Schuberta o Ludvíku Camerariovi, které představuje zásadní příspěvek k dějinám náboženské a politické komunikace Falce za třicetileté války.¹⁹

Anton Schindling byl nejen vynikající znalec raně novověkých politických dějin Římsko-německé říše v evropském kontextu, srovnávacích dějin náboženství, vzdělanosti a vysokého školství, ale jako dlouholetý předseda *Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg* neopouštěl stranou své vědecké pozornosti ani zemské, resp. regionální dějiny. Současně proslul jako neúnavný organizátor vědeckého života s výrazným smyslem pro interdisciplinární přístup, vydavatel či spoluvydavatel několika edičních řad a vědeckých časopisů.²⁰ Dlouhodobě se řadil mezi respektované posuzovatele kvality německých univerzit a návrhů vědeckých projektů v *Deutsche Forschungsgemeinschaft*. Autorita úspěšného vědce, jeho neobyčejně laskavý přístup k lidem, skromnost a ochota pomoci patřily mezi hodnoty, jimiž získával trvalou důvěru svých posluchaček a posluchačů. K úspěšné obhajobě disertačních prací a jejich vydání tiskem přivedl více než třicet doktorandek a doktorandů. Pod jeho vedením se úspěšně habilitovalo nejméně deset vědců, z nichž mnozí získali profesorská místa na prestižních německých a rakouských univerzitách.²¹

Ve svých osmašedesáti letech uvolnil Anton Schindling po skončení zimního semestru akademického roku 2014/2015 na univerzitě v Tübingenu místo profesora raně novověkých dějin. Jeho nástupkyně Renate Dürr tematickým a metodologickým pojetím svých výzkumů, zaměřených zvláště na dějiny genderu, cestování a koloniální expanzi do Latinské Ameriky v 17. století, bohužel nenavázala na vědecký odkaz svého předchůdce. Anton Schindling se nestal podle běžných zvyklostí akademického prostředí v Německu emeritním profesorem, ale přijal velkorysou nabídku univerzity v Tübingenu, která ho jako výraz ocenění jeho mimořádných vědeckých i pedagogických zásluh a mezinárodního vřehlasu jmenovala od letního semestru akademického roku 2014/2015 „Seniorprofesorem“ s povinností pravidelně vypisovat přednášky a semináře zaměřené na kulturní, náboženské a politické dějiny země střední a východní Evropy v raném novověku. Současně dostal za úkol prohlubovat vědecké kontakty mezi historiky a historičkami z univerzity v Tübingenu a jejich partnerskými institucemi v zahraničí, především v České republice a Maďarsku, kde měl žáky,

18 Philip STEINER, *Die Landstände in Steiermark, Kärnten und Krain und die josephinischen Reformen. Bedrohungskommunikation angesichts konkurrierender Ordnungsvorstellungen (1789–1792)*, Münster 2017; Dennis SCHMIDT, *Die geistlichen Reformen des Josephinismus in Innerösterreich. Ordnungskonflikte und Bedrohungskommunikation katholisch aufgeklärter Reformpraxis*, Tübingen 2016, disertační práce Eberhard Karls Universität Tübingen.

19 F. H. SCHUBERT, *Ludwig Camerarius*.

20 Výběrově srov. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte; Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte; Schriften zur Südwestdeutschen Landesgeschichte; Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg; Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft.

21 V abecedním pořadí např. Matthias Asche, Franz Brendle, Horst Carl, Márta Fata, Gabriele Haug-Moritz, Manfred Rudersdorf.

kolegy a přátele. Anton Schindling sestavil několikasemestrální přednáškový cyklus nazvaný *Multikulturelle Länder in Ostmitteleuropa*. Jeden z prvních semestrů věnoval za početné účasti posluchačů tématům z českých dějin zahrnutým pod název *Böhmen – Ketzlerland und Adelsparadies (Kulturgeschichte Böhmens zwischen Jan Hus und Wolfgang Amadeus Mozart)*. Přestože Schindlinga provázela badatelský zájem o náboženské a kulturní dějiny země střední Evropy, zvláště šlechty, v zásadě po celou jeho vědeckou kariéru, nebylo tematické zaměření jeho přednášek a vědecko-organizační činnosti v době, kdy působil na místě „Seniorprofessora“, rozhodně náhodné. V osobních rozhovorech se netajil tím, že touto činností chce navázat na záměry svého staršího kolegy a přítele Volkera Presse z přelomu osmdesátých a devadesátých let, jemuž jen předčasná smrt zabránila, aby prohloubil badatelské vazby především mezi německými a českými historiky raného novověku.

Anton Schindling rozvinul spolupráci s Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kterou koncem roku 2004 zprostředkoval Ivo Cerman, pražský žák Jaroslava Pánka, studující doktorský program v Tübingen. Nešlo pouze o pobyty českobudějovických posluchaček a posluchačů na pracovišti Antona Schindlinga v rámci programu Erasmus a přednáškové cykly vysokoškolských učitelů, ale především o nalezení společných badatelských témat, která se týkala zvláště společenských elit v raném novověku.

Z podnětu Antona Schindlinga se uskutečnilo roku 2010 jihočesko-jihoněmecké sympozium v Sigmaringen o dějinách šlechty. Jeho výsledky byly zveřejněny o tři roky později v monografii o šlechtě jihozápadního Německa a Čech 1450–1850.²² V prestižní ediční řadě univerzity Tübingen nazvané *Contubernium* publikoval výsledky svého bádání o osvětské šlechtě nejen Ivo Cerman, který se záhy habilitoval na českobudějovické univerzitě, ale také jeho doktorand Michal Morawetz.²³ Naopak Anton Schindling zveřejňoval své studie na stránkách *Českého časopisu historického* a periodika zaměřeného na dějiny raného novověku *Opera historica*.²⁴ Společně s Markusem Gerstmeierem napsal

22 Ronald G. ASCH – Václav BŮŽEK – Volker TRUGENBERGER (edd.), *Adel in Südwestdeutschland und Böhmen 1450–1850*, Stuttgart 2013 (= Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Band 191).

23 Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010 (= Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Band 72); Michal MORAWETZ, *Romantik in Böhmen. Die Grundlagen des philosophischen Denkens des Grafen Georg von Buquoy*, Stuttgart 2017 (= Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Band 86).

24 A. SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, s. 80–108; TÝŽ, *Die geistlichen Fürsten und die Reichskirche zur Zeit des habsburgischen Bruderzwists (1608–1611)*, in: V. Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica 14), s. 103–130; TÝŽ, *Atentát na francouzského krále Jindřicha IV. Politická vražda ve věku konfesionalizace*, ČČH 110, 2012, s. 234–253.

kapitoly o politických a náboženských dějinách Římsko-německé říše v 16. a první polovině 18. století pro kolektivní dílo *Habsburkové 1526–1740*.²⁵

Počátkem listopadu 2016 vykonal Anton Schindling v doprovodu svého studenta Markuse Gerstmeiera svou poslední cestu z Tübingen do Českých Budějovic. Během týdenního pobytu vedl kolokvium pro doktorandy, pronesl několik přednášek a úvodním referátem zahájil vědeckou konferenci *Das Luthertum und der Adel in den Böhmischem Ländern zu Beginn der Neuzeit*.²⁶ Na slavnostním zasedání vědecké rady převzal *Pamětní medaili Filozofické fakulty Jihočeské univerzity*.²⁷ Před odjezdem do Tübingen si přál navzdory velmi nevlídnému počasí navštívit cisterciácký klášter ve Vyšším Brodě. Před kopií tamní madony se usadil do křesla a dlouho pozoroval milosrdný výraz její tváře. Nikdo tehdy netušil, že výprava za vyšebrodskou světicí byla poslední cestou Antona Schindlinga v oblíbených Čechách.

Anton Schindling vynikal intelektuální vášní pro vedení rozhovorů a odborných diskusí. Proslul svým nadšením pro dějiny, hlubokými odbornými znalostmi a koncepčním myšlením. Neobyčejně přátelský přístup k lidem, vstřícnost a ochota podat pomocnou ruku patřily k samozřejmým projevům jeho akademické kultury. Mezinárodní rozměr Schindlingových tvůrčích činností nebyl myslitelný bez dlouholeté spolupráce s českými badateli o politických, kulturních a náboženských dějinách habsburské monarchie v raném novověku přinášející konkrétní vědecké výsledky, na něž budou v příštích letech nepochybně navazovat jeho žáci a kolegové. Ať působí na univerzitách v Tübingen a Postupimi, nebo v Praze a Českých Budějovicích, hlásí se k odkazu respektovaného německého profesora.

Václav Bůžek

Foto: archiv Jihočeské univerzity

-
- 25 Markus GERSTMEIER – Anton SCHINDLING, *Přenesení falcké kurfiřtské hodnosti na Bavorsko*, in: Václav Bůžek – Rostislav Smíšek (edd.), *Habsburkové 1526–1740. Země Koruny české ve stře-doevropské monarchii*, Praha 2017, s. 122–123; TÍŽ, *Vznik stálého říšského sněmu*, in: tamtéž, s. 153–156; TÍŽ, *Deváté kurfiřtství v Římsko-německé říši*, in: tamtéž, s. 175–178; TÍŽ, *Korunní traktát a vznik Pruského království*, in: tamtéž, s. 178–181; TÍŽ, *Říšští kurfiřti a jejich rezidence*, in: tamtéž, s. 287–289; TÍŽ, *Říšské stavy a jejich vztah k habsburským císařům*, in: tamtéž, s. 289–291; TÍŽ, *Fridrich Vilém I. a jeho vztah k Habsburkům v Římsko-německé říši*, in: tamtéž, s. 293–296; TÍŽ, *Každodennost říšských sněmů – Augšpurk, Norimberk, Řezno*, in: tamtéž, s. 571–574.
- 26 A. SCHINDLING, *Luther und die Freiheit. Religionsfreiheit und religiöse Toleranz im Zeitalter der Reformation*, *Opera historica* 18, 2017, s. 173–190.
- 27 Srov. *Laudatio prof. PhDr. Václava Bůžka, CSc., ku příležitosti udělení Pamětní medaile Filozofické fakulty Jihočeské univerzity panu prof. Dr. Antonu Schindlingovi*, *Opera historica* 17, 2016, s. 295–296.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archaeologia historica. Roč. 44, 2019, č. 2:

Jiří VARHANÍK, K obléhání hradu Zvíkova, s. 511–527. – Jana MAZÁČKOVÁ – Daniela VANĚČKOVÁ, Archeologické výzkumy Ing. B. Coufala v areálu hradu Rokštejn, s. 529–545. – František GABRIEL – Lucie KURSOVÁ, Typové zařazení hradu Skála u Přeštic, s. 547–557. – Pavel DRNOVSKÝ – Jana MAZÁČKOVÁ – Josef ŠRÁMEK, Hrad u Božanova na Broumovsku a jeho možná úloha při stabilizaci broumovského klášterního dominia, s. 559–605. – Bořivoj NECHVÁTAL, K počátkům hradu ve Strakonících, s. 607–625. – Petr SOKOL – Filip KASL, Opevnění Nový hrad (Zámeček) u Stráže (okres Tachov). Zeměpanská strážnice a celnice z přelomu 12. a 13. století, s. 627–663. – Peter BARTA – Martin BÓNA, Výsledky dendrochronologického výskumu obytné veže Trenčianskeho hradu, s. 665–675. – Jozef BÁTORA – Dominik DROZD, Bojisko pri Veľkých Vozokanoch – poznatky a perspektívy ďalšieho výskumu, s. 677–697. – Lenka MILITKÁ – Zdeněk ŠÁMAL, Archeologická prospekce vrcholně středověkého areálu bojiště u Lipan (okres Kolín), s. 699–713. – Bibiana POMFYOVÁ, Letnery v stredovekých kostoloch na Slovensku. Príspevok k stavebným dejinám mendikantských kláštorov, s. 715–747. – Petra ŠIMONČIČOVÁ KOOŠOVÁ – Pavol PAULINY – Róbert ERDÉLYI – Barbora VACHOVÁ – Andrej BOTEK – Daniel PIVKO – Igor MURÍN, Lokalizácia najstaršieho sakrálneho priestoru v Kostole sv. Mikuláša v Bratislave – Podunajských Biskupiciach (Výsledky archeologického výskumu), s. 749–773. – Zdeněk SCHENK – Zdeněk VÁCHA – Radim VRLA, Současné poznatky o podobě cisterciáckého kláštera ve Vizovicích, s. 775–793. – Zuzana THOMOVÁ – Tereza ŠÁLKOVÁ – Erika PRŮCHOVÁ – Jan JOHN – Alexander CHERKINSKY, Bioarcheologické průzkumy ostatků svatých z katakomb a jejich translace v období baroka do významných míst v jižních Čechách, s. 795–811. – David VÍCH – Jana ŠÍNOVÁ – Tomáš BEK, Archeologický výzkum hřbitova kolem farního kostela svatého Vavřince ve Vysokém Mýtě, s. 813–833. – Lukáš HLUBEK – Martin MONÍK – Jaroslav KAPUSTA, Raně středověké sídliště v Žerotíně, trať Cepový rybník, s. 835–853. – Ondřej MALINA – Jan MUSIL – Petr NETOLICKÝ, Změny sídlištních struktur v okolí Ronova nad Doubravou, s. 855–885. – Jiří CRKAL – Kryštof DERNER – Petr HRUBÝ – Peter MILO, Architektura hornických sídlišť na sklonku přemyslovské doby, s. 887–923. – Kryštof DERNER – Petr HRUBÝ – Ondřej MALINA – Josef VEČEŘA, Hornické revíry vrcholného středověku a raného novověku ve srovnávacím pohledu, s. 925–947. – Petr HRUBÝ – Martin KOŠTÁL – Karel MALÝ – Jakub TĚSNOHLÍDEK, Středověká úprava rud u Kojecína na Českomoravské vrchovině: k poznání technologií produkce stříbra ve státě posledních Přemyslovců, s. 949–981. – Jan HAVRDA – Jan ZAVŘEL, Nové archeometalurgické nálezy z areálu Klementina v Praze, s. 983–999. – Rudolf KRAJÍČ, Středověké vodní dílo v Táboře. Archeologický výzkum Jordánu, s. 1001–1027. – Peter IVANIČ – Martin HUSÁR, Prechody cez dolný a stredný tok rieky Váh vo vrcholnom a neskorom stredoveku v kontexte písomných a hmotných prameňov, s. 1029–1055. – Jiří ORNA – Antonín

ZELENKA, Doklady hrnčířské výroby v Tylově ulici v Plané u Mariánských Lázní, s. 1057–1067. – Lenka SEDLÁČKOVÁ – Pavel STANĚK – Martin HLOŽEK, Konvice s třimenovým uchem a zoomorfními výlevkami v brněnském prostředí, s. 1069–1097. – Aleš KNÁPEK – Pavel MACKŮ, Středověké kovové „polní“ lahve na příkladu nálezu z hradu Ronovce, s. 1099–1111. – Josef HLOŽEK – Naďa PROFANTOVÁ – Petr MENŠÍK, Železná jehlice z hradiště Kněží hora u Katovic (okres Strakonice) a obtížně datovatelné nálezy jehlic z výšinných sídlišť v širších souvislostech, s. 1113–1125.

Archeologické rozhledy. Roč. 71, 2019, č. 4:

Zdeňka NERUDOVA – Martin MONÍK, The Epigravettian of Kůlna Cave? A revision of artefacts, s. 567–588. – Ivan PAVLŮ – Tereza MACHOVÁ – Alžběta PCHÁLKOVÁ, Earliest pottery in Eurasia continent, s. 589–614. – Tomáš ZACHAR – Milan SALAŠ, Příspěvek k problematice distribuce středoslovenské mědi na Moravě v mladší době bronzové na příkladě kovových depotů Blučina 1 a Blučina 13, s. 615–640. – Pavel DRNOVSKÝ – Jan KYPTA – Richard THÉR, Destrukce gotických kamen na zámku v Pardubicích. K sortimentu kamnářské keramiky na přelomu 15. a 16. století, s. 641–681. – Jan BOUZEK – Martin OLIVA, Slavomil Vencel 1936–2019, s. 686–688.

Časopis Matice moravské. Roč. 138, 2019, č. 2:

Libor JAN, Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky), s. 241–260. – Tereza RANDÝSKOVÁ, Šlechtický chov koní v období raného novověku. Příklad moravské větve rodu Kouniců, s. 261–277. – Pavel PUMPR, Proces vyřizování kněžských pozůstalostí v olomoucké (arci)diecézi v druhé polovině 18. století, s. 279–314. – Jiří HANUŠ, Dvojí smrt střední Evropy v pojetí českého myslitele Ria Preisnera, s. 315–334. – František ŠMAHEL, Živý odkaz, živé vzpomínky. Kolokvium věnované Jaroslavu Mezníkovi, s. 335–336. – Tomáš BOROVSÝ, Městská rada, patriciát a střety o moc v českých a moravských středověkých městech. Přínos Jaroslava Mezníka urbánnímu dějepiscectví, s. 337–352. – Martin NODL, Středověká prosopografie. Jaroslav Mezník na svébytné cestě, s. 353–366. – Martin ČAPSKÝ, Obce versus městská rada. Příspěvky Jaroslava Mezníka ke studiu městských nepokojů pozdního středověku, s. 367–380. – Martin MUSÍLEK, Jaroslav Mezník a „diskuse“ o krizi pozdněstředověké společnosti a počátcích husitské revoluce, s. 381–395.

Časopis Slezského zemského muzea. Roč. 68, 2019, č. 2:

Pavel ŽÍDEK, Vznik a organizace Obchodní a živnostenské komory v Opavě, s. 109–128. – Veronika JURIKOVÁ, Vodoléčebné lázně v Mnichově u Vrba pod Pradědem (1881–1946), s. 129–149. – Marta ŠOPÁKOVÁ – Pavel ŠOPÁK, Karlova Studánka: proměny lázeňského území v letech 1945–1989, s. 151–163. – Ivana MALOUŠKOVÁ, Hřbitov v roli kroniky obce – příklad pohřebišť v Opavě–Kateřinkách, s. 165–182. – Libor MARTINEK, Korespondence Wilhelma Przewczka s Jindřichem Zogatou z let 1981–1991. Část III. Srpen 1989 – únor 1991, s. 183–190. – Pavel ŠOPÁK, Druhý život Erasma Kreuzingera (připomínka k 140. výročí úmrtí), s. 191–196. – Ondřej KOLÁŘ,

Jan Rohel a jeho Desatero (k 110. výročí narození), s. 196–198. – Sylva PRACNÁ, Jiří Štefanides – životní jubileum, s. 198–200. – Vojtěch POKORNÝ, Na cestě k vytvoření nového socialistického člověka. Konference k 70. výročí postátnění (nejen) zemských muzeí v Československu. 10. září 2019, Slezské zemské muzeum, s. 206–207.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 106, 2019, č. 4:

Jiří WOITSCH – Karolína PAUKNEROVÁ, From an Intelligence Tower to a Tower of Joy: The Story of Havran in the Former Iron Curtain Buffer Zone, s. 409–437. – Eva ŠIPÖCZOVÁ, Transformations of Czech ‘Broadside Ballads’ – media, traditions, contexts. Brno, 11.–13. 9. 2019, s. 517–519.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 107, 2020, č. 1:

Ivan SOUČEK, Medical Pluralism During and After Socialism: A Study of Psychotronics in the Former Czechoslovakia, s. 51–69. – Olena FEDORCHUK – Oleh BOLYUK – Jan POHUNEK – Nada VALÁŠKOVÁ, Lidová kultura Ukrajinců rakousko-uherské monarchie v etnografické sbírce Františka Řehoře z 80. a 90. let 19. století, s. 71–92. – Jana NOSKOVÁ, Děloství v českých zemích a na Slovensku v 19. – 20. století, Fischbachau 7.–11. 11. 2019, s. 97–99.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 16, 2019, č. 2:

Vladan HANULÍK, White Coat Effect: The Making of the Patient-Physician Relationship in Modern Europe, s. 175–199. – Václav SMYČKA, Ctnost dějinnosti a zatracení bezdějinných: k dějinnému aktérství v post-osvícenské středoevropské filozofické tradici, s. 200–223. – Lukáš PĚCHULA, Literární antisemitismus a konstrukce image židovského národa v meziválečných románech širšího Ostravska. Imagologicko-komparativistická studie, s. 224–250. – Jan HORSKÝ, „Obecné dějiny“, „obsahová filozofie dějin“ a evoluční teorie, s. 253–263. – Miloš HAVELKA, Existují obecné dějiny?, s. 264–269. – Miroslav HROCH, Obecné, světové, globální dějiny?, s. 270–274.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 1:

Jiří ELLINGER, Konzervatismus jednoho národa. Britské volby, toryovská demokracie a Boris Johnson, s. 10–13. – Blanka ŘÍCHOVÁ, Wales na rozcestí? Autonomie, brexit a velšské zájmy, s. 14–17. – Vojtěch HALAMA, „Žijeme zde a opět tajíme dech...“ Paradoxy irské hranice, s. 18–21. – Ladislav NAGY, Británie mezi Evropou a světem. Literatura a brexit, s. 22–24. – Jana HUBKOVÁ, O včelách a politických osobách. Reportáže o dvorských slavnostech ze zimního království, s. 26–28. – Vojtěch ČURDA, Poezie, plevy a zrna. Sedmdesát let od jednoho referátu, s. 29–31. – Monika BRENIŠÍNOVÁ, Láska, zlomené srdce i stahování z kůže. Sexuální život Aztéků, s. 32–35. – Martin KINDL, „Země bez chleba“ Luise Buñuela. Když se surrealista stane (na chvíli) etnografem, s. 36–38. – Miluše JURÍČKOVÁ, Památník v našich srdcích. Odd Nansen a česko-norské vztahy, s. 39–43.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 2:

Milena LENDEROVÁ, „Když už tou spisovatelkou jsem...“ Božena Němcová lapená českou společností, s. 10–14. – Mnohý bude Boženu citovat... Rozhovor s historičkou Magdalenou Pokornou nejen o setkávání v dopisech a o pomyslném klíči k 19. století, s. 15–17. – Jiří TRÁVNÍČEK, „To mi přišlo takový jako natřený na růžovo“. Božena Němcová a její dnešní čtenáři, s. 22–24. – David LUKŠŮ, Prudkost člověčího běhu a jiné zprávy. Sport v českých novinách, s. 26–30. – Břetislav VACHALA, Laus urbis. Chvála staroegyptských metropolí, s. 31–35. – Jan KVĚTINA, „Stateční Poláci, mějte se na pozoru!“ Rousseauův polský lék pro nemocnou evropskou společnost, s. 36–39. – Pavel PREISS, Expozice, která neměla vzniknout. Staří mistři v Národní galerii, s. 42–43.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 3:

Ketil G. ANDERSEN, Fascinace pokrokem. „Grossraum Europa“ a militarizace práce v nacistickém Německu, s. 10–12. – Stanislav KOKOŠKA, Nebe nad Německem. České pracovní útvary v letecké válce 1942–1945, s. 13–15. – Vendula V. HINGAROVÁ, Za polárním kruhem. Totálně nasazení Čechů v Norsku, s. 16–19. – Zdenko MARŠÁLEK, Z Todtovy organizace do československého vojska. Totální nasazení jako možnost úniku z područí okupantů, s. 20–23. – Břetislav VACHALA, Když Nubie volala o pomoc, s. 25. – Adam ŠTVERKA, Aby žádný z návštěvníků nelitoval inspirace... Průvodce nočním Londýnem v polovině 19. století, s. 26–28. – Jan DIENSTBIER, Panenka Marie proti imigrantům. Kontroverzní stavba sloupu na pražském Staroměstském náměstí zahájena, s. 30–33. – Šárka C. RÁBOVÁ, Boj o vlastní život. Jiří Wolker a jeho cestas puncem tuberkulózy, s. 34–37. – Karel ČERNÝ, Arméni mezi státností, diasporou a genocidou, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 42, 2020, č. 4:

Przemysław ŻURAWSKI VEL GRAJEWSKI, Kresy. Dějiny jednoho pojmu, s. 10–12. – Marcin ŁAPCZYŃSKI, Je na čem stavět. Objevování dědictví Rzeczpospolite, s. 13–15. – Aleksander SREBRAKOWSKI, Z Kresů na Kresy. Prolínání pamětí, s. 16–17. – Katarzyna UCZKIEWICZ, Země zaslíbená nebo Divoký západ? Polské osidlování Znovuzískaných zemí, s. 18–21. – Irena KOZMANOVÁ, Demokratický akt – vražda na objednávku – násilí z nenávisť? Vražda bratří De Wittů a nová média nizozemského raného novověku, s. 25–29. – Marek FAPŠO, Operovat, vzdělat, pracovat. Příspěvek k dějinám oka kolem roku 1800 v rakouské monarchii, s. 30–33. – Jaroslav MILLER, Několik přátelských vět o Ludě Klusákové (1950–2020), s. 34. – Michaela ŽÁKOVÁ, Mezi zbožností a kratochvílí. Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě a jeho členky, s. 35–37. – Pavel VAŘEKA, Archeologie komunismu. Příspěvek k odhalování represivních strategií totalitních režimů, s. 38–42.

Dějiny věd a techniky. Roč. 52, 2019, č. 3:

Kryštof DRNEK, Nová čistírna odpadních vod v Praze – srovnání přístupu meziválečného a poválečného, s. 107–120. – Lenka KŘÍŽOVÁ, Diachronní ženské databáze ve středoevropském prostoru se zřetel k biografistice, s. 121–132. – Klára KROFTOVÁ, Nejčastější řešení vodorovných nosných konstrukcí činžovních domů přelomu 19. a 20. století,

s. 133–143. – Milada SEKYRKOVÁ, První konference Mezinárodní akademie pro dějiny vědy, Athény 12.–15. září 2019, s. 162–163.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 20, 2019, č. 1:

Jiří BOCK, Hospodářské poměry a správní vývoj Liberce v letech 1622–1850, s. 2–37. – Pavel JAKUBEC – Jana KUREŠOVÁ, Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války. 2. část, s. 38–53. – Jan HNĚLIČKA, Českoslovenští legionáři na Československu v období první republiky, s. 54–69. – Ivo HARTMAN, Jaroslav Spejchal, poslední popravený v soudní věznici Krajského soudu Liberec, s. 70–79. – Lucie BIDLASOVÁ – Vladimír TREGI, Letošní rok patří Gallasům a Clam–Gallasům, s. 81–86. – Jan K. ČELIŠ, Josef Váchal / Fotografie. Oblastní galerie Liberec 10. 10.–24. 11. 2019, s. 87–88. – Kateřina PORTMANN, Po stopách bývalých libereckých občanů – „Stolpersteine“, Liberec 4. listopadu 2019, s. 90–91.

Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne = Historický časopis. Roč. 9, 2019, č. 3 (22):

Vratislav VANÍČEK, Wuj Wojtek u kuzyna Bolka? Wokół prozopografii Sławnikowiców, Piastów i Przemyslidów w X wieku (ofiarowane Profesorowi Józefowi Doboszowi z okazji 60. urodzin), s. 11–43. – Joanna SOBIESIAK, Przemyslidzi między Henrykiem II a Bolesławem Chrobrym, czyli o okolicznościach, które zapoczątkowały zależność lenną czeskich książąt od władców Rzeszy, s. 44–62. – Ryszard TOMCZYK, Cmentarz jako źródło historyczne. Na przykładzie Cmentarza Janowskiego we Lwowie, s. 63–99. – Paulina GROBELNA-MAZUREK – Bernadetta MANYŚ, Listy Anny z Mycielskich Radziwiłłowej oraz diariusz Charles’a de Saint-Pola jako źródło do badań działalności „dyplomatycznej” wojewodziny wileńskiej, s. 100–116. – Lukáš SLÁMA, Jan de La Croon (1600–1665). Exkurs do osudu císařského generála a velitele zemí Koruny české, s. 117–126. – Klemens KAPS, Gospodarka, polityka a tożsamości: Galicja i Monarchia Habsburska w długim XIX wieku na tle debaty historiograficznej o imperium, narodzie i regionie, s. 127–156.

Historica Olomucensia. Sv. 57, 2019:

Tomáš PASTUCHA, Materiální kultura měšťanů v ranom novoveku na příklade Ružomberka, s. 13–33. – Kryštof KOUŘIL, Sobotecká knihovna Františka Vetešníka. Část II. Sonda do děkanské knihovny kněze-buditele, s. 35–60. – Markéta HOLUBOVÁ, Žarošice. Poutní tradice ve světle úředního soupisu poutí a procesí olomoucké diecéze z roku 1771, s. 61–74. – Jitka BARTOŠOVÁ, Filantropická činnost rodu Berchtoldů, s. 75–88. – Jan RAMPAS, Hannoversko a jeho role v britské obchodní politice v německém spolku v první polovině 19. století (od Vídeňského kongresu do zániku personální unie), s. 89–101. – Petr POPELKA, Proces české národní aktivizace na severozápadní Moravě do první světové války, s. 103–136. – Lubomír NOVOTNÝ – Petra KUBÍČKOVÁ – Jiří GLONEK, Ředitel knihovny dr. Bohuš Vybíral. Vyšší státní úředník v interakci s veřejnou mocí (1918–1948). 1. část, s. 137–163. – František KREJČÍ, Založení a výrobní program

mlékárny Nestlé v Hlinsku v Čechách mezi lety 1939–1943, s. 165–179. – Petr ŽIŽKA, Obtížné začátky 311. československé bombardovací perutě z pohledu denních rozkazů a válečného deníku, s. 181–198. – Patrik DANÍČEK (ed.), Edice vzpomínek Zdeny Mašinové, s. 199–211. – Radmila ŠVARČIKOVÁ SLABÁKOVÁ, Mezinárodní studentský workshop Current trends in Central European research of modern history, politics and culture na katedře historie, 29.–31. 5. 2019, s. 225–226. – Anna BLATECKÁ, Zpráva z konference Ozbrojené síly a československý stát, s. 227–228. – Václav ADAMEC – Jan BLAŽEK, Historia Futurae – nový český institut propojující historii a nejnovější digitální média, s. 229–233. – Karla VYMĚTALOVÁ, Doc. PhDr. Stanislav Sedláček (5. 5. 1919, Jimramov – 21. 7. 2002, Šternberk), s. 235–241.

Historie a vojenství. Roč. 68, 2019, č. 4:

Prokop TOMEK, Československá lidová armáda v době sametové revoluce, s. 4–23. – Prokop TOMEK, Mimořádné události v ČSLA, s. 24–41. – Karolína KALECKÁ, Kotorský záliv jako článek v řetězci obrany rakousko-uherského pobřeží. Představy, plány, realita, s. 42–58. – Pavel KREISINGER, Vojenský léčebný ústav pro plicní choroby ve Šternberku na Moravě v neznámých dokumentech z roku 1919, s. 59–69. – Jan VAJSKEBR – Jan ZUMR, Protivník Tří králů Dittmar Bingel, s. 70–76. – Prokop TOMEK, Životy Josefa Hodice. Reformátor, disident, exulant a spolupracovník Státní bezpečnosti, s. 77–91. – Vladimír DOLÍNEK, VHÚ a legionáři v 60. až 80. letech minulého století, s. 92–97. – Petr BJAČEK, Francouzská identifikační známka Mle 1881 z pozůstalosti Josefa Dvořáčka, s. 100–103. – Jan SÝKORA, První letoun ve sbírce, s. 104–109. – Jaroslav LÁNÍK, Výstava ke stému výročí vzniku Generálního štábu, s. 112. – Prokop TOMEK, Varšavská smlouva na konci studené války, s. 116–117. – Aleš BINAR, Konference o událostech roku 1939, s. 120. – JP, Výstava VHÚ v leteckém muzeu v Dęblinu, s. 121. – Jiří RAJLICH, Kurt Taussig (1923–2019), s. 140–143.

Judaica Bohemiae. Roč. 54, 2019, č. 2:

Andrea JELÍNKOVÁ, „Ohncensurirte viel übles in sich enthaltende Bücher“: On the Registration and Censorship of Hebrew Books in Moravia in the Mid-18th Century, s. 5–30. – Milan ŽONCA, Avigdor Kara's Appeal Reconsidered: A Transcription and English Translation of a Begging Letter Written by a Late Medieval Scholar from Prague, s. 31–48. – Olga SIXTOVÁ – Kajetán HOLEČEK, Statutes of the Jewish Community of Rychnov nad Kněžnou (Reichenau an der Knieschna), 1657, s. 49–86. – Filip PAULUS – Šárka STEINOVÁ, Resettlement Maps of Jewish Dwellings in the Lands of the Bohemian Crown, 1727–1728, s. 87–104. – Vlastimila HAMÁČKOVÁ, The „Jews in Bohemia“ Seminar, s. 105–108. – Christian PORZELT, Seelenheil und Spektakel. Jüdische Konversionen im zentraleuropäischen Raum bis 1848, s. 109–112.

Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví. Les. Roč. 51, 2019:

Michal HOŘEJŠÍ, Les v díle Karla Klostermanna, s. 8–20. – Héléne MARTINELLI, Šumava umírající a romantická aneb amorfní ekopoetika Josefa Váchala, s. 22–35. –

Michal PEPRNÍK, Topos lesa v českých adaptacích a překladech Posledního Mohykána, s. 36–57. – Jan POHUNEK, Fabián, víly a čučkové: nadpřirozené bytosti a trampská próza, s. 58–76. – Pavel ŠTĚPÁNEK, Symbolika lesa (a zvláště břízy) v díle Aloise Kalvody, s. 78–99. – Jiřina FOJTÍKOVÁ, „A není barevných motýlů – i ti prostí bělásci jsou vzácní...“. Edice korespondence mezi Petrem Bezručem a Jany Vrbovými (otcem a synem) z let 1913–1956, s. 114–161. – Jakub HAUSER, „Někdy tiše troustil se snít“. Ilustrace Otakara Štáfky k románu Ze světa lesních samot Karla Klostermanna, s. 188–189. – Helena ŠEBESTOVÁ, K nálezu zbývající části rukopisu prózy Josefa Čapka Stín kapradiny, s. 198–211. – Petr KOTYK, Přírůstky LA PNP v roce 2018, s. 214–218. – Jan BÍLEK, Zpráva o osobním archivním fondu Medková Eva v LA PNP, s. 220–226. – Naděžda MACUROVÁ, Osobní fond Bedřicha Václavka v LA PNP, s. 228–235. – Hana VANÍČKOVÁ, „Nikdo o nic tím nepřišel“. Zpráva o osobním fondu Josefa Kostohryze, s. 236–241. – Marta DANDOVÁ, Jak šel život. Z mých vzpomínek na Památník, s. 242–262. – Miloš SLÁDEK, Archivní anabáze a duchcovský azyl, s. 264–267.

Numismatický sborník. Sv. 32/2, 2018:

Jiří LUKAS, Nález denárů Břetislava I. na Levém Hradci (okres Praha–západ) v roce 1889, s. 139–154. – Jiří MILITKÝ – Ondřej ČERNOHORSKÝ – David VÍCH, Raně novověký depot mincí z Plchůvek (okr. Ústí nad Orlicí), s. 155–252. – Vojtěch BRÁDLE, Oběživo v Čechách první poloviny 18. století ve světle hromadných nálezů mincí, s. 253–274.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 20, 2019, č. 2:

Pavel KRÁL, Political Communication between Prague, Heidelberg and London at the Time of the Bohemian Revolt. Correspondence and communication networks, s. 163–188. – Marek BRČÁK, Kapucíni jako příjemci a zprostředkovatelé barokní caritas, s. 189–206. – Monika ŘEZÁČOVÁ, Jiří Olivier Wallis a uherské bojiště v letech 1716 a 1717, s. 207–227. – Ivo CERMAN, Die Böhmischen Robotpatente von 1680 und der Rechtsschutz von Untertanen. Eine Edition der Dokumente, s. 228–287. – Václav BŮŽEK, Die Habsburger in der frühneuzeitlichen tschechischen Geschichtsforschung, s. 288–315.

Památky středních Čech. Roč. 33, 2019, č. 2:

Jan VESELÝ – Jan KYPTA – Alena NACHTMANNOVÁ, Krovy kostela sv. Petra a Pavla v Načeradci, s. 1–17. – Viktor KOVAŘÍK – Pavel ZAHRADNÍK, Barokní sloup se sochou sv. Jana Nepomuckého z roku 1695 v Dobrovici na Mladoboleslavsku a příběh jeho částečného znovuobjevení, s. 18–30. – Vít JESENSKÝ, Domek – pavilon z Velvar. Památka jako příběh, poznání nebo hodnotový vztah, s. 31–43. – Miroslav KOVÁŘ – Pavel KROUPA, Zlomky z raně gotické výstavby kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, s. 44–49. – Filip KRÁSNÝ – Jan KYPTA – Jiří MAROUNEK – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Dvě (případně tři) nově zjištěná tvrziště na Mladoboleslavsku, s. 50–58. – Martin ŠEJBL, Socialistický realismus v architektuře města Týnec nad Sázavou, s. 59–68. – Jan ŽIŽKA, O památkové péči ve středních Čechách v uplynulých 30 letech po návratu demokracie,

s. 69–96. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2018), s. 97–104.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 10, 2018, č. 2:

Barbora BUZÁSSYOVÁ, Back to Africa speaking Slovak? „Third World“ students at the Preparatory Language Centre in the city of Senec during the 1960s, s. 1–20. – Kamila MÁDROVÁ, Development and Strategy of the Czech Technical University's Contacts with Third World Countries in the 1960s, s. 21–46. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Export of experts. Czechoslovak Academy of Sciences and Iraq in the 1960s, s. 47–78. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, „I did not get the subjects I was expecting, so I am over my head in work preparation.“ Correspondence and final reports of experts sent to Iraq during the 1960s, s. 79–122. – Marie BAHENSKÁ, Akviziční činnost Archivu Akademie věd ČR v letech 2009–2018, s. 123–124. – Helena KOKEŠOVÁ, Akviziční činnost oddělení Archiv Ústavu T. G. Masaryka v letech 2009–2018, s. 125–130. – Hana KÁBOVÁ, Akademik Josef Dobiáš (1888–1972), s. 131–132. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, Konference Unity and Disunity Evropské společnosti pro dějiny vědy a techniky, Londýn 2018, s. 132–133.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 11, 2019, č. 1:

Daniela BRÁDLEROVÁ, Nová věda v novém státě – Emancipace československé vědy v rámci ČSNRB s přihlédnutím k historické slavistice, s. 1–18. – Zdeněk R. NEŠPOR, Československá sociologická společnost při ČSAV jako institucionální báze obnoveného oboru, s. 19–30. – Tomáš GECKO, Československá vědecká diplomacie v Japonsku na pozadí transferu technologií: koncepty, strategie a aktéři (1957–1968), s. 31–52. – Helena KOKEŠOVÁ, Tomáš Garrigue Masaryk a ortoped Adolf Lorenz, s. 53–72. – Helena KOKEŠOVÁ, Ke stému výročí úmrtí Milana Rastislava Štefánika, s. 73–80. – Marie BAHENSKÁ, Přehled činnosti Archivu Akademie věd v roce 2018, s. 81–83. – Hana VLHOVÁ–WÖRNER, Kolokvium „Nejdelšího Dějiny předhusitského a husitského zpěvu (1904–1913) ve světle současného výzkumu české středověké hudby v evropském kontextu“, s. 84–86. – Daniela BRÁDLEROVÁ – Vlasta MÁDLOVÁ, Zpráva z 18. celostátní archivní konference, Plzeň, 23. – 25. dubna 2019, s. 86–89.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 11, 2019, č. 2:

Željko OSET, Slovene scientists during World War II. The life trajectories of Maks Samec, Fran Ramovš and Ljudmila Dolar Mantuani, and the impact of World War II on their careers, s. 1–22. – Blaž VERBIČ – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ, František Foit – Czech scholar and African explorer, s. 23–48. – Eva BOHÁČOVÁ – Kamila MÁDROVÁ, „Obětavosti jest české knize technické zrovna tak zapotřebí jako slunce květině.“ Dějiny, významné osobnosti a dochované archivní materiály České matice technické, s. 49–71. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ – Libor JŮN, Cesta Edvarda Beneše do Teheránu 1943 v dokumentech, s. 73–110. – Anežka HREBIKOVÁ, Fond Sběrka cestovních zpráv pracovníků ČSAV (1952–1990), s. 111–114. – Hana KÁBOVÁ, Workshop „Vývoj historické slavistiky v geopolitických proměnách střední Evropy v první polovině

20. století“, s. 115. – Jan CHODĚJOVSKÝ, Konference „Spuścizna w XXI wieku. Problemy gromadzenia, opracowywania i udostępniania“, s. 116–117. – Lucie VENDELOVÁ JIRÁSKOVÁ, Výstava Mezi Prahou a Káhirou. 100 let české egyptologie. Karolinum, Praha, 1. 8.–8. 9. 2019, s. 118–119.

Pražský sborník historický. Sv. 46, 2018:

Jan HRDINA – Petr KREUZ, Na pamět profesorky Zdeňky Hledíkové (1938–2018), s. 5–18. – Jiří SMRŽ, Pražští mečíři ve středověku a raném novověku, s. 21–58. – Marie BUŇATOVÁ, Podnikání žen v raně novověké Praze a jejich zapojení do obchodu s kramářským zbožím, s. 59–100. – Jiří PEŠEK – Nina LOHMANN, Praha – Vídeň – Varšava: Tři hlavní města nových republik. Pokus o komparativní pohled na jejich vývoj v prvním desetiletí po velké válce, s. 101–142. – Olga FEJTOVÁ, Sociální politika hlavního města Prahy v meziválečném období. Komunální institucionální péče ve středoevropském kontextu, s. 143–177. – Ota HALAMA, Anna Marie Trejtlarová z Krošvic († 9. ledna 1626), s. 181–208. – Agata BRYŁKA-JESIONEK, Siedemnastowieczna codzienność w świetle czeskich druków kalendarzowych (w zbiorach Archiwu hlavního města Prahy), s. 209–276. – Lukáš PÁTÝ, Nemocnice jako několikasetletý předmět dohadování mezi státními a městskými úřady. Správní dějiny Všeobecné fakultní nemocnice a její fond v Archivu hlavního města Prahy, s. 277–334. – Václav LEDVINKA, Praha a Vídeň 1945–2005. Plánování rozvoje města a organizace výstavby ve dvou středoevropských metropolích, s. 335–360. – Zlata BRÁTKOVÁ, Cech pražských zlatníků, stříbrníků a výrobců galanterie ve fondu Archiwu hlavního města Prahy, s. 363–379. – Ludmila SULITKOVÁ, Drážďanské městské knihy, s. 383–392. – Jiří PEŠEK, Osobnosti německé intelektuální Prahy 19. a 20. století v bohemisticko-germanistických publikacích, s. 393–406.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. Roč. 27, 2017 [vyd. 2019]:

Jiří KMET, Pastva dobytka na severozápadním úpatí Děvína v druhé polovině 20. století, s. 51–56. – Milan HLUCHÝ, Kterak se do vinic život vraceti začal. Historie ekologického vinohradnictví na jižní Moravě, s. 58–106. – Josef ŠUBA, Vratislav Bělík a Mikulov, s. 108–122. – Stanislava VRBKOVÁ, Rok 2018 v Regionálním muzeu v Mikulově, s. 124–183.

Sborník archivních prací. Roč. 69, 2019, č. 2:

Piotr KARDYŚ, Signa notarialia in Medieval Parchment Documents Stored in the Kielce Diocese Archives as Examined Via a Discussion on Notarial Signs in Medieval Poland, s. 279–308. – Barbora BÖNSCHOVÁ, Tzv. pergamenová a papírová kniha (diplomatický rozbor nejstarších dochovaných královédvorských knih), s. 309–343. – Alice KUBÍČKOVÁ, Přibyslavská městská kniha z let 1479–1503, s. 344–411.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd.

Roč. 33, 2019, č. 1:

Jaroslav VACULÍK, Česká kolonie ve Francii za Velké války a po ní, s. 3–12. – Stanislav POLNAR, Francouzská vojenská mise a počátky československého myšlení o válce,

s. 13–20. – František HANZLÍK, Vznik a působení kontrolních mechanismů československé branné moci v letech 1918–1939, s. 21–29. – Michał JARNECKI, Irredenta ante portas. Polaryzacja stosunków na Rusi Karpackiej i wzmożone zainteresowanie krajem przez Polskę i Węgry, s. 30–40. – Tomáš ŘEPA, Burlakův útěk z vězení a případ podplukovníka Michala Lukáče, s. 41–48. – Jan KYSELÁK, Ochrana obyvatelstva a branná výchova v Československu (1945 až 1951), s. 49–62. – Pavel ZONA, Češi v „Domovinské válce“ v Slavonii 1991–1995, s. 63–73. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Diplomacie 2. světové války v reflexi poštovní známky (a její didaktický potenciál), s. 74–82. – Petr MAREČEK, Tomáš: jeho role a význam v Janově evangeliu, s. 83–96. – Petr SEDLÁČEK, Listina Stacha, podkomořího pražského arcibiskupství, pro Symka řečeného Kwyda z 9. června 1410. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor, s. 97–102. – Pavel Otmar KRAFL, Tři konfraternitní listiny řeholních kanovníků sv. Augustina z přelomu 80. a 90. let 14. století, s. 103–107. – Jaroslav VACULÍK, 270 let Husince v Dolním Slezsku, s. 108–111. – Jaroslav VACULÍK, Šedesát let od vzniku Sborníku prací, řada společenských věd, s. 112. – Jaroslav VACULÍK, Magisterské diplomové práce obhájené na katedře historie PdF MU v roce 2019, s. 113. – Bohuslav F. KLÍMA, Mezinárodní prezentace archeologického výzkumu ve Znojmě, jako jedna z akcí u příležitosti oslav 100. výročí MU, s. 114–117.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd.
Roč. 33, 2019, č. 2:

Bohuslav František KLÍMA, Archeologický výzkum odhalil dávnou tragédii na velkomoravském Hradišti ve Znojmě, s. 3–18. – Eva DROZDOVÁ – Hana NOVÁČKOVÁ, Antropologický a genetický rozbor „hrobu“ 414 a 415 z velkomoravského hradiště sv. Hypolita ve Znojmě, s. 19–25. – Petr ČORNEJ, Unus ex mille electus (Hledání Žižkovy duše), s. 26–38. – Jiří MIHOLA, Mariánský atlas markrabství moravského – zrcadlo živých i zapomenutých cílů poutníků. K baroknímu poutnictví na Moravě v 18. století, s. 39–60. – Jaroslav VACULÍK, Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po první světové válce a jejich usídlování na Slovensku, s. 61–66. – Miroslav JIREČEK, Školské zákonodárství Československé republiky (1918–1938) z hlediska národnostních menšin, s. 67–101. – Michal PEHR, Ministr zdravotnictví JUDr. Adolf Procházka (1900–1970) a jeho vzpomínky na mládí prožité v Brně, s. 102–115. – František HANZLÍK, Proměny kontrolních mechanismů československé armády v letech 1945–1989, s. 116–128. – Stanislav POLNAR – Bronislav PROKOP, „Memorandum 68“ v kontextu československého strategického myšlení 60. let, s. 129–145. – Kamil ŠTĚPÁNEK, 1939: k výročí počátku 2. světové války ve svědectví poštovních známek a jejich didaktické aplikaci, s. 146–156. – Pavel Otmar KRAFL, Svátost manželství v legátských statutech Filipa z Fermo z roku 1279, s. 157–160. – Marie MAREČKOVÁ, K dějinám novokřtěnců v českých zemích, s. 161–164. – Jaroslav VACULÍK, Czech–polish Historical and Pedagogical Journal, s. 165–168. – Lukáš KRATOCHVÍL, Laureáti Ceny Jihomoravského kraje, s. 169. – Jaroslav VACULÍK – Lukáš KRATOCHVÍL, Přehled anotací publikovaných ve Sborníku prací PdF MU řada společenských věd v letech 2004 až 2018, s. 170–178.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 63, 2019, sv. 105:

Zdeněk DOUBRAVSKÝ, Rozhjiování stolních statků olomouckého biskupství na mírovském panství v předbělohorském období ve srovnání s panstvím hukvaldským, s. 3–11. – Josef FALTIČKO, „Es ist vollbracht!“ Drobné sakrální památky na území bývalé farnosti Nové Losiny, s. 12–23. – Lucie AUGUSTINKOVÁ, Johann Ernest Klapperoth a Šumperk, s. 38–40. – Petr MOŽNÝ, Interbrigadista Alois Kapl, pozdější vedoucí kina Oko, s. 41–44. – Zbyněk ŽOUŽELKA, František Hekele (1909–1969). Dvojí výročí významného vlastivědného pracovníka a spoluzakladatele vlastivědného sborníku Severní Morava, s. 44–48. – Kristina LIPENSKÁ, Jílkův Šebestián jako projev zrcadlení Palachova a Zajícova činu v umění, s. 48–52. – Michaela KOLLEROVÁ, Pryč s nimi! Odstranění soch J. V. Stalina a K. Gottwalda v Šumperku, s. 52–55. – Jakub HALAMA – Vladimír GOŠ, Počátky Libivé ve středověku aneb „Archeologie půdy domu“, s. 56–58. – Barbora TOMEŠOVÁ, Nalezen unikátní depot stříbrných mincí, s. 58–60. – Lenka MÜLLEROVÁ, Vlasové šperky ze sbírky šumberského muzea, s. 61–64. – Kristina LIPENSKÁ, Sobotínský pobyt sochaře Jiřího Beránka, s. 65–68. – Lenka MÜLLEROVÁ, K životnímu jubileu historičky umění PhDr. Mileny Filipové (* 1944), s. 76. – Magda ZMRHALOVÁ, Devadesáté narozeniny prof. RNDr. Bronislava Hlúzy, CSc., s. 76–80. – Magda ZMRHALOVÁ, RNDr. Zdeněk Gába osmdesátníkem, s. 80–81. – Marie GRONYCHOVÁ, Vlastivědné muzeum v Šumperku v roce 2018, s. 83–84. – Pavlína JANÍČKOVÁ, Profesor Jan Havelka (1839–1886) – tichý génius Moravy, zadní obálka.

Soudobé dějiny. Roč. 26, 2019, č. 2–3:

Marta GLOSSOVÁ, „Demokratizačná akcia“. Študentské čistky na slovenských vysokých školách na prelome rokov 1948 a 1949, s. 189–226. – Michael POLÁK, Politika ulice. Studentské manifestace v šedesátých letech v Praze a rozpad vysokoškolských struktur ČSM, s. 227–256. – Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ, „Sametová“ zkušenost. Studentští revolucionáři z listopadu 1989, Václav Havel a (nepolitická) politika, s. 257–287. – Karol SZYMAŃSKI, Degenerace homosexuálního fantazmatu v československé „normalizační“ kinematografii. Od „Labakana“ Václava Kršky (1956) ke „Klukům z bronzu“ Stanislava Strnada (1980), s. 288–349. – Martin PÁCHA, Možnosti výzkumu katolické církve v českých zemích v raném období komunistické diktatury, s. 350–362.

Soudobé dějiny. Roč. 26, 2019, č. 4:

Václav HORČÍČKA – Jan ŽUPANIČ, První československá pozemková reforma jako faktor zahraniční politiky. Příspěvek k málo známému aspektu československo-rakouských vztahů v letech 1918–1938, s. 449–471. – Milan SOVILJ, Počátky československé a jugoslávské exilové vlády v Londýně za druhé světové války. Očekávání, možnosti, realita, s. 472–493. – Marcela RUSINKO, Normalizační rovnice historika umění. Trestní kauza Jaromíra Neumanna z let 1985–1988, s. 494–521. – Markéta DEVÁTÁ, Paměť pražského jara v českém veřejném prostoru padesát let poté, s. 522–539. – Peter JAŠEK, Rok 1968 v pamětové politice na Slovensku, s. 540–557. – Luboš VESELÝ, Ukrajinský faktor pražského jara? Petro Šelest a československý rok 1968 ve světle dokumentů tajné bezpečnosti Ukrajinské SSSR, s. 558–584.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 26, 2020, č. 49:

Jiří KAREL, Misie jezuitů P. Adama Gilga v Západní Indii, s. 22–38. – Leoš MLČÁK, Dvě zaniklé sarkanderovské památky v Olomouci: Kaple sv. Vavřince a Všech svatých mučedníků. K 400. výročí smrti sv. Jana Sarkandera, s. 39–56. – Miloslav ČERMÁK, Šumperské čarodějnické inkviziční procesy a olomouctí měšťané, s. 57–70. – Vendula VRÁNOVÁ, Archeologické nálezy a lokality na katastrálním území obce Majetín, s. 71–82. – Milan TICHÁK, „Velký Olomouc“ už do druhého století, s. 84–85. – Lukáš HLUBEK, Zaniklá středověká ves Prlov (okr. Olomouc), s. 85–91. – Miloslav ČERMÁK, Rybníky u Štarnova, s. 92–95. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti VII., s. 96–100. – Jan ŠTĚPÁN, Kaple ve Staměřicích z roku 1904, s. 100–104. – Hana BARTKOVÁ, František Kopečný (1909–1990) – jazykovědec a pedagog, s. 104–113. – Vojtěch KREJČÍ, Právní vývoj firmy František Czap, majitelka Margareta Mück-Czap, vodní pila a továrna na sudové zátky, Mírov, ve světle archivních dokumentů, s. 113–118. – Pavel MAREK, Jubilující prof. Miloš Trapl jako vysokoškolský pedagog, s. 119–129. – Josef URBAN, XV. odborná konference o lidové kultuře na Hané dne 21. listopadu 2019 ve Vlastivědném muzeu v Olomouci, s. 132–134. – Bohdan KAŇÁK, Podíl Státního okresního archivu Olomouc na vybraných výstavách v roce 2019, s. 146–147. – Jan ŠTĚPÁN, Lenní statek Velká Střelná a Čermná, s. 147.

Středočeský sborník historický. Sv. 44, 2018 [vyd. 2019]:

Jiřina KÁDNEROVÁ, Regionální a historicko-vlastivědná bibliografie (nejen) ve Středočeském kraji, s. 13–69. – Stanislav SVOBODA, Bon Repos – od Šporkových festivit k Přichovského adaptaci, s. 70–90. – Pavel KOBLASA, Tři desetiletí vlády uherských hrabat Somssichů na Českém Šternberku, s. 91–102. – Jiří TOPINKA, Podmanit a spoutat! Příběh nerealizovaného projektu křivoklátské přehrady, s. 103–141. – Pavla STIEGLEROVÁ, Vznik a vývoj dobrovolnických léčeben tuberkulózy ve středních Čechách v letech 1918–1939, s. 142–196. – Jiří VICHTA, Konference Digitalizace v paměťových institucích 2017, s. 225–230. – Jan SCHWALLER, Střední Čechy během stavovského povstání a české války. Výstava k výročí vzniku třicetileté války a pražské defenestrace z roku 1618, s. 231–232. – Věra SMOLOVÁ, Konference Proutěná kultura v kontextu času a prostoru, s. 232–235. – Magdalena BENEŠOVÁ – Jan MATYSKA, Konference Křivoklátsko mezi dvěma světy – od šlechtictví ke státu, s. 235–238. – Jiří SMITKA, Vývoj Státního oblastního archivu v Praze, Oddělení zemědělsko-lesnických a osobních fondů – pobočka Křivoklát, s. 240–261. – Petra HLOŽKOVÁ, Vlastivědné muzeum ve Slaném, s. 262–271. – Zuzana MIŠKOVSKÁ – Hana KMOCHOVÁ, Rozhovor se Zuzanou Miškovskou, s. 275–281. – Tereza PRUCHOVÁ, Ing. Jana Barešová má šedesát let, s. 285–286. – Vladimíra HRADECKÁ, Hané Kmochové je šedesát, s. 287–288. – Pavla LUTOVSKÁ, Přání PhDr. Marcele Zdrubecké, s. 289–290.

Studia Comeniana et historica. Roč. 48, 2018, č. 99–100:

Kateřina SMYČKOVÁ, Koncept „svatých Čech“ v díle J. I. Dlouhoveského, s. 11–26. – Aneta KUBALOVÁ, Odras politiky lipského konventu v kázáních luterského teologa, s. 27–53. – Olga CHADAĚVA, Visions of Universe in Theological Works of Ruthenian

Authors in the Seventeenth Century: Kyrylo Tranquillion Stavrovetsky and Simeon Polotsky, s. 54–71. – Adéla RÁDKOVÁ, „Ve svých principech jsem Američanem.“ Humův vliv na generaci amerických revolucionářů, s. 72–90. – Blanka JEŘÁBKOVÁ – Helena KOVÁŘOVÁ, Comenius – meisterhaft ins Bild gesetzt (Comenius-Bildnisse und ihre Wirkungsgeschichte), s. 121–180. – Libor BERNÁT, Korešpondencia Jaroslava Vlčka s Jánom Kvačalom, s. 181–193. – Miroslav VAŠKOVÝCH, Zpráva o činnosti Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě za rok 2017, s. 194–213. – Radek TOMEČEK, 120 let činnosti Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě, s. 214–227. – Redakce, *Studia Comeniana et historica*, 100 čísel časopisu spojených s Komenským a kolokvii, s. 228–230.

Studia historica Brunensia. Roč. 65, 2018, č. 1:

Reinhard HÄRTEL, Urkunden und Zeugen im Rechtsleben des Hochmittelalters, s. 5–18. – Roman ZEHETMAYER, Zur Beweiskraft von Traditionsnotizen im österreichischen Raum, s. 19–35. – David KALHOUS, Creating bonds, creating memories. Monasteries Kladruby and Opatovice in twelfth century and their forgeries, s. 37–50. – Lukáš REITINGER, Die ältesten Vyšehradurkunden und ihre Rolle in der Gedächtnisbildung des dortigen Stiftskapitels, s. 51–62. – Naďa FIEDLEROVÁ – Jakub RAZIM, Representing Rituals in medieval Bohemia: Circuitio in the Documents of the Late 13th Century, s. 63–77. – Přemysl BAR, Päpstliche und kaiserliche Privilegien für den Deutschen Orden in Preußen zwischen Recht und Erinnerung. Einführung ins Thema, s. 79–101. – Daniel LUGER, Der Landesfürst als Lehensherr. Urkundliche Quellen zum Lehenswesen in den habsburgischen Erblanden des Spätmittelalters, s. 103–117. – Magdalena WEILEDER, Ad solam memoriam oder ut plena fides adhibeatur? Zu notariell beglaubigten Transsumpten aus bayerischen und österreichischen Urkundenbeständen, s. 11–132. – Petr ELBEL, Die Narrationes der Urkunden Kaiser Sigismunds für böhmische Empfänger aus den Jahren 1433–1437 und die Umgestaltung der Erinnerung an die Hussitenkriege, s. 133–151. – Klára HÜBNER, „Mit syns selbes hand (...) auch vil andere erbar lude ermordet“ – Die Verwertung der Absetzungsurkunde Wenzels IV. in der reichsstädtischen Chronistik des 15. Jahrhunderts, s. 153–167.

Studia historica Brunensia. Roč. 65, 2018, č. 2:

Pavel MÁŠA, Zánik starého světa očima Václava Červinky, s. 5–23. – Hana KRUTÍLKOVÁ, „Politická komedie“ nebo „prospěšná záležitost“? Volba poslankyně v roce 1912 jako téma katolického tisku, s. 25–45. – Krasimira MARHOLEVA, Undermining the image of Austria-Hungary in the USA (1914–1915), s. 47–70. – Michal MAKO, Kriminalizácia homosexuality v Československu (1918–1938) – nástupníckom štáte Rakúsko-Uhorska. Zmeny, vplyvy, paralely, s. 71–83. – Adam ŠUMICHRASŤ, Transformácia či zánik? Vývoj odborov v Slovenskom štáte (1939–1945) v kontexte vybraných európskych diktatúr, s. 85–102. – Jonáš POSPÍCHAL, Od krále k maršálovi. Závěr styků československé exilové vlády s královskou exilovou vládou Jugoslávie a počátky její spolupráce s hnutím J. B. Tita v letech 1943–1945, s. 103–120. – Eva TATEROVÁ, Československá diplomacie a příčiny rozpadu spolenectví s Izraelem, s. 121–134. – Erik ONDRIA, K rozpadu Cyperskej republiky v 60. rokoch 20. storočia, s. 135–148. – Martin HROMEK, Sjednocení

odloženo. Rozpad levicového volebního kartelu a prezidentské volby ve Francii po otřesech roku 1968, s. 149–166. – Ondřej HLAVÁČ, Nelehké návraty: český exil a pád železné opony, s. 167–191. – Václav RAMEŠ, Změny, které se ne/konaly. Postkomunistická Evropa jako avantgarda společenského vývoje?, s. 193–207.

Theatrum historiae. 2019, č. 24:

Michal TĚRA, Korutanský nastolovací obřad a přemyslovský mýtus, s. 9–40. – Urszula KICIŃSKA, Political activity of widows as an example of shaping client dependencies in the second half of the seventeenth and eighteenth centuries, s. 41–53. – Božena POPIOŁEK, Patrons and clients. The specificity of female clientelism in the Polish–Lithuanian Commonwealth at the turn of the seventeenth century. Research postulates, s. 55–70. – Agnieszka SŁABY, Emotional pressure and violence in the milieu of the nobility in the Saxon era of the Polish–Lithuanian Commonwealth, s. 71–87. – Iveta COUFALOVÁ, Jan Nepomucký v luteránských Drážďanech. Rekonverze Wettinů a role českého zemského patrona v 1. polovině 18. století, s. 89–108. – Filip VÁVRA, Rezidenční síť Františka Josefa Černína z Chudenic ve Vídni a v Praze ve 20. a 30. letech 18. století, s. 109–135. – Petr WOHLMUTH, Poručík proti maršálovi. Dvojitá výzva post–vaubanovské tradici v textech skotského vojenského inženýra Charlese Bisseta z let 1751–1778, s. 137–171. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Pokusy o vzdělávání prvních českých kazatelů augšpurského vyznání, s. 173–190. – Peter DEMETER – Dana MAREŠOVÁ, Životní cesta Terezie Dalbergové (1866–1893) za uzdravením. Zbožná pouť do francouzských Lurd, s. 191–204. – Dana MUSILOVÁ – Pavla PLACHÁ, Ženská nucená práce v českých zemích 1939–1945, s. 205–221. – Jana STRÁNÍKOVÁ, Stavební a kulturní obnova památky – příběh kaple sv. Isidora u Jičína, s. 238–240.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 67, 2019, č. 3: Achim TIMMERMANN, Of Trees and Shrines in Sixteenth-Century Transalpine Europe, s. 150–167. – Ingrid HALÁSZOVÁ, ‚Ars magica sive utilitas?‘ Reflections on the Magical and Pragmatic Aspects of the Power of Portraits in Early Modern Times, s. 168–183. – Barbara HODÁSOVÁ, Narratives of Adversity or Microhistories of Success? The case of Jesuits in Banská Bystrica, s. 184–214. – Jan KLÍPA, The Enthroned Madonna from Dijon. A Recently Discovered Painting from the Workshop of the Master of the Vyšší Brod Altarpiece, s. 215–225. – Anna–Victoria BOGNÁR, Balthasar Neumanns Planungen zum Stiftsrathaus und zum Priesterseminar auf dem Schönenberg in Ellwangen, s. 226–238.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 56, 2019, č. 3:

Jiří PEŠTA, Zaniklý potoční mlýn na samotě Křenek u Vltavy (okr. Písek), s. 148–164. – Vlastimil KOLDA, Německý evangelický sbor augšpurského vyznání v Č. Budějovicích a první léta jeho působení (K 120. výročí otevření evangelické modlitebny v Českých Budějovicích), s. 165–178. – Karel VOŠTA, Inventář registratury chýnovského panství z roku 1629, s. 179–184. – Jan CALETKA, Včelaření K. H. Borovského a rodová spřízněnost s českobudějovickou rodinou Zátků, s. 185–188. – Jiří FRÖHLICH, Počátky

archeologické sbírky strakonického muzea, s. 189–192. – Libor STANĚK, Sportovní klub Strakonice 1908 a jeho fungování během první poloviny dvacátého století, s. 193–209. – Lenka VANDROVCOVÁ, Staré a památné stromy v Táboře, s. 210–215. – František KOTĚŠOVEC – Vladimír SILOVSKÝ, Životní jubileum prachatického muzejníka Pavla Fencla, s. 217–219. – Daniel KOVÁŘ, Odešel pan architekt Vojtěch Štorm, s. 220–222.

Východočeský sborník historický. Sv. 36, 2019:

Karolína KEJVALOVÁ, Transakce s nemovitostmi v Hradci Králové ve světle Trhové knihy žluté z let 1588–1602, s. 5–43. – Ladislav NEKVAPIL, Poddanské seznamy a studium životních cyklů venkovského obyvatelstva v raném novověku. Příklad čelední služby na východočeském panství Choltice, s. 45–63. – Josef ŠRÁMEK, Beletrizující memoáry jako historický pramen? Vzpomínky spisovatele Ignáta Herrmanna na dětství v královéhradecké pevnosti ve válečném roce 1866, s. 65–111. – Monika ŽÁKOVÁ, Bytová krize v Hradci Králové ve 20. letech 20. století, s. 113–132. – David RICHTER, Bibliografie historických a vlastivědných neperiodických publikací pro území východních Čech za rok 2018, s. 157–164.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Sv. 32, 2019:

Přemysl ŠPRÁCHAL, Vladycký statek Robousy, s. 11–42. – Monika BENČOVÁ, Návrhy šlechtických divadelních scén z 18. století ve světle nových informací, s. 43–69. – Karol BÍLEK, Obrozenecký buditel Sobotecka P. Damián Šimunek (1810–1895), s. 70–108. – Anna SEDLÁČKOVÁ, Črta k dějinám židovské komunity v Jičíně mezi léty 1900 a 1943, s. 109–126. – Lenka KŘÍŽOVÁ – Jaroslav KŘÍŽ, K dějinám rodu Pacltů v Turnově, s. 127–143. – Ondřej VAŠATA, Krátká epizoda provincie Deutschböhmen na Rokytnicku na sklonku roku 1918, s. 144–154. – Jan BOUBLÍK – Jan PROSTŘEDNÍK – Jiří Zoul SAJBT, Druhý depot pražských grošů Václava II. a Jana Lucemburského z okolí Vysokého nad Jizerou. K významu starých stezek přes západní Krkonoše, s. 157–189. – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna v Lázních Bělouhradu, s. 190–199. – Eva CHODĚJOVSKÁ, Krajina Jičínska a Turnovska 18. století očima vojenských kartografů. II. část, s. 200–220. – Jana CHOCHOLOUŠKOVÁ – Dagmar JELÍNKOVÁ – Ivo NAVRÁTIL, Nález ze schránky v podstavci pomníku F. L. Riegra v Semilech, s. 221–228. – Ladislav HRUBÝ, Historie Firmy Bratři Pulcové, Semily, s. 231–235. – Ondřej VAŠATA, Spolek rodáků a přátel města Semil a okolí se sídlem v Praze, s. 236–240. – Pavel KRACÍK, Josef Hetfleisch – nezapomenutelný průvodce a vypravěč na hradě Pecka, s. 241–245. – Miroslav COGAN, Jozef Soukup – glyptik, šperkař, sklář, medailér, s. 246–252.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

PhDr. Pavel CIBULKA, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno
Veveří 97
CZ-602 00 Brno
cibulka@brno.avcr.cz

prof. PhDr. Olga LOMOVÁ, CSc.

Katedra sinologie
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Celetná 20
CZ-110 00 Praha 1
Olga.Lomova@ff.cuni.cz

Mgr. Pavel FABINI

Odd. moderních intelektuálních a
politických dějin
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
Gabčíkova 2362/10
CZ-182 00 Praha 8
pavel.fabini@czech-archives.com

Prof. emeritus Dr. Wolfram SIEMANN

Historisches Seminar, Ludwig-
Maximilians-Universität München
Allgäuer Weg 1
D-86559 Adelzhausen
WSiemann@lmu.de

PhDr. et Mgr. Pavel HORÁK, Ph.D.

Odd. moderních sociálních a kulturních
dějin
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.
Gabčíkova 2362/10
CZ-182 00 Praha 8
horak@mua.cas.cz

**prof. PhDr. František ŠMAHEL, DrSc.,
dr. h. c. mult.**

Centrum medievistických studií
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
fsmahel@iol.cz

doc. PhDr. Marek ŠMÍD, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích
Braníšovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
smidma@seznam.cz

AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN

H/1

Historický ústav
Praha 2019

Jaroslav Pánek a kolektiv

AKADEMICKÁ ENCYKLOPEDIE ČESKÝCH DĚJIN, DÍL V.

(H/1: habáni – historismus)

Praha, Historický ústav AV ČR 2019

592 s., 21 x 30 cm

ISBN 978-80-7286-339-6

Dostupné v knihkupectvích Nakladatelství Academia.

Možnost objednání na <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>

Dosud nejrozsáhlejší svazek Akademické encyklopedie českých dějin zahrnuje sice „jen“ podstatnou část hesel začínajících písmenem H, ale má zvláštní význam. Vedle mnoha hesel pojednávajících o událostech (například *heydrichiáda*, *hilsneriáda*) a reáliích dějinného vývoje (například *habsburská dynastie*, *habsburská monarchie*) totiž zpracovává tematiku dějin historiografie a jeho podstatná část je zaměřena k vývoji tohoto vědního oboru. Je zde charakterizována řada subdisciplín a metodických přístupů (*historická antropologie*, *bibliografie*, *demografie*, *ekologie*, *geografie*, *kartografie*, *klimatologie*, *statistika*, *vlastivěda*). Další hesla se týkají institucionálních a organizačních forem historické činnosti (*Historická expedice* /tj. Česká historická expedice v Římě/, *Historická komise zemská pro Království české*, *Historická skupina*, *Historický klub*, *Historický ústav AV ČR*). Někteří z těchto témat nebyla dosud zpracována nejen encyklopedicky, ale ani monograficky. Několik mimořádně rozsáhlých hesel má povahu encyklopedických monografií – zejména *Historické časopisy*, *Historické kongresy*, *Historiografie českých zemí v zahraničí* a daleko nejrozsáhlejší *Historiografie v českých zemích*. Je to soustavné pojednání o vývoji dějepisectví ve středověku, raném novověku, v 19., 20. a na počátku 21. století s důrazem na ideové proudy, infrastrukturu oboru (organizační základy, instituce, ediční řady pramenů), na čelné představitele a nejdůležitější publikační výsledky, ale také na význam historiografie ve vývoji společnosti. Poprvé jsou takto dějiny historiografie dovedeny do současnosti, poprvé je rovněž zpracována problematika menšinových historiografických proudů (polské a polonistické, židovské a judaistické, romské a romistické dějepisectví v českých zemích). Dějiny historiografie jsou doplněny velmi rozsáhlou bibliografií a desítkami dosud nepublikovaných snímků českých historiček a historiků. Další, šestý díl Akademické encyklopedie českých dějin, který obsáhne písmena H/2, Ch, I, J a K/1), vyjde ještě v tomto roce.

VE ZNAMENÍ MERKURA

Šlechta českých zemí v evropské diplomacii

Petr Pavelec – Martin Gaži –

Milena Hajná (edd.)

České Budějovice, Národní památkový ústav 2020

824 s., 25 × 31 cm

ISBN 978-80-87890-31-8

K dostání na <https://www.npu.cz/e-shop>,

cena 1 970,- Kč

Co společného mají pozdně gotická přestavba hradu Švihova, pernštejsko-lobkowiczská portrétní galerie, zlatý kočár v Českém Krumlově, turecký stan v Jindřichově Hradci, pamětní pero v Horšovském Týně, nástěnné malby v Třpištěch, psací stůl či vázy z uralského porfyru v Kynžvartu, stolní hodiny na Orlíku, sbírky orientálií v Lysicích, amatérských fotografií v Buchlovicích či moderních obrazů v Hradci nad Moravicí? Jediné. Souvislost s evropskou a potažmo i světovou diplomacií.

Bohatě obrazově vybavená kolektivní monografie se tímto tématem zabývá v dlouhém časovém období od středověku po druhou polovinu 20. století. Jejimi protagonisty jsou příslušníci šlechtických rodů, kteří vlastnili panství na území českých zemí a alespoň po část svých životů vystupovali v roli zástupců vyšších politických mocí. Jsou zde interpretovány životní osudy především těch osobností, jež po sobě zanechaly nejen významný otisk v politické historii, ale i umělecké, architektonické, písemné či osobní památky. Publikace tak propojuje „portréty“ předních diplomatů s „portréty“ věcí, zdánlivě němých svědků jejich reprezentačních aktů i všedního rodinného života, vyslaneckých povinností i uměleckých zájmů. Opomenuto nezůstalo ani cílené budování paměti na diplomatické činy rodových předků či místních předchůdců.

Více než osm stovek obrazových příloh, dokumentujících předměty z mnoha tuzemských i zahraničních institucí, zde není pouhou zpestřující ilustrací, nýbrž integrální součástí sdělení. Autoři jednotlivých kapitol, specialisté z Národního památkového ústavu i z akademické obce, čtenářům předkládají široké spektrum mezioborových studií a rozkrývají tak netradiční perspektivu výzkumu evropské kulturní historie.

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním krubem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, † Jan Křen, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences

Adresa | Address:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýčká 751/60, Praha – Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v červnu 2020 | This issue was published in June 2020.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>